

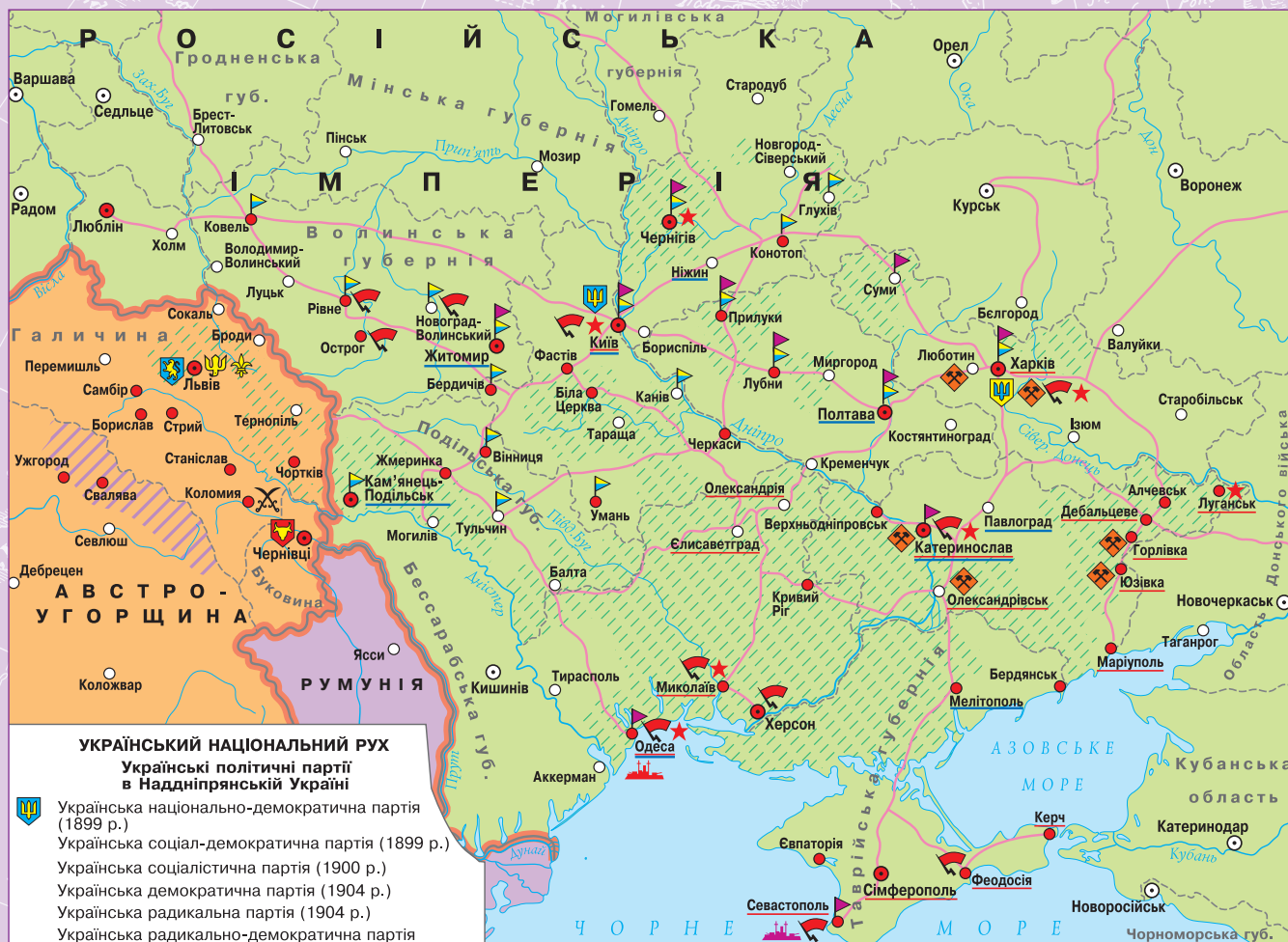
9

Історія України

РЕАЛЬНА
ІСТОРІЯ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ кінця ХІХ — початку ХХ ст. ТА ПОДІЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр. НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ

Українські політичні партії в Наддніпрянській Україні

- Українська національно-демократична партія (1899 р.)
- Українська соціал-демократична партія (1899 р.)
- Українська соціалістична партія (1900 р.)
- Українська демократична партія (1904 р.)
- Українська радикальна партія (1904 р.)
- Українська радикально-демократична партія (1905 р.)

- Революційна українська партія (1900 р.)
- Народна Українська партія (1902 р.)

Українські політичні партії на західноукраїнських землях

- Русько-українська радикальна партія (1890 р.)
- Католицько-руський народний союз (1896 р.); із 1911 р. — Християнсько-суспільна партія

- на Буковині
- Національна рада русинів (1905 р.)
- Українська радикальна партія (1907 р.)
- Українська соціал-демократична партія (1907 р.)
- Руська рада (Селянська партія, 1910 р.)
- Українська народна партія (1912 р.)
- Національно-демократична партія (1912 р.)

Спортивні товариства

- «Сокіл-батько» (1894 р.)
- «Січ» (1900 р.)
- «Верховинська акція»
- «Пласт» (1911 р.)

РЕВОЛЮЦІЯ 1905—1907 рр.

Революційний та селянський рухи

- Населені пункти, охоплені страйками й демонстраціями
- Залізниці, охоплені страйками в грудні 1905 р.
- Збройні повстання робітників
- Території, охоплені селянськими виступами
- Київ Ради робітничих депутатів
- Комітети Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП)

Революційні виступи в армії та на флоті

- Повстання на панцернику «Князь Потьомкін-Таврійський» у червні 1905 р.
- Повстання на Чорноморському флоті під керівництвом лейтенанта П. Шмідта в листопаді 1905 р.
- Революційні виступи в армії

Український національний рух

- Осередки Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП, від грудня 1905 р.)
- Осередки Української соціал-демократичної спілки
- Товариства «Просвіти»

Історія України

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/111366

Інтерактивний
електронний додаток

Київ • Харків
Видавництво «Ранок»
2026

УДК 94(477)(075.3)
І-90

Авторський колектив:

Акім Галімов (навчальні фільми), Олександр Гісем,
Олександр Мартинюк, Ольга Сирцова (текст, методичний апарат)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 №110)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми
«Історія України. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М.,
Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М., Тарасюк Т. Д.)

Підручник успішно пройшов апробацію у 2025/2026 навчальному році
(наказ Міністерства освіти і науки України від 02.02.2026 №142)

І-90 **Історія України** : підруч. для 9 кл. закл. загал. серед.
освіти / [А. А. Галімов, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк,
О. М. Сирцова]. — Харків : Вид-во «Ранок», 2026. —
256 с. : іл.

ISBN 978-617-8775-59-9

УДК 94(477)(075.3)

Інтерактивний
електронний додаток
доступний за QR-кодом
або покликанням
rnk.com.ua/111366

**ЗРОБЛЕНО
В УКРАЇНІ**

ISBN 978-617-8775-59-9

© Галімов А. А., Гісем О. В.,
Мартинюк О. О., Сирцова О. М., 2026
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2026

Шановні дев'ятикласники та дев'ятикласниці!

Упродовж цього навчального року ви продовжите вивчення історії України та дізнаєтеся про події Модерної доби, що відбувалися наприкінці XVIII — на початку XX ст. Перш ніж розпочати роботу з підручником, необхідно ознайомитися з його змістом і структурою. Матеріал у ньому об'єднано у п'ять розділів, кожен із яких містить кілька параграфів, що, своєю чергою, поділені на пункти.

Підручник містить дати основних подій, визначення понять і термінів, інформацію про видатних історичних діячів. Слова й дати, виділені **жирним шрифтом**, потребують вашої особливої уваги. Працюючи на уроках і вдома, перевіряйте себе, щоб переконатися, що ви правильно запам'ятали хронологію подій, імена осіб, нові поняття і терміни.

Кожен параграф розпочинається стислим викладом основних навчальних завдань і запитаннями на повторення. Вони допоможуть пригадати вже відомий вам матеріал і підготуватися до сприйняття нового.

Працюючи з параграфом, уважно прочитайте вміщені до нього історичні джерела та дайте відповіді на поставлені запитання. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, які пояснюють зміст зображеного. Робота з історичною картою сприятиме формуванню уявлень про те, де відбувалися події та які зміни вони спричинили. Схеми й таблиці розкриють зв'язки між частинами певного історичного явища.

Завдання в підручнику розподілені за групами результатів (ГР):

- 1 — орієнтація в історичному часі й просторі;
- 2 — робота з інформацією історичного та суспільно значущого змісту;
- 3 — виявлення здатності до співпраці, толерантності, громадянської позиції.

Складовою підручника є інтерактивний електронний додаток, який містить розробки всіх практичних занять, завдання на узагальнення знань за розділами, онлайнг-тести для перевірки засвоєння матеріалу з кожного параграфа, плани-схеми з інструкціями щодо виконання завдань, а також додаткову інформацію, що поглибить ваші знання.

Доступ до матеріалів електронного додатка можна отримати за допомогою QR-кодів або коротких покликань.

Авторський колектив

Рубрики

Працюємо із джерелом

Україна і світ

Зверніть увагу

Цікаві факти

Постать в історії

Словник

Працюємо з хронологією

Навчальний фільм

Сторінками подій

Портрет дівчини-українки
(портрет Марії Нестеренко).
Художник М. Пимоненко. 1896 р.

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Що таке історія?
2. **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «Удвох».** Чим різняться історія України як наука і як навчальний предмет?
3. **ГР 1.** Наведіть визначення понять «історична періодизація», «хронологічні межі» та «історичні джерела».
4. **ГР 1.** Які періоди історії України ви розглянули в попередні роки? Укажіть хронологічні межі цих періодів.
5. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу країни, які ви вивчали минулого року.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке Модерна доба в історії України і якими є її хронологічні межі та періодизація;
- про найважливіші явища в розвитку українських земель у цей період;
- якими є історичні джерела Модерної доби історії України.

А-Я Словник

Модерна доба історії України — період історичного розвитку, хронологічні межі якого визначають з кінця XVIII ст. й до сьогодення; також її називають сучасною історією України. **«Довге XIX століття»** — термін, який застосовують для визначення подій історії, що відбувалися в 1789—1914 рр. В українському контексті його часто розглядають як період від публікації «Енеїди» (1798 р.) І. Котляревського до початку Першої світової війни.

1. Модерна доба історії України: періодизація і хронологічні межі. Взаємозв'язок між історією України та всесвітньою історією

- **ГР 2. Працюємо разом. Метод «Коло ідей».** Поясніть, як ви зрозуміли зміст проблем, наведених у назві пункту параграфа.

Цього навчального року ви продовжите набувати знань про історію України. Ви ознайомитеся з подіями початку **Модерної доби**, що відбувалися наприкінці XVIII — на початку XX ст. У всесвітній історії британський дослідник Ерік Гобсбаум назвав цей час **«довгим XIX століттям»**, а в історії України український дослідник Іван Лисяк-Рудницький — **«українським XIX століттям»**.

У підручнику, за яким ви вивчатимете історію України Модерної доби, події об'єднані у п'ять розділів (див. таблицю).

Події кінця XVIII — початку XX ст. стали важливими кроками в розвитку української спільноти. Зі сторінок підручника ви дізнаєтесь, яким

ПОДІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ кінця XVIII — початку XX ст.

Розділ	Назва, хронологічні межі
I	Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
II	Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
III	Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.
IV	Українські землі у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.
V	Українські землі на початку XX ст.

- **ГР 3. Працюємо в парах.** Чим відрізняються історичні події та процеси? За змістом підручника з'ясуєте та створите перелік історичних явищ і процесів, про які ви дізнаєтеся за матеріалом кожного розділу.

|| Україна і світ

Історичний період, який британський історик Ерік Гобсбаум назвав «довгим ХІХ століттям», започаткувала Французька революція, а завершила — Перша світова війна.

Визначальною особливістю «довгого ХІХ століття», на його думку, стало панування у світі імперій. У результаті Першої світової війни Австро-Угорська, Німецька, Османська та Російська імперії припинили існування.

Львів. Губернаторський бульвар.
Невідомий художник. Кінець ХVІІІ ст.

був вплив Австрійської та Російської імперій на економічне, суспільно-політичне й культурне життя українських земель, що перебували в їхньому складі.

Всесвітня історія, як ви вже знаєте, досліджує розвиток подій минулого в різних регіонах світу. Україна, як й інші країни, є предметом її вивчення, частиною загального історичного розвитку людських спільнот нашої планети. Між історією України та інших держав існує багато спільного, адже основні тенденції цивілізаційного розвитку людства в різні періоди спостерігалися й на українських землях. При цьому, звичайно, тут різноманітні процеси розвитку мали певні особливості.

Зі сторінок підручника ви дізнаєтесь про спільне й відмінне в розвитку подій історії України та всесвітньої історії наприкінці ХVІІІ — на початку ХХ ст.

☑ Цікаві факти

Існують кілька різних підходів до вивчення історії України. Кожен із них по-своєму пояснює історичний процес і розвиток подій. Одними з перших, хто спробував створити цілісне бачення історії України, були учасники Кирило-Мефодіївського братства. Детальніше про їхні ідеї ви дізнаєтесь пізніше. Значний внесок у розвиток різних підходів до вивчення української історії зробили українські мислителі й науковці Михайло Драгоманов, Микола Зібер, Володимир Антонович, Іван Франко, Михайло Грушевський та інші. Їхні праці допомогли глибше зрозуміти минуле України та сформували основу для сучасних історичних досліджень.

📌 Зверніть увагу

Періодизація історії України:

- **Стародавня історія** — поява людини на українських землях — кінець V ст.
- **Середньовіччя** — кінець V — XV ст.
- **Ранньомодерна доба** — кінець XV — ХVІІІ ст.
- **Модерна доба** — кінець ХVІІІ ст. — наші дні.

► ГР 1. Працюємо в малих групах.

Застосовуючи приклади з матеріалу курсів історії України, поясніть доцільність поділу історії України на окремі періоди. Наведіть перелік ознак культурно-історичних епох, які ви вже вивчили.

Жительки Наддніпрянської України. ХІХ ст.

Родина дрібної шляхти з Тернопільщини. 1880 р.

А-Я Словник

Модернізація — удосконалення або оновлення чогось відповідно до потреб часу.

Національний рух — сукупність дій людських спільнот, спрямованих проти національного гноблення та на реалізацію свого права на самовизначення.

Зверніть увагу

Суспільну модернізацію сучасні дослідники поділяють на декілька типів. Так, за формою вона буває мирною, еволюційною, у вигляді реформ, здійснюваних владою, і немирною, революційною, що супроводжується знищенням тих порядків, які заважають розвитку суспільства. За змістом суспільну модернізацію поділяють на ту, що здійснюється відповідно до вимог часу, і ту, яку проводять із метою наздогнати інші країни, подолати відставання від них.

2. Колоніальне становище українських земель. Формування української нації. Виклики модернізації

► **ГР 2. Працюємо разом. Метод «Два — чотири — усі разом».** Поясніть, яку роль відіграли процеси національного відродження для тогочасної української спільноти.

Дослідники вважають, що українські землі у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій посідали колоніальне становище.

У розгортанні тогочасних подій на українських землях, як і в інших регіонах Європи, важливу роль відігравали процеси, пов'язані з **національним відродженням**. Їх започаткувала Французька революція кінця XVIII ст., яка проголосила **націю** джерелом вищої влади в країні. У результаті поширення цих ідей серед бездержавних народів тогочасної Європи розгорталися національно-визвольні рухи. Європейські мислителі XIX ст. почали використовувати щодо них термін «національне відродження». Вони вважали, що нації, які існували раніше й занепали за несприятливих умов, тепер прагнуть відродитися. Однак фактично за своїм змістом цей процес як прояв національного руху, на думку сучасних дослідників, набув форми творення нових націй як самостійних учасників європейської історії.

У другій половині XX ст. більшість дослідників прийняла поділ процесів національного відродження слов'янських народів, запропонований чеським вченим Мірославом Грохом. Він виділив три етапи:

- фаза «А» (фольклорно-етнографічний етап) — прояв інтересу до історії, звичаїв та мови свого народу з боку інтелектуалів-ентузіастів;
- фаза «В» (культурницько-літературний етап) — групи інтелектуалів визначаються зі своїми культурними й політичними вимогами й починають агітацію за їхнє поширення серед широких верств населення;
- фаза «С» (політичний етап) — виникнення перших політичних партій і рухів, висування перших політичних програм, які розгортають боротьбу за право націй. За сприятливих умов й успіхів у боротьбі цей суспільний рух може призвести до виникнення національних державних утворень.

Процеси українського національного відродження загалом відповідали цій схемі. Щоб скласти уявлення

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (ЗА ЕТАПАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ) У «ДОВГОМУ ХІХ СТОЛІТТІ»

Хронологічні межі	Етапи
Кінець XVIII — 30-ті рр. ХІХ ст.	Фольклорно-етнографічний
40-ві — 80-ті рр. ХІХ ст.	Культурницько-літературний
90-ті рр. ХІХ ст. — 1914 р.	Політичний

ЗМІСТ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Етап та його хронологічні межі	Характеристика
Перший етап (кінець XVIII — перша половина ХІХ ст.)	Зародження українського національного руху у формі гуртків і таємних організацій, які здійснювали просвітницьку діяльність, збирали пам'ятки старовини, досліджували мову, історію і фольклор. Майбутнє України уявляли в різних формах реалізації ідеї федералізму
Другий етап (60—90-ті рр. ХІХ ст.)	Посилення відмінностей українського національного руху за регіональним принципом. Національна свідомість набула прояву у високих літературних формах і в науковій діяльності. Національна ідеологія перебувала в початковому стані зародження та формування
Третій етап (кінець ХІХ — початок ХХ ст.)	Політизація українського національного руху через залучення широких мас, виникнення політичних партій, парламентську діяльність і формування політичних засад націоналізму. При цьому умови розвитку українського руху в Австро-Угорщині та Російській імперії суттєво різнилися

► **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Спільний проєкт».** Розподіліть теми про розвиток українського національного руху в «довгому ХІХ столітті» і підготуйте за ними проєкти впродовж вивчення курсу.

про історію України Модерної доби, необхідно зрозуміти, яким був кожний з етапів українського національного відродження.

Так, у суспільно-політичному розвитку вагоме місце посідали процеси, пов'язані зі здійсненням і проявами **індустріальної революції, урбанізації, колоніалізму**. Вони впливали на **модернізацію**, що відбувалася тут у цей час, як і в інших регіонах Європи. Про її перебіг, особливості, спільні й відмінні риси на землях у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій ви також дізнаєтеся зі сторінок підручника.

АЯ Словник

Індустріальна революція — розвиток продуктивних сил суспільства, під час якого відбувається перехід від мануфактур (ручна праця) до фабрик і заводів (машини й верстати).

Урбанізація — процес збільшення кількості міст, їхнього населення та посилення їхньої ролі в економічному й культурному житті суспільства.

Колоніалізм — політика держави або групи держав, спрямована на підпорядкування країни або народу шляхом застосування політичного, економічного та (або) військового примусу.

Кам'янець-Подільськ (зараз Кам'янець-Подільський).
Стара фортеця і Замковий міст. Близько 1880 р.

III Україна і світ

Термін «Відродження» (італійською «Рісорджименто») з'явився в Італії, де його застосували щодо національно-визвольного руху італійського народу проти іноземного панування і за об'єднання країни. Поступово термін «національне відродження» набув популярності в Європі й почав використовуватися щодо процесів, пов'язаних зі становленням національної свідомості інших бездержавних народів. Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. ці процеси охопили слов'янські народи, що перебували під владою Австрійської, Османської і Російської імперій. Спільною рисою національного відродження слов'ян стала боротьба за створення або відновлення національної мови. За це боролися видатні представники своїх народів — чехи Йозеф Домбровський та Йозеф Юнгман, словак Ян Коллар, закарпатський русин Михайло Лучкай, наддніпрянські українці Іван Котляревський та Олексій Павловський. Виникали культурні товариства — «матиці» (Сербська, Хорватська, Словенська, Словацька, Чеська, Галицько-Руська). Ці товариства визначали метою своєї діяльності збирання і дослідження національного фольклору, розвиток національної літератури, видання й поширення книжок, написаних національними мовами.

3. Історичні джерела Модерної доби історії України

► ГР 3. Працюємо разом. Метод «ПРЕС».

Чи є підстави стверджувати, що джерела для вивчення подій історії України кінця XVIII — початку XX ст. залишилися такими самими, що й для Ранньомодерної доби? Поясніть свою думку.

Вам уже відомо, що для дослідження подій минулого необхідно вивчати відповідні історичні джерела — інформацію про різні періоди історії. За найпоширенішою класифікацією історичні джерела поділяються на речові, писемні й усні. Чимало важливого можна також дізнатися із зображувальних, мовних, топонімічних і традиційно-звичаєвих джерел.

У «довгому XIX столітті» історичні джерела також зазнали змін. Серед писемних джерел вагоме місце посіли щоденники, листи, мемуари, автобіографії. Вони дають змогу вченим дослідити приватне життя людей, зрозуміти їхні думки та погляди.

Поширення періодичних видань (газети, журнали, часописи) перетворило їх на ще одне доцільне для використання джерело інформації.

Із винайденням технік звукозапису, кіно і фотографування з'явилися нові способи фіксації історичних подій. Завдяки цьому поступово формувався такий вид історичних джерел, як аудіо-, фото- та кінодокументи.

Варто пам'ятати, що для отримання уявлення про події минулого необхідно обов'язково аналізувати інформацію, отриману з різних джерел.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 2. Навчальна гра «Шість запитань».** *Правила гри.* Учні та учениці об'єднуються в команди. Кожна команда має за визначений час скласти шість запитань за опрацьованим матеріалом. Виграє команда, більшість запитань якої не повторюють запитання інших команд.
2. **ГР 1. Метод «Асоціативна квітка».** Складіть перелік асоціацій до понять і термінів та на їхній основі дайте визначення: Модерна доба історії України, «довге ХІХ століття», нація, національний рух, урбанізація, колоніалізм, модернізація.
3. **ГР 1.** У чому полягало національне відродження як нове явище історії України?
4. **ГР 1.** Яких змін зазнали історичні джерела для вивчення «довгого ХІХ століття»?

Застосовуємо і аналізуємо

5. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу українські землі станом на кінець ХVІІІ ст. У складі яких держав вони в цей час були?
6. **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Синтез думок».** Складіть пам'ятку з порадами «Як організувати ефективну роботу з підручником на уроках і вдома».

Оцінюємо і створюємо

7. **ГР 3. Працюємо в парах. Метод «Оптиміст і песиміст».** Обговоріть запитання та надайте аргументи на підтвердження спільної думки: чи були важливими для розвитку людських спільнот цієї доби процеси національного відродження? Чому?

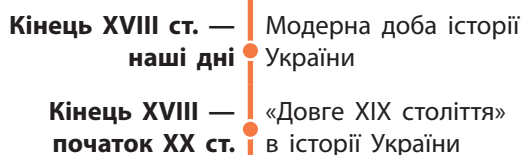

Сторінками подій
rnk.com.ua/113363

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості «довгого ХІХ століття» як нового періоду історії України.

Працюємо з хронологією

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111681

8. **ГР 2.** Підготуйте есе за темою «Для чого громадянам і громадянкам України вивчати історію своєї держави».
9. **ГР 2.** За додатковими джерелами підготуйте повідомлення з презентацією за темою (на вибір):
 - 1) Видатні дослідники й дослідниці історії України Модерної доби.
 - 2) Різні підходи до вивчення історії України Модерної доби.
10. **ГР 3. Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема».** Український історик І. Крип'якевич писав: «Сила України полягає в тому, що вона постійно підтримувала зв'язки із Західною Європою і звідти переймала всі живі культурні течії. Для Європи її значення полягало в тому, що Україна творила висунутий найбільше на схід бастион європейської культури». Поясніть, як ви розумієте цю думку.

Розділ І. Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111682

§ 2. Українські території у складі Російської імперії: адміністративно-територіальний устрій, становище населення та імперська політика

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Назвіть історико-етнографічні регіони українських земель у другій половині XVIII ст.
2. **ГР 1.** Як і коли російський уряд ліквідував Гетьманщину та Запорозьку Січ?
3. **ГР 1.** Унаслідок яких подій до складу Російської імперії увійшли Приазов'я, Причорномор'я, Крим і Правобережна Україна?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Російської імперії;
- про соціальний і національний склад населення різних регіонів українських земель;
- про імперську політику щодо українського населення.

Цікаві факти

Крім дев'яти губерній Російської імперії, українські землі в першій половині XIX ст. частково входили до Воронезької, Курської, Мінської, Люблінської губерній, Бессарабської області, земель Донського та Чорноморського війська.

1. Адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Російської імперії

- **ГР 2. Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема».** Яким було ставлення імперської влади до історико-етнографічного регіонального поділу українських земель під час запровадження нею свого адміністративно-територіального устрою? Аргументуйте свою відповідь.

Наприкінці XVIII ст. українські землі приєднали до свого складу Російська та Австрійська імперії. Зокрема, Російська імперія оволоділа Слобожанщиною, Лівобережжям, Правобережжям і Півднем, що становило близько 85 % земель, заселених українським населенням. На українські землі поширили загальноімперський адміністративно-територіальний устрій. Було запроваджено поділ на **губернії**. Губернії поділялися на **повіти**, а повіти — на **волості**.

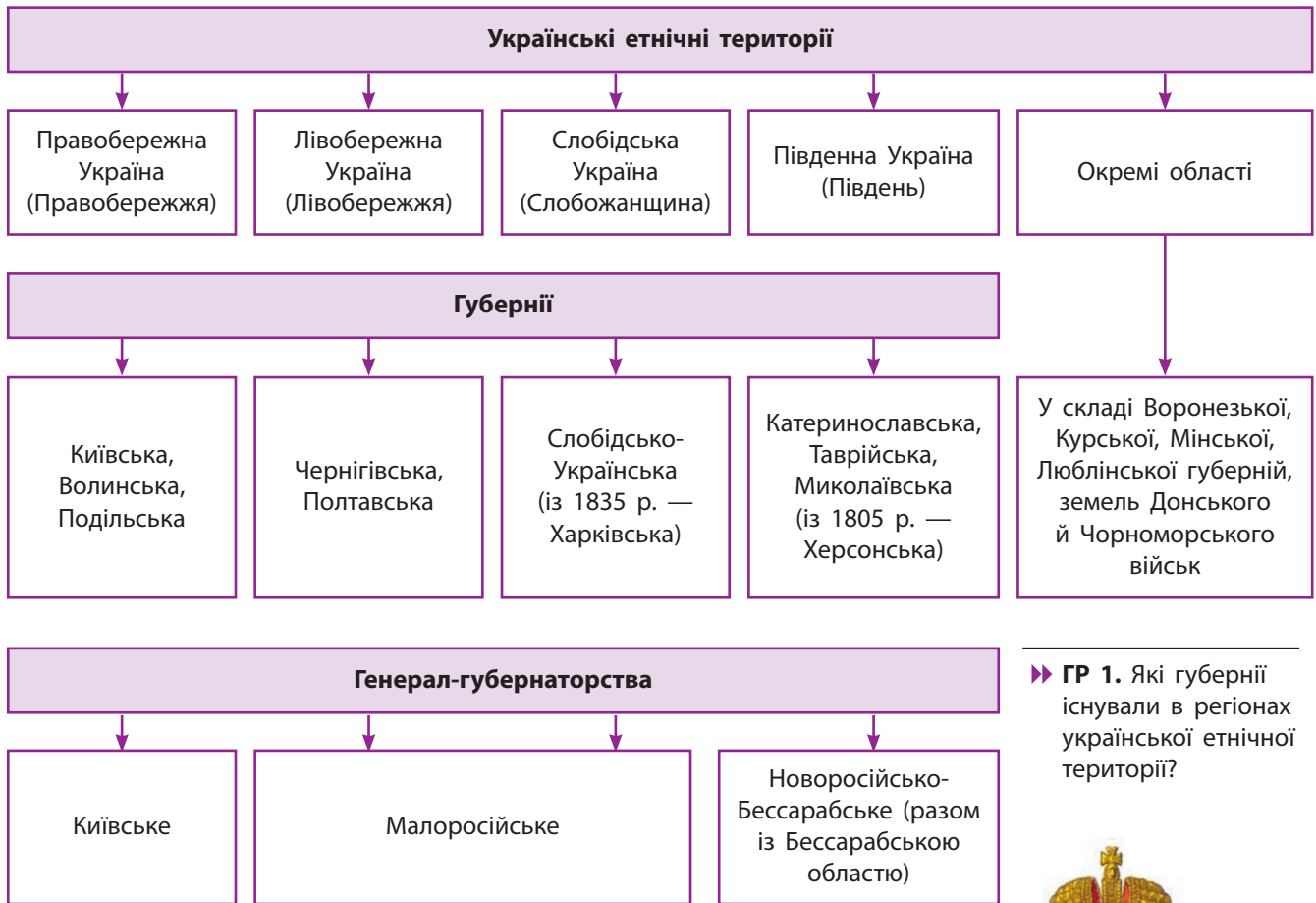
А-Я Словник

Губернія — головна адміністративно-територіальна одиниця державного, місцевого, фінансового та поліційного управління в Російській імперії з 1708 р.
Повіт — адміністративно-територіальна одиниця, що існувала на українських землях із другої половини XV до XX ст.

Волость — дрібна адміністративно-територіальна одиниця; з волостей складався повіт.

Генерал-губернаторство — адміністративно-територіальна і політична одиниця в Російській імперії в 1775—1917 рр., до складу якої входили одна або кілька губерній.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ТЕРИТОРІЙ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

► **ГР 1.** Які губернії існували в регіонах української етнічної території?

Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. російський уряд почав запроваджувати нові адміністративно-територіальні одиниці — **генерал-губернаторства** на чолі з генерал-губернаторами. Їхня влада, особливо на підкорених імперією землях, мала характер військової диктатури. Генерал-губернатор був наділений майже необмеженими повноваженнями, зосереджуючи військову, адміністративну, судову та фінансову владу.

В імперських колах щодо українських земель використовували інші назви: Правобережжя називали Південно-Західним краєм, Південь — Новоросією, Лівобережжя та Слобожанщину — Малоросією.

Герб Київської губернії у складі Російської імперії

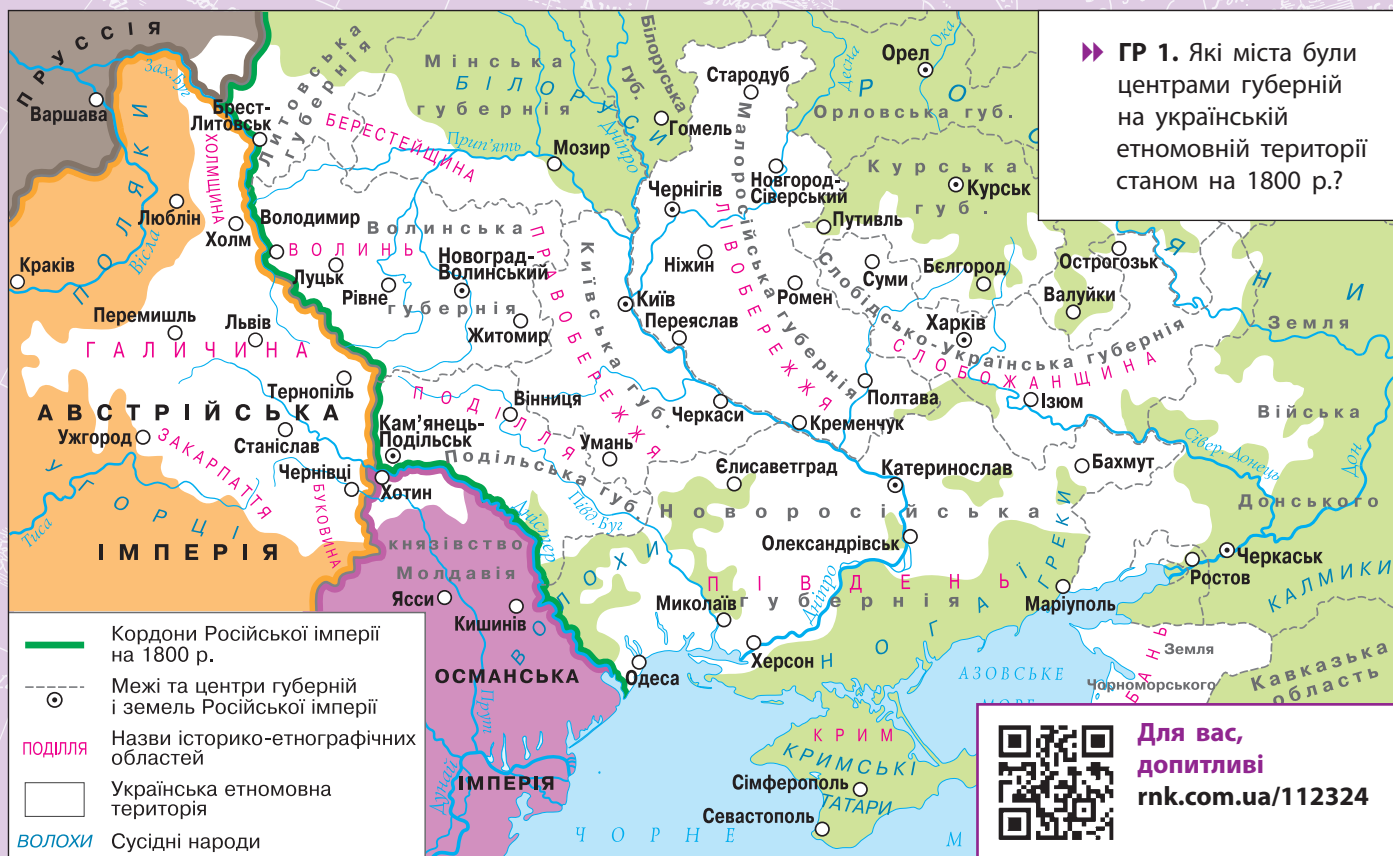
2. Лівобережна і Слобідська Україна

► **ГР 1.** Працюємо в малих групах. Метод «Кола Венна».

Порівняйте становище місцевого населення під імперською владою на Лівобережній і Слобідській Україні.

Кількість населення українських земель у складі Російської імперії наприкінці XVIII — у XIX ст. збільшилася

► **ГР 2.** Проаналізуйте додаткові елементи на гербі (корона, дубове листя, стрічка). Що вони символізують? Як ці елементи пов'язані з політикою та ідеологією Російської імперії щодо українських земель?

Навчальний фільм

rnk.com.ua/113927

Навчальний фільм

rnk.com.ua/113928

Навчальний фільм

rnk.com.ua/113929

приблизно втричі: із 7,7 млн до 23,5 млн осіб. Однак це відбувалося завдяки не лише природному приросту населення, а й переселенню сюди представників інших народів.

У Російській імперії щодо українців найчастіше вживали назву «малороси», хоча в тогочасній науковій літературі поступово поширювалися визначення «українці» та «Україна».

На Лівобережжі частка українства у складі населення була найбільшою й сягала 95 %. Серед національних меншин найбільшу кількість становили євреї, для яких у 1791 р. влада запровадила «межу осілості». На Слобожанщині українці налічували близько 86 % населення краю. Найчисленнішою національною меншиною були росіяни.

Більшість українського населення Лівобережжя та Слобожанщини становили нащадки козаків та селяни. Козаки, які після ліквідації козацьких полків залишили військову службу, дістали статус особисто вільних державних селян. Чимало нащадків козацької старшини, що змогли довести своє походження, зрівняли в правах із російським дворянством. За російською традицією цих

«Межа осілості» — територія компактного проживання єврейського населення в Російській імперії в 1791—1917 рр., за межами якої йому було заборонено селитися.

Поміщики — землевласники, які становили панівну суспільну верству в XV — на початку XX ст. на українських землях у складі Московської держави (Російської імперії).

Штетл (єврейське містечко) — невелике місто з переважно єврейським населенням у Центральній та Східній Європі в XVI — першій половині XX ст.

дворян-землевласників на українських землях у складі Російської імперії називали **поміщиками**. Звичайне селянство (посполиті) здебільшого втратило особисту свободу й перетворилося на кріпаків.

На Лівобережжі та Слобожанщині виросло багато великих і малих міст. Унаслідок імперської політики в них швидко збільшувалася кількість російських чиновників та військових. Права місцевого самоврядування до 1831 р. зберігалися, проте ними часто нехтували. Місцеве ремісництво й купецтво занепадали.

Поступово українці ставали меншістю серед купецтва, поступаючись єврейським і російським купцям. Міське населення втрачало самотутній український характер і ставало російськомовним.

3. Правобережна й Південна Україна

► ГР 2. Працюємо в парах. Метод «Скрайбінг».

Візуалізуйте кількісний, соціальний і національний склад населення Правобережної і Південної України.

Серед населення Правобережжя українці становили 85 %, переважно це були селяни-кріпаки. Поляки у складі населення налічували близько 5 %, але посідали в краї панівне становище. Російський уряд після приєднання Правобережжя підтвердив усі права польських землевласників.

Другою за кількістю національною меншиною в краї було єврейство. Воно селилося переважно в містах, і його частка там подекуди сягала 70—80 % населення.

Південна Україна серед інших земель, приєднаних до Російської імперії наприкінці XVIII ст., стала одним із привабливих регіонів. Величезні малозаселені території родючих причорноморських степів відкривали можливості для колонізації краю.

«Межа осілості»

Історична карта

Населення українських земель на початку XIX ст.
rnk.com.ua/111773

ⓘ Зверніть увагу

Українські землі під владою Російської імперії майже повністю, крім Харківщини, входили до «межі осілості». Уперше її було визначено в 1791 р. Уряд прагнув запобігти переселенню єврейського населення до інших губерній і захистити російських підприємців від єврейської конкуренції. Це стало порушенням одного з природних прав людини — на вільний вибір місця проживання. Імператор Микола I додав до цих обмежень заборону єврейській спільноті проживати в містах, зокрема в Києві, Миколаєві, Севастополі, козацьких і державних селах Полтавщини. У багатьох інших містах було створено спеціальні квартали, де мала проживати лише єврейська спільнота, та **штетли** (єврейські містечка) з переважно єврейським населенням.

Селяни йдуть на заробітки. Художник М. Кузнецов. 1882 р.

© Навчальний фільм

rnk.com.ua/113930

► ГР 1. Що штовхало селян на пошуки заробітків?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112325

Німецькі юнаки, представники німецької громади. 1896 р.

Історична карта
Німецька еміграція
до Росії у XVIII
та XIX ст.
rnk.com.ua/113899

Упродовж першої половини XIX ст. кількість населення губерній Півдня подвоїлася переважно завдяки переселенцям. Українці становили тут близько 74 %, росіяни — 12 %, румуни — 9 %. Значною стала кількість німецьких колоністів. На один із найбільших у світі єврейських осередків перетворювалася Одеса. Серед національних спільнот, які заселяли в цей час Південь, були сербська, болгарська, грецька, угорська, вірменська.

Найбільших змін зазнав етнічний склад населення Криму. Тут під впливом політики імперської влади значно скоротилася кількість корінного населення: кримських татар, караїмів та кримчаків.

Кріпосне селянство становило близько 6,5 % населення краю. Великі землевласники мали тут найбільші володіння, отримані від імперського уряду за службу. Із заснуванням нових міст, розвитком торгівлі та будівництвом промислових підприємств зростала кількість міщанства.

Після приєднання Кримського півострова до Російської імперії в регіоні відбулися зміни у складі населення. Влада почала витісняти із цих земель кримських татар та інші народи Криму й прагнула замінити їх російськими переселенцями та іноземними колоністами.

Татари, особливо ті, що жили поряд із портами, через тиск влади були змушені розпродавати за безцінь майно та емігрувати до османських володінь. До початку XIX ст. із Кримського півострова виїхали близько 300 тис. осіб. На цей час кримських татар у його складі населення залишилося трохи більше ніж 60 тис. осіб. Не зникнути взагалі як етносу за цих умов їм допомагав високий рівень народжуваності.

Замість кримських татар упродовж першої половини XIX ст. до Криму переселилися понад 30 тис. осіб інших національностей.

4. Ставлення влади Російської імперії до населення українських етнічних земель

► **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Акваріум».** Яким, на вашу думку, було ставлення російської влади до населення українських етнічних територій? Поясніть, чому ви так вважаєте.

Російська імперія становила велике територіальне об'єднання, що складалося із центру та підпорядкованих йому територій, заселених різними народами. Вона мала централізовану систему управління, очолювану імператором. За політичним устроєм це було **самодержавство**.

Виконання законів і розпоряджень уряду покладалося на численне чиновництво, яке для населення імперії було уособленням влади. Одним із важливих завдань було збирання податків. Проте їх витрачали відповідно до вимог центру, а не на місцеві потреби. Від населення українських земель вимагали повного підпорядкування владі.

Імперський управлінський апарат на українських землях, як і в інших регіонах імперії, мав типові ознаки **бюрократизму** та сваволі чиновництва. Бюрократизм проявлявся в часто заплутаних процедурах розгляду питань, які чиновники могли за бажанням як пришвидшити, так і загальмувати. Нерідкими також були випадки хабарництва й зловживання службовим становищем. Заходи імперської влади щодо подолання цих явищ майже не давали результату.

На українських землях постійно розміщувалася російська армія, перебування якої подекуди ставало обтяжливим для місцевого населення. Важким тягарем для непривілейованих станів українського суспільства стала **рекрутська повинність**. За нею з кожної тисячі людей до російської армії забирали від п'яти до десяти рекрутів на 25 років служби. Водночас представники сімей української еліти розглядали військову службу в російській армії як можливість здобути підвищення.

Кримськотатарський хлопчик-пастух. 1872 р.

АЯ Словник

Самодержавство — форма абсолютної монархії, політичний устрій Московії та Російської імперії з другої половини XV ст. до 1917 р.

Бюрократизація (у перекладі — «влада канцелярії») — процеси, пов'язані з управлінням державними установами, проявами суспільного життя. Позитивними сторонами цього явища можуть стати ефективність і швидке реагування на суспільні виклики, негативними — формалізм, затягування процесів, свавілля чиновництва тощо.

Рекрутська повинність — система комплектування армії та флоту в Російській імперії у XVIII—XIX ст.

© Навчальний фільм

rnk.com.ua/112266

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111774

А:Я Словник

Зросійщення (русифікація) —

сукупність заходів для забезпечення російської національно-політичної переваги в країнах, які перебувають у сфері впливу Росії (долучення неросійських спільнот до російської культури, перехід їх до російської мови тощо).

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- зміни у становищі населення регіонів української етнічної території під владою Російської імперії;
- ставлення імперської влади до українського населення.

Працюємо з хронологією

1791 р.

Запровадження владою Російської імперії «межі осілості» для єврейського населення

Кінець XVIII ст.

Входження Слобідської, Лівобережної, Правобережної і Південної України до складу Російської імперії

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112326

За дотриманням законів стежили поліція міст і сіл та жандармський корпус. Для місцевого населення саме вони ставали уособленням влади на місцях.

Уряд імперії постійно підкреслював, що українські етнічні землі є давньою та невіддільною частиною Росії, яку вона лише на деякий час втратила. Імперська влада не враховувала національних особливостей підкорених народів і надавала провідну роль росіянам. Через це в усіх сферах життя поширювалося **зросійщення**. Українці потерпали від того, що їхню мову й культуру зневажливо вважали спольщеним варіантом російської. Їм прищеплювали комплекс меншовартості порівняно з росіянами.

Унаслідок цього збереження власної мови, культури та історії для української спільноти набувало великого значення.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1. Працюємо разом. Метод «Продовжте речення».** Учитель (учителька) наводить початок речення, пов'язаний із розглянутим матеріалом, а учні та учениці — закінчення речення. Можна провести змагання двох команд. *Зразок початку речення:* Київська, Волинська та Подільська губернії перебували в українському історико-етнографічному регіоні...
2. **ГР 1.** Порівняйте історико-етнографічний поділ українських земель та адміністративно-територіальний устрій, запроваджений там Російською імперією. Зробіть висновок.
3. **ГР 1. Метод «Кола Венна».** Визначте спільне й відмінне у становищі Лівобережної, Слобідської, Правобережної та Південної України під імперською владою.
4. **ГР 2.** Яким було ставлення російської імперської влади до населення українських земель? Чим воно відрізнялося від перебування їх у складі Речі Посполитої та від доби Гетьманщини? Наведіть аргументи.

Застосовуємо і аналізуємо

5. **ГР 1.** Порівняйте історичні карти українських земель станом на середину XVIII та початок XIX ст.

Проводи рекрутів.
Художник І. Соколов. 1860 р.

- **1. ГР 1.** Як, на вашу думку, ця подія впливала на життя селянської родини та громади загалом? Як художник передав цей вплив? **2. ГР 2. Метод «Кубик Блума».** Складіть запитання до змісту картини.

6. **ГР 1.** Виконайте завдання із хронології.
- 1) Яка подія відбулася у Франції в рік запровадження в Російській імперії «межі осілости» для єврейського населення?
 - 2) Через скільки років після запровадження російською владою «межі осілости» було встановлене Консульство у Франції?
7. **ГР 1. Працюємо в парах.** Складіть таблицю «Адміністративно-територіальний устрій і населення українських земель у складі Російської імперії».

Region	Імперський адміністративний устрій	Населення регіону		
		Склад	Соціальне становище	Національне становище

8. **ГР 1. Працюємо разом.** Обговоріть і визначте зміст, методи та ймовірні наслідки політики, яку проводила Російська імперія на українських землях.

Оцінюємо і створюємо

9. **ГР 3. Працюємо разом. Метод «Плакат думок».** Оцініть становище українських земель та їхнього населення у складі Російської імперії на початку XIX ст.
10. **ГР 2. Метод «Освітній проект».** За інформацією з відкритих джерел дослідіть тему «Чиновництво і поліція — уособлення влади на українських землях у складі Російської імперії». Результати роботи подайте у вигляді інтерактивної презентації, допису в соціальних мережах, виступу в стилі TED тощо (на вибір).

Сторінками подій
rnk.com.ua/113364

Хабар. Ілюстрація до п'єси М. Гоголя «Ревізор». Художник О. Константиновський

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111683

§ 3. Місце українських земель у війнах Російської імперії. Доля українського козацтва

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111684

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Яку політику здійснювала російська влада щодо Гетьманщини й Запорозької Січі у XVIII ст.?
2. **ГР 1.** Якою була роль українського козацтва в подіях XVI—XVIII ст. на українських землях? Наведіть факти.
3. **ГР 1.** Коли і як виникла Задунайська Січ?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як влада Російської імперії використовувала ресурси українських земель для своїх цілей;
- як змінилося становище українського козацтва після ліквідації Запорозької Січі.

Історичні карти

1. Участь козаків-задунайців у російсько-турецькій війні 1828—1829 рр.
 2. Україна в планах Наполеона.
 3. Адміністративний поділ після приєднання Галичини до володінь австрійських Габсбургів 1772 р.
- rnk.com.ua/111775

Цікаві факти

Під час російсько-турецької війни 1806—1812 рр. у Чернігівській, Полтавській, Слобідсько-Українській, Київській, Катеринославській та Херсонській губерніях оголосили набір до ополчення. Із Лівобережжя на потреби російської армії було вилучено понад 14 тис. волів, 6 тис. возів та 1 тис. коней у супроводі 4 тис. селян-погоничів.

1. Використання Російською імперією ресурсів українських територій у війнах першої половини XIX ст. Створення Азовського козацького війська

► **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Найкращий варіант».** Як Російська імперія використовувала ресурси українських земель?

Перебуваючи під імперською владою, українці були змушені брати участь у реалізації зовнішньополітичних планів російського уряду. Людський та господарський потенціал українських земель Російська імперія використовувала для своїх потреб під час війн, які вона вела в першій половині XIX ст. з Османською імперією та Францією.

У 1806—1812 рр. українські землі повною мірою відчували тягар нової російсько-турецької війни. Особливо трагічним стало те, що в турецькій армії служили задунайські козаки, а в російській — козаки-чорноморці. Так українські козаки опинилися по різні боки фронту та змушені були воювати одне проти одного. Нарешті війна завершилася укладенням Бухарестського мирного договору. За ним Росія здобула право судноплавства Дунаєм та отримала Бессарабію. Більшість її населення становили молдавани, але в Хотинському, Аккерманському та Ізмаїльському повітах проживало чимало українців.

У червні 1812 р. розпочалася французько-російська війна. Французька армія рухалася в глиб Російської імперії, намагаючись примусити російського імператора виконувати умови Тільзитського миру. Російська імперія покладала надії на використання потенціалу українських земель.

В українських містах були розташовані величезні склади борошна, круп, зерна (вівса, ячменю), що перевищувало половину всіх запасів Російської імперії. Російський уряд будь-що намагався їх зберегти для забезпечення армії продовольством.

Із попереднього розпорядження про утворення Українського козацького війська, затвердженого Олександром І у Вільні (5 червня 1812 р.)

Військо це передбачається утворити на українських землях з людей, до козачої служби здібних і здавна відомих звичкою та охотою до неї. Воно має складатися із чотирьох полків: кожен полк — із восьми ескадронів, а ескадрон — зі 150 козаків...

Як мине в українських полках потреба, усі вони розпускаються по своїх домівках, але вже назавжди залишаються належними війську і за першої потреби мають з'явитися на службу та скласти знову

свої полки. Для цього вони повинні мати постійно справними зброю, одяг і коней, утримуючи все це власним коштом, але звільняючись зате від усяких інших державних повинностей. Діти [іхні], які народжені від [часу] вступу у військо, належатимуть також до нього. А тим із них, кого поміщики не знайшли для себе вигідним прийняти в селища свої, відведуться для заселення на землі казенні... [1].

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання.

1. Це первинне чи вторинне історичне джерело? До якого виду історичних джерел воно належить? Коли, у яких історичних умовах і з якою метою його створили?
2. Якою, відповідно до джерела, мала стати загальна кількість Українського козацького війська?
3. Що обіцяли селянам, які підуть служити до війська?

Нестача легкої кінноти змусила російського імператора Олександра І погодитися на формування чотирьох полків Українського козацького війська в Київській та Подільській губерніях.

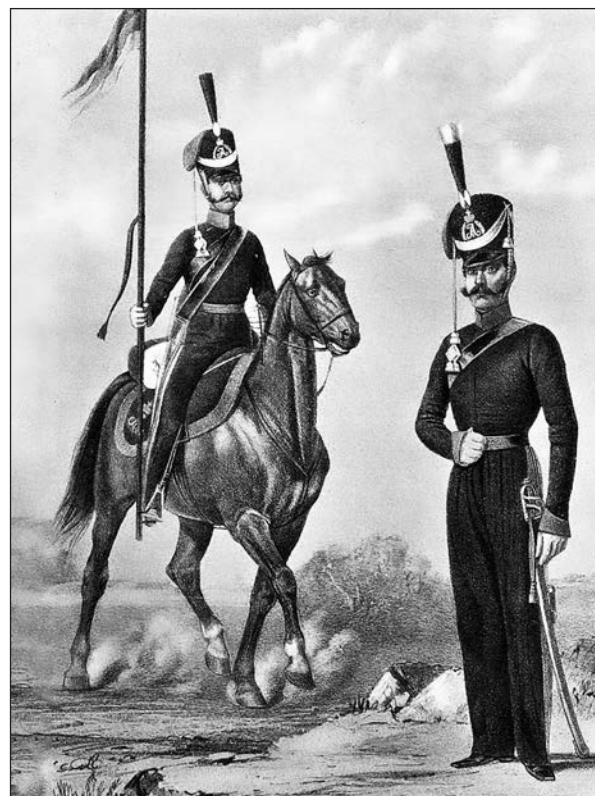
У липні 1812 р. Олександр І доручив сформувати на тих самих умовах, що й на Правобережжі, Малоросійські кінно-козацькі полки в Полтавській (дев'ять полків) та Чернігівській (шість полків) губерніях. Крім того, із цих двох губерній (в інших це було заборонено) узяли 43 тис. селян до пішого земського ополчення. У складі Російської армії воювали також полки Чорноморського та Бузького козацьких військ, прикордонні загони правобережних «лісових козаків» і понад 1 тис. херсонських козаків.

Коли французька армія, зазнавши поразки, відступала з території Російської імперії, українські формування брали участь у її переслідуванні та закордонному поході російської армії. Вісім українських козацьких полків у складі російської армії були учасниками великої «битви народів» 16—18 жовтня 1813 р. під Лейпцигом. Три полки Бузького козацького війська та Українська кінно-козацька дивізія, сформована з правобережних козацьких полків, відзначилися в боях за Париж.

Після перемоги Росії у війні українські частини рушили додому. Усі полки розформували. Втрати українців склали близько 6 тис. осіб. Більшість ополченців повернулася до довоєнних занять. Козакам Малоросійських кінно-козацьких полків запропонували продовжити службу в Чорноморському козацькому війську або відновити свій попередній стан, оскільки більшість із них раніше

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111776

Рядовий козак та унтерофіцер кінних полків Полтавської губернії. 1812—1815 рр.

А-Я Словник

Військове поселення — особлива система організації війська в Російській імперії, що поєднувала військову службу із сільськогосподарською працею (існувала в 1817—1857 рр.).

Працюємо із джерелом

Зі спогадів художника І. Ріпина про життя у військових поселеннях
rnk.com.ua/112327

Зверніть увагу

Завдяки військовим поселенням російський уряд значно скорочував витрати на утримання величезної армії. Натомість падав її рівень підготовки. Перше військове поселення на українських землях постало в 1817 р. у Слобідсько-Українській губернії. Поселенцями ставали солдати, що прослужили у війську від шести років, та примусово переведені до цього стану селяни. Їхнє становище було безправним. Дітей поселенців із семи років зараховували до шкіл кантоністів (військовозобов'язаних). Підневільне життя спричинило низку повстань. У 1857 р. військові поселення були ліквідовані як такі, що не виправдали сподівань, а поселенці переведені до стану державних селян.

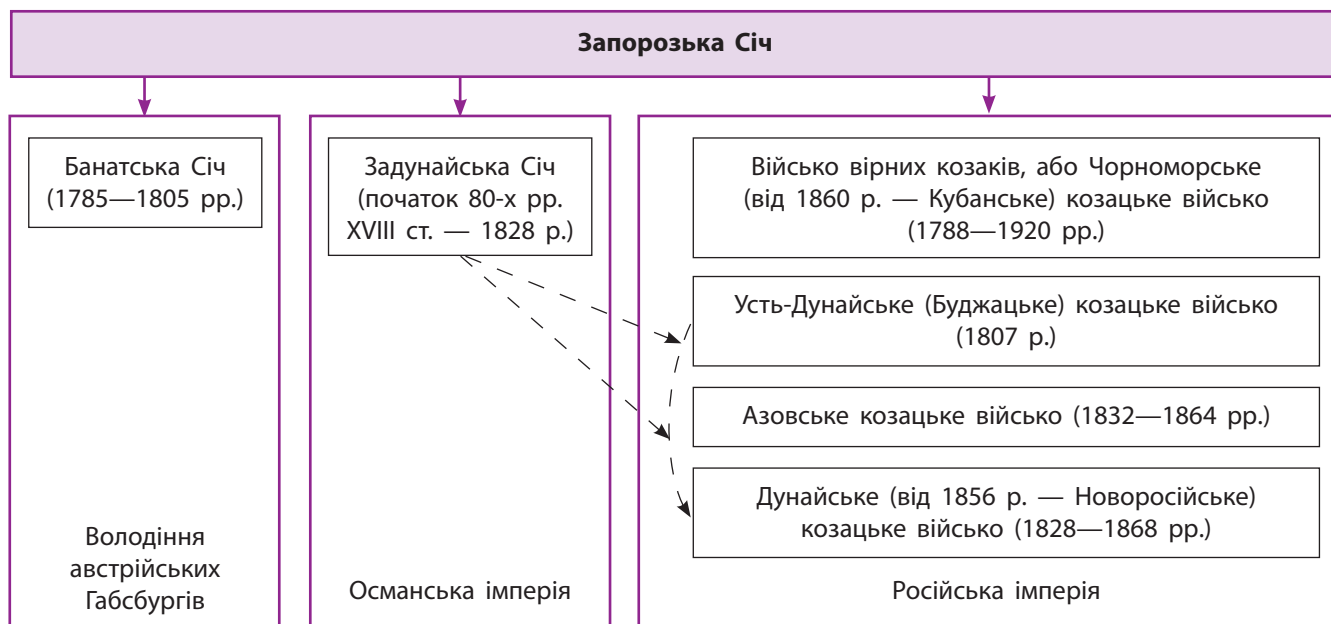
У похід. Художник М. Пимоненко. 1902 р.

належала до державних селян. Сформовані на Правобережжі Українське козацьке військо та полки Бузького козацького війська ліквідували. Колишні козаки, які залишалися не на службі, опинилися у **військових поселеннях**. У багатьох людей це викликало неабияке невдоволення.

Наступного разу Російська імперія активно використовувала у своїх інтересах матеріальні й людські ресурси українських територій під час російсько-турецької війни 1828—1829 рр.

Османська імперія, зазнавши поразки у війні, віддала Російській імперії гирло Дунаю та східне узбережжя Чорного моря. Із-поміж козаків-задунайців, що перейшли на бік Росії, у 1832 р. було створене Азовське козацьке військо.

Першим наказним отаманом Азовського козацького війська став Йосип Гладкий. Проте його не обирали козаки, а призначав російський уряд, і підпорядковувався отаман новоросійсько-бессарабському генерал-губернатору. У мирний час азовські козаки патрулювали східне узбережжя Чорного моря — від Керченської протоки до міста Поті. У випадку війни вони мали своїми силами здійснювати його оборону. Коли необхідність в Азовському війську зникла, козаків із сім'ями почали примусово переселяти на Кубань. У 1864 р. військо ліквідували, а його клейноди передали Кубанському козацькому війську. Тих, хто не бажав переселятися, перевели з козацького стану до селянського.

► **ГР 1.** Покажіть на карті атласу місця розташування нових військових утворень козаків. Чому вони були утворені саме на цих територіях?

2. Козацтво після ліквідації Запорозької Січі

► **ГР 3. Працюємо в парах.** Сформулюйте спільну думку. Які основні зміни відбулися в середовищі козацтва після ліквідації Запорозької Січі?

Після ліквідації Запорозької Січі частина козацтва залишилася на землях Російської імперії. Інші козаки знайшли притулок в Османській імперії.

Чорноморське козацьке військо, створене з козаків-запорожців, що залишилися під російською владою, спочатку жило на землях між Бугом і Дністром у межах Російської імперії. Проте після перемоги в російсько-турецькій війні 1787—1791 рр. російський уряд почав роздавати землі, де жили козаки, російським чиновникам та іноземним колоністам. Перспектива повернення на кріпаків спонукала козаків домагатися від імперського уряду дозволу переселитися в інші місця.

У 1792 р. Чорноморське козацьке військо переселили на Чорноморську оборонну лінію на правому березі Кубані, захист якої став основним обов'язком козаків. За новими правилами козацьку раду ліквідували та встановили приватну власність старшини на землі, призначені раніше всьому війську. Було скасовано давню козацьку заборону на перебування на Січі жінок. Катеринодар, де розташовувався головний кіш

❗ Зверніть увагу

У 1785 р. близько 8 тис. козаків-задунайців оселилися у володіннях австрійських Габсбургів у провінції Банат. Там вони заснували Банатську Січ і несли прикордонну службу на австро-турецькому кордоні. У 1805 р., не бажаючи підпорядковуватися австрійському командуванню, вони повернулися до турецьких володінь.

✅ Цікаві факти

Усі повідомлення козацьких старшин Задунайської Січі до турецької адміністрації передавалися лише українською мовою й потім перекладалися драгоманом (перекладачем). Кошовому отаману під загрозою смертної кари заборонялося спілкуватися з турецькою адміністрацією іншою мовою, крім української.

Козацький цвинтар у селі Глибоке (Одеська область)

Сторінками подій
rnk.com.ua/113365

Печатка Задунайського козацького війська. Початок XIX ст.

Україна і світ

Під час французько-російської війни 1812 р. представники населення українських етнічних територій перебували, крім російської, у складі французької та австрійської армій, які діяли разом із нею. Так, один із двох уланських полків польського «Легіону Вісли» французької армії становили вихідці з Поділля. П'ять із восьми полків 30-тисячного австрійського війська генерала Карла Шварценберга, який брав участь у російській кампанії Наполеона, було сформовано з галичан.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- ставлення влади Російської імперії до населення українських етнічних територій;
- використання Російською імперією ресурсів українських територій у війнах, які вона вела в першій половині XIX ст.;
- становище козацтва після ліквідації Запорозької Січі.

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111685

Чорноморського козацького війська, став звичайним містом, де жили козаки разом із сім'ями.

Частині колишніх запорожців, що переселилися до Османської імперії, султан надав землі в гирлі Дунаю, де й виникла Задунайська Січ.

В Османській імперії не довіряли задунайцям і вимагали, щоб кожного разу, коли ті рушають у походи проти християн із турецькою армією, кіш особисто відповідав за вірність своїх козаків.

Головним джерелом поповнення Задунайської Січі були втікачі з Наддніпрянської України. Завдяки цьому кількість козаків-задунайців в окремі роки досягала 10 тис. осіб.

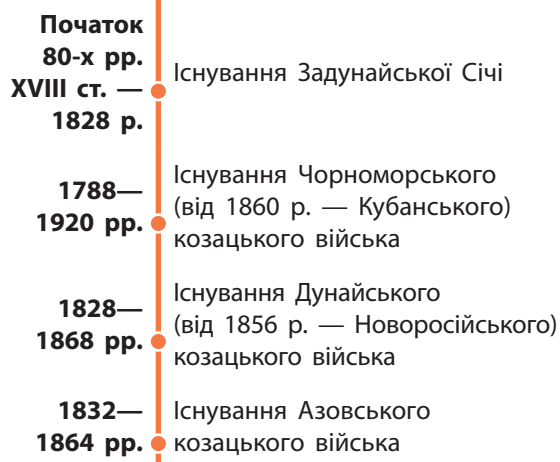
Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1.** Навчальна гра «Словесний теніс». *Правила гри.* Учні та учениці об'єднуються в пари. Один учень (учениця) пропонує іншому (іншій) відповісти на запитання, яке передбачає коротку відповідь. Якщо він (вона) відповідає правильно, то може поставити своє запитання. На початку гри необхідно визначити час на роздуми над запитанням і кількість запитань без відповіді, що означатиме поразку.
2. **ГР 2.** Чи було, на вашу думку, корисним для місцевого населення використання Російською імперією ресурсів українських земель? Чому?
3. **ГР 1.** Як та коли утворилися Задунайська Січ, Чорноморське, Дунайське та Азовське козацькі війська?

4. **ГР 1.** Виконайте завдання за історичною картою атласу.
- 1) Покажіть розташування Задунайської Січі, Чорноморського, Дунайського та Азовського козацьких військ.
 - 2) Покажіть території, здобуті Російською імперією за підсумками російсько-турецьких війн 1806—1812 і 1828—1829 рр. Поясніть, чому саме українські землі стали основним театром воєнних дій у протистоянні з Османською імперією. Яке стратегічне значення для обох імперій мало Причорномор'я?
5. **ГР 1.** Виконайте завдання із хронології.
- 1) Скільки років проіснували: Задунайська Січ, Чорноморське козацьке військо, Азовське козацьке військо?
 - 2) У якому році відзначатимуть 200-річчя ліквідації Задунайської Січі?
6. **ГР 1. Працюємо в парах.** Складіть синхроністичну таблицю подій на українських землях та в Російській, Османській і Французькій імперіях. Зробіть висновок про місце України у війнах Російської імперії.
Рік	Події на українських землях	Події в Російській імперії	Події в Османській імперії	Події у Франції (за Наполеона)
7. **ГР 1. Метод «Асоціативна квітка».** Виділіть ключові слова-асоціації до поняття «військове поселення». На їхній основі складіть розповідь про життя у військовому поселенні.
8. **ГР 2. Працюємо разом. Метод «ПРЕС».** Дослідник історії українського козацтва В. Голобуцький, характеризуючи долю нащадків запорожців у XIX ст., назвав їх «двома гілками зрубаного дерева». Чи згодні ви з такою думкою? Чому? Чим доля й роль нащадків запорозьких козаків у перебігу подій XIX ст. відрізнялися від попередніх часів?

Працюємо з хронологією

Оцінюємо і створюємо

9. **ГР 2.** Доберіть інформацію та дослідіть тему «Українці у війнах Російської імперії першої половини XIX ст.». Результат роботи подайте у вигляді інтерактивної презентації або допису для історичного довідника.
10. **ГР 2.** Створіть допис для соціальних мереж, у якому висвітліть:
- 1) діяльність українських ополченських полків у складі російської армії;
 - 2) участь населення українських земель на боці Наполеона I, зокрема в легіоні Яна Домбровського.
11. **ГР 2. Працюємо в парах.** Напишіть лист до родини від імені українського рекрута або козака, який воює у складі російської армії.
12. **ГР 2.** Визначте ключові слова, які характеризують долю козаків Задунайської Січі. На їхній основі пропишіть промпт (запит) та за допомогою сервісів штучного інтелекту створіть пісню-думу «Балада про задунайця».
13. **ГР 3. Працюємо в парах. Метод «Освітній проект».** За додатковими джерелами ознайомтеся з умовами життя в Чорноморському козацькому війську в Російській імперії та Задунайській Січі під владою Османської імперії. Розіграйте уявний діалог між козаками, під час якого вони розкажуть про своє життя.

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Що таке повсякденне життя?
2. **ГР 1.** Які риси були притаманні українському менталітету в XVI—XVIII ст.?
3. **ГР 1.** Як господарювало українське селянство в попередні століття?
4. **ГР 1.** Яким було становище жінки в цей період?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про взаємозв'язок між людиною і тогочасним навколишнім середовищем;
- які зміни сталися у свідомості української спільноти;
- про основні види господарської діяльності українців;
- про особливості поселення, житла, одягу, харчування, шлюбно-сімейних відносин українського населення.

АЯ Словник

Менталітет — спільне світосприйняття, світобачення, самоусвідомлення, спосіб мислення, поведінка й національний характер, притаманні певному народу.

Ментальність — характеристика менталітету окремої людини або групи осіб, які є представниками певного народу.

Малоросійська ментальність (малоросійство) — відмінний від української національної свідомості спосіб мислення. Він полягав у комплексі меншовартості українців і здебільшого був пов'язаний із впливом російської ідеології та культури.

1. Менталітет українського народу

- **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Синтез думок».** Чим ментальність відрізняється від менталітету? Які нові явища з'явилися в українській ментальності в цей період?

Українські землі розташовані в південно-східній частині Європи. Майже дві третини їхньої території займали родючі чорноземи, які були головним багатством населення й одночасно причиною посягань на них сусідніх народів.

Менталітет українського народу формувався під впливом різноманітних природних та історичних чинників. Притаманні українському менталітету пошана до матері й турбота про рідну землю об'єднувалися в одне ціле й ототожнювалися з любов'ю до Батьківщини.

Українськими землями проходив «Великий кордон» між християнським і мусульманським світами. Через загрозу поневолення найрішучіша частина населення ставала на захист рідної землі. Саме із цих людей сформувалося українське козацтво. Інші ж намагалися пристосуватися до складних умов життя.

Після включення українських земель до складу Російської імперії серед нащадків козацької старшини набула поширення так звана **малоросійська ментальність**. Зрівнявшись у правах із російським дворянством, ці люди прагнули зробити кар'єру в імперії та намагалися забути своє козацьке походження. До закликів відстоювати права української спільноти малоросійські дворяни найчастіше ставилися негативно, не бажаючи втратити свої привілеї. Однак варто зазначити, що серед них були й ті, хто стояв біля витоків українського національного відродження на Лівобережжі.

На українських землях під владою австрійських Габсбургів набуло поширення так зване **рутенство**. Західні українці здебільшого були вдячні австрійській владі за зміни, які вона здійснювала на їхніх землях. Тому вони підтримували уряд і тривалий час не висували значних вимог до нього.

Рутенство гальмувало розвиток національної свідомості західних українців і допомагало австрійцям

Продавчиня молока. XIX ст.

Воли на оранці. Художник С. Світославський. 1891 р.

зміцнювати свою владу в краї. Проте водночас рутенство було історично обумовлене ситуацією. Так, задовольняючи деякі потреби місцевої української спільноти, австрійці тим самим сприяли послабленню впливів польської спільноти в Галичині, угорської — на Закарпатті й румунської — у Північній Буковині.

2. Господарська діяльність українського селянства наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

► ГР 2. Працюємо разом. Метод «Критичне читання».

Визначте десять ключових слів, що характеризують традиційні види господарської діяльності українського селянства цього періоду (це можуть бути іменники, прикметники, дієслова).

Українське селянство було основним виробником усього необхідного для життя інших суспільних верств. Крім того, воно відігравало роль носія та охоронця національних звичаїв і традицій.

У землеробстві зберігалася трипільна система. Для обробки землі використовували важкий плуг. Вирощували жито, пшеницю, ячмінь, овес, гречку, просо. Збирали врожай вручну за допомогою коси й серпа.

У більшості господарств залежно від достатку тримали волів, коней, корів, овець, свиней, кіз, різну птицю. Особливу увагу приділяли розведенню волів, які були основною тягловою силою. Горodництво вважали переважно жіночою справою. Поряд із новими культурами (томати, баклажани, перець, картопля) вирощували й звичні буряки, капусту, гарбузи, моркву, цибулю, часник, огірки тощо.

А-Я Словник

Рутенство — сукупність настроїв і поведінки, пов'язаних із прихильним ставленням до австрійських Габсбургів підвладного їм українського населення. Воно існувало в період перебування українських земель у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії та відображало вплив австрійської ідеології та культури.

Дівчина за ткацьким верстатом. XIX ст.

Околиці Харкова. Художник
О. Кисельов. 1875 р.

Побілена дерев'яна хата із солом'яною
стріхою в селі Луги на Поділлі. XIX ст.

☑ Цікаві факти

Кожне місто складалося із центру, яким часто був давній замок або фортеця, прилеглих кварталів та околиць. Утім, у XIX ст. на місці давніх напівзруйнованих фортець, потреби в яких уже не було, поставали нові вулиці й місця для прогулянок.

3. Поселення й житло

► **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Тонкі й товсті запитання».** Складіть запитання про зовнішній вигляд поселень і житла на українських землях наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Оскільки більшість українського населення становило селянство, то міста були переважно адміністративними й торговельними центрами для найближчих околиць. Під імперською владою вигляд багатьох із них зазнав змін. У кожному місті з'явився управлінський центр із площею, поряд з якою розміщувалися адміністративні установи. Передмістя поступово об'єднувалися з містами, а давні шляхи ставали міськими вулицями. Осередками міського життя були церкви і, звичайно, базари.

У першій половині XIX ст. у великих містах, відповідно до європейської архітектурної моди, по-стали кількоповерхові цегляні будинки. Проте в невеликих містах, як і раніше, переважали одноповерхові дерев'яні оселі. Будинки заможних господарів мали парадні зали, вітальні, кімнати для гостей і слуг, кабінет господаря, спальні, кухні, господарські приміщення тощо. Окрасою кімнат були дзеркала, килими, годинники, картини. Оселі ж середніх за достатком і незаможних верств залишалися майже незмінними та нагадували селянські садиби, оточені городами й садами.

Перебування під імперською владою вплинуло й на вигляд українських сіл. Особливо це було помітно на українських землях у складі Російської імперії. За розпорядженням влади села впорядковували за єдиним зразком. У центрі мала розташовуватися площа, від якої розходилися вулиці до околиць. Імперське захоплення чітким плануванням було особливо поширене на Півдні України.

4. Одяг і харчування

► **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «Удвох».** Укажіть характерні ознаки, притаманні одягу й харчуванню населення українських земель наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. в одязі населення українських земель поєднувалися народні традиції та вплив європейської моди, яку охоче наслідували міщани й заможні верстви суспільства.

Їжа й напої українців у XIX ст., як і раніше, були пов'язані переважно з продуктами землеробства та тваринництва. Побудова печі обумовлювала переважання в українській кухні варених і тушкованих страв і меншою мірою — смажених і печених. Українські господині готували страви традиційно двічі на день, їх вживали обов'язково гарячими.

Повсякденними стравами залишалися борщ, пшоняний куліш, різні каші, галушки, вареники, картопля, вівсяний кисіль. Більшість населення споживала мало м'яса. Страви з птиці готували переважно в неділю, а з м'яса — лише на свята. Молочні страви були на столі частіше.

Заможні верстви населення часто захоплювалися західноєвропейськими стравами та наймали кухарів із Парижа й Відня. Серед напоїв у них були поширені чай і кава. Пересічні люди переважно споживали настої цілющих рослин, а то й просто заварювали вишневі та малинові гілки.

5. Шлюб і сім'я. Становище жінки

► **ГР 3. Працюємо в парах.** Обговоріть та висловіть спільну думку щодо особливостей шлюбно-сімейних відносин і становища жінки наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Сімейні відносини регулювало давнє звичаєве право — неписані народні традиційні норми, на які в багатьох випадках змушені були зважати

Дружини рибалок. XIX ст.

Цікаві факти

Протягом XIX ст. чільне місце в харчуванні населення українських земель, як і раніше, посідала риба. Після приєднання Російською імперією Причорномор'я тут почали виникати приватні риболовецькі артілі, що ловили осетрів, судаків, лящів, тарань тощо. Звідти чумацькі валки везли солону і в'ялену рибу до інших українських регіонів. Оселедці й тарань були звичним товаром на українських ярмарках і базарах.

Приготування їжі. XIX ст.

Молодиця. Художник М. Пимоненко.
1880 р.

❗ Зверніть увагу

Перетворення нащадків козацької старшини на малоросійське дворянство і прагнення колишньої правобережної польської шляхти наслідувати європейську моду спричинило появу на українських землях маєтків із палацами, парками, домовими церквами, родовими усипальнями тощо. Деякі із цих будівель збереглися до наших днів.

А-Я Словник

Мала сім'я — сім'я, що складалася з однієї шлюбної пари (або одного з батьків) із неодруженими дітьми (або без дітей).

Велика сім'я — сім'я, що складалася з кількох шлюбних пар різних поколінь, які жили разом і вели спільне господарство.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113366

☑ Цікаві факти

Однією з найголовніших подій у тогочасному житті було одруження. У XIX ст. на українських землях шлюбний вік переважно становив 16 років для дівчини й 18 — для хлопця. Шлюб як акт створення нової сім'ї супроводжувався церковним вінчанням і відповідними записами в документах світської влади. Завершальним етапом укладання шлюбу ставало весілля. Воно могло відбутися через кілька тижнів або місяців після вінчання. Вважалося, що одружені мали право починати спільне життя й ставали законним подружжям лише після весілля. Проте церква сприймала це як приниження християнського обряду. Так, з 1843 р. одружених зобов'язували жити разом після вінчання.

церква й державні установи. Закріпленої законами рівності в правах із чоловіками в цей період українські жінки не мали. Основною причиною такого стану були міцні патріархальні традиції, низький рівень життя і як наслідок — економічна залежність жінки від чоловіка. Проте різноманітні джерела свідчать, що навіть за умов панування традиційної української патріархальної сім'ї, тобто верховенства батька й чоловіка, жінка зберігала повагу та гідність.

У цей період в українській спільноті були поширені два типи сімей: **малі** та **великі**. Документи XIX ст. містять відомості про спільне проживання й господарювання кількох поколінь в одній сім'ї. Наявність великих сімей була обумовлена не лише традицією, але й економічними причинами: спільними зусиллями було легше вести господарство, сплачувати податки тощо.

Склад сім'ї на українських землях становив у середньому п'ятеро-семеро осіб. У XIX ст. найпоширенішою в Україні була повна мала сім'я (подружжя й неодружені діти). Бездітне подружжя часто всиновлювало дитину із сім'ї родичів, де було багато дітей.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1. Навчальна гра «Історична абетка».** *Правила гри.* Учитель (учителька) шляхом випадкового вибору визначає літеру алфавіту. Окремі учні та учениці, пари або малі групи мають скласти перелік слів і словосполучень, які

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111687

Свати. Художник М. Пимоненко. 1882 р.

починаються на цю літеру та пов'язані зі змістом вивченої теми. Перемагають ті, чий перелік буде найдовшим.

2. **ГР 1.** Назвіть традиційні види господарської діяльності українського селянства цього періоду. Які зміни відбулися?
3. **ГР 1.** Які нові явища в зовнішньому вигляді поселень і житла на українських землях виникли наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.?
4. **ГР 1.** Опишіть сімейне й повсякденне життя населення українських міст і сіл кінця XVIII — першої половини XIX ст.

Застосовуємо і аналізуємо

5. **ГР 3. Працюємо разом. Метод «Коло ідей».** Обговоріть проблемне питання. Поява малоросійської ментальності й рутенства стала закономірним чи випадковим явищем? Як це впливало на розвиток українського суспільства та до яких наслідків могло призвести?
6. **ГР 1.** Визначте спільне й відмінне в харчуванні українського населення наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. і зараз.
7. **ГР 1.** Порівняйте шлюбно-сімейні традиції кінця XVIII — першої половини XIX ст. на українських землях та в країнах Центральної і Західної Європи. Зробіть висновок.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив навколишнього середовища на життя і діяльність українського населення кінця XVIII — першої половини XIX ст.;
- зміни в менталітеті українського населення;
- господарську діяльність українського селянства;
- поселення і житло, одяг і харчування населення;
- шлюбно-сімейні відносини й становище українського жіноцтва.

Оцінюємо і створюємо

8. **ГР 3. Працюємо в парах.** Складіть меню повсякденного й святкового обіду представників різних верств українського суспільства кінця XVIII — першої половини XIX ст.
9. **ГР 2.** За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою «Сто-сунки в сім'ї та становище жінки наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.».
10. **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Доберіть експонати до віртуального музею «Українське село (місто) першої половини XIX ст.». Створіть до них аудіогід.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111688

§ 5. Соціально-економічне становище

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Якими були особливості економічного становища українських земель у другій половині XVIII ст.?
2. **ГР 1.** Що таке індустріальна революція? Де й коли вона розпочалася в Європі? Які зміни в європейському суспільстві вона спричинила?
3. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу міста, засновані на українських землях у другій половині XVIII ст.
4. **ГР 1.** Як розвивалася торгівля в Україні у XVIII ст.?
5. **ГР 1.** Які товари вивозили з українських земель, а які завозили?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку сільського господарства українських земель у цей період;
- як відбувався перший етап індустріальної революції;
- яким був розвиток сіл, міст і торгівлі;
- про зміни в соціально-економічному розвитку Півдня України.

Схема
 Чинники впливу на ефективність сільськогосподарського виробництва
rnk.com.ua/112328

1. Розвиток сільського господарства та аграрних відносин

► ГР 3. Працюємо разом. Метод «Уявний мікрофон».

Поясніть, чому збереження кріпацтва стало головною причиною кризи, незважаючи на короткочасне зростання прибутків поміщиків.

У першій половині XIX ст. більша частина населення українських земель працювала в сільському господарстві. Близько 75 % усієї оброблюваної землі належало поміщикам. Головні виробники сільськогосподарської продукції — селяни — різнилися за своїм становищем.

Приватновласницькі селяни, або *кріпаки*, перебували в особистій залежності від поміщиків та були прикріплені до їхніх господарств. Приватновласницьке селянство кількісно переважало на Правобережжі.

Державні селяни належали державній скарбниці й офіційно називалися «вільними сільськими обивателями». Державне селянство було особисто вільним і вело власне господарство. Воно переважало на Півдні та Лівобережжі.

Приватновласницькі селяни були зобов'язані виконувати панщину, або відробіткову ренту. Державні селяни сплачували грошову ренту, віддаючи чверть своїх прибутків як податок державі. Російський уряд наприкінці XVIII ст. офіційно обмежив панщину трьома днями на тиждень. Проте землевласники обходили закон за допомогою урочної системи: на один день панщини давали таке завдання («урок»), яке можна було виконати лише за два-три дні. Вони також запроваджували «місячину», і селянство за постійну панщину отримувало місячне утримання натурою (тобто продуктами).

Потерпало селянство й від обезземелення. Зростання попиту на сільськогосподарську продукцію спричиняло те, що власники **дворянських маєтків** збільшували кількість своєї землі як джерела прибутків і постійно зменшували розміри селянських наділів.

Посилюючи визиск селянства, поміщики на короткий час збільшували свої прибутки. Однак

Палац Галаганів у селі Сокиринці (Чернігівська область). Сучасний вигляд

- Що зумовлювало поширення подібних палацових комплексів у XIX ст.?

у 30—40-х рр. XIX ст. поміщицькі господарства опинилися в стані кризи. Її головною причиною стало збереження в сільському господарстві Російської імперії **кріпосного права**, або **кріпацтва**, яке не стимулювало селян до кращої праці.

У середовищі державних селян Лівобережної і Південної України в результаті **товаризації** виробництва відбувалося майнове розшарування. Зокрема, у Катеринославській губернії селяни-власники зосредили у своїх руках 18 % усієї приватної землі. З'являлися окремі заможні селяни, які володіли (або орендували) 100 і більше десятин землі. Імперський уряд підтримував державних селян. Їх було зрівняно в правах із міщанами щодо придбання землі, дозволено створювати фабрики й заводи.

Процеси розшарування розгорталися також серед приватновласницьких селян. Їм дозволяли купувати землю на ім'я власника маєтку, використовувати

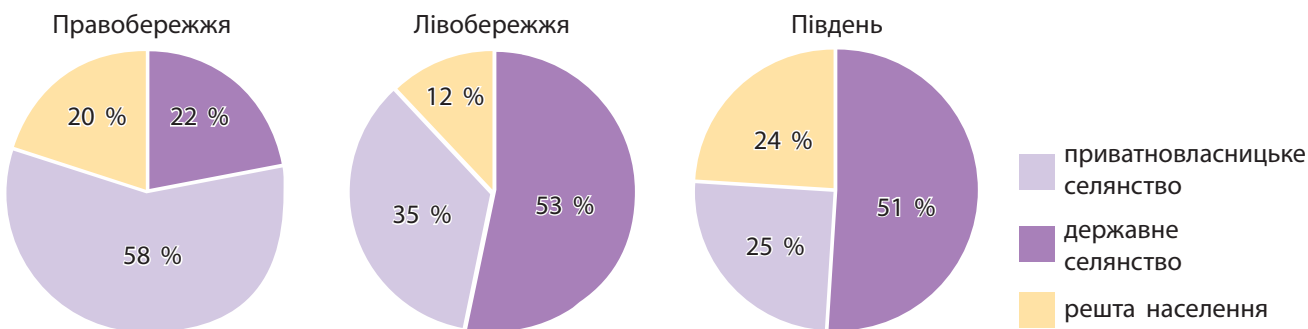
АЯ Словник

Дворянський маєток — велике приватне землеволодіння російських дворян із садибою та будинком.

Кріпосне право (кріпацтво) — система аграрних відносин, коли селянин за право господарювати на чужій землі втрачав особисту свободу, право вільно залишати земельну ділянку («прикріплювався до неї»), підлягав судовій та адміністративній владі її власника.

Товаризація — процес, за якого продукти праці виробляють для потреб ринку.

ПРИВАТНОВЛАСНИЦЬКЕ І ДЕРЖАВНЕ СЕЛЯНСТВО У СКЛАДІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ, ПІДПОРЯДКОВАНИХ РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

- **ГР 2.** Які висновки щодо частки приватновласницького і державного селянства у складі населення регіонів українських земель можна зробити за діаграмами?

Цех Павлівського цукрового заводу
в Сумах. XIX ст.

■ Працюємо із джерелом

Про вживання заходів для припинення чуток щодо наміру уряду звільнити селянство з кріпосного стану (1830 р.)

Наказую суворо переслідувати всіх тих, хто поширюватиме чулки про намір уряду надати селянству свободу, і вжити найдієльніших заходів щодо припинення найменших ознак непослуху селянства до їхніх поміщиків... До відома Його Імператорської Величності дійшло, що з певного часу неблагонадійні або розбещені особи почали поширювати чулки... про намір уряду надати свободу селянству.

[Тому] необхідно оголосити повсюдно:

1. Будь-які розмови про свободу державних селян від сплати податків і поміщицьких селян та дворових людей від покори їхнім панам є чулками неправдивими, вигаданими й поширюваними особами з поганими намірами...

4. Підтверджується необхідність керівникам губерній здійснювати неухильний нагляд, щоб поширювачі таких чуток без зволікань піддавалися суду для покарання їх за всією суворістю законів [2].

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Про які настрої в суспільстві свідчить поширення чуток про звільнення селян? Обговоріть і визначте ставлення російської влади до можливості скасування кріпосного права. Поясніть свою думку.

найманих працівників, засновувати підприємства з переробки сільськогосподарської продукції. Проте їхнє правове становище залишалося незмінним, і власник маєтку міг у будь-який час забрати все їхнє майно.

Погіршення умов існування приватновласницького селянства перетворювало його на джерело соціальної нестабільності.

2. Початок індустріальної революції

► **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Створіть інфографіку, яка характеризує зміни, що відбувалися на українських землях у складі Російської імперії на початку індустріальної революції.

У 30-х рр. XIX ст. на українських землях у складі Російської імперії розпочалась індустріальна революція. Мануфактури, що існували тут раніше, базувалися на ручній примусовій праці кріпаків. Тому перехід до фабрично-заводської промисловості з машинним виробництвом, заснованим на вільнонайманій праці, поступово руйнував тут кріпосницькі порядки.

Кількість мануфактур зменшувалася, а фабрик і заводів — зростала. Особливо швидко нові підприємства з'являлися в суконній промисловості. Її основним центром стало село Клині на Чернігівщині, де діяло дев'ять фабрик. Суднобудівні заводи було відкрито в Миколаєві та Херсоні.

✓ Цікаві факти

В 1825 р. на українських землях працювали близько 650 підприємств фабрично-заводської промисловості, а в 1861 р. їх уже налічувалося 2330. За першу половину XIX ст. кількість суконних підприємств зросла з 27 до 160.

Схема

Особливості
економічного розвитку
українських земель
rnk.com.ua/111777

Будівля Катеринославської суконної фабрики — одна з найстаріших споруд міста Дніпро (побудована в 1794 р.).
Сучасний вигляд

У 1824 р. перший цукровий завод збудували в Київській губернії. Швидкими темпами розвивалася кам'яновугільна промисловість.

На середину XIX ст. Донбас став другим за розмірами центром кам'яновугільної промисловості в Російській імперії. Нові підприємства виникали також у цукровій галузі. У цей час українські землі забезпечували понад 80 % загальноімперського виробництва цукру. Першими українськими цукрозаводчиками були брати Яхненки та Федір Симиренко.

У 40—50-х рр. XIX ст. підприємства з виробництва промислового устаткування виникли в Києві, Катеринославі (зараз Дніпро), Ромнах, поблизу Луганська та інших міст. У 1861 р. на українських землях діяло близько 20 механічних заводів. Разом зі становленням фабрично-заводської промисловості утворювалися нові суспільні верстви: підприємці й наймані промислові робітники. Серед власників фабрик і заводів переважали росіяни. Формуванню прошарку промислових робітників перешкоджало існування кріпацтва.

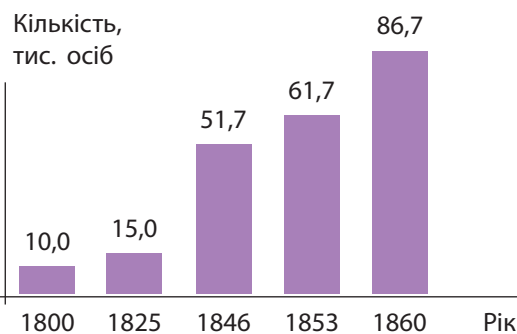
Становище робітників більшості фабрик і заводів було надзвичайно тяжким. Робочий день тривав до 15 годин, заробітна платня була досить низькою, а умови життя — важкими.

3. Села й міста

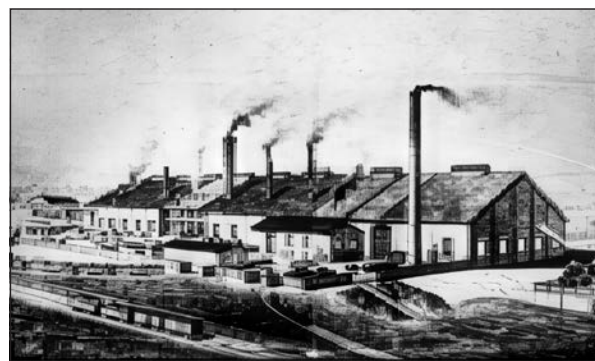
► ГР 2. Працюємо в парах. Метод «ПРЕС». Які зміни, притаманні розвитку українських сіл і міст у цей період, на вашу думку, були найважливішими? Чому?

Життя українського селянства загалом зберігало традиції попередніх часів. Села, як і раніше, закладали поблизу річок, доріг, озер, намагаючись якомога більше пристосувати їх до навколишнього середовища.

ЗРОСТАННЯ КІЛЬКОСТІ ПРОМИСЛОВИХ РОБІТНИКІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

► ГР 1. Що сприяло стрімкому зростанню кількості промислових робітників між 1825 і 1846 рр.?

Луганський чавуноливарний завод.
Середина XIX ст.

► Чи можна уважати цей завод свідченням початку індустріальної революції на українських землях?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111778

Млин Фаста в Дніпрі
(збудований у 1897 р. та досі працює).
Сучасний вигляд

НАЙБІЛЬШІ УКРАЇНСЬКІ МІСТА в середині XIX ст.

Місто	Кількість населення, тис. осіб
Одеса	114
Київ	71
Львів	70
Бердичів	54
Харків	50

► **ГР 2.** За інформацією з відкритих джерел порівняйте перелік українських міст з найбільшою кількістю населення в середині XIX ст. та зараз. Чи змінився він? Поясніть, чому і як саме.

Селянська родина з містечка Нові Санжари (зараз Полтавська область)

Під впливом індустріальної революції в житті селян відбулися певні зрушення. Деякі люди вирушали на тимчасові заробітки, працювали на фабриках або займалися промислами. Частину заробітку вони сплачували власнику маєтку як грошову ренту. Іноді селянам удавалося накопичити кошти, щоб викупитися з кріпацтва й відкрити власну справу.

Більшість українських міст у цей час залишалися невеликими: кількість населення в них зазвичай не перевищувала 1—2 тис. осіб. У середині XIX ст. з 850 міст на українських землях лише 62 мали понад 10 тис. жителів і лише п'ять — більш ніж 50 тис. осіб.

Новим явищем стало виникнення в містах промислових підприємств, де працювали вільнонаймані робітники. Поступово деякі міста змінювали свій вигляд і перетворювалися на центри фабрично-заводської промисловості. Поряд із підприємствами формувалися робітничі поселення, які згодом могли ставати окремими населеними пунктами.

Кількість міських жителів за першу половину XIX ст. зросла приблизно втричі. Особливо швидко розвивалися міста Півдня, де кількість населення збільшилася в 4,5 разу. Найбільшим містом стала Одеса — головний порт Російської імперії з торгівлі зерном.

Під владою Російської імперії правове становище українських міст зазнало суттєвих змін. У 30-х рр. XIX ст. скасували дію магдебурзького права в усіх українських містах. Натомість формували міські думи на чолі з міськими головами, які були залежними від імперської адміністрації.

У міському населенні зросла частка російських чиновників і військових. Влада також підтримувала переселення до українських міст російських

Одеса. Розфарбована гравюра 1837 р.

- Що на гравюрі вказує, що краєвид Одеси належать до XIX ст.?

купців. У такий спосіб українських підприємців поступово витісняли з провідних позицій у торгівлі. У містах Правобережжя в торгівлі першість належала представникам єврейського й польського населення. Особливістю міст Півдня був їхній інтернаціональний склад, оскільки там жили представники різних національностей.

4. Розвиток торгівлі

- **ГР 3. Працюємо разом. Метод «Оберіть позицію».**

Чи можна стверджувати, що в сучасній торгівлі нічого не змінилося порівняно із серединою XIX ст.? Чому?

У першій половині XIX ст. загалом сформувалася сільськогосподарська спеціалізація регіонів українських земель. На Лівобережжі поруч із зерновими культурами вирощували тютюн і коноплі. Правобережжя стало районом переважного вирощування озимої пшениці й цукрових буряків. На Півдні на початку освоєння краю розвивалося вівчарство, а згодом — вирощування пшениці на експорт. Розвиток сільського господарства сприяв поживанню торгівлі.

Гуртову торгівлю здійснювали на великих ярмарках. Діяли як загальні, так і спеціалізовані ярмарки, де продавали зерно, коней, вовну тощо. На сільських ярмарках переважали селянські вироби й продукція, необхідна для сільськогосподарської праці. Постійними учасниками ярмарків були торговці-скупники. Внутрішню торгівлю на українських землях представляли сільські й містечкові базари, де продавали промислові й сільськогосподарські товари. Базари відбувалися кілька разів на тиждень або щоденно.

Перевезення товарів здійснювали селяни, що відбували гужову повинність або вирушали на

Цікаві факти

Національний склад населення Одеси був строкатим. Сучасники зазначали, що в місті розмовляли 12 мовами та сповідували десять віровчень. Представникам усіх національностей, які переселялися до Одеси, імперський уряд гарантував віротерпимість, будинок для сім'ї та позику для початку нового життя. На десять років їх звільняли від усіх обов'язків і служб, а від військової повинності — назавжди. Проте в місті було чимало нелегальних переселенців з інших губерній. На початку XIX ст. вони становили третину населення міста.

До міста. Художник Г. Світлицький. 1907 р.

Ярмарок в Україні. Художник В. Штернберг. Перша половина XIX ст.

► **ГР 3. Працюємо в парах.** Підготуйте розповідь про ярмаркову торгівлю.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111779

Чумак з околиць Умані. Художник Я. Левицький. 1841 р.

► Що зумовило розквіт чумацького промислу у першій половині XIX ст.?

заробітки. Їх називали **чумаками**. До появи залізниць вони відігравали основну роль у перевезенні всіх вантажів. Чумацькі валки доправляли зерно до чорноморських портів, а звідти привозили сіль, рибу та інші товари. Заможні чумаки згодом стали засновниками династій українських підприємців.

Українські землі посідали важливе місце в зовнішній торгівлі Російської імперії. Вони забезпечували 78 % експорту зерна та 55 % — вовни. У першій половині XIX ст. азовсько-чорноморські порти за обсягами перевезень значно випереджали балтійські. Однією з причин цього була їхня близькість до районів виробництва продукції. Найбільшим серед чорноморсько-азовських портів стала Одеса, яка в 1817 р. здобула статус **порто-франко** (проіснував до 1858 р.). Близько 90 % товарів, що проходили через Одесу, становив експорт.

5. Зміни соціально-економічного розвитку Півдня України

► **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «ПРЕС».**

Наведіть три аргументи, які підкріплюють вашу думку щодо запитання «Чи відбулися важливі зміни в розвитку Півдня України в XIX ст.?». Проаналізуйте свої аргументи щодо наявності в них суперечностей і помилок.

Розвиток південної частини України в цей час зазнав значних змін, оскільки тут уперше російська

влада відкрито визнала неефективність кріпосницьких відносин. Імперська політика передбачала заселення цих земель вільними поселенцями, однак кріпацтво повністю не було скасоване.

У 1861 р. на Півдні тільки десяту частину земель у маєтках обробляли кріпаки. Це свідчило про те, що власники маєтків були зацікавлені в підвищенні прибутковості господарств, усвідомлювали неефективність кріпацької праці й покладалися на вільнонайману робочу силу.

Південь України також сприяв формуванню нових господарських зв'язків між регіонами. Тут поступово складалася нова економічна система, пов'язана через чорноморсько-азовські порти зі світовими ринками.

На початку заселення земель Південної України тут переважало вівчарство. У 1825 р. із чорноморських портів було вивезено 40 тис. пудів місцевої вовни, а через 16 років її продаж за кордон зріс у шість разів і поступався за обсягами лише пшениці.

Природна родючість південноукраїнських чорноземів, наявність великої кількості вільної землі й зростання попиту на пшеницю на зовнішніх ринках сприяли розвитку зернового господарства. За офіційними даними, у 1835 р. врожай зернових на Півдні «перевищував кількість посіяного зерна у 20 разів».

Одним із поширеніших занять жителів українського Півдня стало виноробство. У першій половині XIX ст. на околицях Одеси й у Південному Криму з'явилися численні виноградники. Щорічний продаж кримських вин на початку 30-х рр. XIX ст. досяг рекордного для Російської імперії рівня — 12 млн пляшок.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1. Навчальна гра «Асоціації».** *Правила гри.* Учитель (учителька) наводить терміни, поняття, словосполучення за розглянутим матеріалом. Учні та учениці мають навести асоціації, які вони в них викликають, і пояснити їх.
2. **ГР 2. Які явища в розвитку сільського господарства в цей період свідчать про прояви кризи старої моделі розвитку й зародження нової моделі?**

А-Я Словник

Чумаки — українські візники, які в XV — першій половині XIX ст. здійснювали торговельно-візницький промисел.

Порто-франко — порт або його частина, у межах якої було дозволене вивезення та ввезення товарів без сплати мита.

Працюємо із джерелом

**Управитель Полтавської палати
державних маєтностей
М. Арандаренко
про організацію чумацького
промислу (1849 р.)**

Ті, що здійснюють візникування солі з Криму та Бессарабії, а також риби з Криму і Дону, звуться чумаками. Цей клас, що підкорив себе особливим умовам під час візникування, відрізняється цим від інших малоросіян... Візникування своє чумаки провадять зазвичай валками, які складаються з кількох десятків возів (по-чумацькому паровиці). Валка має свого отамана, який від імені цілої валки наймається для візникування, приймає заробітки і робить розкладку за участю кожному. Таке товариство називається в них артіллю. Кожний чумак у своїй артілі підкоряється в суворому розумінні всім умовам, і в разі відходження від них його карають і навіть виганяють з артілі. Отаман вирішує всі суперечки остаточно, він призначає кару, і вся артіль підкоряється йому безумовно... [3].

► ГР 2. Працюємо в парах.

Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. 1. Чим повсякденне життя чумаків нагадувало козацькі звичаї? 2. Як був організований чумацький промисел? 3. Що свідчить про використання в чумацькому промислі вільнонайманої праці з винагородою відповідно до внеску кожного робітника?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114448

Сторінками подій
rnk.com.ua/113367

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

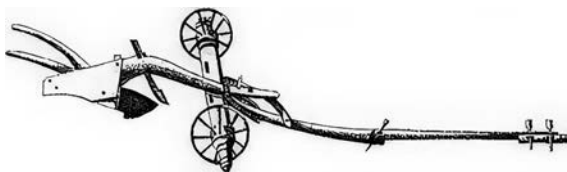
- основні тенденції в сільському господарстві та аграрних відносинах українських етнічних територій у складі Російської імперії;
- перетворення, що відбувалися на українських землях під час початкового етапу індустріальної революції;
- особливості розвитку тогочасних українських міст, сіл і торгівлі.

IX Працюємо з хронологією

- 1817 р.** • Набуття Одесою статусу порто-франко
- 30-ті рр. XIX ст.** • Початок індустріальної революції на українських землях у складі Російської імперії

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111689

Плуг, який використовували на українських землях у першій половині XIX ст.

3. ГР 1. Метод «Асоціативна квітка». Наведіть слова й словосполучення до теми «Розвиток сіл і міст у першій половині XIX ст.».
4. ГР 1. Опишіть особливості чумацького промислу.
5. ГР 1. Охарактеризуйте особливості розвитку Півдня України.
6. ГР 1. Поясніть зміст поняття «порто-франко».

Застосовуємо і аналізуємо

7. ГР 1. За картою атласу з'ясуйте сільськогосподарську спеціалізацію регіонів українських земель у XIX ст. Установіть взаємозв'язок між спеціалізацією регіонів та станом природного середовища.
8. ГР 1. Складіть таблицю «Нові явища в соціально-економічному розвитку українських земель у складі Російської імперії в першій половині XIX ст.».
9. ГР 1. Працюємо в малих групах. Метод «Кола Венна». Порівняйте процеси, що відбулися на початковому етапі індустріальної революції на українських землях у складі Російської імперії та в країнах Європи. Зробіть висновок.
10. ГР 2. Працюємо в парах. Розв'яжіть пізнавальне завдання. На суконній мануфактурі князя Б. Юсупова в селі Ряшків на Полтавщині більшість механізмів і знарядь праці були ремісничими й ручними. Сам князь дотримувався думки, що витрати на закордонні машини, кожна з яких може замінити працю декількох робітників, — зайве марнотратство, оскільки в нього й так достатньо кріпаків для праці на мануфактурі. Поясніть за наведеним прикладом, як існування кріпацтва на українських землях у складі Російської імперії заважало поширенню тут індустріальної революції.

Оцінюємо і створюємо

11. ГР 3. Працюємо разом. Метод «Синтез думок». Що й чому заважало соціально-економічному розвитку українських земель у складі Російської імперії в першій половині XIX ст.?
12. ГР 2. Працюємо в малих групах. Підготуйте інсценівку із життя приватновласницьких або державних селян, чумаків, працівників фабрично-заводських підприємств на українських землях у складі Російської імперії в першій половині XIX ст. Для виконання завдання доберіть інформацію з відкритих джерел. Проведіть конкурс на найкращий виступ.

§ 6. Початок українського національного відродження

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111690

1. Початок формування української національної ідеї

► **ГР 2. Працюємо разом. Метод «Коло ідей».** Якою була роль історичної пам'яті й національної ідеї в розвитку української спільноти? Дайте аргументовану відповідь.

Наприкінці XVIII — у першій третині XIX ст. в суспільному житті українських земель у складі Російської імперії діяли декілька рухів.

Польський національно-визвольний рух об'єднував польських патріотів, які боролися за відродження своєї державності, втраченої наприкінці XVIII ст. Їхньою метою було відновлення Речі Посполитої в кордонах від Балтійського до Чорного моря.

Російський опозиційний рух представляли переважно дворяни, які прагнули лібералізації імперських порядків. Більшість членів таємних організацій, створених на українських землях, становили офіцери розташованих тут частин російської армії. Серед них були й українці, які вступали до цих товариств із власних патріотичних міркувань. Проте представники російського руху здебільшого не визнавали права народів імперії на окреме державне існування.

Український національний рух об'єднував прихильників ідеї боротьби проти імперського панування. На його розвиток впливали тогочасні європейські суспільно-політичні ідеї, діяльність представників польських та російських визвольних рухів, а також історична пам'ять українців. На цьому підґрунті формувалися основи національної ідеї української спільноти.

АЯ Словник

Історична пам'ять — сукупність уявлень про спільне минуле, які передаються з покоління в покоління у вигляді узагальнених образів.

Національна ідея — сукупність загальних уявлень про сучасний розвиток і його перспективи для певної спільноти.

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Як козацька старшина боролася за відновлення державних прав України у XVIII ст.?
2. **ГР 1.** Яким був національний склад населення Наддніпрянської України?
3. **ГР 1.** Що таке національне відродження? На які етапи його поділяють?
4. **ГР 1.** Що вам відомо про «Історію Русів» та значення цього твору для української культури?
5. **ГР 1.** Використовуючи знання з української літератури про «Енеїду» І. Котляревського, розкрийте роль творів нової української літератури для національного самоусвідомлення української спільноти.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про те, як формувалася українська національна ідея;
- як нащадки козацької старшини Лівобережжя опиралися політиці Російської імперії;
- якими були прояви формування української національної самосвідомості на українських етнічних землях у складі Російської імперії;
- про утворення й діяльність Кирило-Мефодіївського братства.

Історична карта

Суспільно-політичний рух у Наддніпрянській Україні в першій половині XIX ст.
rnk.com.ua/112329

Асиміляція — соціально-культурний процес, коли певний народ перестає усвідомлювати себе частиною своєї національної спільноти й набуває ознак іншої спільноти.

Автономіст — той, хто виступає за самоуправління певної частини держави, її право на самостійне вирішення внутрішніх питань у межах, передбачених загальнодержавними законами.

Працюємо із джерелом

Сучасний український історик Кирило Галушко про початок українського національного відродження на Лівобережній Україні

Саме тут зосереджувалася соціальна еліта українського суспільства — нащадки козацької старшини, малоросійське дворянство, у свідомості якої була ще свіжою пам'ять про автономний статус цих земель у складі імперії. Саме на Лівобережжі виникла і плекалася ідеологія автономізму, зміст якої полягав у прагненні відновити автономний статус свого краю в межах Російської держави [4].

► **ГР 1.** На які особливості українського національного відродження Лівобережної України вказує історик?

Василь Капніст.
60-ті рр.
XIX ст.

Упродовж кінця XVIII — першої половини XIX ст. відбувся розвиток української національної ідеї. Від намагання відновити автономію українських земель перейшли до першої спроби висунути програму національного визволення українського народу.

2. Перші спроби нащадків козацької старшини чинити опір асиміляторській політиці Російської імперії

► **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «ПРЕС».** Назвіть три аргументи, які доводять, що в діяльності Новгород-Сіверського гуртка втілювалися патріотично-автономістські традиції.

На Лівобережжі чимало нащадків козацької старшини, невдоволених проявами асиміляції українців у Російській імперії, прагнули зберегти та відновити традиції козацтва й Гетьманщини. Однак після того, як у 1785 р. імператриця Катерина II поширила на нащадків козацької старшини права й привілеї російського дворянства, опозиційні настрої серед них значно послабилися.

Попри це частина представників української еліти, яких називали автономістами, і надалі відстоювала ідеї самоврядування українських земель. У 70—90-х рр. XVIII ст. на Лівобережжі діяв Новгород-Сіверський гурток, створений місцевими патріотами-автономістами. Його учасники виступали за широку адміністративно-територіальну, культурну й церковну автономію українських земель у складі Російської імперії. Шукаючи підтримки для боротьби проти російської влади, учасник гуртка Василь Капніст у 1791 р. їздив до Берліна. Там він намагався з'ясувати у пруського короля Фрідріха-Вільгельма II, чи готова Пруссія підтримати збройне повстання автономістів на Лівобережжі. Проте чіткої відповіді не було.

Цікаві факти

Існує думка, що до Новгород-Сіверського гуртка належав або був пов'язаний з ним невідомий автор «Історії Русів». У цьому творі подається тогочасне бачення історії України від найдавніших часів до 1768 р. Автор звертав увагу на порушення правителями Речі Посполитої і Московської держави (Російської імперії) козацьких прав і свобод, виправдовував усі дії козацтва як такі, що відповідали тогочасним уявленням про мораль і справедливість.

Серед учасників гуртка лунали ідеї про укладання рівноправних міждержавних союзів відновленої Гетьманщини з Росією та Польщею. Також згадувалося про порушення московською владою козацьких прав і свобод після підписання «Березневих статей» 1654 р.

Сучасні українські історики вважають, що обмеженість поглядів учасників Новгород-Сіверського автономістського гуртка полягала в тому, що їхні вимоги стосувалися лише культурно-освітніх проектів. Вони прагнули насамперед досягти політичного компромісу з російською владою, а не повної самостійності. Незважаючи на це, патріотично-автономістські ідеї Новгород-Сіверського гуртка мали помітний вплив на наступні покоління діячів українського національного руху на Лівобережній Україні.

3. Поширення українського національного відродження на Лівобережжі та Слобожанщині

► ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Денотатний граф».

Створіть структурно-логічну схему, яка характеризує поширення українського національного відродження на Лівобережжі та Слобожанщині.

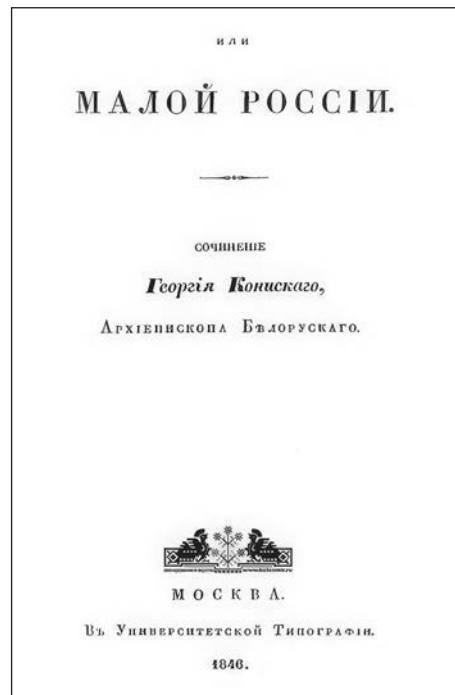
Відповідно до вимог імперської влади нащадки козацької старшини змушені були шукати документи, що підтверджували їхні претензії на російське дворянство. Вони знаходили в родинних архівах грамоти литовських князів, укази королів Речі Посполитої, універсали гетьманів тощо.

Українські дворяни-автономісти Василь Полетика, Яків Маркович, Андріян Чепа, Михайло Милорадович, Тимофій Калинський, Василь Чарниш та інші не завжди потребували підтвердження власного походження. Проте «по усердію й любові до своєї нації» вони охоче допомагали в цьому іншим.

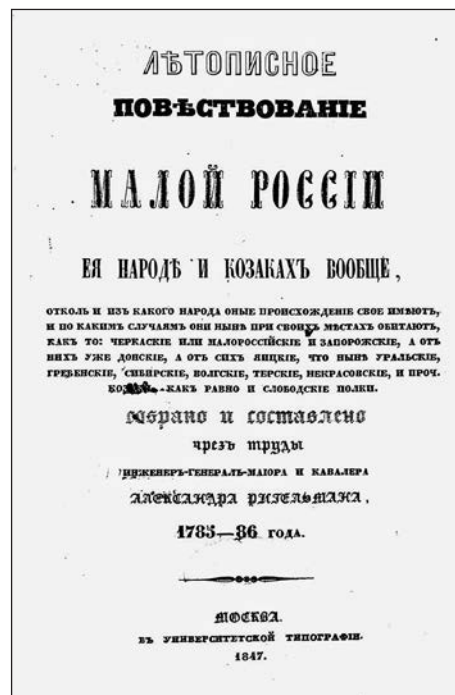
Боротьба нащадків лівобережної шляхти й козацької старшини за визнання їхніх прав на російське дворянство, що тривала до 1835 р., мала важливі наслідки. У значній частини українського населення Лівобережжя, що почало вивчати власну історію, пробуджувалася національна самосвідомість.

АЯ Словник

Національна свідомість — сукупність поглядів, оцінок і думок, що відображають рівень уявлень представників певного народу про свою історію, сучасність, перспективи розвитку й відносини з іншими народами.

Титульна сторінка першого видання «Історії Русів». 1846 р.

Титульна сторінка «Літописної оповіді про Малу Росію, її народ і козаків узагалі» О. Рігельмана. 1847 р.

Пам'ятна монета,
присвячена
Харківському
університету.
2005 р.

Василь
Каразін.
Портрет
1803 р.

Губернаторський палац у Харкові. Кінець
XVIII ст. Стара будівля університету

❑ Цікаві факти

У 30-х рр. XIX ст. українські літературні гуртки з'явилися в імперській столиці — Санкт-Петербурзі. Під впливом «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки» Миколи Гоголя, який там жив і працював, українські народні пісні здобули багато прихильників серед місцевої еліти.

Протягом 1831—1845 рр. у Санкт-Петербурзі перебував також Тарас Шевченко. У 1840 р. тут вийшло перше видання його «Кобзаря». У 1841 р. у Санкт-Петербурзі письменник Євген Гребінка видав альманах «Ластівка», у якому вперше всі твори було написано українською мовою.

Після відкриття в Києві Університету Святого Володимира на початку 40-х рр. XIX ст. сюди перемістився центр українського національно-культурного життя. Навколо університету згуртувалися молоді українські патріоти, серед яких були Василь Білозерський, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Микола Гулак та інші.

У лютому 1847 р. Тараса Шевченка затвердили на посаду викладача малювання в університеті, але через арешт у справі Кирило-Мефодіївського братства того ж року він так і не став до роботи.

У цей час почали з'являтися перші етнографічні та історичні праці, створені дослідниками-аматорами. Серед них були праці Олександра Рігельмана «Літописна оповідь про Малу Росію, її народ і козаків узагалі», Якова Марковича «Записки про Малоросію, її мешканців і твори», Дмитра Бантиш-Каменського «Історія Малої Росії», Миколи Маркевича «Історія Малоросії». Першим написав літературний твір народною українською мовою Іван Котляревський, використавши сюжет давньоримської поеми «Енеїда» (вийшов друком у 1798 р.).

Мовознавець Олексій Павловський у «Граматичі малоросійського наречія» першим розробив граматичну будову української мови та визначив принципи її розмовного й літературного використання.

Першим дослідником-аматором українського фольклору став грузинський князь Микола Цертелєв, що видав у Санкт-Петербурзі зібрані ним українські історичні пісні.

Перший ректор Київського університету Михайло Максимович уклав та опублікував три збірки українських народних пісень.

Ці здобутки дослідників-аматорів стали основою для подальшого розвитку українського національного відродження.

На Слобожанщині розгортання українського національного відродження пов'язують з відкриттям у 1805 р. Харківського університету — першого вищого навчального й наукового закладу європейського типу на українських землях, підвладних Російській імперії. Ініціатором його створення був слобідський дворянин, вчений, громадський діяч і просвітитель Василь Каразін.

Із випускників Харківського університету сформувалося нове покоління патріотів, яке посіло провідне місце в українському національному русі. Завдяки їхній діяльності в місті виник так званий Харківський осередок українського руху.

Від 20-х рр. XIX ст. до 1861 р. видання власних періодичних журналів на українських землях перебувало під забороною. Тому в Харкові почали виходити українські альманахи та літературні збірки. Вони містили твори й переклади українською мовою Петра Гулака-Артемовського. Українське народне життя змальовував у своїх повістях Григорій Квітка-Основ'яненко. Поетів Левка Боровиковського та Амвросія Метлинського за їхні романтичні балади про славетне минуле, написані українською мовою, називали «останніми бандуристами».

У 30-х рр. XIX ст. зростання інтересу до українського культурного життя на Слобожанщині було пов'язане з діяльністю Ізмаїла Срезневського, Миколи Костомарова та Амвросія Метлинського. Завдяки їхнім зусиллям з'явилися збірки «Український альманах», «Утренняя звезда», «Запорожская старина».

На думку дослідників, саме діячі Харківського осередку українського руху сприяли поступовій заміні термінів «Малоросія» та «малоросійський» на «Україна» та «український». І. Срезневський одним із перших почав вживати «українська мова» замість «малоросійська мова».

Наприкінці 30 — на початку 40-х рр. XIX ст. у Харкові виник літературно-науковий гурток романтиків, який очолив М. Костомаров. Завдяки діяльності слов'янсько-української інтелігенції, що входила до його складу, було видано альманахи «Сніп» і «Молодик».

4. Утворення та діяльність Кирило-Мефодіївського братства

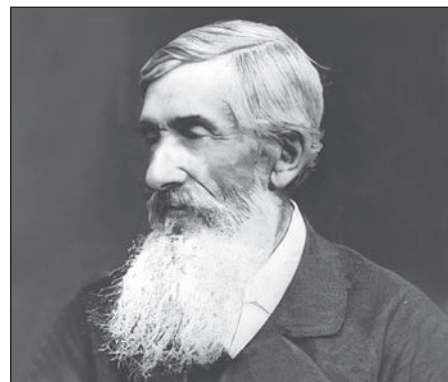
- **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Уявіть, що вас прийняли до Кирило-Мефодіївського братства. Створіть агітаційний плакат (ескіз), який ілюструє програмові ідеї товариства.

У 1842—1843 рр. у Києві сформувався гурток, який очолив письменник, етнограф та історик Пантелеймон Куліш. Членів гуртка об'єднувала зацікавленість минулим українських земель та історією українського козацтва. Це сприяло формуванню патріотичних почуттів і прагненню змінити становище України.

У грудні 1845 р. у П. Куліша та його однодумців виникла думка перетворити гурток на таємне товари-

Пам'ятник В. Каразіну в Харкові. Скульптор І. Андреолетті, архітектор О. Бекетов. 1905 р.

Ізмаїл Срезневський. 70-ті рр. XIX ст.

Амвросій Метлинський. Середина XIX ст.

Пантелеймон Куліш. Близько 1869 р.

Микола Костомаров. 50-ті рр. XIX ст.

Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840 р.

Обкладинка «Книги буття українського народу». 1921 р.

ство з метою просування ідей слов'янської єдності. Ініціаторами цього стали полтавський учитель Василь Білозерський, державний службовець Микола Гулак, історик Микола Костомаров, етнограф Опанас Маркович. Організаційне оформлення товариства відбулося на початку наступного року. Його назвали Кирило-Мефодіївським братством на честь слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія. Символом братчиків став перстень із написом «Св. Кирило і Мефодій, січень 1846 р.». Використовуючи імена слов'янських просвітителів у назві, засновники товариства підкреслювали просвітницький характер своєї діяльності та ідею слов'янської єдності.

У квітні 1846 р. до Кирило-Мефодіївського братства приєднався Тарас Шевченко. Кількість членів організації становила 12 осіб, а ще близько 100 підтримували зв'язки з нею.

Члени братства займалися науковою діяльністю, читали лекції в навчальних закладах Києва, поширювали свої ідеї щодо майбутнього України. Вони збирали кошти на відкриття народних шкіл, працювали над створенням підручників для них. Зокрема, П. Куліш написав перший підручник з історії України «Повість про український народ».

Погляди братчиків на майбутнє України різнилися. М. Костомаров головними вважав християнські ідеали та створення спілки слов'янських народів. Т. Шевченко наголошував на необхідності ліквідації кріпацтва й звільнення з-під російської влади. П. Куліш віддавав перевагу ідеї національного визволення.

Ці погляди відобразилися в програмових документах братства — «Книзі буття українського народу» і «Статуті слов'янського братства Святих Кирила і Мефодія», автором яких був М. Костомаров.

© Навчальний фільм

rnk.com.ua/115087

Сторінками подій
rnk.com.ua/113368

Програма братства стала першою спробою поєднати українську національну ідею із загальнолюдськими християнськими цінностями та соціальним змістом. Передбачалося створення слов'янської федерації християнських республік. Україна, на думку М. Костомарова, могла стати вільною лише в «союзі слов'янським». Братчики виступали за перебудову суспільства на основі християнських принципів. Із цим також поєднувалася ідея українського месіанства — уявлення про особливу роль українців у визволенні слов'янських народів. Соціальні вимоги передбачали ліквідацію кріпацтва та станової нерівності.

Програмові ідеї братства були викладені також у відо­з­вах «До братів українців» та «До братів великоросів і поляків».

Кирило-Мефодіївське братство проіснувало трохи більше року. У березні 1847 р. його членів заарештували за доносом. Слідство тривало три місяці. За вироком суду всіх 12 братчиків було заслано до різних регіонів імперії. Найбільше покарання отримав Т. Шевченко, якого відправили солдатом Оренбурзького окремого корпусу в Орську фортецю із забороною писати й малювати.

Суворе покарання членів Кирило-Мефодіївського братства загальмувало розвиток українського національного відродження, однак не змогло його зупинити.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1.** Навчальна гра «Відгадай героя або героїню». *Правила гри.* Учитель (учителька) записує на картці прізвище історичної особи. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, десять) або за певний час відгадати, про кого йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні», «частково».
2. **ГР 2.** Поясніть, чи могло розпочатися українське національне відродження без звернення його учасників до історичної пам'яті свого народу. Чому?
3. **ГР 1.** Наведіть слова-асоціації до поняття «автономісти». На їхній основі складіть власне визначення.
4. **ГР 1.** Назвіть хронологічні межі та основні події першого етапу національного відродження, які описують його зміст.
5. **ГР 1.** У яких програмових документах знайшли відображення погляди членів Кирило-Мефодіївського братства? Назвіть програмові ідеї братчиків.

Зверніть увагу

У «Статуті слов'янського братства Святих Кирила і Мефодія» наголошувалося на повній самостійності кожного слов'янського «племені» за наявності «Слов'янського собору» — майбутньої співдружності слов'янських держав. Це суттєво відрізнялося від офіційної ідеології Російської імперії, яка проголосила себе покровителем усіх слов'янських народів. Кирило-Мефодіївське братство виступало за утворення демократичної слов'янської федерації з рівними правами всіх її учасників.

Працюємо із джерелом

Із доповідної записки керівника III відділення імперської канцелярії
rnk.com.ua/111724

Для вас, допитливі

rnk.com.ua/112330

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- перші спроби нащадків козацької старшини чинити опір асиміляторській політиці російської влади на Лівобережжі;
- розвиток українського національного відродження на Лівобережжі та Слобожанщині;
- значення діяльності Кирило-Мефодіївського братства для українського національного руху.

🇺🇦 Україна і світ

Український історик М. Варварцев вважав, що на формування програмових засад Кирило-Мефодіївського братства, ймовірно, вплинула італійська організація «Молода Італія». Також на поглядах його засновників могли позначитися «визвольні ідеї Заходу періоду назрівання “Весни народів” та активізація загальнослов'янського національного руху (зокрема його чеської і польської течій)».

► Наведіть приклади з курсу всесвітньої історії, на підставі яких можливо зробити ці припущення.

📅 Працюємо з хронологією

70—90-ті рр.
XVIII ст.

Діяльність
Новгород-Сіверського
автономістського гуртка

Грудень 1845 —
березень 1847 р.

Діяльність Кирило-
Мефодіївського братства

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111691

Застосовуємо і аналізуємо

6. ГР 1. Покажіть на карті атласу місця, пов'язані з початком українського національного відродження.
7. ГР 1. Виконайте завдання із хронології.
 - 1) Які назви мали політичні режими у Франції та Великій Британії в період, коли на українських землях діяло Кирило-Мефодіївське братство?
 - 2) Чи могли німецькі мислителі Й. Фіхте та Г. Гегель, яких вважають одними із засновників націоналізму, дізнатися про появу Кирило-Мефодіївського братства? Чому?

8. ГР 1. Створіть інтерактивну лінію часу та розмістіть на ній ключові події першого етапу національного відродження. Додайте короткі коментарі з їхнім описом та значенням.
9. ГР 2. Розв'яжіть пізнавальні завдання.
 - 1) Деякі вчені вважають, що діяльність Кирило-Мефодіївського братства показала російському уряду небезпеку зростання національної свідомості української спільноти. Чи згодні ви із цим? Чому?
 - 2) Поясніть, як ви розумієте зв'язок між ідеями Просвітництва, романтизмом і діяльністю осередків національного відродження на українських землях у складі Російської імперії.

Оцінюємо і створюємо

10. ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Освітній проект». Використовуючи інформацію з відкритих джерел, охарактеризуйте діяльність Кирило-Мефодіївського братства за такими пунктами:
 - 1) роки діяльності;
 - 2) структура братства;
 - 3) кількість учасників;
 - 4) мета та види діяльності.Результат роботи подайте у вигляді структурно-логічної схеми (інтерактивної презентації, виступу в стилі TED тощо).
11. ГР 3. Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема». Чи можна стверджувати, що в цей період на українських землях у складі Російської імперії відбувався перший період українського національного відродження? Чому?
12. ГР 1. Дослідіть життя та діяльність І. Котляревського, В. Каразіна, М. Костомарова, П. Куліша (на вибір). Напишіть автобіографію від його імені.
13. ГР 2. Висловіть власну аргументовану думку щодо тези, що Т. Шевченко став символом українського національного руху.

§ 7. Польський національно-визвольний і російський опозиційний рухи

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111692

1. Масонство на українських землях

- **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «Удвох».** Обговоріть та висловіть спільну аргументовану думку про місце і роль масонства в суспільному житті українських земель.

На початку XIX ст. в суспільному житті українських земель певну роль почало відігравати **масонство**, яке поширювалося переважно через Польщу та Росію. У цей час масонські ложі діяли в Києві, Одесі, Житомирі, Харкові, Кременчуці, Полтаві, Немирові та інших містах.

На Лівобережжі та Слобожанщині діяли російські ложі, на Правобережжі — польські, а на Півдні — ложі представників європейських діаспор, які жили тут. Прагнення представників польської, російської та української спільнот, що входили до них, суттєво різнилися.

Для українських дворян масонські ложі стали способом висловити своє невдоволення владою. Спочатку їхні учасники просто розмірковували про шляхи морального вдосконалення людини, але згодом почали шукати можливості змінити державний лад.

❑ Цікаві факти

Ложа «Любов до істини» була заснована за підтримки малоросійського генерал-губернатора князя Миколи Репніна-Волконського. До її складу входили чиновники, місцеві урядовці, військові, які були пов'язані з генерал-губернатором дружніми або родинними стосунками. Великим майстром, тобто головою ложі, був Семен Кочубей, а його заступником — Іван Котляревський, який фактично керував нею. Діяльність ложі була зосереджена на соціальних питаннях, насамперед на ліквідації кріпосного права. Під впливом цих ідей І. Котляревський дав волю всім своїм кріпакам і роздав їм землі. Завдяки ложі з кріпацтва було викуплено Михайла Щепкіна, що був творцем першого українського професійного театру в Полтаві.

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Що таке масонство? Коли воно виникло і до чого закликала?
2. **ГР 1.** Які суспільно-політичні проблеми розвитку своїх країн мали, на вашу думку, хвилювати представників польського й російського рухів?
3. **ГР 1.** Назвіть особливості національного складу та соціального становища населення Правобережної України в Ранньомодерну добу.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

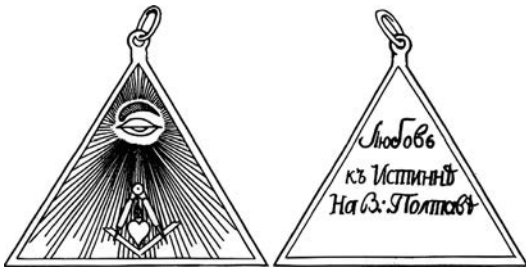
- про місце масонства в суспільному житті українських земель;
- яким був вплив російського опозиційного руху декабристів на українські землі;
- про прояви польського національно-визвольного руху на українських землях у складі Російської імперії;
- чому відбувалися соціальні протести українського селянства.

А-Я Словник

Масонство — всесвітній релігійно-етичний рух, що виник в Англії на початку XVIII ст. Його прихильники закликали людей до морального вдосконалення та об'єднання на принципах братерства, рівності та взаємодопомоги. Масони заявляли про невтручання в політичне життя, однак відігравали помітну роль у революційних подіях і національно-визвольних рухах.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114449

Знак ложі «Любов до істини»

Знак ложі «Озирис до пломенючої зорі»

► ГР 2. Метод «Освітній проєкт».

За інформацією з відкритих джерел підготуйте допис до соціальної мережі про діяльність однієї з масонських лож на українських землях цього періоду. Висловіть власне ставлення до масонства.

АЯ Словник

Декабристи — учасники російського опозиційного руху, що готували державний переворот, спрямований проти самодержавства. 14 грудня 1825 р. в Санкт-Петербурзі відбулася невдала спроба його здійснення. Саме місяць, у який відбувся виступ (російською мовою — «декабрь»), дав назву руху, але вже після його придушення.

Відомими масонськими ложами на українських землях були «Понт Евксинський», «Три царства природи» в Одесі, «Мінерва» в селі Буцьківці на Поділлі, «З'єднані слов'яни» в Києві, «Любов до істини» в Полтаві, «Озирис до пломенючої зорі» в Кам'янці-Подільську. До київської ложі «З'єднані слов'яни» належали поляки, росіяни та українці. Хоча більшість її членів становили поляки, учасники ложі висловлювали загальнослов'янські прагнення: звільнення всіх слов'ян із-під влади імперій та об'єднання їх у єдиний союз. Найбільше українців перебувало в полтавській ложі «Любов до істини».

2. Прояви російського опозиційного руху декабристів на українських землях

► **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Створіть ментальну карту, що характеризує діяльність декабристів та їхнє бачення майбутнього українських земель.

У перші десятиліття XIX ст. на українських землях діяли таємні опозиційні організації офіцерів російської армії — **декабристів**.

У 1815 р. в Кам'янці-Подільську виникла таємна організація «Залізні персні», очолювана Володимиром Раєвським. Її метою стало запровадження республіканського ладу та ліквідація кріпацтва. Проте вже через рік під загрозою викриття товариство саморозпустилося. У 1821 р. у Тульчині на Правобережжі було створено «Південне товариство» декабристів на чолі з Павлом Пестелем, а в 1822 р. в Санкт-Петербурзі — «Північне товариство», керівником якого став Михайло Муравйов.

Усі таємні товариства декабристів прагнули перебудови Російської імперії. Програма «Південного товариства» передбачала перетворення імперії на унітарну республіку з однопалатним парламентом. Водночас право народів імперії на власну державу навіть не розглядали. Українським землям також не надавали жодних державних прав.

За програмою «Північного товариства» Росія мала стати конституційною монархією із федеративним устроєм за зразком США. Країну планували поділити на 14 частин, які самостійно вирішували б питання внутрішнього життя. За центральною владою залишалося право випуску грошей, створення єдиних збройних сил і здійснення зовнішньої політики.

Однак держави, які передбачалося створити на українських землях, мали штучний характер: вони

Володимир Раєвський.
Друга половина XIX ст.

Меморіальна дошка на будинку в Києві, на якій зазначено, що тут був розташований будинок, де в 1822—1825 рр. відбувалися таємні з'їзди «Південного товариства» декабристів

не охоплювали всіх етнічних територій і розділяли українців між різними утвореннями.

У 1823 р. в Новограді-Волинському (зараз Звягель) було створено «Товариство об'єднаних слов'ян». Його програмові документи передбачали визволення всіх слов'янських народів від імперського самовладдя та об'єднання їх у федерацію слов'янських республік. До цього союзу мали увійти слов'яни, які жили «між чотирма морями — Чорним, Балтійським, Адріатичним і Льодовитим». Учасники товариства зараховували до нього території сучасних України, Росії, Польщі, Чехії, Хорватії, Сербії, Молдови, Угорщини та Румунії. Верховна влада у федерації мала належати загальним зборам. Проте навіть у цьому проєкті не передбачалося створення незалежної Української держави, хоча серед учасників союзу були й українці.

У середині грудня 1825 р. в Санкт-Петербурзі під час присяги новому імператору Миколі I, який зійшов на престол після смерті Олександра I, декабристи спробували захопити владу. Проте їхній виступ зазнав поразки.

Через два тижні після цих подій повстання підняв Чернігівський піхотний полк, розташований на Київщині. Проти повсталих уряд направив каральні частини, які придушили виступ.

Рух декабристів мав проросійський характер та охоплював здебільшого офіцерів

армії. Байдужість декабристів до національних прагнень народів, які перебували під владою імперії, стала однією з причин поразки їхнього руху.

3. Польське (Листопадове) повстання 1830—1831 рр.

► **ГР 1. Працюємо в малих групах. Метод «Логічний ланцюжок».** Створіть логічний ланцюжок подій на українських землях, які пов'язані з Польським (Листопадним) повстанням 1830—1831 рр.

У листопаді 1830 р. у Варшаві перемогло національно-визвольне повстання проти російського панування. Створений повстанцями Національний уряд висунув програму боротьби за відродження Речі Посполитої в кордонах 1772 р.

Повстанці розуміли, що власних сил для боротьби з Російською імперією недостатньо.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114450

Навчальний фільм

rnk.com.ua/112267

Бій під Сточеком. Художник Я. Розен. 1890 р.

Герб
Польського
(Листопадового)
повстання

Прапор Польського (Листопадового)
повстання з гаслом «За нашу і вашу
свободу»

► **ГР 2.** Висловіть аргументовану думку,
чому українські селяни
не підтримали це повстання.

❗ Зверніть увагу

Для боротьби з польським впливом на Правобережжі влада використала так звану «теорію офіційної народності», яку сформулював російський міністр народної освіти граф Сергій Уваров. Її гаслом став вислів «Православ'я. Самодержавство. Народність». При цьому «православ'я» відображало релігійність російського народу, «самодержавство» — державний устрій, що був неодмінною основою існування імперії, а «народність» — необхідність відкидати західні впливи й дотримуватися власних традицій.

Тому вони звернулися до росіян, українців, білорусів і литовців із закликом «За нашу і вашу свободу». Польський сейм запропонував населенню Правобережжя приєднатися до повстання. У відповідь на це в лютому 1831 р. на Київщині відбулася нарада представників польського населення краю, де було ухвалено рішення готуватися до збройного виступу.

У квітні-травні 1831 р. російські війська завдали поразки польським повстанським загонам на Волині, Житомирщині, Поділлі й Київщині. Місцеве українське селянство сприймало Польське (Листопадове) повстання як чужу для себе «панську справу». Таке ставлення посилювалося обіцянкою російського уряду звільнити від залежності тих селян, які видадуть владі власників маєтків — учасників повстання.

У червні 1831 р. російські каральні війська остаточно розгромили загони повстанців на Правобережжі. Загалом на Правобережній Україні в повстанні взяли участь понад 5 тис. осіб. Для придушення повстання царський уряд звернувся по допомогу до козацтва Полтавської та Чернігівської губерній. Цим кроком влада прагнула посилити боекзатність російської армії та забезпечити лояльність українських козаків. Було сформовано вісім полків, які налічували 6900 осіб, однак до місця боїв відправили лише 4800 козаків.

Полки прибули на територію Білорусі вже тоді, коли польські повстанці опинилися в оточенні у Варшаві, тому українські козаки не брали активної участі в бойових діях. У 1831—1832 рр. частину полків розпустили, а інші направили на службу на Кавказ або на кордон у Бессарабію.

Як винагороду за службу малоросійським козакам скасували недоїмки (борги за податками), удвічі зменшили оброчний податок і закріпили за ними землю в довічне користування з правом продажу представникам свого стану. Також було узаконено право торгівлі спиртними напоями, а термін військової служби в рекрутських рядах скорочено до 15 років.

Після придушення Польського (Листопадового) повстання 1830—1831 рр. імперський уряд посилив політику зросійщення Правобережної України, викорінюючи там прояви польської культури. За наказом імператора Миколи I спеціально створена Комісія у справах західних губерній мала «привести всі західні землі у відповідність до великоруських губерній в усіх сферах життя».

На Правобережжі російська мова стала єдиною офіційною мовою. Протягом кількох місяців на неї перевели всі школи й судочинство. Було ліквідовано Кременецький ліцей — важливий осередок польської освіти та культури. Його фонди перейшли до заснованого через три роки в Києві Університету Святого Володимира, який мав сприяти послабленню польського впливу на Правобережжі.

За звинуваченнями в участі в повстанні зі 100 тис. польських дворян Правобережжя 64 тис. осіб позбавили маєтків і виключили з дворянського стану. Було закрито 61 католицький монастир і більшість костелів. Влада заборонила відзначати католицькі свята та встановила правило, за яким парафію могли перевести в православ'я, якщо хоч одна особа висловила таке бажання.

У 1839 р. греко-католицьку церкву на Правобережжі приєднали до православної. Закриття греко-католицьких церков відбувалося примусово, попри протести вірян.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1. Навчальна гра «Аукціон».** *Правила гри.* На аукціоні учасники й учасниці можуть «придбати» бали за свої знання як розрахункову одиницю. Для цього треба правильно відповісти на запитання вчителя (вчительки) за вивченою темою. Повторення відповідей не враховується.
2. **ГР 1.** Назвіть таємні опозиційні організації декабристів, що діяли на українських землях, та опишіть їхні програмові цілі.

Печатка головнокомандувача Польського (Листопадового) повстання. Експонат Музею Війська Польського у Варшаві

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112331

Цікаві факти

Російський уряд добре розумів, що результат Польського (Листопадового) повстання на Правобережжі значною мірою залежить від його підтримки місцевим селянством. Головнокомандувач російських каральних військ закликав українських селян Правобережжя не вірити полякам. Він наказав затримувати й передавати владі тих, хто підбурював до бунту, обіцяючи натомисть, що такі селяни більше ніколи не залежатимуть від поміщиків. Цю відозву селянство зрозуміло як можливість звільнитися від своїх панів-гнобителів. Вони хапали бунтівників і передавали їх російській владі. Після придушення повстання селянство дійсно не повернулося під владу заарештованих за участь у повстанні поміщиків, проте замість них до маєтків прийшли нові господарі.

У 1847—1848 рр. російська влада, щоб подолати невдоволення правобережного селянства, запровадила так звані «Інвентарні правила». Вони визначали розміри земельних наділів і повинності поміщицького селянства.

Працюємо із джерелом
Із листа оберпрокурора
Синоду Російської
православної церкви...
rnk.com.ua/112332

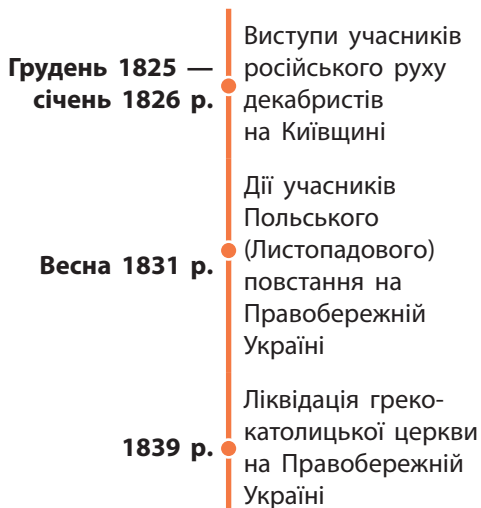
СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- роль масонства в поширенні опозиційних настроїв на українських землях;
- значення російського й польського опозиційних рухів для суспільного життя тогочасних українських земель.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113369

Працюємо з хронологією

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111693

3. **ГР 1.** Коли та за яких обставин була ліквідована греко-католицька церква на Правобережжі?
4. **ГР 1.** Поясніть наслідки Польського (Листопадового) повстання 1830—1831 рр. для українських земель.
5. **ГР 1.** Метод «Асоціативна квітка». Доберіть слова-асоціації до понять «масони», «зросійщення». На їхній основі надайте власні визначення.

Застосовуємо і аналізуємо

6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу місця, пов'язані з поширенням масонства, російського і польського рухів на українських землях.
7. **ГР 1.** Виконайте завдання із хронології.
 - 1) Яка подія, пов'язана з російським опозиційним рухом декабристів, відбулася в рік, коли США проголосили «доктрину Монро»?
 - 2) Яка подія польського визвольного руху відбулася в рік заснування організації «Молода Італія»?
8. **ГР 1.** Працюємо в парах. Метод «Кола Венна». Проаналізуйте, як декабристи та учасники Кирило-Мефодіївського братства бачили майбутнє українських земель. Визначте спільне й відмінне в їхніх основних ідеях.

Оцінюємо і створюємо

9. **ГР 2.** Працюємо разом. Метод «Дебати». Чи можна вважати, що розгортання польського національно-визвольного й російського опозиційного рухів стало суттєвим чинником суспільного розвитку тогочасних українських земель?
10. **ГР 2.** Працюємо в малих групах. Метод «Симуляція». За додатковими джерелами ознайомтеся з перебігом подій на Правобережній Україні під час Польського (Листопадового) повстання 1830—1831 рр. Підготуйте розповіді від імені:
 - 1) учасника повстання;
 - 2) місцевого українського селянина;
 - 3) військового російської армії, який брав участь у придушенні повстання;
 - 4) українського дворянина з Лівобережної України;
 - 5) французького журналіста, що перебував тут у цей час;
 - 6) представника місцевої єврейської спільноти.
 Проведіть конкурс на найкраще виконання завдання.

§ 8. Розвиток освіти, науки та літератури

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111694

1. Освіта

► ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Скрайбінг».

Створіть структурно-логічну схему, яка демонструє організацію системи освіти на українських землях у складі Російської імперії.

На українських землях під російською владою становище початкової освіти погіршилося. Через відсутність коштів у селянства закривалися школи, які воно раніше утримувало, а уряд ними не опікувався. У 1850 р. у всіх початкових навчальних закладах на українських землях навчалося лише 67 тис. учнів. Більшість населення залишалася неписьменною.

Середню освіту надавали гімназії, навчання в яких було платним. Лише їх закінчення забезпечувало право вступити до університету або на державну службу. Дітей селян-кріпаків до гімназій та вищих навчальних закладів не приймали. Протягом першої половини XIX ст. на українських землях діяло 19 гімназій, де навчалося 4 тис. учнів. На початку XIX ст. тут з'явилися перші професійні школи — ремісничі училища, фельдшерські школи, училища торговельного мореплавства, садівництва, виноробства, бджільництва тощо.

Єдиним вищим позастановим навчальним закладом до 1817 р. залишалася Києво-Могилянська академія. Проте за рішенням російської влади її

❗ Зверніть увагу

Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. на українських землях у складі Російської імперії відбувалося становлення модерної української культури. Однак цьому процесу перешкоджали відсутність власної державності та національні утиски.

Національно-культурна політика влади поєднувала зросійщення та культурну асиміляцію. Через це багато талановитих українців шукали можливостей реалізації в імперських столицях, і їхні здобутки часто зараховували до російської культури.

ПРИГАДАЙТЕ

1. ГР 1. Якими були особливості розвитку культури українських земель у другій половині XVIII ст.?
2. ГР 1. Укажіть основні досягнення освіти і науки на українських землях у цей період.
3. ГР 1. Назвіть видатних діячів української літератури другої половини XVIII ст. та їхні твори.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про основні умови розвитку культури на українських землях наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.;
- як розвивалися освіта і наука;
- про здобутки української літератури.

Історична карта

Культура України наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
rnk.com.ua/111246

☑ Цікаві факти

Значний вплив на суспільне життя і, зокрема, на культуру мали процеси модернізації та зміни в житті й побуті людей, що відбулися завдяки індустріальній революції. Зростання потреб у спеціалістах різного фаху спонукало до змін в освіті. У науці з'явилося більше корисних винаходів для вирішення нагальних потреб тогочасного життя. Письменники й художники у своїх творах також почали звертатися до нових явищ суспільного розвитку.

Покровська церковно-парафіяльна школа в Батурині (Чернігівська область)

❑ Цікаві факти

За російською реформою системи освіти 1803 р. на українських землях створили нові навчальні заклади трьох типів. Початкові парафіяльні училища, де навчали лише закону Божого, арифметики й грамоти, призначалися для дітей нижчих станів. Початкові повітові училища були для дітей «купців, ремісників та інших міських обивателів». У гімназіях навчалися діти дворян, чиновників та багатих купців.

❗ Зверніть увагу

Проміжну ланку між середніми й вищими навчальними закладами становили ліцеї, які у своєму дев'ятирічному курсі поєднували гімназичну та університетську програми: це Волинський ліцей (гімназія) у Кременці (1805 р.), Рішельєвський ліцей в Одесі (1818 р.), Гімназія вищих наук у Ніжині (1820 р.).

АЯ Словник

Університет (у перекладі з латинської мови — «сукупність») — вищий навчально-науковий заклад, до складу якого входить кілька факультетів, де викладають різні наукові дисципліни.

ліквідували й замість неї створили духовну академію, що надавала лише вищу богословську освіту.

Перший вищий навчальний заклад нового типу — **університет** — було засновано в **1805 р.** в Харкові. Він мав словесний (історико-філологічний), юридичний, математичний і медичний факультети. У **1834 р.** розпочав роботу Університет Святого Володимира в Києві, що мав філософський та юридичний факультети. Навчання в університетах тривало чотири роки.

Використовувати українську мову в усіх навчальних закладах Наддніпрянщини було заборонено.

Одним із головних питань для українського населення стала розбудова освіти, що відповідала б його національним інтересам.

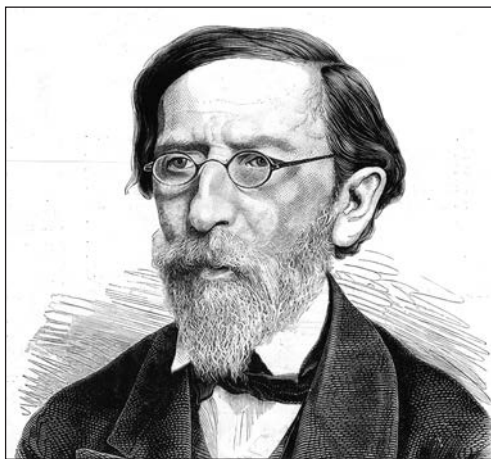
2. Зародження української науки

► **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «Тонкі й товсті запитання».** Складіть запитання про зародження та розвиток науки в Україні в першій половині XIX ст.

Перша половина XIX ст. стала періодом вагомих здобутків українських учених у природничих науках. Розвитку астрономії сприяло заснування астрономічних обсерваторій у Харкові, Миколаєві та Києві.

Математик Михайло Остроградський за видатні досягнення був обраний членом Римської, Туринської, Паризької і Петербурзької академій наук.

Визначну роль у розвитку хімічної науки відіграли праці професорів Харківського університету Олексія Ходнева та Миколи Бекетова. З ініціативи

Михайло Максимович. 1873 р.

Київський національний університет (раніше — Університет Святого Володимира). Архітектор В. Беретті

Василя Каразіна в Харкові, Києві, Миколаєві та Полтаві створили метеорологічні станції, що започаткувало регулярні спостереження за погодними умовами. Значну роль у розвитку ботаніки, садівництва та агрономії відігравала науково-дослідна робота в ботанічних садах, які в цей час виникли в Києві, Одесі, Кременчуці, Харкові та Ялті. На українських землях під австрійською владою великий ботанічний сад був при Львівському університеті.

Успішно розвивалася медична наука. Засновником української хірургічної офтальмології став професор Київського університету Володимир Караваєв. Професор Харківського університету Микола Єллінський написав двотомний підручник з основ хірургії, за яким тривалий час навчалися студенти університетів і медичних академій Російської імперії.

Із розвитком науки була пов'язана поява **наукових** і технічних **товариств**, які сприяли дослідницькій діяльності вчених і поширенню їхніх ідей. Першим технічним товариством на українських землях під владою Російської імперії стало засноване В. Каразіним на Харківщині Філотехнічне товариство (1811—1818 рр.). У 1839 р. виникло Одеське товариство історії та старожитностей, яке досліджувало минуле південної частини українських земель і Криму.

Основним напрямом діяльності створеного в Києві Тимчасового комітету для розшуку старожитностей (1835—1845 рр.) були археологічні дослідження. Археологи-аматори, які входили до його складу, знайшли фундамент Десятинної церкви та руїни Золотих воріт у Києві.

Постать в історії

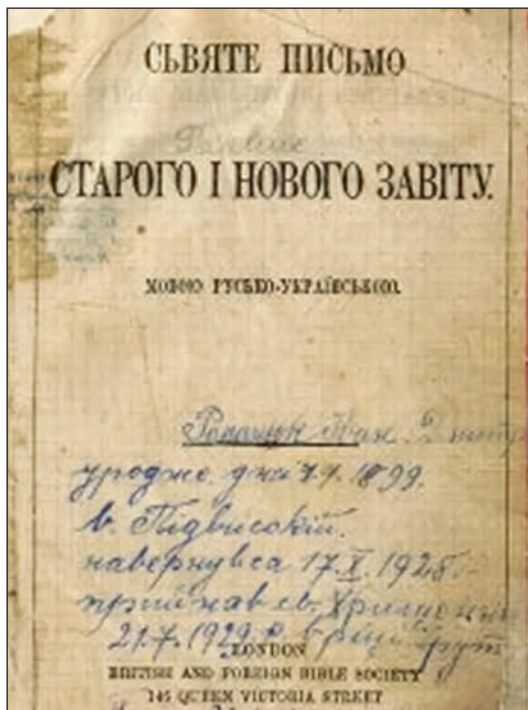
Михайло Максимович — вчений-енциклопедист, перший ректор Університету Святого Володимира в Києві, автор підручників для студентів «Основи біології» та «Основи зоології», праць «Роздуми про природу» і «Систематика рослин». Він переклав українською мовою «Слово о полку Ігоревім», склав три збірки українських народних пісень, проводив дослідження з історії Києва, Полтави, Переяслава та інших українських міст.

Словник

Наукове товариство — товариство, яке об'єднує фахівців з певної наукової дисципліни.

Цікаві факти

Цікаві спостереження небесних явищ здійснив професор Харківського університету Тимофій Осиповський. Він також був визначним математиком і створив тритомний «Курс математики», який протягом кількох десятиліть залишався основним підручником із цієї дисципліни.

Титульна сторінка Біблії в перекладі П. Куліша, І. Пулюя та І. Нечуя-Левицького. 1903 р.

Працюємо із джерелом

Австрійський літературознавець К. Е. Француз про творчість П. Гулака-Артемівського
rnk.com.ua/114451

АЯ Словник

Класицизм — напрям європейської літератури й мистецтва XVII — початку XIX ст., зразком для якого було класичне мистецтво (давньогрецьке й давньоримське, тобто античне).

Романтизм — напрям у європейській літературі та мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. Він надавав першочергове значення духовно-творчому життю людини, зображенню її характеру.

Бурлеск — стиль сатиричної літератури, що полягає в зображенні серйозних тем жартівливими засобами.

Травесті — різновид бурлескної поезії, у якому твір героїчного змісту переробляється на комічний лад із використанням просторіччя.

3. Розвиток української літератури. Становлення сучасної української літературної мови

- **ГР 2. Працюємо разом.** Створіть ментальну карту, що характеризує розвиток української літератури наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. Додайте до неї інформацію, яку ви вивчали на уроках літератури.

В українській літературі й мистецтві цього періоду основними художніми напрямками стали класицизм і романтизм.

Розвиток класицизму був пов'язаний із творчістю Івана Котляревського, Петра Гулака-Артемівського, Григорія Квітки-Основ'яненка. Стилю романтизму дотримувалися харківські романтики: Левко Боровиковський, Амвросій Метлинський, Микола Костомаров та інші. Вершиною романтизму стала творчість раннього Тараса Шевченка й Пантелеймона Куліша. У романтичному стилі писав свої твори Євген Гребінка.

Іван Котляревський був автором **бурлескно-травестійної** поеми й засновником нової української літератури. Його літературна діяльність розпочалася з переосмислення поеми Вергілія «Енеїда». Одноimenна поема І. Котляревського вийшла друком у **1798 р.** У творі стару книжну мову остаточно витіснила народна. Це започаткувало становлення сучасної української літературної мови.

Творцем нової української художньої прози та жанру соціально-побутової комедії був Григорій Квітка-Основ'яненко.

У творчості Петра Гулака-Артемівського гумор і сатира мали форму гострої критики соціальної несправедливості. Свое ім'я він уславив складанням байок.

Письменник Євген Гребінка також уславився своїми байками («Малоросійські приказки»). Завдяки лаконічності та національному забарвленню їх вважають одними з найкращих творів цього жанру в українській літературі.

Значне місце в українській літературі посіла творчість Пантелеймона Куліша. Він написав перший український історичний роман «Чорна рада», а також разом з І. Пулюєм та І. Нечуєм-Левицьким зробив перший повний переклад Біблії українською мовою.

Микола Гоголь дошкульною сатирою на чинний лад забезпечив собі почесне місце у світовій

Зустріч Тараса Бульби із синами.
Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Тарас Бульба».
Художник Т. Шевченко. 1842 р.

літературі. Особливим українським характером на-
сичені його повісті «Вечори на хуторі поблизу
Диканьки» і «Тарас Бульба».

Вершиною розвитку української літератури
цього періоду вважають творчість Тараса Шевченка.
Його перу належать збірка поезій «Кобзар», поема
«Гайдамаки», збірка «Три літа», повісті «Музи-
кант», «Художник», «Близнята», «Капітанша»,
драма «Назар Стодоля». Наприкінці життя він
створив низку поезій, що стали зразком любовної
та пейзажної лірики.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 2.** Навчальна гра «Три речення». *Правила гри.* Учні та учениці мають передати зміст ви-
значеного питання трьома простими реченнями.
Переможцями стають ті, чия розповідь у стис-
лому вигляді краще передаватиме зміст мате-
ріалу.
2. **ГР 1.** Доберіть слова-асоціації до теми «Система
освіти на українських землях наприкінці
XVIII — у першій половині XIX ст.». Складіть
на їхній основі стислий опис.

Отаман Еней з козацьким військом.
Ілюстрація до «Енеїди» І. Котляревського.
Художник Г. Нарбут. Близько 1920 р.

Навчальний фільм

rnk.com.ua/112268

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112333

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- перешкоди в розвитку освіти;
- особливості розвитку науки;
- зв'язок між здобутками української
літератури цього періоду
і становленням сучасної
української літературної мови.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113370

Працюємо з хронологією

- 1798 р. • Вихід друком «Енеїди» І. Котляревського
- 1805 р. • Заснування університету в Харкові
- 1834 р. • Заснування університету в Києві
- 1840 р. • Вихід друком «Кобзаря» Т. Шевченка

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111695

Маруся. Ілюстрація до однойменної повісті Г. Квітки-Основ'яненка. Сучасний малюнок

3. ГР 1. Як імперське панування впливало на розвиток української культури? Наведіть факти, на підставі яких ви зробили висновки.
4. ГР 1. Поясніть, чому цей період вважають початком зародження української науки.
5. ГР 1. Які художні напрями в українській літературі набули розвитку наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.? Наведіть приклади літературних творів, що були створені в цих стилях.

Застосовуємо і аналізуємо

6. ГР 1. Покажіть на карті атласу події, пов'язані з розвитком освіти, науки та літератури на тогочасних українських землях у складі Російської імперії.
7. ГР 1. Виконайте завдання із хронології.
 - 1) Через рік після якої з подій, наведених у рубриці «Працюємо з хронологією», у Франції встановили режим Консульства?
 - 2) Яка з подій, наведених у рубриці «Працюємо з хронологією», відбулася в рік заснування товариства «Молода Німеччина»?
8. ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Таблиця "Лотос"». Розпочніть складати таблицю «Культура на українських землях кінця XVIII — першої половини XIX ст.».

Оцінюємо і створюємо

9. ГР 3. Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема». Як ви вважаєте, чи мала тогочасна українська література можливість впливати на розвиток національної культури та сприяти розвитку українського націотворення? Поясніть свою думку.
10. ГР 2. Використовуючи матеріал з курсу української літератури, підготуйте повідомлення за темами (на вибір):
 - 1) Тема жіночої долі у творчості Т. Шевченка (за творами «Катерина», «Наймичка», «У нашій раї на землі...»).
 - 2) Зв'язок з подіями історії України у творах І. Котляревського «Енеїда», «Наталка Полтавка».
 - 3) Значення ініціативності, наполегливості й працьовитості для досягнення мети або прагнення справедливості, щирості, вірності почуттю й обов'язку у творі П. Куліша «Чорна рада».

§ 9. Розвиток театру, музики, образотворчого мистецтва та архітектури

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111696

1. Театр

► ГР 2. Працюємо в парах. Метод «Симуляція».

Складіть розповідь про особливості розвитку театрального мистецтва на українських землях наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. на підвладних Російській імперії українських землях у дворянських маєтках за тогочасною модою з'явилося чимало театрів, де грали актори-кріпаки. Серед найвідоміших були кріпацькі театри в селі Кибинці на Полтавщині в маєтку Дмитра Трощинського та в селі Качанівка на Чернігівщині в поміщика Григорія Тарновського.

Кріпацький театр змінив аматорський театр (тип самодіяльного народного театру). Відомі аматорські трупи працювали в Полтаві, Харкові, Ніжині, Кременчуці та інших містах. За мовою та репертуаром як кріпацький, так і аматорський театр українськими не були.

Згодом на основі аматорських театральних колективів сформувався професійний театр. У 1789 р. в Харкові побудували постійний театр. У ньому двічі на тиждень відбувалися російські вистави, ролі в яких спочатку виконували юнаки-аматори з губернської канцелярії. Згодом із них сформувалася трупа акторів, яка взяла театр на власне утримання. Відтоді театр став професійним, а актори Харківського театру за свою гру отримували платню. У 1812 р. театр у Харкові очолив Григорій Квітка-Оснoв'яненко.

У 1815 р. у Полтаві виник аматорський театр, який у 1818 р. перетворився на професійний. Його директором став І. Котляревський. Саме для цього театру він написав перші українські п'єси — «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник». Цим він започаткував український репертуар театрів.

На думку більшості сучасників, найкращими українськими акторами в той час були Михайло Щепкін та Карпо Соленик.

На Правобережжі, у Кам'янці-Подільську й Києві, діяли польські театри, де вистави відбувалися

ПРИГАДАЙТЕ

1. ГР 1. Як розвивався український театр у XVIII ст.?
2. ГР 1. Визначте основні здобутки української музики цього періоду.
3. ГР 1. Які твори скульптури та образотворчого мистецтва, створені в другій половині XVIII ст. на українських землях, ви знаєте?
4. ГР 1. Наведіть приклади видатних пам'яток тогочасної української архітектури.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про початок розвитку театрального мистецтва на українських землях;
- якими були особливості розвитку народного й професійного музичного мистецтва;
- про здобутки тогочасного образотворчого мистецтва;
- які ознаки були притаманні розвитку архітектури на українських землях наприкінці XVIII — у XIX ст.

👤 Постать в історії

Михайло Щепкін починав творчий шлях актором кріпацького театру. Пізніше він грав у Харківському і Полтавському професійних театрах. За сприяння І. Котляревського, що був керівником Полтавського театру, актора викупили з кріпацтва. У створюваних на сцені образах М. Щепкін виявляв глибоке знання життя, побуту, гумору українського народу.

Михайло Щепкін. Художник
Т. Шевченко. 1858 р.

Портрет миргородського кобзаря
Самійла Яшного. Художник
О. Сластіон. Початок XX ст.

польською мовою. Проте деякі ролі в них актори виконували українською мовою.

2. Музика

► **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Визначте ключові слова та на їхній основі створіть СМС-повідомлення про особливості розвитку музичного мистецтва в цей період.

У житті української спільноти, як і раніше, вагоме місце посідали музика й музичний фольклор. Загальною повагою користувалися кобзарі, найвідомішими серед яких у цей період були Остап Вересай, Іван Крюковський, Федір Гриценко (Холодний), Андрій Шут.

Центрами формування професійного музичного мистецтва на українських землях у складі Російської імперії ставали переважно великі міста — Київ, Харків, Полтава, Одеса та інші. Ознакою тогочасного міського життя стали виступи в міських садах і театрах військових духових оркестрів. Час від часу відбувалися гастролі популярних європейських виконавців. Так, у 1847 р. в Києві, Одесі та Єлисаветграді з великим успіхом гастролював угорський піаніст і композитор Ференц Ліст.

У першій половині XIX ст. на Наддніпрянщині виникли перші музичні професійні товариства, які здійснювали концертну діяльність: Філармонічне товариство в Одесі (1842 р.) та Симфонічне товариство аматорів музики і співу в Києві (1848 р.).

3. Образотворче мистецтво

► **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Групове обговорення».** У чому полягали особливості образотворчого мистецтва наприкінці XVIII — на початку XIX ст.?

В українській скульптурі першої половини XIX ст. відбувався перехід від стилю бароко до класицизму. Загальне визнання здобув у цей час скульптор-монументаліст Іван Мартос. Серед найвідоміших творів

✓ Цікаві факти

Українське населення не забувало традиційних народних пісень, були поширені весільні, жнивварські, купальські, колицькі, історичні, колядки, щедрівки тощо. Розвивалися також народні танці: гопак, козачок, метелиця тощо. Пісні й танці супроводжувала музика, яку виконували переважно на струнних інструментах (кобза, бандура), цимбалах, сопілках, бубнах. Під час народних свят найчастіше грали троїсті музики — ансамбль із бубна, скрипки й цимбалів.

Офорт «Старости» із серії «Живописна Україна». Художник Т. Шевченко. 1844 р.

Продаж сіна на Дніпрі. Художник І. Сошенко. До 1876 р.

майстра, виконаних у стилі класицизму, надгробні пам'ятники К. Розумовському в Батурині та П. Рум'янцеву в Києві, пам'ятник Г. Потьомкіну в Херсоні, Катерині II у Катеринославі, дюку де Рішельє в Одесі.

Про зародження мистецтва класицизму в живописі свідчить творчість майстрів портрета Дмитра Левицького та Володимира Боровиковського. Обидва походили з України, але впродовж усього життя працювали в Санкт-Петербурзі. Д. Левицького вважали найкращим європейським портретистом. Серед найвідоміших творів В. Боровиковського — портрети земляків-українців, які обіймали високі посади в Санкт-Петербурзі, — Д. Трощинського, О. Безбородька з дочками. Його пензлю належать також розписи церков у Миргороді, Кишиневі і Романівці.

У першій половині XIX ст. в українському живописі набув поширення новий стиль — **реалізм**. Першими українськими художниками, у творчості яких з'явилися риси нового стилю, були Іван Сошенко («Хлопчики-рибалки», «Продаж сіна на Дніпрі»), Капітон Павлов («Портрет дочки художника», «Портрет мічмана Г. Чайковського», «Хлопчик із голубком») і Гаврило Васько («Портрет юнака із сім'ї Томари»).

Визначним досягненням образотворчого мистецтва цього періоду стала творчість Тараса Шевченка, який написав понад 1 тис. творів різних жанрів. Зокрема, він був відомим майстром графіки й гравюри. Йому належить серія **офортів** «Живописна Україна».

А-Я Словник

Реалізм — напрям у літературі та мистецтві, із яким пов'язане намагання митців дати правдиве, повне відображення дійсності.

Офорт — вид гравюри на металі, у якому заглиблені елементи зображення отримують шляхом травлення металу кислотою, а також відтиск із такої гравюри.

Пам'ятник дюку де Рішельє (перший пам'ятник в Одесі). Скульптор І. Мартос. 1823—1828 рр.

► **ГР 2.** Висловіть думку, із якою метою імперська влада споруджувала пам'ятники певним особам і в такий спосіб ушляхлявала їх.

Одеський національний академічний театр опери та балету. Архітектори Ф. Фельнер та Г. Гельмер

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114452

Портрет юнака із сім'ї Томари.
Художник Г. Васько. 1847 р.

4. Архітектура

► **ГР 3. Працюємо в парах. Метод «Удвох».** Висловіть спільну думку щодо особливостей розвитку архітектури наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

У першій половині XIX ст. активно тривала перебудова губернських і повітових українських міст. Швидкими темпами відбувалося будівництво в Єлисаветграді, Херсоні, Маріуполі, Одесі, Севастополі та інших містах. Панівним архітектурним стилем був класицизм.

У Києві протягом 30 років головним міським архітектором був Андрій Меленський. У 1802 р. за його проектом спорудили пам'ятник на честь відновлення магдебурзького права. Саме А. Меленський під час розробки плану забудови міста визначив Хрещатик як майбутню головну вулицю Києва.

Найбільшою спорудою Києва цього часу стала створена в 1839—1843 рр. за проектом архітектора Вікентія Беретті будівля Університету Святого Володимира. Окрасою міста став також спроектований ним Інститут шляхетних дівчат. У Харкові за проектом архітекторів Євгена Васильєва та Андрія Тона в 1824—1833 рр. спорудили високу дзвіницю Успенського собору на честь перемоги над Наполеоном у 1812 р. Серед будівель, що з'явилися в тогочасному Севастополі, були будинок Морської бібліотеки зі славнозвісною Баштою вітрів, Петропавлівський собор і Графська пристань.

У цей період на українських землях у складі Російської імперії з'явилися нові палацово-паркові комплекси, що склалися з палаців знаті, оточених парками. У 1799—1803 рр. у Батурині збудували палац останнього українського гетьмана Кирила Розумовського. Автором проекту був архі-

Парк «Олександрія». Колонада «Луна»

Парк «Софіївка». Фонтан «Змія»

❗ Зверніть увагу

- Парк «Олександрія» було створено неподалік міста Біла Церква у 80-х рр. XVIII ст. Назву він отримав на честь своєї засновниці графині Олександри Браницької. Мальовничі озера, алеї, великі галявини, численні альтанки, колони, містки й сам палац графів Браницьких разом із величезною кількістю дерев створили неповторний ансамбль.
- Парк «Софіївка» побудував у 1796 р. власник міста Умань граф Станіслав Потоцький та назвав його на честь своєї дружини Софії Вітт-Потоцької. Це єдиний серед тогочасних парків, на території якого немає палацу. Тут було створено чотири штучні озера, з'єднані підземними каналами, готи, лабіринти, скелі з великих каменів, численні павільйони та містки.

тектор Чарльз Камерон. У селі Сокиринці на Чернігівщині в маєтку Петра Галагана в 1829 р. спорудили палац у стилі класицизму, до якого прилягав величезний парк з алеями, штучними галявинами та озерами.

Світову славу своєю красою здобули декоративно-пейзажні парки «Олександрія» поряд із Білою Церквою та «Софіївка» в околицях Умані.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 2. Навчальна гра «Шість запитань».** *Правила гри.* Пари учнів та учениць мають скласти за вивченою темою шість запитань, що потребують короткої відповіді. Потім вони обмінюються аркушами та за визначений час відповідають на запитання, складені партнером (партнеркою).
2. **ГР 2.** Які події, пов'язані зі становленням українського театру в цей період, ви вважаєте найважливішими? Чому?

Дзвіниця Успенського собору в Харкові.
Архітектори Є. Васильєв та А. Тон.
1824—1833 рр.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113371

Навчальний фільм

rnk.com.ua/115088

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- зміни, що відбулися в театральному мистецтві наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.;
- стан музичного мистецтва на тогочасних українських землях;
- розвиток образотворчого мистецтва й архітектури на українських землях цієї доби.

Працюємо з хронологією

- 1789 р. • Будівництво приміщення для постійного театру в Харкові
- 1818 р. • Відкриття професійного театру в Полтаві

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111697

Практичне заняття за розділом I
rnk.com.ua/114453

3. ГР 2. Що ви вважаєте здобутками українського образотворчого мистецтва кінця XVIII — першої половини XIX ст.?
4. ГР 1. Як імперське панування впливало на розвиток архітектури? Наведіть приклади.

Застосовуємо і аналізуємо

5. ГР 1. Покажіть на карті атласу місця подій, пов'язаних із розвитком української культури кінця XVIII — першої половини XIX ст.
6. ГР 1. Виконайте завдання із хронології.
 - 1) Скільки років минуло від року появи на українських землях професійного театру до року вивчення курсу історії України в 9 класі?
 - 2) Скільки років розділяє появу першого на українських землях професійного театру та вихід друком «Кобзаря» Т. Шевченка?
7. ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Таблиця «Лотос»». Закінчіть складати таблицю «Культура України кінця XVIII — першої половини XIX ст.».

Оцінюємо і створюємо

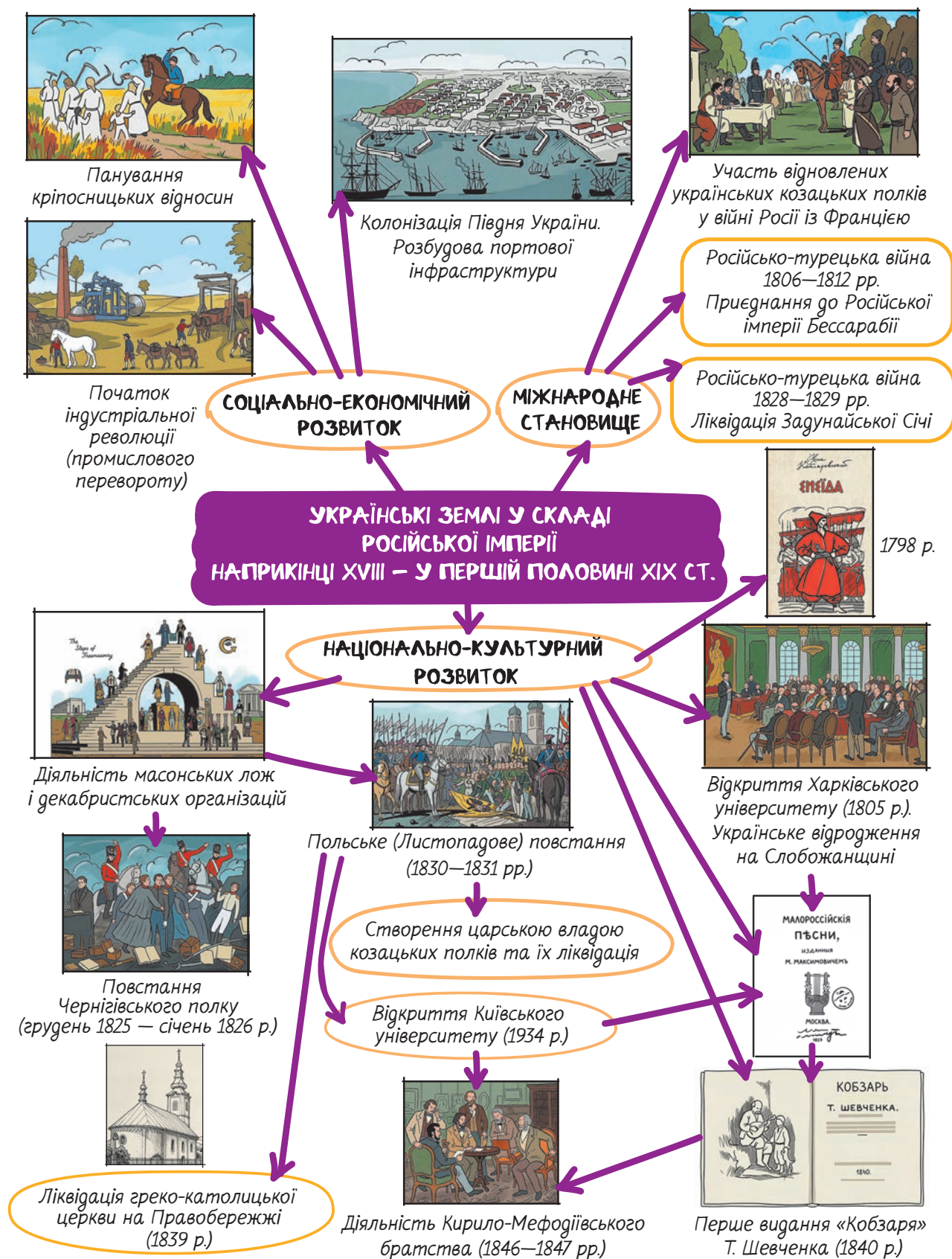
8. ГР 2. За додатковими джерелами складіть інтерактивну карту палаців-садиб кінця XVIII — першої половини XIX ст. на території сучасної України. Розкажіть про виникнення та поточний стан цих споруд.
9. ГР 2. За можливості відвідайте місцевий музей образотворчого мистецтва. Підготуйте повідомлення про твори українських художників кінця XVIII — першої половини XIX ст. в його експозиції.
10. ГР 2. З'ясуйте, які архітектурні пам'ятки кінця XVIII — першої половини XIX ст. розташовані у вашій місцевості. Підготуйте повідомлення про деякі з них.
11. ГР 2. За додатковими джерелами виконайте завдання (на вибір).
 - 1) Складіть екскурсійний (туристичний) маршрут «Одеса» або «Качанівка».
 - 2) Підготуйте повідомлення за темою «Михайло Щепкін та Карпо Соленик: становлення професійного театру».
 - 3) Підготуйте мінідослідження «Евеліна Ганська, Софія Потоцька, Олександра Браницька — відомі жінки першої половини XIX ст.».

Узагальнення за розділом I
rnk.com.ua/114454

Тестові завдання за розділом I
rnk.com.ua/114455

Розділ II. Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

§ 10. Українські території у складі Австрійської імперії. Політика імперської влади та соціально-економічне становище українських земель

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111698

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Назвіть і покажіть на карті атласу історико-етнографічні регіони українських земель у другій половині XVIII ст.
2. **ГР 1.** Коли та за яких умов Закарпаття, Галичина і Буковина увійшли до складу Австрійської імперії?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- яким був адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Австрійської імперії;
- про спільне та відмінне в соціальному і національному складі населення різних регіонів українських земель.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112371

А-Я Словник

Русини — самоназва українського населення на українських землях у складі Австрійської імперії.

Комітат — адміністративно-територіальна одиниця в Угорщині та на Закарпатті під час його перебування в її складі.

1. Адміністративно-територіальний устрій українських територій у складі Австрійської імперії

- **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Групове обговорення».** Визначте десять ключових слів, які описують адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Австрійської імперії.

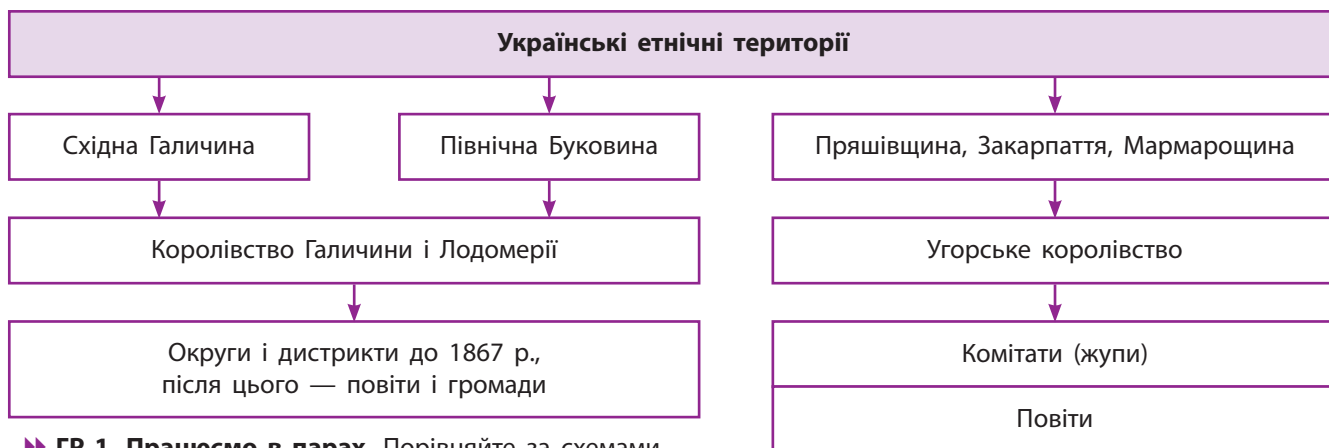
Наприкінці XVIII ст. Австрійська імперія володіла приблизно 15 % українських земель, а саме: Східною Галичиною, Північною Буковиною та Закарпаттям, Пряшівщиною і Мармарощиною.

Першими у складі володінь австрійських Габсбургів опинилися Закарпаття, Пряшівщина і Мармарощина*. Вони були заселені здебільшого **русинським** (українським) населенням. Ці регіони поділялися на чотири адміністративні одиниці — **комітати (жупи)**, які підпорядковувалися Пожонському (Братиславському) намісницькому управлінню Угорського королівства. Уся влада в комітатах зосереджувалася в наджупанів, яких призначало намісницьке управління з-поміж місцевих великих землевласників.

Унаслідок першого поділу Речі Посполитої (1772 р.) до складу Австрії увійшла Галичина. Приєднавши ці землі, імператриця Марія-Терезія прийняла титул **королеви Галичини і Лодомерії**. Змінена в такий спосіб назва Галицько-Волинської

* Надалі щодо трьох історико-етнографічних регіонів переважно вживатиметься узагальнена назва Закарпаття. Зараз їхня частина перебуває у складі Словаччини (Пряшівщина) та Румунії (Мармарощина).

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

► **ГР 1. Працюємо в парах.** Порівняйте за схемами адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ українських етнічних територій у складі Російської та Австрійської імперій.

держави стала історичним обґрунтуванням володіння цими землями для австрійської імператриці. Австрійські імператори зберігали титул до 1918 р.

На приєднаних землях влада утворила **коронний край** Королівство Галичини і Лодомерії із центром у Львові, до складу якого увійшли українські (Східна Галичина та Північна Буковина) та польські (Західна Галичина) землі. Умовною межею між ними була річка Сян. Територія королівства поділялася на округи й дистрикти.

Уся адміністративна влада в коронному краї була зосереджена в руках губернського управління на чолі з губернатором (пізніше намісником), якого призначав імператор. В округах і дистриктах влада належала війтам, у селах — мандатарам (наглядачам), яких призначали війти, але утримували землевласники. Містами управляли магістрати, склад яких призначала адміністрація коронного краю, а з 1870 р. це робили міські ради. Органом місцевого самоуправління краю був становий сейм.

У 1786—1849 рр. окремий округ Королівства Галичини і Лодомерії становила Буковина. Її адміністративним центром були Чернівці. Австрія загарба-

Історична карта

Українські землі у складі Австрійської імперії у першій половині XIX ст.
rnk.com.ua/111780

БЕРЕГ

МАРМАРОШ

УГОЧА

УНГ

► **ГР 2.** Розгляньте герби комітатів (жуп) Пожонського (Братиславського) намісницького управління Угорського королівства. Визначте, які історичні й господарські особливості краю в них відображені.

АЯ Словник

Коронний край — адміністративно-територіальна одиниця Австрійської імперії (із 1867 р. — Австро-Угорщини) у XVIII — на початку XX ст.

Чернівці. Вулиця Головна. Художник Ф. К. Кнапп. Близько 1860 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111725

Селянський хлопчик із Галичини.
XIX ст.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114456

ла ці землі, скориставшись слабкістю Османської імперії після її поразки в російсько-турецькій війні 1768—1774 рр. Марія-Терезія обґрунтовувала свої претензії на Буковину тим, що остання також входила до Галицько-Волинської держави, територією якої тепер володіла Австрія. Русини (українці) становили більшість населення Північної Буковини. У 1861 р. було відновлено статус окремого коронного краю князівства Буковина (уперше автономний статус проголосили в 1848 р.).

2. Становище українського населення під владою австрійських Габсбургів. Міжнаціональні відносини

► **ГР 1. Працюємо разом. Метод «Коло ідей».** Чим різнилося становище українського населення у Східній Галичині, Північній Буковині та на Закарпатті?

Кількість населення українських земель у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. становила 2,5 млн, а на початку XX ст. завдяки демографічному вибуху зросла до 6,4 млн осіб.

Західних українців австрійська влада в офіційних документах називала рутенами, а вони самі себе — русинами, або «народом руським». Упродовж XIX ст. серед місцевих русинів набуло поширення нове національне ім'я — українці.

Українці сповідували християнство. Жителі Буковини були православними, а Галичини, Пряшівщини, Закарпаття та Мармарощини — греко-католиками. В Австрійській імперії вільно співіснували прибічники різних вір та представники різних національностей. Жодна з релігій, які сповідувало її населення, не мала статусу загальнодержавної. Тому ставлення уряду і до греко-католиків, і до православних було терпимим.

Наприкінці XVIII ст. з 2,2 млн населення Східної Галичини русини (українці) становили приблизно 71 %, поляки — 22 %, євреї — 6 %. Однак поляки, хоча й були меншістю, зберігали провідні позиції в краї. Представників русинів серед великих землевласників, міської верхівки, державних посадовців майже не було. Русини (українці), як тоді казали, складалися з «попів і хлопів».

Населення Пряшівщини, Закарпаття і Мармароцини, де зосереджувалася русинська спільнота, наприкінці XVIII ст. налічувало близько 250 тис. осіб, із яких 40 % становили русини (українці). Іншу частину населення регіону складали угорці, євреї, німці, словаки, румуни тощо. Більшість закарпатських русинів (українців) становило селянство, залежне від угорських землевласників. Вірність традиціям свого народу зберігало русинське греко-католицьке духовенство.

На Буковині наприкінці XVIII ст. проживало близько 75 тис. осіб, із яких русини (українці) налічували майже 70 %. Найчисленнішими національними меншинами тут були румуни та євреї. Провідні позиції в регіоні посідали румунські бояри-землевласники. Більшість русинського (українського) населення становили селяни. Русинська шляхта румунізувалася ще в попередні століття. Румунізації населення Буковини чинила опір лише невелика частина православного духовенства.

3. Політика Австрійської імперії щодо українських територій

► ГР 1. Працюємо в малих групах. Метод «Синтез думок».

Визначте прояви та особливості політики Австрійської імперії щодо українських земель.

Входження українських земель до складу Австрійської імперії спричинило глибокі зміни в житті місцевого населення. Австрійський уряд ніколи не стверджував, що українські землі є споконвічними імперськими територіями. Він доводив своє право володіти ними, але визнавав, що ці землі населяють інші народи. Загалом імперія Габсбургів була багатонаціональною державою, у якій жоден народ не становив абсолютної більшості. Тому австрійська влада не прагнула нав'язувати підданам єдину загальноімперську культуру. Однак у національному житті західних українців, які раніше потерпали від мадяризації на Закарпатті, румунізації на Північній Буковині та колонізації у Східній Галичині, за влади Габсбургів відчутним стало онімечення. Це посилювало загрозу **денаціоналізації** українського населення.

Західноукраїнські землі перейшли під владу Австрії в досить занедбаному стані. У 70—80-х рр. XVIII ст. тут

Русини. Літографія 1863 р.

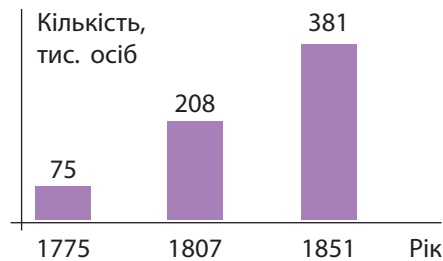
✓ Цікаві факти

До захоплення Австрійською імперією Буковини православна церква, до якої належала більшість місцевого українського населення, була підпорядкована молдавському митрополиту. Імператор Йосиф II домогся зречення митрополита від церковної влади над Буковиною та утворив тут окрему православну єпархію із центром у Чернівцях.

АЯ Словник

Денаціоналізація — втрата певним народом своїх національних рис і поступове його поглинання іншими культурами.

КІЛЬКІСТЬ НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

► ГР 2. Висловіть припущення, чим було зумовлене стрімке зростання кількості населення регіону.

Одяг українського селянства XIX ст.:
1) Тернопільщина; 2) Буковина; 3) Східна Галичина

► **ГР 1.** Поміркуйте, що впливало на відмінності одягу.

відбулися зміни, пов'язані з реформами імператриці Марії-Терезії та її сина Йосифа II.

В аграрній сфері було проведено перепис земельних володінь, визначено повинності селян і податки для землевласників. Після скасування особистої залежності селян заохочували викупувати свої наділи. Хоча панщина й зберігалася, її обмежили певною кількістю днів на рік. Одночасно селянству дозволяли шукати заробітки за межами свого села. Селяни користувалися мінімальними громадянськими правами: могли одружуватися без дозволу пана та посилати дітей навчатися до школи. Для здійснення судочинства землевласник мав скласти суддівський іспит або найняти чиновника з відповідною освітою.

Адміністративні реформи допомогли зосередити всю владу в одних руках і зробити управління імперією ефективнішим. Німецька мова дістала статус офіційної на всій території Австрійської імперії. За шкільною реформою 1777 р. Марія-Терезія визнала за всіма своїми підданими право навчати дітей у початковій школі їхньою «материнською» мовою. У Відні в 1774—1784 рр. при церкві Святої Барбари відкрили державну семінарію («Барбарейум») для навчання греко-католицького духовенства. За правління Йосифа II її закрили, а натомість створили семінарії у Львові та Ужгороді. Із 1784 р. відновив діяльність Львівський університет, при якому для студентів-русинів створили «Студіум рутенум» («Руський інститут»), де предмети викладали церковнослов'янською мовою.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

- ГР 1.** Навчальна гра «Хто більше?». *Правила гри.* Учні та учениці мають за встановлений час пригадати й навести якомога більше характеристик певного історичного явища. Перемагають ті, що запропонують найдовший перелік (без помилок).
- ГР 1.** Які західноукраїнські регіони першими увійшли до складу володінь австрійських Габсбургів?
- ГР 1.** Назвіть найбільші етнічні групи, що жили на західноукраїнських землях наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
- ГР 1.** Як відбувалося адміністративне управління в Королівстві Галичини і Лодомерії?

Семінарія Святого Духа у Львові, яку було відкрито в 1783 р.
Сучасний вигляд

Сторінками подій
rnk.com.ua/113372

5. **ГР 1.** Поясніть, із якою метою імператриця Марія-Терезія прийняла титул королеви Галичини і Лодомерії.

Застосовуємо і аналізуємо

6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу адміністративно-територіальні утворення, організовані владою на українських землях у складі Австрійської імперії.
7. **ГР 1.** Виконайте завдання із хронології.
- 1) Скільки років розділяють перший поділ Речі Посполитої та шкільну реформу Марії-Терезії? Поясніть, що означає право на навчання «материнською» мовою.
 - 2) Складіть перелік подій у світі, що відбулися за часів реформ Марії-Терезії та Йосифа II.
8. **ГР 3. Працюємо в парах.** Обговоріть і висловіть спільну аргументовану думку, як реформи в аграрній сфері вплинули на селянське населення українських земель.

Оцінюємо і створюємо

9. **ГР 2.** Напишіть лист від особи українця (українки) із Закарпаття, Буковини або Галичини, де розкажіть, що відбулося в його (її) житті після переходу краю під владу Австрійської імперії.
10. **ГР 3. Працюємо в малих групах.** Метод «Плакати думок». Якими були можливі наслідки політики денационалізації для майбутнього українських територій?
11. **ГР 2. Працюємо разом.** Чи справді адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Російської та Австрійської імперій урахував історичні традиції, що склалися в цих регіонах? Поясніть свою думку.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- адміністративно-територіальний устрій українських земель під владою австрійських Габсбургів;
- національне і соціальне становище українського населення;
- політику австрійського уряду щодо українських земель.

Працюємо з хронологією

70—80-ті рр. XVIII ст. | Реформи Марії-Терезії та Йосифа II

Цікаві факти

У релігійній сфері імператриця Марія-Терезія передусім зрівняла в правах греко-католицьку та римо-католицьку церкви. Римо-католикам було заборонено примушувати греко-католиків змінювати віру. Некатолики дістали однакові з католиками права на державну службу.

Перевірте здобуті
знання
rnk.com.ua/111699

§ 11. Життя українців на землях у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111700

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Які реформи були проведені на українських землях за правління Марії-Терезії та Йосифа II?
2. **ГР 1.** Укажіть особливості соціально-політичного становища цих регіонів у другій половині XVIII ст.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- яким було соціально-економічне становище українських земель у складі монархії Габсбургів наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.;
- у чому полягали особливості повсякденного сільського й міського життя в різних регіонах;
- про сімейне життя населення міст і сіл Галичини, становище жінки;
- про соціальні протести в українських регіонах Австрійської імперії.

- **ГР 2. 1.** Якою була середня частка оброблюваної землі, що належала панам на українських землях у складі Австрійської імперії в першій половині XIX ст.? **2.** Якою була різниця в частках оброблюваної землі, що належала панам, за регіонами? Чим це можна пояснити? **3.** Які наслідки мав такий розподіл земельної власності?

1. Господарство на українських землях у складі Австрійської імперії

- **ГР 1. Працюємо разом.** Охарактеризуйте стан господарства й характер економічних відносин на українських землях у складі Австрійської імперії. Складіть перелік основних ознак.

За рівнем економічного розвитку українські землі значно поступалися іншим регіонам імперії Габсбургів. Основою економіки тут було сільське господарство. У Східній Галичині переважало землеробство.

Упродовж першої половини XIX ст. загострилася проблема нестачі орної землі для селянства. За цей час середній розмір селянських наділів зменшився із 6 до 4 га, а землеволодіння панів зросло із 400 до 600 га. Через бідність мало хто із селян міг викупити свої наділи. Важким тягарем залишалася панщина. Землеробство мало екстенсивний характер, тому врожайність була низькою. За таких умов стихійні лиха й неврожаї часто спричиняли масовий голод у селах. Попри це власники маєтків спокійно вивозили зерно до інших провінцій імперії та за кордон на продаж.

ПАНСЬКІ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ у першій половині XIX ст.

Регіон	Частка, якою володіли пани від усієї землі, %	Частка панів після скасування панщини в 1848—1851 рр., %
Східна Галичина	96	44
Північна Буковина	69	54
Закарпаття	90	70

Внутрішня митниця («рогатка»). Остаточні дорожні мита в Галичині були скасовані лише в 1903 р.

На середину XIX ст. із Галичини щорічно вивозили близько 70 млн пудів зерна. Однак експорт був обмеженим через недостатність шляхів сполучення. Витрати на перевезення збіжжя на відстань понад 100 км не покривали доходів від його продажу. Додатково торгівлю ускладнювали «рогатки» — пункти сплати внутрішнього мита за користування дорогами, розташовані через кожні 16 км.

Крім зерна, значну частку в зовнішній торгівлі Східної Галичини посідала худоба, зокрема воли.

На Закарпатті оброблювані землі використовували для промислового виноградарства, садівництва й землеробства. Більшість земель належала угорським та німецьким земле-власникам, державі й монастирям. Дрібні наділи не могли забезпечити достатньою кількістю харчових продуктів. Це змушувало селянство вирушати на заробітки до інших регіонів імперії. У господарстві гірських районів Закарпаття важливу роль відігравали тваринництво та лісорозробка. Близько половини селян узагалі не мали землі й часто голодували.

У Північній Буковині провідним у господарстві було землеробство, а в гірських районах — тваринництво, лісорозробка й мисливство. Фактичними господарями в краї були великі землевласники, яким належали дві третини оброблюваної землі та більшість сіл.

Головними проблемами західноукраїнського селянства стали нестача землі й збереження панщини. Зберігалися данина натурою, різноманітні повинності на користь панів (літні допоміжні дні, нічна сторожа, толока тощо). Обтяжливими були повинності на користь держави — будівництво доріг, мостів, 14-річна військова служба та 12%-й поземельний податок.

Промислове виробництво українських земель у складі Австрійської імперії за рівнем розвитку відставало від інших провінцій. Традиційні місцеві галузі промисловості — шкіряна, соляна, текстильна, лісова, тютюнова, залізоробна — майже не розвивалися. У краї залишалося

► **ГР 3.** Розв'яжіть задачу. Початкова ціна товару становила 100 гульденів, мито на «рогатці» — 1 гульден. Визначте, на скільки зростала ціна товару, який був перевезений на 100 км.

Працюємо із джерелом

Зі скарги селянства австрійському імператору Фердинанду I (1846 р.)
rnk.com.ua/111726

Жителі села Гермаківка Чортківського повіту у Східній Галичині (зараз Тернопільська область)

Винники (поблизу Львова). Художник К. Ауер. 1837 р.

Отара овець у Галичині. XIX ст.

❑ Цікаві факти

Наприкінці XVIII ст. на українських землях у складі Австрійської імперії вели жваву торгівлю переважно єврейські, німецькі та вірменські купці. Вони привозили сюди товари із Сілезії, Польщі, Угорщини, Османської імперії (хутрові й шкіряні вироби, залізні й мідні знаряддя, скло, хустки, полотно, сіль, вино, олію, цукор, каву, родзинки, інжир, солону рибу тощо). Водночас торговці скуповували за низькими цінами велику рогату худобу й коней, шкури, молочну продукцію, віск, мед, зерно та інші товари на продаж.

багато мануфактур, переважно в селах. Більшість із них належала панам і державі. На мануфактурах працювали селяни.

У 30—40-х рр. XIX ст. під впливом індустріальної революції у промисловості Східної Галичини розпочалося деяке пожвавлення. У 1843 р. на підприємствах краю з'явилися дві перші парові машини (на той час в інших частинах імперії працювало понад 200 машин). Однак вільнонайманих працівників майже не використовували. Попит на промислову продукцію задовольняли переважно її ввезенням із західних провінцій імперії.

Фабрично-заводські товари були дешевшими за місцеві вироби, тому місцеві мануфактурні підприємства занепадали.

2. Розвиток міст і торгівлі

► **ГР 1. Працюємо разом. Метод «Два — чотири — усі разом».** Що було притаманне розвитку міст і торгівлі на українських землях у складі Австрійської імперії?

Становленню міст на західноукраїнських землях сприяв розвиток ремесла, торгівлі, промисловості й транспорту. Найбільше міст було у Східній Галичині, найменше — у Північній Буковині. Більшість із них зберігали традиційний устрій: промисловість розвивалася повільно, переважала праця ремісників і селян. У Східній Галичині серед міст виділявся лише Львів, де на середину XIX ст. проживало 70 тис. осіб. Прав міського самоврядування до 1870 р. Львів не мав, як й інші українські міста під австрійською владою. Українці у складі населення Львова становили меншість, близько 65 % припадало на поляків. Численною була єврейська громада міста.

Зміна коней
диліжанса
на поштовій
станції. Малюнок
середини XIX ст.

Населення всіх міст Закарпаття в 30-х рр. XIX ст. налічувало близько 50 тис. осіб. Найбільшим містом був Ужгород, де проживало близько 6 тис. осіб. У складі населення міст значну частину становили угорці та євреї.

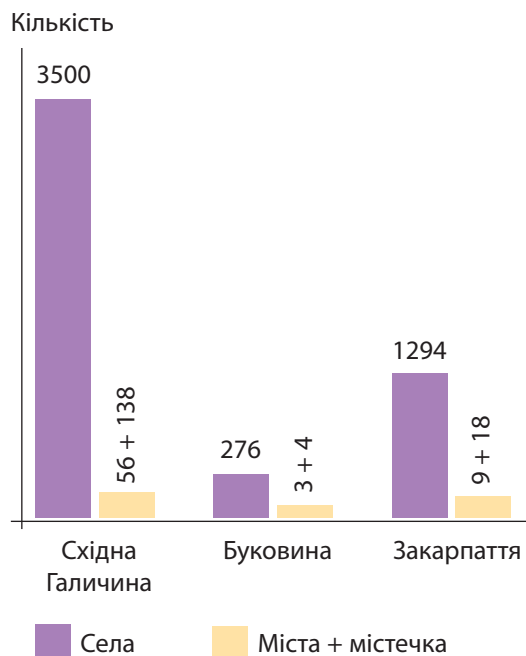
Найбільшим економічним, культурним та адміністративним центром Північної Буковини стали Чернівці, де на середину XIX ст. проживало близько 20 тис. осіб. Українці у складі міського населення становили меншість. Серед міщан краю було багато румунів, євреїв, австрійців. Більшість міського населення належала до незаможних верств — ремісників, дрібних торговців тощо.

Певний розвиток ремесла, мануфактурного й промислового виробництва, а також сільського господарства в першій половині XIX ст. сприяв поживанню в торгівлі. Розвивалися торговельні зв'язки Східної Галичини з українськими землями у складі Російської імперії (переважно через місто Броди). Звідти на галицькі ринки надходили худоба, промислові вироби тощо, а у зворотному напрямку вивозили деревину, полотно, сукно.

Проте розвиток торгівлі стримувала нерозвинена система шляхів, хоча австрійська влада й докладала зусиль для їхньої розбудови. Особливо це стосувалося доріг у Карпатах, якими було важко пересуватися взимку та в період випадання рясних дощів. Так, подорож від Ужгорода до Львова могла тривати до десяти днів і навіть довше. Тому пошту відправляли в об'їзд через словацькі землі й далі віденською дорогою.

Внутрішню торгівлю забезпечували мандрівні торговці, що продавали товари «з рук», традиційні ярмарки та недільні базари. Найбільші місцеві

МІСТА І СЕЛА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ у середині XIX ст.

- **ГР 2.** Проаналізуйте графік і дайте відповіді на запитання. **1.** Чи можна говорити про високу урбанізацію західноукраїнських земель?
2. У якому регіоні частка міст була найбільшою? Про які особливості розвитку регіону це може свідчити?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111727

Ярмарок на площі Святого Юра
у Львові. Художник А. Лянге.
Літографія 1830 р.

Галицькі міщани. XIX ст.

**Працюємо
із джерелом**
Із повісті «Гриць
і панич» І. Франка
(діалог польського
генерала із Грицем)
rnk.com.ua/111728

Сторінками подій
rnk.com.ua/113373

центри ярмаркової торгівлі були розташовані в Тернополі, Станіславі (зараз Івано-Франківськ), Надвірній, Ужгороді, Чернівцях, Садгорі, Вижниці, Заліщиках.

3. Соціальні протести

► **ГР 1. Працюємо в парах. Метод «Удвох».** Наведіть приклади соціальних протестів на українських землях у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. У чому вони проявлялися та який результат мали?

На підвладних Австрійській імперії українських землях у цей період часто відбувалися виступи селянства через посилення визиску з боку землевласників. Наприкінці XVIII ст. після здійснення аграрних реформ Йосифа II селянство активізувалося, оскільки сприйняло зміни як негайне й безумовне звільнення від влади панів. Опір селянства Східної Галичини став настільки сильним, що влада застосувала війська для його приборкання. Боротьба спалахнула також на Закарпатті та в Північній Буковині.

Селяни чинили розправи над управителями й панами, підпалювали їхні маєтки й підприємства. Подання колективних скарг до судів спричинило тривалі судові процеси селянських громад проти землевласників.

У гірських районах Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпаття тривав рух **опришків**. Він мав багато спільного з діями повстанців Устима Кармалюка на Поділлі. Особливого розмаху рух набув у **1810—1825 рр.** На Буковині тривалий час діяв загін із 30 опришків на чолі з Мироном Штолюком. Лише в 1830 р. загін розгромили, а його ватажка стратили.

Час від часу селянські заворушення виникали в різних районах Закарпаття. Значний вплив на регіон мало повстання селян сусідньої Східної Словаччини влітку 1831 р. Приводом до невдоволення стали запроваджені карантинні обмеження через епідемію холери. Тому

Із протоколу допиту Л. Кобилиці про причини виступу селян у 1844 р.

...Що ж стосується підбурювання підданих... то його треба приписати... головним чином Лук'янові Кобилиці, який поширив між підданими ідею, що вони вільні й мусять відібрати у дідичів (панів) ліси. Для обґрунтування цього твердження оповідав Кобилиця підданим, що він має цісарський патент, друкований золотими буквами, який забезпечує населенню Русько-Кимпулунзької округи всі свободи. Проте під час детального допиту він сказав, що не мав такого патенту, що він тільки купив книжку про права і повинності гірських підданих, яка мала позолочену печатку, тому прийшов до думки, що вона написана золотими буквами. Із цього патенту він сказав зробити багато копій для тутешніх підданих. Коли його було допитано після арешту та обвинувачено в бунтарстві, то виявилось, що ця книжка, якої не знайдено в нього, є не що інше, як твір камерального радника Дрдацького про патенти панщини в Галичині та на Буковині... [5].

І. Франко про Л. Кобилицю

Коли... арештували Кобилицю, пани домагалися від комісарів доконче, щоб Кобилицю прилюдно перед зібраним народом покарати киями, сподіваючись, що це зменшить його популярність серед народу. Комісари не були тому противні й веліли привести Кобилицю. Але коли він увійшов до канцелярії, то хоч і був зв'язаний, але вираз його обличчя, його постава і його спокійні та розумні відповіді зробили таке враження, що комісари не наважилися диктувати йому таку соромну кару... І загалом уся постава Кобилиці свідчила про щось незвичайне: він подобав іноді на якогось пророка, говорив уривано та загадково, а іноді на чоловіка, що звик розказувати [6].

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерел і дайте відповіді на запитання. **1.** Які причини селянського виступу 1844 р. зазначені в протоколі допиту Л. Кобилиці? **2.** Як у протоколі допиту та в оцінці І. Франка зображено постать Л. Кобилиці? У чому полягає відмінність між їхніми описами?

Цікаві факти

У 1846 р. в Галичині спалахнуло велике селянське повстання, яке згодом дістало назву «Галицька різанина». Воно охопило переважно Західну Галичину, де польські селяни повстали проти своїх землевласників.

Поштовхом до виступів стали дії польських революціонерів, які намагалися організувати нові протести після придушення повстання 1830—1831 рр. Проте селяни повернули зброю не проти влади Австрії, Пруссії та Росії, а проти організаторів повстання — революціонерів і польських землевласників. Згодом про цю ситуацію І. Франко писав: «Треба було не знати краю, ані людей, аби хоч на одну хвилину подумати, що селянин — руський чи польський — битий і гноблений досі шляхтою, на саму голослівну обіцянку полегші повірить тій шляхті і піде з нею проливати свою кров за відбудування Польщі». Організатори повстання намагалися долучити до участі в ньому українських селян. Вони переконували, що «рутенець» (українець) і «мазур» (поляк) належать до одного народу — польського. Селян закликали захистити Польщу, яку подавали як спільну батьківщину. Однак українські селяни не відгукнулися на ці заклики.

ці виступи дістали назву «**холерні бунти**». Влада приборкала їх, але пізніше все ж таки пішла на поступки селянству та скасувала частину натуральних повинностей.

Улітку 1838 р. селянські виступи охопили майже всю Буковину. Приборкати їх вдалося ненадовго. У **1843—1844 рр.** вони спалахнули з новою силою.

Із-поміж селянських ватажків найпомітнішою постаттю став Лук'ян Кобилиця. Спочатку він разом з іншими представниками селянських громад звертався до урядових установ зі скаргами на панів. Проте переконавшись у марності цих дій, селянство почало нищити маєтки й відмовлялося виконувати повинності. Для придушення повстання влада застосувала війська.

Лук'ян Кобилиця. Невідомий художник

Причини селянських протестів

- Політика уряду щодо селянства
- Свавілья та беззаконня землевласників
- Зростання соціального і національного гноблення
- Безземелля, малоземелля, розорення селянських господарств
- Виснажлива праця, погані побутові умови селянства
- Низькі врожаї та часті неврожаї, голод та епідемії

Форми соціальних протестів селян

- Втеча в інші райони країни
- Відмова від сплати податків, невиконання повинностей, ухиляння від рекрутчини
- Написання скарг імператору
- Вирубування панських лісів і псування посівів
- Підпали садиб, господарських будівель землевласників
- Бунти, повстання

Селянська садиба в горах.
Сучасний малюнок

Гуцульська кахльова піч.
XIX ст.

Кілька сотень селян заарештували, а 238 повстанців зазнали тілесних покарань. Самого Л. Кобилицю ув'язнили.

У 1846 р. Східну Галичину охопила хвиля виступів селянства, пов'язана з поширенням сюди польського національно-визвольного повстання.

Протягом першої половини XIX ст. на західноукраїнських землях відбулося понад 15 значних селянських виступів, більшість із яких довелося придушувати силою.

Водночас виступи селянства примушували владу шукати шляхи розв'язання соціальних проблем, що накопичилися. У 1839 р. угорський сейм надав селянству право вільного відходу від пана за умови виконання повинностей, сплати податків і відсутності боргів. Також було скасовано деякі другорядні повинності.

У 40-х рр. XIX ст. проекти нових аграрних реформ почали обговорювати на крайовому сеймі Галичини.

4. Повсякденне життя

► **ГР 1.** Поясніть зв'язок між умовами навколишнього середовища та заняттями населення українських земель.

Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. більшість населення українських етнічних територій у складі Австрійської імперії, як і в складі Російської, становило селянство. Воно здавна працювало біля землі, жило в невеликих селах і не бажало змінювати їх на міські оселі. Індустріальна революція спричинила певні зміни у складі населення, однак і наприкінці XIX ст. селянство в ньому переважало.

Селянське житло зберігало традиційний вигляд, який не змінювався століттями. Лише під впливом індустріальної революції в селянських хатах почали з'являтися окремі здобутки промислового розвитку. Проте на українських землях у складі Австрійської імперії це відбулося наприкінці XIX ст.

В українському суспільстві наявність великих сімей зумовлювалася не лише традицією, але й економічними при-

Перевірте здобути
знання
rnk.com.ua/111701

чинами: спільними зусиллями було легше вести господарство, сплачувати податки тощо. Сім'я разом із церквою допомагала зберегти національно-культурну самобутність народу. Сімейні відносини, як і раніше, регулювало давнє звичаєве право. Жінка не мала рівних прав із чоловіком.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1. Навчальна гра «Хто більше?».** *Правила гри.* Учні та учениці мають за встановлений час пригадати й навести якомога більше характеристик певного історичного явища. Перемагають ті, хто запропонує довший і безпомилковий перелік.
2. **ГР 1.** Опишіть особливості господарського життя на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії в першій половині XIX ст. Які чинники впливали на заняття людей, спосіб ведення господарства у Східній Галичині, Північній Буковині та на Закарпатті?
3. **ГР 1.** Як нерозвинена система доріг впливала на розвиток торгівлі на українських землях?
4. **ГР 1.** Якими були причини й форми соціальних протестів на українських землях у складі Австрійської імперії в першій половині XIX ст.?

Застосовуємо і аналізуємо

5. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу найбільші українські міста Закарпаття, Східної Галичини та Північної Буковини. Охарактеризуйте їхній національний склад. Чому він був саме таким?
6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу місця, пов'язані із соціальними протестами населення українських земель у складі Австрійській імперії.
7. **ГР 1. Працюємо в парах. Метод «Кола Венна».** Визначте, чим розвиток господарства й характер економічних відносин на українських землях під владою Австрійської імперії відрізнялися від тотожних процесів на українських землях у складі Російської імперії.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив реформ Марії-Терезії та Йосифа II на життя населення українських земель наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.;
- становище господарства на українських землях у складі Австрійської імперії;
- особливості тогочасних соціальних протестів населення українських земель у складі Австрійської імперії;
- сімейні відносини, становище жінки та повсякденне життя.

Працюємо з хронологією

1810—
1825 рр.	Посилення руху опришків у гірських районах Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпаття
1843—
1844 рр.	Селянські виступи під проводом Л. Кобилиці на Буковині
1846 р.	Селянські виступи у Східній Галичині

Оцінюємо і створюємо

8. **ГР 2.** Зробіть запис до особистого щоденника людини, яка їхала в поштовому диліжансі (кареті) від Мукачєвого до Львова в XIX ст. Опишіть, що вона спостерігала за вікном, наскільки зручною була ця подорож.
9. **ГР 2.** Напишіть розповідь про сімейне й повсякденне життя типового жителя (жительки) українського міста або села Східної Галичини, Закарпаття та Північної Буковини кінця XVIII — першої половини XIX ст. Визначте регіональні особливості повсякденного міського й сільського життя.
10. **ГР 2.** Висловіть власну думку, чи могли селянські повстання відбутися без такого лідера, як Л. Кобилиця. Наскільки важливою була його роль? Наведіть аргументи.
11. **ГР 3. Працюємо в парах.** Розподіліть ролі та розіграйте уявний діалог між представниками торговельних верств українських земель у складі Російської та Австрійської імперій. Обговоріть, де було краще вести підприємницьку діяльність і чому.

§ 12. Початок національного відродження на західноукраїнських землях

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111702

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Що таке національне відродження? На які етапи його поділяють дослідники?
2. **ГР 1.** Що назвали «Весною народів»? Із якими подіями вона була пов'язана?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- у чому полягали особливості національного відродження на українських землях під владою Австрійської імперії;
- як розпочалося українське відродження на Закарпатті та у Східній Галичині;
- про перший етап національного відродження на західноукраїнських землях і діяльність «Руської трійці».

Національна гвардія на площі у Відні в 1848 р. Невідомий художник. 1849 р.

1. Особливості національного відродження на українських землях у складі Австрійської імперії

- **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Групове обговорення».** Чому саме греко-католицьке духовенство стало суспільним лідером у Східній Галичині та на Закарпатті?

За час перебування під владою різних держав українці фактично втратили власну еліту, переважну їхню частину становило селянство. Провідником суспільного життя на західноукраїнських землях могло стати лише греко-католицьке духовенство. У результаті реформ Марії-Терезії та Йосифа II воно позбулося польського тиску й дістало можливість здобувати добру освіту.

Реформи кінця XVIII ст. покращили становище української спільноти. Завдяки цьому австрійська влада мала її підтримку, коли протидіяла місцевим польським та угорським національним рухам. Водночас імперія не бажала посилення українського національного руху та розглядала його лише як засіб ослаблення інших рухів.

Перший етап українського національного відродження розпочався наприкінці XVIII ст. на Закарпатті. У перші десятиліття XIX ст. воно набуло поширення у Східній Галичині. У Північній Буковині українське національне відродження розпочалося в другій половині XIX ст.

Під час «Весни народів» 1848—1849 рр. підпорядковані австрійським Габсбургам українські землі почали випереджати за темпами розвитку українського національного руху ті, що перебували у складі Російської імперії. Це було пов'язане насамперед з утисками українства з боку російської влади. Проте сам перехід провідної ролі в цьому процесі зі східних українських земель на захід свідчив, що український народ, попри поділ імперськими кордонами, продовжував розвиватися як єдина спільнота.

ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

2. Початок українського національного відродження на Закарпатті. Андрій Бачинський

► **ГР 1. Працюємо в парах. Метод «Удвох».** Назвіть події, пов'язані з українським національним відродженням на Закарпатті.

Наприкінці XVIII ст. серед національно свідомих діячів слов'янських народів виник рух так званих **«будителів»**. Вони закликали «прокинутися від багаторічного сну», згадати своє минуле й боротися за власне майбутнє.

На українських землях, що перебували під владою австрійських Габсбургів, перше покоління «будителів» Закарпаття і Східної Галичини походило із середовища греко-католицького духовенства, яке здобуло освіту у Відні, у «Барбареумі». Цей навчальний заклад став одним із центрів слов'янського відродження в Європі. Саме тут навчалися багато майбутніх слов'янських просвітителів.

Закарпатські «будителі» приділяли значну увагу збереженню рідної мови й історії місцевого українського населення. Також їхня діяльність перешкоджала переходу населення зі східного католицького обряду до західного, що стримувало процеси онімечення й мадяризації Закарпаття. Водночас

АЯ Словник

«Будителі» — назва, яку використовували щодо діячів національного відродження в слов'янських країнах Східної і Південної Європи XIX ст.

Мукачівський єпископ
Андрій Бачинський. 1869 р.

👤 Постать в історії

Андрій Бачинський, як радник імператриці Марії-Терезії, домогся відкриття у Відні «Барбареуму» для навчання греко-католицького духовенства. Він вимагав від місцевих священників організовувати школи при церквах і спонукати батьків віддавати до них дітей. Андрій Бачинський переніс свою резиденцію до Ужгорода. Тут він створив семінарію та заснував велику бібліотеку, де зберігалося близько 9 тис. стародавніх рукописів, першодруків, рідкісних книг із різних країн Європи. Заснований ним єпархіяльний архів став унікальним джерелом для дослідників історії Закарпаття.

Працюємо із джерелом

Із єпископського послання
Андрія Бачинського
до духовенства
rnk.com.ua/114458

«будителі» підтримували зв'язки з діячами слов'янського відродження із Чехії, Словаччини, Польщі, Сербії, Хорватії та діячами національного руху інших регіонів українських земель.

Наприкінці XVIII ст. головним осередком українського національного відродження на Закарпатті стала Мукачівська греко-католицька єпархія. Важливу роль у цьому відіграв єпископ Андрій Бачинський. Він вважав, що народ існуватиме доти, доки зберігатиметься його мова. Завдяки діяльності єпископа при церковних громадах Закарпаття було відкрито близько 300 початкових шкіл. Найздібніші закарпатські українці здобули освіту в провідних університетах Європи та стали відомими вченими. Серед них Петро Лодій, Іван Орлай, Юрій Гуца-Венелін, Михайло Балудянський, Михайло Лучкай та інші.

За підтримки Андрія Бачинського церковний діяч із Мукачєвого Іоаникій Базилович написав першу працю з історії Закарпаття — «Короткий нарис фундації Федора Коріятовича». У ній він виділяв серед східних слов'ян три гілки — московську, білоруську та українську. Іоаникія Базиловича вважають одним із перших «будителів» Закарпаття.

3. Початок українського національного відродження у Східній Галичині

► **ГР 1.** Яку роль у початку українського національного відродження у Східній Галичині відіграло засноване в Перемишлі «Товариство галицьких греко-католицьких священників...»?

Центром першої хвилі українського національного відродження у Східній Галичині став Перемишль, де в той час розміщувалася греко-католицька єпархія. Тут діяли велика бібліотека й семінарія, а також працювали чимало представників греко-католицького духовенства. Серед них відомими були Іван Могильницький, Йосип Левицький, Іван Снігурський, Йосип Лозинський та інші. Велику підтримку їм надавав Перемишльський єпископ Михайло Левицький.

У 1816 р. помічник єпископа Іван Могильницький створив у Перемишлі «Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти й культури серед вірних на основі християнської релігії». Основною метою товариства було видання книжок для народу, написаних зрозумілою йому мовою, та організація початкових шкіл при церквах. Діяльність товари-

Перемишль — осередок греко-католицької єпархії у Східній Галичині. Листівка XIX ст.

ства поступово розширювалася. Для підготовки вчителів для шкіл у місті відкрили дяко-вчительський інститут. Уже в 1832 р. в межах Перемишльської єпархії працювали 383 школи.

Сам Іван Могильницький підтримував розвиток української літературної мови на основі «живої мови народу». Він першим у Галичині почав проголошувати проповіді українською мовою.

Історики вважають, що діяльність «Товариства галицьких греко-католицьких священників...» започаткувала в Галичині ідею єдності західних і східних українців. Його учасники поширювали думку про те, що русини Галичини є частиною єдиного українського народу, який проживає на українських землях під владою Російської імперії.

Хоча товариство існувало недовго, його діяльність мала велике значення. Завдяки йому австрійська влада надала українським греко-католикам і польським римо-католикам у Галичині рівні права на утримання шкіл і навчання своїх дітей рідною мовою.

4. Подальший розвиток національного відродження на українських землях під австрійською владою. «Руська трійця»

► **ГР 1. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм».** Наведіть приклади діяльності «Руської трійці».

Протягом перших десятиліть XIX ст. дослідники-аматори вивчали історію, мову та народну культуру українців Галичини, Буковини й Закарпаття. У цей час

Михайло Левицький. Художник А. Рейхан. Після 1815 р.

👤 Постать в історії

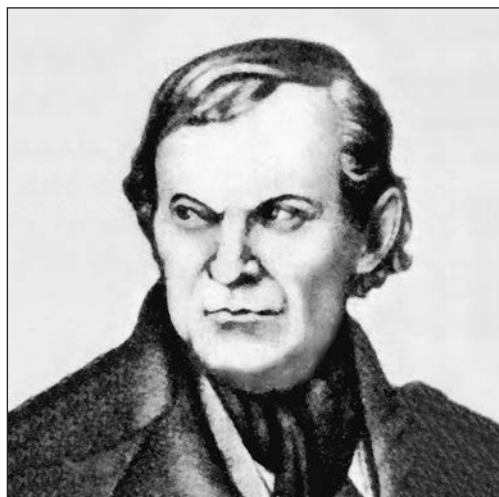
Доктор богослов'я **Михайло Левицький** за період перебування Перемишльським єпископом та Галицьким митрополитом багато зробив для національного пробудження галицьких українців. Він піклувався про заснування народних шкіл і видання для них підручників. У 1816 р. митрополит видав українською мовою «Буквар славенського язика». Водночас Михайло Левицький вважав, що галицькі українці мають бути вдячними австрійським Габсбургам за те, що від них отримали. Митрополит став ініціатором заборони альманахів «Зоря» і «Русалка Дністровая», підготовлених до видання «Руською трійцею». Під час революційних подій 1848—1849 рр. Михайло Левицький підтримував створення Головної руської ради й спонукав духовенство до праці над просвітою народу.

Маркіян Шашкевич. Художник І. Труш

Яків Головацький. Невідомий художник

Іван Вагилевич. Невідомий художник

з'явилися праці «Історія про карпато-росів» Івана Орлая, «Опис історії народу руського» та «Історія Галицько-Руського князівства» Дениса Зубрицького, «Історія карпатських русинів» Михайла Лучкая.

Питанням мови закарпатських і галицьких русинів були присвячені праці Арсенія Коцака («Граматика»), Івана Могильницького («Граматика язика славеноруського») та Михайла Лучкая («Граматика слов'яноноруська»). Петро Лукашевич уважав східноукраїнські й західноукраїнські народні пісні спорідненими за походженням. Він видав збірку «Малоросійські й червоноруські думи і пісні».

Значну роль у розвитку українського національного відродження відіграла діяльність «Руської трійці». Так називали гурток львівських романтиків, створений у Львові в **30-х рр. XIX ст.** До його складу входили вихованці Греко-католицької духовної семінарії та студенти університету. Відтоді Львів став центром українського відродження у Східній Галичині. Керівниками гуртка були Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький. Згодом навколо них об'єдналися інші однодумці. Під впливом ідей романтизму та слов'янського національного відродження в Європі члени гуртка прагнули відродити національне життя українців загалом і галицьких українців зокрема. Вони активно збирали фольклор, займалися літературною та перекладацькою діяльністю, вивчали народні звичаї. «Руська трійця» закликала розвивати українську літературу на основі народної мови, перекладати нею твори інших народів. Її учасники виступали проти латинізації української мови, підтримували використання української мови в церковних проповідях і повсякденному житті.

У 1836 р. М. Шашкевич уперше в історії Східної Галичини виступив перед духовенством і гостями українською народною мовою в музеї семінарії. Він прагнув довести, що цією мовою можна висловлювати богословські ідеї. Виступ мав великий успіх. Після цього вживання української народної мови здобувало дедалі більше прихильників серед місцевої української спільноти.

Важливе значення для діяльності «Руської трійці» мало видання в 1837 р. альманаху «Русалка Дністровая»*. Це була перша на українських

* Детальніше про альманах «Русалка Дністровая» ви дізнаєтеся після опрацювання матеріалу практичного заняття.

«Руська трійця»

Головні завдання: піднесення статусу української мови, розширення сфери її вжитку та впливу, прагнення «підняти дух народний, просвітити народ», сприяти пробудженню його національної свідомості

1833 р. — видання рукописної збірки власних поезій і перекладів «Син Русі»

1834 р. — видання збірки «Зоря», що містила народні пісні, твори членів «Руської трійці», історичні матеріали тощо

1836 р. — підготовка М. Шашкевичем підручника для молодших школярів, написаного живою українською мовою («Читанка»)

1837 р. — видання альманаху «Русалка Дністровая», що містив народні пісні, думи, перекази, історичні документи

землях у складі Австрійської імперії збірка, надрукована українською мовою. Проте влада заборонила альманах, увесь наклад було вилучено, а членів гуртка взяли під нагляд поліції. Через це діяльність гуртка почала занепадати й остаточно припинилася в 1843 р. після смерті М. Шашкевича.

Головним результатом діяльності «Руської трійці» стало поширення серед української громади Галичини живої народної мови та започаткування нової української літератури. Члени «Руської трійці» підтримували тісні зв'язки з діячами українського національного руху з українських земель у складі Російської імперії — Ізмаїлом Срезневським, Михайлом Максимовичем, Осипом Бодянським.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111729

Сторінками подій
rnk.com.ua/113374

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111703

РУСАЛКА ДНІСТРОВАЯ

Видання: Київ, 1837.

У ВУДИМЬ

Писави Жорж. Перекладав: Пестельський.
1837.

Обкладинка «Русалки
Дністрової». 1837 р.
Фотокопія

Пам'ятник «Руській трійці» в Івано-Франківську.
Скульптор В. Довбенюк. 2013 р.

► ГР 3. Висловіть думку, як пам'ятник може вплинути на ставлення молоді до історії та культури України.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- основні характеристики національного відродження на українських землях під владою Австрійської імперії;
- діяльність «будителів» українства на Закарпатті;
- роль «Товариства галицьких греко-католицьких священників...» у започаткуванні українського національного відродження у Східній Галичині;
- значення діяльності «Руської трійці» для українського національного відродження.

Працюємо з хронологією

- 1816 р. Створення «Товариства галицьких греко-католицьких священників...»
- 30-ті рр. XIX ст. Утворення гуртка «Руська трійця»
- 1837 р. Видання альманаху «Русалка Дністровая»

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 2. Навчальна гра «Перекладачі». *Правила гри.* Учитель (учителька) наводить визначення поняття за вивченою темою і пропонує переказати його своїми словами. Усі учні та учениці можуть висловити пропозиції.
2. ГР 1. Наведіть приклади, які доводять, що саме греко-католицьке духовенство стало суспільним лідером у Східній Галичині та на Закарпатті.
3. ГР 1. Хто такі «будителі» та яку роль вони відігравали в національному відродженні?
4. ГР 1. Чому Іван Могильницький наполягав на використанні живої мови народу? Як діяльність перемишльських греко-католицьких священників об'єднавала українців із різних регіонів?

Застосовуємо і аналізуємо

5. ГР 1. Покажіть на карті атласу місця, пов'язані з поширенням українського національного руху на українських землях під владою Австрійської імперії в XIX ст.
6. ГР 2. Створіть «хмаринку слів», що розкриває зміст понять «будителі» і «Руська трійця».
7. ГР 1. Метод «Фішбоун». Створіть структурно-логічну схему, яка демонструє передумови, причини та наслідки національного відродження на українських землях у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
8. ГР 1. Визначте ключові слова, які розкривають зміст діяльності «Руської трійці», та на їхній основі створіть СМС-повідомлення.
9. ГР 1. Працюємо в парах. Метод «Кола Венна». Проаналізуйте та визначте спільні та відмінні особливості українського національного відродження на українських землях у складі Російської та Австрійської імперії.

Оцінюємо і створюємо

10. ГР 2. Працюємо разом. Здійсніть SWOT-аналіз греко-католицького духовенства як рушійної сили національного руху (визначте сильні сторони, слабкі сторони, можливості, загрози).
11. ГР 2. Напишіть уявний лист від особи Андрія Бачинського до сучасної молоді про цінність освіти й мови.
12. ГР 3. Працюємо в малих групах. Обговоріть і створіть аргумент на підтвердження або спростування тези «Освіта — ключовий чинник збереження національної ідентичності».
13. ГР 2. Працюємо в парах. Дослідіть життя та діяльність одного з «будителів» (або учасників «Руської трійці»). Складіть перелік запитань, які ви хотіли б йому поставити. Спрогнозуйте відповіді на них. Результат роботи подайте у вигляді уявного інтерв'ю.

§ 13. Європейська революція 1848—1849 рр. на українських землях у складі Австрійської імперії

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111704

1. Початок «Весни народів» у Східній Галичині

► **ГР 1. Працюємо в парах.** Наведіть приклади подій, що відбулися у Східній Галичині на початку «Весни народів» 1848—1849 рр. і свідчили про національне пробудження українців.

У 1848—1849 рр. більшість країн Європи охопили революційні виступи, які увійшли в історію як **«Весна народів»**. Не минули вони й Австрійську імперію. Унаслідок перемоги безневного повстання 1848 р. у Відні імператор погодився надати своїм підданам демократичні свободи та оголосив вибори до першого загальноімперського конституційного рейхстагу (нижньої палати загальноімперського парламенту), який мав прийняти нові закони.

В українських регіонах Австрійської імперії «Весна народів» розпочалася масовими вуличними демонстраціями. Під час великої маніфестації у Львові її учасники підписали лист-прохання до імператора — першу в Галичині програму політичних реформ. Під гаслами підтримання вимог щодо прийняття в імперії конституції відбулася демонстрація в Чернівцях. Ширилися національні рухи.

У Галичині першою почала діяти польська спільнота. Вона вимагала надання широкої автономії Галичині, яку вважали суто польським краєм. Щоб залучити на свій бік селянство, було висунуто вимогу скасування панщини. Польські діячі запропонували лідерам галицьких українців приєднатися до них. Однак надавати будь-які національно-культурні права місцевим українцям вони не збиралися, стверджуючи, що «тут немає Русі, тут є Польща».

У квітні у Львові польські діячі створили свою політичну організацію — Центральну раду народу, почали формувати окружні польські ради й загони національної гвардії.

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Яких соціальних суперечностей зазнавали українські землі у складі Австрійської імперії?
2. **ГР 1.** Назвіть здобутки українського національного відродження в Галичині, на Буковині й Закарпатті в першій половині XIX ст.
3. **ГР 1.** Що таке соціальна революція?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- які події розпочали «Весну народів» 1848—1849 рр. у Східній Галичині;
- про діяльність Головної руської ради та її національну програму;
- у чому полягав зміст українського питання на Слов'янському з'їзді в Празі та про перший досвід парламентської діяльності української громади;
- що відбувалося у Східній Галичині на завершальному етапі революції;
- який вплив мала «Весна народів» на ситуацію в Північній Буковині та на Закарпатті.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112372

АЯ Словник

«Весна народів» — загальна назва революційних рухів 1848—1849 рр. у Європі.

АЯ Словник

Головна руська рада — перша легальна політична організація галицьких українців, створена в краї під час «Весни народів».

Барикади у Відні в травні 1848 р.
Художник Е. Ріттер

У відповідь на це галицькі українці у **травні 1848 р.** створили **Головну руську раду**.

Револьюційна хвиля 1848 р. спричинила ліквідацію залишків кріпосницьких відносин в українських регіонах Австрійської імперії. У березні 1848 р. угорський сейм прийняв закон про скасування панщини. Закон також поширювався на Закарпаття, що перебувало під владою Угорського королівства. У Східній Галичині про скасування панщини й надання селянам права власності на землю, яку вони обробляли, оголосили наступного місяця. **Улітку 1848 р.**, коли селянські заворушення охопили Буковину, австрійська влада поширила на ці землі дію законів, прийнятих щодо галицького селянства.

Унаслідок аграрної реформи 1848 р. остаточно ліквідували залишки старих зв'язків між селянством і землевласниками. Відтепер вільне селянство могло відігравати більшу роль у суспільно-політичному житті Галичини та держави.

2. Головна руська рада: її національна програма та діяльність

► **ГР 1.** Визначте зміст національної програми та напрями діяльності Головної руської ради.

Головна руська рада складалася із 30 постійних членів, які представляли греко-католицьке духовенство та світську інтелігенцію української спільноти регіону. Вона поділялася на окремі відділи — політичних прав, шкільництва, селянських справ тощо. Рада встановила зв'язки з українськими спільнотами Північної Буковини та Закарпаття. Вона представляла інтереси української спільноти перед центральною владою.

Рада заявила, що очікує перебудови Австрійської імперії на конституційну монархію із федеративним устроєм і відстоюватиме національно-культурні права місцевої української спільноти.

«Хрест свободи» на честь скасування панщини в Галичині в 1848 р.

► **ГР 2.** За додатковими джерелами з'ясуйте, чи стало масовим явищем установа «Хрестів свободи». Висловіть свою думку, чому.

✓ Цікаві факти

Члени Головної руської ради розробили національну символіку галицьких українців. Було затверджено синьо-жовтий прапор, зображення золотого лева на синьому тлі як національний герб та пісню «Мир вам, браття, всім приносим» на слова Івана Гушалевича як національний гімн.

Працюємо із джерелом

Із листа галицького
губернатора А. Голуховського
до Відня щодо можливості
об'єднання Закарпаття
зі Східною Галичиною
rnk.com.ua/111730

Печатка «Галицько-руської матиці»

Засідання Головної руської ради
в 1848 р. Художник
Е. Блотницький

► **ГР 2.** За додатковими джерелами підготуйте розповідь про одне із засідань Головної руської ради.

Схема

Діяльність Головної руської ради
(1848—1851 pp.)
rnk.com.ua/112373

А-Я Словник

Руський собор — політична організація, створена у Львові за сприяння Центральної ради народової на протипагу Головної руської ради.

Працюємо із джерелом

Із відозви Головної руської ради до галицьких русинів, опублікованої на сторінках першої української газети «Зоря Галицька» (1848 р.)
rnk.com.ua/111731

У першому номері газети «Зоря Галицька» від 15 травня 1848 р. було оприлюднено програму діяльності Головної руської ради. За її підтримки в Галичині діяло близько 50 місцевих руських рад. Рада домагалася запровадження української мови в освіті: у народних школах нею почали навчати дітей, а в гімназіях вона стала обов'язковим предметом.

З ініціативи Ради було створено товариство «Галицько-руська матиця», яке видавало українські книжки для народу, а у Львові відбувся **Собор руських учених** — перший з'їзд українських науковців. Його учасники підтримали розвиток української літературної мови на народній основі та використання кирилиці. Також у Львові розпочали будівництво Руського народного дому, а в 1849 р. у Львівському університеті відкрили кафедру української мови та літератури, яку очолив Я. Головацький.

Діяльність Головної руської ради занепокоїла лідерів польського руху в краї. З ініціативи Центральної ради народової відбулися збори польських шляхтичів русинського походження («русинів польської нації»), на яких утворили **Руський собор**. Його учасники заперечували право галицьких українців на самостійний національний розвиток і підтримували включення українських земель до складу майбутньої польської держави. Надання українській спільноті можливостей до самостійного національного розвитку не передбачалося.

Серед галицьких українців діяльність Руського собору успіху не мала. Через гострі суперечки з поляками, які відверто ігнорували права українців, Головна руська рада змінила свої вимоги. У червні 1848 р. вона вперше звернулася до імператора з проханням поділити Галичину на польську та українську частини із двома окремими адміністраціями. Цю саму ідею делегація Ради обстоювала на Слов'янському з'їзді в Празі.

Учасники Слов'янського з'їзду в Празі
під час богослужіння на місцевому
ринку в червні 1848 р.
Невідомий художник

► Якою була мета цього зібрання?

3. Українське питання на Слов'янському з'їзді в Празі

► **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Синтез думок».**
Визначте результати розгляду українського питання
на Слов'янському з'їзді в Празі та дайте їм аргументовану
оцінку.

У червні 1848 р. у Празі відбувся перший в історії
з'їзд представників слов'янських народів Австрійської
імперії. Його організаторами стали діячі чеського
національного руху. Учасники з'їзду висунули ідею
створення федерації слов'янських народів, що входили
до складу імперії Габсбургів. Так вони прагнули
захистити слов'янські народи від онімечення.

Галичину на з'їзді представляли делегації Цент-
ральної ради народової, Головної руської ради та
Руського собору. Результати роботи з'їзду були за-
кріплені в спеціальній польсько-українській угоді
«Вимоги українців у Галичині». Вона проголошувала:

- рівноправність представників різних національнос-
тей і віросповідань у Галичині;
- створення спільної українсько-польської національ-
ної гвардії, органів виконавчої влади й сейму в краї;
- розв'язання питання поділу Галичини на польську
та українську частини на засіданні сейму.

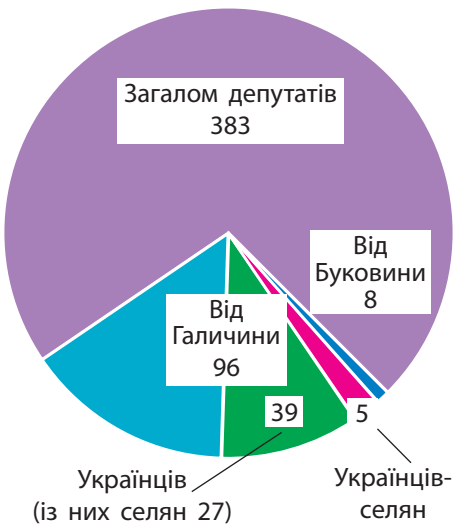
Сучасники вважали цю угоду важливою історич-
ною подією, яка «знаменувала нову добу в історії
краю». Уперше галицьких українців офіційно визнали
окремим народом у Галичині, що має власні націо-
нально-культурні права. Положення польсько-україн-
ської угоди були включені до спільного звернення
учасників з'їзду до імператора. Однак відповіді на
нього так і не надійшло. Слов'янський з'їзд припинив
свою роботу після того, як австрійська армія почала
обстріл Праги, де спалахнуло повстання.

Василь Подолинський.
Перша половина XIX ст.

👤 Постать в історії

Під час «Весни народів» 1848—
1849 рр. греко-католицький
священник **Василь Подолинський**
першим виголосив ідею політичної
незалежності України як
демократичної республіки
у федеративному зв'язку з іншими
слов'янськими республіками. Свої
роздуми В. Подолинський виклав
у праці «Слово перестороги», де
висловлювався про необхідність
налагоджувати міжнаціональні
відносини між польською
та українською сторонами
в Галичині на засадах взаємоповаги
і рівноправ'я.

**Працюємо
із джерелом**

Виступ І. Капушак
в австрійському
парламенті
rnk.com.ua/111732

І. Капушак виступає в рейхстазі
в 1848 р. Художник І. Деркач

» Чому стала можлива така
подія: виступ селянина
в парламенті?

4. Перший досвід парламентської діяльності галицьких і буковинських українців

» **ГР 3. Працюємо разом. Метод «Два — чотири — усі разом».** У чому полягав перший парламентський досвід галицьких і буковинських українців?

У червні 1848 р. в Галичині та на Буковині відбулися вибори депутатів до рейхстагу. На Закарпатті, що належало Угорщині, яка в роки «Весни народів» прагнула звільнитися від влади Габсбургів, вибори не проводилися. На виборах до рейхстагу зі 100 місць, призначених для Галичини, українці здобули лише 39, а з восьми місць для Буковини — п'ять. Серед галицьких депутатів-українців було 27 від селянства і дев'ять представників греко-католицького духовенства, усі п'ять буковинських депутатів — від селянства.

Засідання рейхстагу вели німецькою мовою, тому українці були змушені користуватися послугами перекладачів. Попри відсутність досвіду й ці досить складні умови селянські депутати гідно представляли інтереси виборців і відстоювали права селянства. Проте консервативна більшість домоглася рішення, що селяни мають сплатити землевласникам грошове відшкодування за звільнення від панщини.

Гострі суперечки викликало внесення українськими депутатами на розгляд питання про поділ Галичини на польську та українську частини. Дискусії із цього приводу тривали кілька місяців. Нарешті вирішили, що край необхідно поділити на два створені за етнічним принципом самоуправні округи. Проте цього здійснено не було.

5. Східна Галичина на завершальному етапі революції

» **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Висловіть свою думку щодо причин поразки Львівського повстання 1848 р.

Восени 1848 р. представники польських радикальних кіл спробували здійснити збройне повстання у Львові.

✓ Цікаві факти

На засіданні рейхстагу 1848 р. пролунала перша в історії парламентська промова українця, із якою виступив галицький селянин Іван Капушак. Рішуче засудивши багатовікове гноблення селянства, він заявив, що землевласники не мають жодних прав вимагати викуп повинностей, оскільки вже взяли від селянства все, що змогли. Так, замість визначених 100 днів панщини вони примушували його відпрацьовувати 300 днів на рік. За це, вважав І. Капушак, мають сплатити землевласники селянству, а не навпаки.

Наслідуючи приклад віденських повстанців, вони прагнули в такий спосіб розпочати відновлення своєї державності. Головна руська рада категорично відмовилася підтримати повстання. До загонів польської національної гвардії приєдналися лише окремі радикально налаштовані українські студенти й міщани. У ніч проти 2 листопада на вулицях міста з'явилися барикади. Спалахнули сутички.

Австрійська артилерія почала обстрілювати центр Львова. У середині дня представники міста підписали акт капітуляції, і повстанці припинили опір. У місті запровадили надзвичайний стан. Діяльність Центральної ради народової, Головної руської ради та Руського собору заборонили. Польську національну гвардію розпустили, закрили всі газети, крім урядових. Проте через декілька днів діяльність Головної руської ради й видання «Зорі Галицької» дозволили відновити.

Діячі Головної руської ради схвалили «відновлення порядку» в місті. Така позиція Ради й тих, хто не знав історії польсько-українського протистояння, викликала осуд. Однак лідери галицьких українців усвідомлювали, що не зможуть вистояти без підтримки влади. При цьому австрійська влада в Галичині використовувала український рух для протидії польському.

Після приборкання Львівського повстання влада у краї поступово зміцнювала позиції, ослаблені під час «Весни народів». Новий намісник Галичини поляк Агенор Голуховський звів нанівець спробу поділити Галичину на польську та українську частини. Із його ініціативи в 1851 р. Головну руську раду розпустили.

6. Події «Весни народів» у Північній Буковині та на Закарпатті

► **ГР 1.** Назвіть основні події періоду «Весни народів» у Північній Буковині та на Закарпатті.

У період «Весни народів» у Північній Буковині посилювався селянський рух. Він був обумовлений тим, що чимало землевласників виступили проти аграрної реформи. У деяких місцях організаторами селянських протестів стали обрані від цих округів депутати рейхстагу. Зокрема, серед них був Л. Кобилиця. Особливого розмаху протести набули наприкінці 1848 — на початку 1849 р.

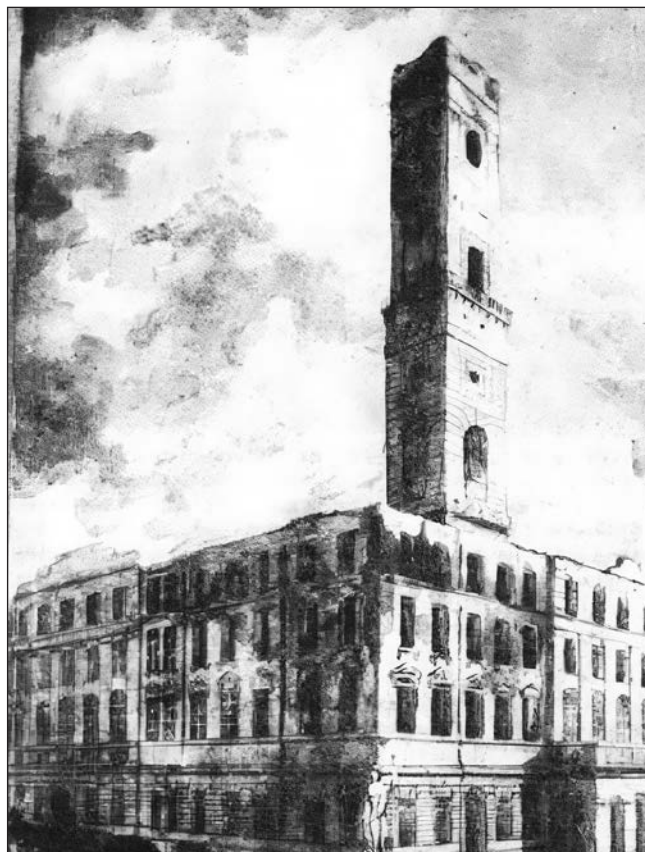

Пожежа у Львові в 1848 р.
унаслідок обстрілів австрійської артилерії.
Художник Л. Яблоновський

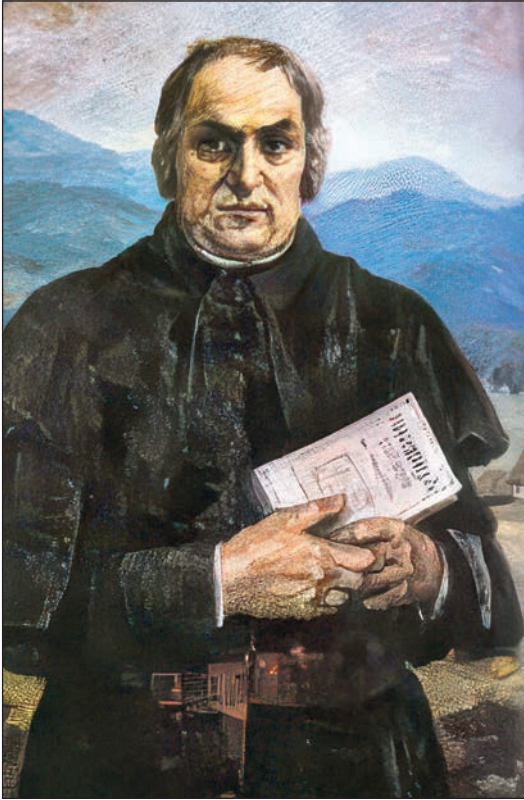

Схема

Наслідки і результати «Весни народів» для українців
rnk.com.ua/112374

Будівля Львівської ратуші після обстрілу і пожежі в 1848 р.

Олександр Духнович.
Невідомий художник

Постать в історії

Олександр Духнович — один із провідних діячів руху «будителів» Закарпаття. Він поєднував служіння греко-католицьким священником із вивченням історії рідного краю, педагогікою та письменництвом. Присвятивши життя національно-культурному розвитку закарпатських русинів-українців, О. Духнович боровся проти мадяризації краю. Він обстоював ідею слов'янської єдності, виступав за об'єднання «русинів угорських із галицькими». У роки «Весни народів» О. Духновича за його погляди заарештувала угорська влада й деякий час утримувала у в'язниці.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111733

У роки «Весни народів» помітно зросла національна свідомість українського населення. У листопаді 1848 р. з ініціативи місцевих депутатів рейхстагу відбулися збори представників усіх селянських громад краю, які висловилися за те, щоб Буковина була разом із Галичиною в одному адміністративному утворенні. Проте влада не врахувала це бажання й зробила Буковину окремим коронним краєм, унаслідок чого тут посилювалися претензії румунських бояр-землевласників.

Упродовж 1848—1849 рр. революційні події охопили й Закарпаття. Спочатку закарпатські українці вітали угорську «Весну народів», сподіваючись здобути автономію у складі незалежної Угорщини. Однак угорські лідери заперечили право на самовизначення для неугорських народів, і тоді закарпатські українці відмовилися їх підтримувати й заявили про вірність Габсбургам.

У роки «Весни народів» на Закарпатті набула поширення ідея об'єднати Закарпаття зі Східною Галичиною та Північною Буковиною в окрему автономну адміністративну одиницю імперії.

Уперше думки про возз'єднання русинських земель висловив вчений і священник Олександр Духнович у статті «Становище русинів в Угорщині», що була опублікована в 1849 р. в газеті «Зоря Галицька». Ці погляди також поділяв закарпатський вчений і громадсько-політичний діяч Адольф Добрянський. Разом з О. Духновичем він установив зв'язки з Головною руською радою. У січні 1849 р. закарпатська делегація, очолювана А. Добрянським, вручила імператору петицію з проханням об'єднати Східну Галичину, Північну Буковину й Закарпаття в окремий коронний край під назвою «Руське воеводство». Однак через опір польської спільноти Східної Галичини австрійський уряд так і не задовольнив це прохання.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Навчальна гра «Я запитую — ви відповідаєте». *Правила гри.* Учні та учениці на аркушах складають запитання за вивченою темою. Учитель (учителька) збирає аркуші, перемішує та роздає в довільному порядку. Учні та учениці мають дати відповіді на запитання своїх однокласників.

2. **ГР 1.** Чому австрійський уряд вирішив скасувати панщину саме в 1848 р.?
3. **ГР 1.** Наведіть приклади змін в українському суспільстві, зумовлених впливом національного відродження та «Весни народів».
4. **ГР 1.** Назвіть основні напрями діяльності першої політичної організації українців — Головної руської ради та ідеї її національної програми.
5. **ГР 1.** Що дав українству Галичини й Північної Буковини перший досвід парламентської діяльності?

Застосовуємо і аналізуємо

6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу місця ключових подій «Весни народів» 1848—1849 рр. на українських землях у складі Австрійської імперії.
7. **ГР 2.** Складіть ментальну карту за темою «Причини, перебіг і наслідки революції 1848—1849 рр. для українців».
8. **ГР 3. Працюємо в малих групах.** Обговоріть і поясніть, як ви розумієте твердження, що для галицьких українців перший Слов'янський з'їзд став можливістю продемонструвати на міжнародному рівні їхні прагнення і наміри. Наведіть факти, що підтверджують вашу думку.

Оцінюємо і створюємо

9. **ГР 2.** Уявіть, що ви журналіст (журналістка), що висвітлює події 1848—1849 рр. Зробіть допис про це до львівської газети.
10. **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Напишіть маніфест від імені Головної руської ради, який закликає до єдності українців.
11. **ГР 2. Працюємо в парах.** Складіть опис перебігу подій «Весни народів» у Галичині від особи:
 - 1) українця, який прихильно ставиться до Головної руської ради;
 - 2) галицького поляка, який прихильно ставиться до Центральної ради народової;

Сторінками подій
rnk.com.ua/113375

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- зміни, що відбулися у Східній Галичині на початку «Весни народів»;
- Головну руську раду та її національну програму;
- зміст українського питання на Слов'янському з'їзді у Празі;
- значення першого досвіду парламентської діяльності для західноукраїнського суспільства;
- вплив «Весни народів» на Північну Буковину та Закарпаття.

Працюємо з хронологією

Травень 1848 р.	Створення Головної руської ради
Весна-літо 1848 р.	Скасування панщини на Закарпатті, у Галичині та на Буковині

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111705

- 3) австрійського урядовця, представника імперської влади в краї;
 - 4) представника єврейської громади у Східній Галичині;
 - 5) представника угорської національної громади на Закарпатті;
 - 6) представника румунської національної громади в Північній Буковині.
- Оберіть один із форматів: запис у щоденнику, лист до друга (подруги), політична промова, інтерв'ю, сценка або діалог, відеозвернення, плакат або історичний комікс. Проведіть конкурс на найкраще виконання завдання.

§ 14. Розвиток освіти, науки та літератури наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111706

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Якими були особливості розвитку культури західноукраїнських земель у другій половині XVIII ст.?
2. **ГР 1.** Як розвивалася освіта на західноукраїнських землях у цей період?
3. **ГР 1.** Укажіть основні здобутки науковців, що походили із західноукраїнських земель.
4. **ГР 1.** Назвіть видатних діячів української літератури та мистецтва другої половини XVIII ст. та їхні твори.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- у яких умовах розвивалися культура, освіта і наука на західноукраїнських землях наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.;
- про здобутки тогочасної української літератури й мистецтва.

Історична карта
Культура України наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
rnk.com.ua/111734

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111736

1. Умови розвитку культури на західноукраїнських землях

- **ГР 2.** Визначте ключові слова, що описують умови розвитку культури на західноукраїнських землях. Створіть із них «хмаринку слів».

На тогочасних західноукраїнських землях фактично не залишилося української еліти. Усе це вкрай негативно впливало на розвиток української культури. Австрійська імперія розглядала західноукраїнські землі як відсталі провінції. Тому місцеві культурні діячі вимушені були шукати своє призначення за межами рідного краю.

Унаслідок входження західноукраїнських земель до складу імперії Габсбургів тут поступово поширювалася німецька мова. Вона була оголошена державною мовою, тому була обов'язковою в урядових установах, але українське населення її не розуміло. Онімечення також поєднувалося з колонізацією в Галичині, мадяризацією на Закарпатті та румунізацією на Буковині.

У той самий час початок національного відродження сприяв розвитку українського культурного життя.

2. Українська освіта на західноукраїнських землях

- **ГР 2.** Створіть структурно-логічну схему, що характеризує систему освіти на західноукраїнських землях.

Ключові зміни в системі освіти західноукраїнських земель відбулися в період реформ імператриці Марії-Терезії. У 1774 р. було прийнято закон про обов'язкову початкову освіту для дітей 5—12 років. Із часом з'явився закон про введення нової шкільної системи. За ним загальноосвітні навчальні заклади поділялися на:

- елементарні: у селах — парафіяльні однокласні, у селищах і містечках — тривіальні, або трикласні;

- чотирикласні головні та нормальні школи — у великих містах;
- гімназії з двома роками навчання. Закінчення гімназії надавало можливість вступити до вищих навчальних закладів — академій та університетів.

У закладах освіти навчання провадили німецькою мовою. Лише в елементарних і тривіальних школах діти навчалися рідною («материнською») мовою. Держава не фінансувала школи, їх утримували коштом населення.

Після поширення польського руху в Галичині відбулася спроба полонізувати систему освіти. Коли австрійський уряд погодився, що мовою навчання має бути та, якою володіє більшість учнів, поляки намагалися будь-що зірвати це рішення. Доходило до того, що вчителі-поляки відпускали учнів-русинів зі школи в ті дні, коли прибували комісії. Так здавалося, що польських дітей більшість. Тому австрійський уряд у 1805 р. видав указ, за яким усі початкові народні школи Галичини й Буковини переходили під контроль римо-католицької церкви. Це рішення загостило «боротьбу за школу» між поляками та українцями, яка тривала протягом першої половини XIX ст.

На Буковині румунська верхівка не бажала сприяти здобуттю освіти українським селянством. Українську мову до шкіл не допускали, відбувалася румунізація системи освіти.

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. на Закарпатті працювали близько 300 початкових шкіл із народною мовою навчання. Їх утримували церковні громади. В усіх інших навчальних закладах Закарпаття обов'язковим було вивчення угорської мови. Незважаючи на опір і постійні протести греко-католицького духовенства, угорський уряд послідовно провадив мадяризацію краю. Кроком до остаточної ліквідації русинських початкових шкіл став закон 1844 р., за яким у всіх школах затверджували угорську мову.

Обов'язкове навчання (яке, до речі, так і не було запроваджене) скасували в 1812 р. Злиденне селянство було просто не в змозі утримувати школи. Русинські початкові школи не зникли завдяки греко-католицькій церкві. У середині XIX ст. в Галичині налічувалося 741 русинська і 459 русинсько-польських шкіл.

Під час «Весни народів» у Східній Галичині та на Закарпатті виникали недільні школи для дорослих, де навчання проводили українською мовою.

Працюємо із джерелом

Йосиф II про заснування «Студіум рутенум»

Доки нема достатньої кількості українських духовних кандидатів, ознайомлених із латинською мовою та спроможних покінчити в цій мові філософічні й богословські студії в такому обсязі, як вони викладаються в університеті, без сумніву, треба закласти «окремий тимчасовий науковий інститут в українській мові для тих, котрі знають тільки цю крайову мову».

- 1. ГР 2. Якими були причини заснування «Студіум рутенум»?
2. ГР 2. Про що свідчило їх заснування?

Петро Лодій. XIX ст.

Постать в історії

Петро Лодій — філософ, один з викладачів у «Студіум рутенум» і професор Львівського, згодом Краківського й Петербурзького університетів. Він одним із перших викладав українською мовою.

**Працюємо
із джерелом**
Про єврейські
школи
rnk.com.ua/111735

Михайло Балудянський.
Невідомий художник

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111737

Юрій Гуца-Венелін.
Невідомий художник

Повну середню освіту давали гімназії. У 40—50-х рр. XVIII ст. у Східній Галичині налічувалося вісім гімназій, у Північній Буковині — одна, на Закарпатті — дев'ять.

Зкладами вищої освіти на західноукраїнських землях були Львівський університет, реальна (торговельна) академія, технічна академія. Української мови в них не було. Хоча певний час при теологічному факультеті діяли «Студіум рутенум» — українські («руські») курси з дворічним навчанням українською мовою. Викладання здійснювали німецькою, латинською, а згодом і польською мовою.

3. Внесок закарпатських вчених у розвиток науки

► **ГР 1.** Чому вчені із Закарпаття були змушені працювати за межами рідного краю? Назвіть основні здобутки їхньої наукової діяльності.

Наприкінці XVIII ст. на Закарпатті розпочалося національно-культурне відродження, яке сприяло розвитку талантів карпатських русинів. Українці дістали більше можливостей для здобуття освіти, однак через відсутність власних вищих навчальних закладів змушені були працювати за кордоном. Там вони зробили значний внесок у розвиток науки й освіти, залишаючись водночас культурними посланцями рідного краю.

Важливу роль у встановленні контактів із західноєвропейською наукою відіграв Іван Фогораші. Після навчання в Ужгороді він працював у Відні священником церкви Святої Варвари, долучився до гуртка прихильників слов'янського національного відродження, досліджував історію Закарпаття та народну мову, а також допомагав організовувати навчання закарпатської молоді в Європі.

Відомим ученим був Іван (Ян) Земанчик — фізик і математик, професор, декан і ректор Львівського університету. У Руському інституті при університеті він викладав фізику й математику українською мовою для студентів-українців.

Чимало закарпатських учених працювали в Російській імперії. Зокрема, Іван Орлай обіймав високі посади та зробив вагомий внесок у розвиток медичної освіти. За його рекомендацією до імперії були запрошені молоді закарпатські вчені — Василь Кукольник, Петро Лодій і Михайло Балудянський.

В. Кукольник на посаді директора Головного педагогічного інституту в Санкт-Петербурзі викладав право, фізику, хімію та сільське господарство. П. Лодій поєднував викладання логіки, філософії та права з керівництвом Петербурзьким комерційним училищем. М. Балудянський став першим ректором Петербурзького університету та викладав політичні науки.

Селянська хата кінця XVIII ст.
в селі Тибава (зараз
Закарпатська область).
На пам'ятній дошці зазначено:
«За однією з гіпотез, у цій хаті
в 1802 р. народився
Юрій Гуца-Венелін»

Закарпатські вчені поширювали в Російській імперії західноєвропейські ідеї, що викликало занепокоєння влади. Згодом їх як «вільнодумців» було звільнено з посад.

4. Література і театр

► **ГР 1.** Які теми було розкрито в західноукраїнській літературі цього періоду?

На західноукраїнських землях поява нової української літератури була пов'язана з діяльністю членів «Руської трійці». Найталановитішим поетом серед них визнавали **Маркіяна Шашкевича**. Його твори мали переважно сумне забарвлення, але містили національні заклики («Туга», «Розпука», «Веснівка», «Підлісся»).

Видатним західноукраїнським письменником був Микола Устиянович. У його доробку є вірші, балади, пісні, прозові твори. Його новели «Помста верховинця», «Страсний четвер» описують карпатське життя.

На західноукраїнських землях до 30-х рр. XIX ст. театральних вистав українською мовою не було. Одразу після приєднання Галичини до Австрійської імперії сюди надіслали театральну трупу з Відня. Її вистави відбувалися німецькою мовою і мали на меті розважати нових господарів краю.

Першу спробу організувати виставу народною мовою здійснили в 1834 р. у Львівській духовній семінарії. За збіркою русинських пісень Й. Лозинського «Руське весілля» семінаристи відтворили на сцені селянське весілля з обрядами й піснями. Постановка мала великий успіх серед викладачів і вихованців семінарії.

Перші публічні вистави українською мовою глядачі побачили в червні 1848 р. у Львові, Перемишлі, Коломиї (за п'єсами І. Котляревського «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник»).

Постать в історії

Юрій Гуца-Венелін зробив значний внесок у науку за свій короткий вік (прожив лише 37 років). Він присвятив себе вивченню життя східних слов'ян. Заглибленість в історію закарпатський юнак поєднував зі здобуттям медичної освіти. Не припиняючи навчання, він видав двотомну працю з історії болгарського народу «Давні та сучасні болгари». На думку дослідників, ця праця започаткувала болгарське національно-культурне відродження. На знак ушанування заслуг Ю. Гуци-Венеліна у столиці Болгарії Софії йому встановили пам'ятник.

Працюємо із джерелами

Вірші М. Шашкевича
«Руська мова»,
«Отець ся один...»
rnk.com.ua/111738

Сторінками подій
rnk.com.ua/113376

Історичний центр Львова.
Сучасний вигляд

5. Становлення професійного музичного мистецтва

► **ГР 2.** Висловіть думку, яку роль відігравали вистави народною мовою у збереженні національної ідентичності українців.

На західноукраїнських землях перехід під владу Габсбургів сприяв деякому пробудженню музичного життя. На це впливало встановлення безпосередніх зв'язків із Віднем, який був центром європейської музики. Чільне місце в культурно-мистецькому розвитку Львова посіли європейські музиканти. Проте вони були далекими від розуміння та сприйняття місцевої української музичної культури.

Пробудження українського музичного мистецтва було пов'язане з діяльністю у 20-х рр. XIX ст. греко-католицького духовенства в Перемишлі. Завдяки підтримці єпископа Івана Снігурського тут у 1829 р. виник постійний церковний хор. На базі цього хору сформувалося нове покоління, яке започаткувало «перемишльську школу» — український національний напрям у музичному житті західноукраїнських земель. Найвідомішим з її представників став Михайло Вербицький.

Кафедральний собор Святого Духа в Чернівцях. Архітектори А. Рьоль та Й. Главка.
Сучасний вигляд

6. Архітектура і скульптура

► **ГР 2.** Доберіть експонати до віртуального музею скульптури на українських землях у складі Австрійської імперії в першій половині XIX ст.

Більшість визначних архітектурних пам'яток цієї доби на західноукраїнських землях було зосереджено у Львові. Це Осолінеум, ратуша на площі Ринок із високою вежею та годинником, міський театр і декілька житлових будинків. Більшість споруд першої половини XIX ст. створили німецькі архітектори.

Особливістю розвитку церковної архітектури на західноукраїнських землях стало поєднання класичного стилю

► ГР 2. Працюємо разом.

Створіть проєкт «Імперський відбиток: як Австрія змінила архітектуру Львова». Доберіть фотографії будівель міста першої половини XIX ст. Знайдіть легенди, які пов'язані з ними. Створіть віртуальну фотовиставку.

Святий Юрій Змієборець із собору Святого Юра. Художник Л. Долинський

з українськими народними традиціями. Як приклад можна навести кафедральний собор у Чернівцях.

Розвиток скульптури на західноукраїнських землях був пов'язаний із творчістю австрійських майстрів Гартмана Вітвера та братів Йоганна й Антона Шімзерів, які працювали у Львові. Найкращою роботою Г. Вітвера вважають чотири фонтани на площі Ринок із фігурами персонажів давньоримської міфології Нептуна, Діани, Адоніса та Амфітри. Г. Вітвер був також автором багатьох надгробків на Личаківському цвинтарі. Окрасою Львова стали барельєфні композиції та надмогильні пам'ятники, авторами яких були брати Шімзери.

7. Живопис

- **ГР 2.** Дослідіть життєвий шлях одного з українських митців кінця XVIII — першої половини XIX ст. та складіть перелік цікавих фактів про його творчість.

Новий етап у розвитку образотворчого мистецтва на західноукраїнських землях був пов'язаний із творчістю **Луки Долинського**. Мистецьку освіту він здобув у віденській Академії мистецтв. Закінчивши її з відзнакою, майстер повернувся до Львова, де працював усе життя. Він виконав багато розписів для різних церков. Л. Долинський приділяв увагу й жанру портрета.

На Буковині та Закарпатті в той час розвивалося переважно релігійне малярство. Місцеві митці виконували настінні розписи в церквах, ікони, ілюстрації до календарів, але про них відомо мало.

Засновником світського живопису на Закарпатті був **Йосип Змій-Мікловшик** з Пряшівщини. Після закінчення віденської Академії мистецтв він працював придворним майстром пряшівського єпископа. Митець також зробив розписи багатьох церков Закарпаття. Ще художник писав портрети, пейзажі, картини на побутові теми.

Фонтан із фігурою античного бога моря Нептуна на площі Ринок у Львові. Скульптор Г. Вітвер. 1810—1814 рр.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- роль освіти та культури у збереженні національної ідентичності українців Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття;
- внесок західноукраїнських вчених у розвиток науки в першій половині XIX ст.

✎ Працюємо з хронологією

1834 р.

Перша театральна вистава українською мовою на західноукраїнських землях у Львівській духовній семінарії

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111707

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Навчальна гра «Три речення». *Правила гри.* Учні та учениці об'єднуються в малі групи, які за визначений час мають сформулювати й передати зміст певного питання трьома простими реченнями.
2. ГР 1. Які чинники гальмували розвиток культури на українських землях у складі Австрійської імперії в першій половині XIX ст.?
3. ГР 1. Які зміни відбулися в системі освіти на українських землях у складі Австрійської імперії в першій половині XIX ст.?
4. ГР 1. Яке значення мало використання народної мови в літературі та освіті?

Застосовуємо і аналізуємо

5. ГР 1. **Працюємо в парах.** Складіть хронологію культурних подій кінця XVIII — першої половини XIX ст. на українських землях у складі Австрійської імперії.
6. ГР 2. **Працюємо в малих групах.** На основі онлайн-карти в інтернеті створіть екскурсійний маршрут «Культурними місцями Львова першої половини XIX ст.». Додайте пояснення.
7. ГР 1. Побудуйте діаграму Ганта «Розвиток культури на українських землях у складі Австрійської імперії в першій половині XIX ст.».
8. ГР 2. Створіть ментальну карту про розвиток освіти і науки на українських землях у складі Австрійської імперії в першій половині XIX ст.
9. ГР 1. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Вєнна». Визначте спільні й відмінні риси розвитку культури на українських землях у складі Австрійської та Російської імперій у першій половині XIX ст.

Оцінюємо і створюємо

10. ГР 2. **Працюємо в парах.** Підготуйте проект «Якби інстаграм існував у XIX ст.». Створіть уявний акаунт західноукраїнського архітектора, художника, скульптора або поета першої половини XIX ст. Поміркуйте, про що міг писати діяч, які зображення додавати, які події коментувати тощо.
11. ГР 2. Напишіть есе за темою «Чому саме Львів став культурним центром західноукраїнських земель?».
12. ГР 3. **Працюємо разом.** Обговоріть, які уроки для сучасної України можна винести з культурного відродження першої половини XIX ст.

Практичне заняття
за розділом II
rnk.com.ua/114459

Узагальнення
за розділом II
rnk.com.ua/114460

Тестові завдання
за розділом II
rnk.com.ua/114461

**ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.
УКРАЇНСЬКИЙ РУХ ПІД ЧАС «ВЕСНИ НАРОДІВ»**

РЕФОРМИ МАРІЇ-ТЕРЕЗІЇ ТА ЙОСИФА II

Діяльність «будителів»
на Закарпатті

1816 р. — створення
«Товариства галицьких
греко-католицьких священників...»

1833—1837 рр. — діяльність гуртка
«Руська трійця»

**УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У «ВЕСНІ НАРОДІВ»
(1848—1849 РР.)**

**ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА
1848—1851 РР.**

ГРИГОРІЙ ЯХИМОВИЧ
(очолив Головну руську раду)

**25 ЧЕРВНЯ 1848 Р. НА МІСЬКІЙ
РАТУШІ ЛЬВОВА ВІВІСИЛИ
СИНЬО-ЖОВТИЙ ПРАПОР.
ВІДТОДІ ЦІ КОЛЬОРИ СТАЛИ
ДЛЯ УКРАЇНЦІВ ВИЗНАЧЕННЯМ
НАЦІОНАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ**

Хоругва національної
гвардії в Яворові

Старшина та стрілець
національної гвардії

- Проголосила єдність українців (наддніпрянців і галичан)
- Координувала діяльність місцевих рад, сприяла створенню національної гвардії
- Видавала першу україномовну газету «Зоря Галицька»
- Заснувала товариство «Галицько-руська матиця»
- Запроваджувала українську мову в освіті й публічному житті
- Сприяла відкриттю у Львівському університеті кафедри руської (української) словесності (мови та літератури), Я. Головацький
- Утвердила національну символіку (синьо-жовтий прапор і герб галицько-волинських князів із зображенням золотого лева на блакитному тлі)
- Виступала за права українців і поділ Галичини на польську й українську частини
- Брала участь у роботі Слов'янського з'їзду в Празі
- Брала участь у виборах до рейхстагу — нижньої палати нового загальноімперського парламенту
- Обстоювала скасування феодальних повинностей і привілеїв, рівність громадян перед законом, захист селян і їхньої власності, розвиток народної освіти та охорони здоров'я

Розділ III. Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111708

§ 15. Східна (Кримська) війна

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Як Російська імперія використовувала ресурси українських земель для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей у першій половині XIX ст.?
2. **ГР 1.** Якою була політика російської влади щодо кримськотатарського населення та до чого вона призвела?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про Східну (Кримську) війну та її наслідки для українських земель.

1. Східна (Кримська) війна 1853—1856 рр. як чергова спроба Російської імперії розв'язати турецьке питання

► **ГР 1. Працюємо в малих групах. Метод «Синтез думок».** Визначте причини, привід до початку, учасників та особливості Східної (Кримської) війни.

Після участі Російської імперії в придушенні угорської «Весни народів» її авторитет у Європі тимчасово зріс. Скориставшись цим, Росія намагалася посилити свої позиції шляхом отримання частини європейських володінь Османської імперії. Однак ці наміри викликали негативну реакцію інших європейських держав та сприяли їхньому об'єднанню проти Росії.

Під час Східної (Кримської) війни 1853—1856 рр. Росія воювала проти Османської імперії та її союзників — Великої Британії, Франції та Сардинського королівства. За допомогою війни Російська імперія прагнула розширити свої території, посилити вплив на Близькому Сході та Балканах. Зокрема, Росія претендувала на встановлення протекторату над Дунайськими князівствами (Молдавією і Волощиною), Болгарією та Сербією. Водночас російський імператор хотів установити контроль над протоками, що з'єднували Чорне й Середземне моря.

Проте російська влада не врахувала важливих змін, що відбулися в провідних країнах Європи в першій половині XIX ст. Розвиток індустріального суспільства збільшив їхній економічний потенціал і прагнення здобути нові ринки, джерела сировини та сфери впливу. Тому європейські держави були готові співпрацювати з Росією, але не могли допустити її посилення в тих регіонах, на які претендували самі.

Приводом до війни стала суперечка між католицькою та православною церквами щодо права опікуватися християнськими святинами в Палестині.

Меморіал Східної (Кримської) війни в Лондоні

Російський імператор відкрито висловив невдоволення діями турецького султана після того, як той передав це право католицькій церкві.

2. Перебіг воєнних дій. Українці у Східній (Кримській) війні

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Висловіть спільну аргументовану думку про те, який вплив мала війна на розвиток держав, що її вели.

У червні 1853 р. раптово, без оголошення війни, Росія зайняла залежні від Османської імперії Дунайські князівства та намагалася форсувати Дунай, щоб просунутися у глиб Балканського півострова. Проте швидко подолати турецьку оборону вздовж Дунаю не вдалося. Важливим здобутком росіян став розгром турецького флоту у Синопській битві.

У цих умовах Велика Британія, Франція й Сардинське королівство вирішили надати допомогу Османській імперії. Вимоги до російського імператора вивести війська з території Дунайських князівств висували також Австрія та Пруссія. Об'єднана британсько-французька ескадра розпочала воєнні дії проти Росії в Чорному морі атаками на її узбережжя. Згодом бойові дії розпочалися і в акваторії Балтійського, Білого морів і на Камчатському півострові.

У червні-липні 1854 р. російські війська залишили Дунайські князівства, і їхнє місце одразу зайняли австрійські війська. Головний театр воєнних дій перемістився до Південної України. На початку вересня британсько-французькі війська заблокували чорноморські порти й висадилися в Криму. Після кількох поразок, завданих російській армії, союзники розпочали облогу головної військово-морської бази імперії на Чорному морі — міста Севастополя. Для Росії було повною несподіванкою те, що союзники зможуть вести активні бойові дії за 2 тис. км від своїх баз.

Облога Севастополя тривала 349 днів. У ній брали участь сформовані на українських землях Одеський, Полтавський, Кременчуцький, Житомирський, Подільський та Волинський полки.

Озброєння російської армії за технічними характеристиками значно поступалося військам союзників. Відсутність у Росії парового флоту та залізниць суттєво ускладнювала постачання армії всім необхідним. Так, на десять гарматних пострілів союзників захисники міста відповідали одним.

У серпні 1855 р. останні захисники залишили його. Втрата Севастополя, загроза загарбання Бессарабії,

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111783

Працюємо із джерелом
Із пропозицій російського імператора Миколи І британському уряду
rnk.com.ua/111781

Цікаві факти

Під час Східної (Кримської) війни значну роль у захисті південних кордонів відіграло Дунайське козацьке військо, яке захищало прикордонну смугу від Одеси до гирла Дунаю. Особливо відзначилися нащадки козаків-задунайців під час оборони міста у квітні 1854 р. Спільно із залогою міста вони вели двобій з британсько-французькою ескадрою та брали участь у здобутті британського пароплава «Тигр». Козацькі човни підійшли до корабля, який наскочив на міліну, і захопили його. «Нечувана справа, — писали очевидці, — козаки взяли в полон пароплав». Гармата з британського фрегата донині прикрашає Причорноморський бульвар Одеси, нагадуючи про хоробрість козаків-задунайців.

Історична карта
Україна у Східній (Кримській) війні 1853—1856 рр.
rnk.com.ua/111782

Оборона Севастополя 1854—1855 рр. Художник Ф. Рубо. 1901—1904 рр. Панорама

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111784

Британські офіцери в таборі
під Балаклавою. 1855 р.
Фотограф Р. Фентон

❑ Цікаві факти

На замовлення британського уряду фотограф Роджер Фентон у березні 1855 р. вирушив до Криму, щоб створити перший в історії військовий фоторепортаж. Він працював там протягом трьох з половиною місяців.

Південної та навіть Правобережної України змусили Російську імперію укласти в 1856 р. Паризький мир на умовах, продиктованих союзниками. Гирло Дунаю повертали Османській імперії, Росію позбавляли права тримати військово-морський флот і фортеці на Чорному морі.

3. Наслідки Східної (Кримської) війни для українських земель у складі Російської імперії

► **ГР 1. Працюємо в малих групах.** Створіть схему «Наслідки Східної (Кримської) війни для українських земель».

Війна перетворила українські землі на прифронтову зону та місце запеклих боїв. Місцеве господарство зазнало величезних збитків. Крім цього, українські землі стали головним джерелом поповнення російської армії: до війська забрали близько 750 тис. рекрутів.

Через відсутність залізниць забезпечення армії покладалося на чумаків і селян, яких мобілізували разом зі худобою та підводами (возами). Наприклад, лише з Таврійської губернії в 1856 р. для військових потреб у селян забрали понад 150 тис. підвід із волами й погоничами. Через українські землі проходили головні шляхи пересування російських військ до місць бойових дій. Усе необхідне для армії під час руху вилучали в місцевого населення.

На Півдні Україні було запроваджено воєнний стан. Селян забирали до війська, населення мусило утримувати військових під час постоїв, доглядати поранених тощо. Це негативно впливало на економіку регіону. Також припинили роботу порти, через які Росія вивозила товари на продаж.

Особливо тяжким було становище кримських татар у Криму. Російська влада підозрювала їх у підтримці турків, тому військові виганяли татар з домівок, примушували залишати Крим або навіть убивали. Політика імперії була спрямована на витіснення кримських татар із півострова під приводом воєнних дій. У 1854 р. російський військовий міністр видав наказ, у якому зазначалося, що «імператор звелів переселити з Кримського півострова всіх прибережних мешканців магометанського віросповідання». Через переслідування кримські татари масово емігрували до Османської імперії — цілими родинами та селами. За офіційними даними, до Османської імперії переселилося близько 192 тис. осіб, тобто майже дві третини кримськотатарського населення Криму. Після цього на півострові залишилося трохи більш ніж 100 тис. кримських татар.

Наприкінці війни на українських землях спалахнули великі селянські виступи.

У 1855 р. серед селянства поширилися чутки, що кріпаки, які запишуться до ополчення, отримають волю. Коли стало зрозуміло, що влада не планує скасовувати кріпацтво, селяни Київщини почали масово відмовлятися від панщини та створювати власні органи самоврядування. Цей рух дістав назву «**Київська козаччина**». У ньому взяли участь близько 180 тис. осіб. Проте російські війська жорстоко придушили рух.

У 1856 р. з'явилися повідомлення про те, що влада дозволяє всім охочим переселятися до Криму,

АЯ Словник

«**Київська козаччина**» — масовий повстанський рух у Київській та Чернігівській губерніях у 1855 р., спрямований проти національної і соціальної політики російської влади на українських землях.

❗ Зверніть увагу

Сучасний український історик Ростислав Пилявець проаналізував участь українців у Східній (Кримській) війні. Так, він звернув увагу, що до половини складу російської армії становили солдати, матроси й офіцери українського походження, а їхня частка в Чорноморському флоті досягала 70 %. Третина гармат російської польової артилерії була виготовлена на Київському арсеналі.

Величезним був внесок українського суспільства в забезпечення російської армії необхідним та допомогу їй. Зокрема, під час оборони Севастополя вперше у світі були запроваджені загони фронтових сестер милосердя. Громадою з 13 сестер милосердя з Києва керував основоположник військово-польової хірургії Микола Пирогов.

Щодо участі українства у війні історик дійшов висновку: «Україна була безпосередньою учасницею і в певному сенсі жертвою Кримської війни, а Севастополь варто вважати містом бойової слави і звитяги українців аж ніяк не меншою мірою, ніж росіян або ж англійців, французів чи турків».

► **ГР 2.** Які висновки можна зробити про участь українців у Східній (Кримській) війні, спираючись на наведений аналіз? Чи погоджуєтеся ви з ним? Чому?

Сторінками подій
rnk.com.ua/113377

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив Східної (Кримської) війни на ситуацію в українських регіонах у складі Російської імперії.

Працюємо з хронологією

1853— 1856 рр.	Східна (Кримська) війна
1855 р.	Селянський рух «Київська козаччина»
1856 р.	Селянський рух «Похід у Таврію за волею»

Перевірте здобуті
знання
rnk.com.ua/111709

Цікаві факти

Згадуючи події Східної (Кримської) війни, російський генерал Едуард Тотлебен писав, що коли імператору повідомили про масову еміграцію кримських татар після війни, «Його Величність волів указати, що не лише не потрібно стримувати татар у переселенні, а навпаки, розглядати цей випадок як надзвичайно сприятливий у звільненні від них краю».

який спорожнів після масової еміграції кримських татар. Начебто переселенці мали отримати там волю, землю та грошову допомогу на розбудову свого господарства. Розпочався масовий стихійний рух селян, які разом із майном прибували до Криму. Цей рух називали «Похід у Таврію за волею». Проте влада виставила військові заслони на шляхах через Перекоп. Улітку біля Перекопу зібралися десятки тисяч людей. Лише наприкінці року російська влада придушила рух і змусила всіх повернутися додому.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Навчальна гра «Правильно — неправильно». *Правила гри.* Учитель (учителька) об'єднує учнів та учениць у дві команди. Кожна з них отримує перелік із твердженнями за розглянутим матеріалом. Завдання: визначити, які з них правильні, а які — ні, та пояснити свою думку.
2. ГР 2. Яке місце посіла Східна (Кримська) війна в розвитку тогочасної Європи та, зокрема, українських земель? Поясніть свою думку.
3. ГР 2. Які серед наслідків Східної (Кримської) війни стали найвагомішими для українських земель? Чому?

Застосовуємо і аналізуємо

4. ГР 1. Покажіть на карті атласу події, пов'язані з перебігом Східної (Кримської) війни й залученням до них українських земель.
5. ГР 1. Виконайте завдання із хронології.
 - 1) Яка подія розпочалася в Індії через рік після завершення Східної (Кримської) війни?
 - 2) Через скільки років після встановлення Другої імперії у Франції остання взяла участь у Східній (Кримській) війні?
6. ГР 2. Створіть денотатний граф, що розкриває зміст поняття «Київська козаччина».

Оцінюємо і створюємо

7. ГР 2. Яким був внесок українських земель та їхнього населення у Східну (Кримську) війну?
8. ГР 2. За додатковими джерелами створіть добірку експонатів до експозиції віртуального історичного музею «Кримська війна та Україна».
9. ГР 3. Працюємо разом. Проведіть дискусію за темою «Український вимір Східної (Кримської) війни». Готуючись до неї, опрацюйте додаткові джерела інформації.

1. Економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії в середині XIX ст. Передумови проведення селянської реформи

- **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «ПРЕС».** Наведіть три аргументи, які підтверджують думку, що економічний розвиток українських земель та передумови здійснення селянської реформи взаємопов'язані.

Розвиток господарства українських земель у першій половині XIX ст. стримувало кріпосне право. Воно перешкоджало формуванню ринку вільнонайманої праці, розвитку підприємництва й розшаруванню селянства. Міські підприємці та купці також не могли вільно купувати землю.

У середині XIX ст. українські регіони поступово набували господарської спеціалізації. На Півдні провідним стало вирощування пшениці на експорт, на Лівобережжі та Слобожанщині — тваринництво, тютюнництво й льонарство. Значні прибутки давало винокуріння. Правобережжя перетворилося на головний район виробництва цукру.

Власники маєтків Правобережжя, накопичивши кошти від продажу зерна, вкладали їх у будівництво цукрових заводів і створення бурякових плантацій. На них працювали безземельні селяни, тому цукробурякова промисловість поступово набувала ринкового характеру. Проте кріпосницька система гальмувала її розвиток.

Необхідність реформ стала особливо очевидною після поразки у Східній (Кримській) війні. До скасування кріпацтва також підштовхували селянські виступи та приклад західноукраїнських земель, де кріпацтво ліквідували в 1848 р. Отже, кріпосне право стримувало економічний розвиток імперії, а вільнонаймана праця виявилася значно ефективнішою.

2. Особливості здійснення селянської реформи 1861 р. на українських землях

- **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Мініпроект».** Створіть рекламну листівку Селянської реформи 1861 р., у якій відобразить основні її положення.

У лютому 1861 р. російська влада оприлюднила Манифест про скасування кріпосного права й «Загальне

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Що таке кріпосне право, або кріпацтво?
2. **ГР 1.** Як і коли було ліквідоване кріпосне право в українських регіонах у складі Австрійської імперії?
3. **ГР 1.** Що таке реформа?
4. **ГР 2.** Чи можна стверджувати, що кріпосне право заважало економічному розвитку українських земель під владою Російської імперії? Аргументуйте свою відповідь.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про передумови, причини, зміст і особливості проведення реформ 60—70-х рр. XIX ст. та наслідки цих реформ для українських земель.

Цікаві факти

У першій половині XIX ст. власники маєтків, переважно дворянство, почали вкладати кошти в цукрову промисловість. Пізніше до цієї галузі приєдналося купецтво. Однак воно не мало можливості використовувати безоплатну працю кріпаків і залучало найманих робітників. У середині XIX ст. в Наддніпрянській Україні купці-підприємці орендували 24 цукрові заводи та землі навколо них.

Павлівський завод у Сумах.
Початок XX ст.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112375

❑ Цікаві факти

У роботі комісій, що розробляли проекти селянської реформи, брав участь український діяч, власник великих маєтків на Полтавщині й Чернігівщині Григорій Галаган. Він зазначав, що «відкладання цього перетворення (скасування кріпацтва) може мати найшкідливіші наслідки з усіма жахами народних повстань». Проте більшість дворян-землевласників погоджувалася лише на особисте звільнення селянства без наділення його землею.

Селяни Полтавської губернії. XIX ст.

положення», що містило законодавчі акти селянської реформи про:

- скасування кріпосного права та визначення нового правового статусу селянства;
- організацію селянського самоуправління;
- створення інституту мирових посередників між селянами й поміщиками;
- наділення селянства землею;
- визначення повинностей тимчасовозобов'язаних селян;
- викуп землі селянством.

Одразу після оприлюднення Маніфесту селянство здобуло особисту свободу. Оголошувалося, що відтепер колишні кріпаки є «вільними сільськими обивателями», що мають громадянські права: одружуватися, самостійно укладати майнові угоди, виступати від свого імені в суді, відкривати торговельні й промислові підприємства тощо. Проте станова нерівноправність не була ліквідована повністю. Селянство залишалося нижчим податним станом, несло подушну та інші грошові й натуральні повинності, зазнавало тілесних покарань, які не поширювалися на привілейовані стани.

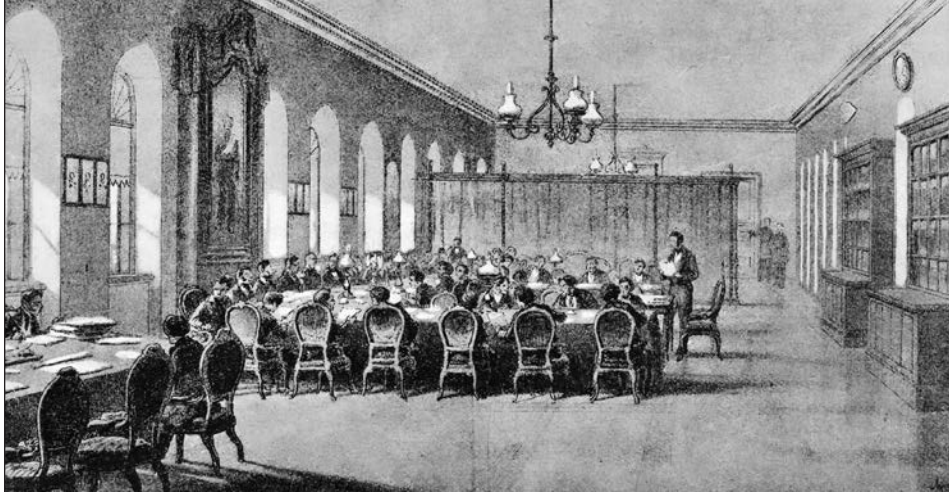
Згідно із «Загальним положенням» селяни мали об'єднуватись у громади (общини). Землю отримували не окремі селянські господарства, а громади. На Правобережжі та Лівобережжі за сплату платежів і податків відповідало кожне селянське господарство окремо, в інших регіонах — круговою порукою вся громада. У разі несплати селянином податків його борг розподілявся між іншими членами громади. Суміжні сільські громади об'єднувалися у волості. На сільського старосту й волосного старшину, яких вони обирали, покладалися місцеві адміністративно-господарські функції: стежити за порядком, організовувати виконання вимог вищих органів влади й державних законів. Діяльність сільського самоуправління й відносини селянства з поміщиками контролювали мирові посередники.

Центральне місце в реформі посідало питання про землю. Акти реформи базувалися на визнанні за поміщиками права власності на всю землю в маєтках, у тому числі й на селянські **наділи**. Селян оголошували користувачами цієї землі, зобов'язаними **відробляти** за неї встановлені повинності — оброк або панщину. Для того щоб стати власником свого наділу, селянин мав викупити його в землевласника. Розміри повинностей та

Схема
Викупна операція
rnk.com.ua/112376

Засідання Редакційної комісії
з визволення селян.
Гравюра XIX ст.

► **ГР 2.** Чому підготовка
до проведення реформ була
вкрай ретельною?

наділів визначалися для кожної місцевості окремо залежно від якості землі. У середньому селяни отримували 1,9—2,3 десятини землі. Поміщики, згідно із законом, могли **відрізати** в селян «зайві» землі. Загалом розмір селянського землекористування на українських землях після реформи скоротився на 27 %.

Поки селяни не викупили землю, для них вводилося становище **тимчасовозобов'язаних** (було скасовано в 1881 р.). Розмір селянського наділу та обсяг повинностей визначалися окремими угодами. Їх укладення було основною справою мирових посередників.

Завершальним етапом селянської реформи мала стати викупна операція. Селянство зобов'язували сплатити за свій наділ **викупні платежі**, що становили п'яту частину суми його вартості. Іншу частину держава надавала в борг селянину, який мав його повертати разом із відсотками протягом 49 років. За цей час селянство мусило сплатити державі втричі більше коштів від початкової вартості землі.

Здійснення викупної операції завершило відокремлення селянського господарства від поміщицького. Одночасно поміщики отримували гроші, за які могли здійснити перебудову своїх господарств на новий лад.

3. Зміни в становищі державного селянства

► **ГР 2.** Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема».

Чи можна вважати зміни в становищі державного селянства значними? Поясніть свою думку.

Через декілька років після реформи 1861 р., що стосувалася приватновласницького селянства, зміни відбулися і в становищі державних селян, які склали 44 % всього селянства українських земель. До цієї категорії населення належали колишні козаки, військові поселенці, колоністи Південної України.

АЯ Словник

Наділ — ділянка землі, яку селянська родина отримувала в користування.

Відробітки — виконання селянином різних робіт у господарстві поміщика за оренду землі, позичені гроші, продукти тощо.

Відрізки — землі, які за реформою 1861 р. забирали в селян, якщо до цього вони користувалися більшим наділом, ніж тепер мали отримати у власність.

Тимчасовозобов'язані — категорія селянства за реформою 1861 р., що за користування своїми наділами мала виконувати колишні повинності (оброк або панщину) до укладення викупної угоди селянина з поміщиком.

Викупні платежі — сума грошей, яку за реформою 1861 р. селянин мав сплатити поміщику для того, щоб отримати у власність присадибну ділянку землі й наділ поля.

❑ Цікаві факти

За реформою 1861 р. селянські наділи збільшили лише на Правобережжі. У такий спосіб російський уряд хотів привернути на свій бік селян після придушення Польського (Січневого) повстання 1863—1864 рр.

Зверніть увагу

Після проведення селянської реформи 1861 р. збільшувати повинності без збільшення розміру наділу поміщикам заборонялося. Однак закон не передбачав зменшення повинностей у зв'язку зі зменшенням наділів. Тому після відрізання «зайвої» землі повинності селян фактично зросли.

Згідно з указом 1866 р., усі землі державного селянства, залишаючись власністю держави, закріплювалися за сільськими громадами в безстрокове користування (подвірне або громадське). Селянство за це мало сплачувати до скарбниці щорічну «оброчну подать». Державні селяни могли стати власниками наділів, сплативши за них викуп протягом восьми років, але розмір їхніх наділів мав становити не більше 8—15 десятин. Унаслідок цієї реформи, здійснення якої тривало 20 років, стано-

вище державних селян стало дещо кращим, ніж колишніх кріпосних (їхні наділи були в середньому вдвічі більшими, а викупні платежі — значно меншими). Розвиток господарства державних селян стримувала наявність громад зі спільною відповідальністю у сплаті податків.

У значно кращих умовах опинилися колоністи Південної України. Маючи великі наділи, вони зберегли їх і після реформи, а також отримали різні пільги.

4. Земська, міська та фінансова реформи

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Створіть ментальну карту, що відображає сутність реформ 60—70-х рр. XIX ст. та їхній вплив на долю українських міст і сіл.

Із метою вдосконалення системи місцевого управління в 1864 р. здійснили земську реформу. За нею в повітах і губерніях запроваджували земське (місьцеве) самоврядування. **Земства** складалися з розпорядчих (повітових і губернських земських зборів) та виконавчих (повітових і губернських земських управ) установ. До повітових зборів обирали гласних (депутатів) від різних станів — землевласників, міських власників і селянства. На повітових зборах обирали гласних губернських земських зборів.

За міською реформою 1870 р. самоврядування в містах змінювалося зі станового на безстанове. Відповідно до закону 1875 р., в усіх містах українських земель створювали міські думи. Виборче право надавали чоловікам віком від 25 років, але тільки власникам нерухомості, торговельних і промислових підприємств. Робітники, службовці, інтелігенція, які разом становили більшість міського населення, але не мали власності та не сплачували податків, не отримали права голосу. Міська дума обирала склад міської управи — виконавчого органу, який безпосередньо керував справами міста. Думу та управу очолював міський голова. Діяльність думи та її голови контролював губернатор, який міг скасувати будь-яке її рішення.

Незважаючи на обмежений характер реформи, вона мала позитивний результат для розвитку міст. Отже, замість старих органів станового управління

АЯ Словник

Земства — виборні органи місцевого самоврядування в Російській імперії за реформою 1864 р.

СЕЛЯНСЬКА РЕФОРМА 1861 р. В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Основні причини проведення

Існування кріпосного права, що перешкоджало розвитку ринкових відносин та спричиняло економічну відсталість Росії

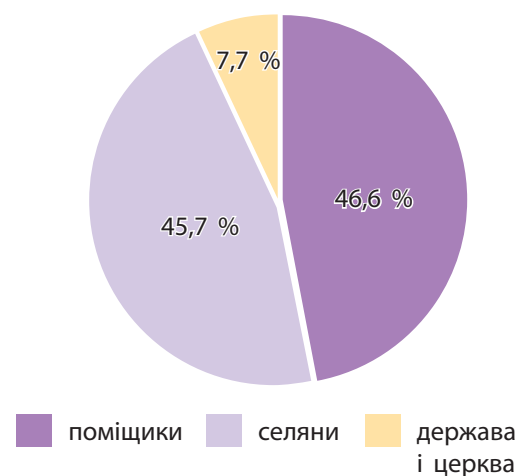
Поразка Російської імперії у Східній (Кримській) війні 1853—1856 рр., що вдарила по її авторитеті

Збільшення кількості й масштабів селянських протестів

Поширення в суспільстві негативного ставлення до кріпацтва

► **ГР 3.** Як ви вважаєте, реформи були вимушеним чи закономірним кроком у розвитку Російської імперії?

ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ПІСЛЯ РЕФОРМИ 1861 р. НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Як здійснення реформи 1861 р. вплинуло на землеволодіння на українських землях?

Знак члена Харківської міської управи XIX ст.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114462

Цікаві факти

Відповідно до указів російського імператора 1859—1880 рр., значна частина єврейського населення дістала можливість безперешкодно розселятися на території всієї імперії. У Фінляндії було відновлено діяльність сейму, а фінську мову визнано державною.

Зверніть увагу

На українських землях дія земської реформи поширювалася лише на території Лівобережжя та Півдня. На Правобережжі було багато опозиційно налаштованої до російського уряду колишньої польської шляхти, тому земства тут не створювали до 1911 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112377

з'явилися нові, де головну роль відігравали заможніші міські жителі (за майновим принципом).

Потреби економічного розвитку спонукали імперський уряд до проведення фінансових реформ. Зокрема, у 1860 р. створили Державний банк, який отримав переважне право кредитування. У всіх губерніях виникли незалежні від місцевої адміністрації контрольні палати, які щомісяця перевіряли видатки всіх місцевих установ. Цим кроком уряд протидіяв зловживанням і хабарництву.

Було скасовано давню відкупну систему збору податків, за якою більшість грошей надходила до кишені відкупників. Замість цього встановлювалися акцизні збори, які збирали державні установи. Однак селянство та міщани, як і раніше, сплачували подушну подать, від якої звільнялися привілейовані стани.

5. Судова, військова, освітня, цензурна реформи

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Поміркуйте, чи мав вплив на проведення судової реформи становий поділ суспільства Російської імперії.

Проведена в 1864 р. судова реформа докорінно змінила судоустрій Російської імперії. Відповідно до нових судових статутів суд ставав безстановим, гласним, незалежним від адміністративної влади. Засідання всіх судових органів були відкритими.

Центральною ланкою нового судочинства став окружний суд. Проте католикам та юдеям у них обіймати посади заборонили. Створені на українських землях губернії належали до Харківського, Одеського та Київського судових округів. Усі дрібні громадянські й кримінальні справи розглядали мирові судді. Їх обирали земства або міські думи. Місцева адміністрація не мала можливості усунути з посади

Цікаві факти

Важливим у здійсненні військової реформи в Російській імперії стало запровадження в 1874 р. замість рекрутських наборів нової системи комплектування армії. Вона полягала в загальній військовій повинності для всіх чоловіків, які досягли 20-річного віку.

Зміни в Російській імперії потребували реформ у галузі освіти. Прийнятий у 1863 р. новий університетський статут, дія якого, зокрема, поширювалася на Харківський та Київський університети, надавав їм досить широку автономію в питаннях внутрішнього життя.

Цікаві факти

Освітня реформа започаткувала в Російській імперії вищу жіночу освіту. Хоча жінкам не дозволяли навчатися в університетах, для них запровадили приватні вищі жіночі курси. Проте жіночі курси за якістю та змістом підготовки не були тотожними університетській освіті. Вони готували курсисток до педагогічної праці в народних школах та жіночих гімназіях. Це було проявом нерівності в доступі жінок та чоловіків до освіти.

Будівля, у якій були розміщені Вищі жіночі курси. Сучасний вигляд

мирового суддю або суддів окружного суду. Однак для селянства судова реформа мало що змінила.

Унаслідок військової реформи країну поділили на 15 округів. До складу трьох із них — Київського, Одеського і Харківського — входили губернії, створені російською владою на українських землях. Уряд Російської імперії регулював національний склад військових частин, через що в підрозділах, розташованих тут, українці становили не більше 40 % від загального складу. Водночас їх направляли нести службу в інші регіони імперії.

Перетворення в галузі середньої освіти полягали в реорганізації гімназій. Право навчатися в них надавалося представникам усіх станів, але плата за навчання не дозволяла здобувати середню освіту всім. Гімназії поділялися на реальні та класичні, з окремим навчанням юнаків і дівчат. Закінчення класичної гімназії давало можливість вступити до університету, реальної — до вищої технічної школи. Згідно з реформою запроваджувалася єдина система початкової освіти. Із дозволу влади школи могли засновувати земства, приватні особи або громадські установи. Зміст навчання в усіх видах шкіл контролювала губернська рада училища. Навчання в початкових школах (крім приватних) було безплатним.

За **цензурною** реформою 1865 р. установи цензури отримали широкі повноваження. Редакціям газет і журналів було заборонено порушувати гострі політичні питання, критикувати владу або висловлювати те, що суперечить вченню православної церкви. Порушення цих вимог призводило до тимчасового закриття видання або навіть його заборони.

Зверніть увагу

Реформи 60—70-х рр. XIX ст. у Російській імперії називали «великими реформами». Вони розв'язали чимало застарілих соціально-економічних проблем, усунули багато чинників, що гальмували розвиток капіталістичних відносин. У 80-ті рр. XIX ст., що увійшли в історію Російської імперії як «доба контрреформ», деякі з них було скасовано.

Схема

Освітня реформа 1864 р.
rnk.com.ua/112378

А-Я Словник

Цензура — у широкому розумінні — система нагляду за змістом і поширенням інформації, притаманна владі; її наявність — неодмінна ознака диктаторських та авторитарних режимів.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113378

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.;
- причини проведення селянської реформи в Російській імперії;
- зміни, що відбулися в середовищі селянства українських земель під впливом реформи 1861 р.

Працюємо з хронологією

- 60—70 рр. XIX ст. — «Великі реформи» в Російській імперії
- 1861 р. — Селянська реформа. Скасування кріпацтва

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111711

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Навчальна гра «Відгадайте дату або поняття». *Правила гри.* Учитель (учителька) загадує дату або поняття. Учні та учениці мають поставити заздалегідь визначену кількість запитань (наприклад, шість), щоб з'ясувати, про що йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні» або «частково».
2. ГР 1. Які зміни відбулися в економічному розвитку українських земель у складі Російської імперії в середині XIX ст. порівняно з попереднім періодом?
3. ГР 1. Опишіть зміни, що відбулися в становищі селянства внаслідок реформи 1861 р.
4. ГР 1. Назвіть основні реформи 60—70-х рр. XIX ст. На що вони були спрямовані?
5. ГР 1. Поясніть, чому селянська реформа 1861 р., яка за задумом мала покращити

життя селян, насправді зробила його ще важчим.

Застосовуємо і аналізуємо

6. ГР 1. Яку інформацію про розглянуті події можна отримати за історичною картою?
7. ГР 1. Виконайте завдання із хронології.
 - 1) Яка важлива для розвитку Італії подія відбулася там у рік проведення селянської реформи в Росії?
 - 2) Що відбулося між Францією та Пруссією в рік, коли в Росії здійснили міську реформу?
8. ГР 1. Працюємо в парах. Метод «Кола Венна». Порівняйте причини й наслідки селянської реформи 1861 р. та аграрної реформи в Австрійській імперії. У чому полягала найбільша різниця в процесах звільнення селян?
9. ГР 2. Складіть Т-таблицю «Позитивні та негативні наслідки селянської реформи 1861 р. та реформ 60—70-х рр. XIX ст.». Висловіть власну аргументовану думку щодо того, яких наслідків було більше.

Оцінюємо і створюємо

10. ГР 3. Працюємо в парах. Розподіліть ролі та розіграйте діалог між колишнім кріпосним селянином і державним селянином, де вони повідомляють один одному про зміни в їхньому житті, спричинені реформами 60—70-х рр. XIX ст.
11. ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Симуляція». Сплануйте та розіграйте судовий процес над селянською реформою 1861 р. Для цього об'єднайтеся в три групи:
 - 1) прокурори, які звинувачують реформу в непослідовності;
 - 2) адвокати, які захищають реформу;
 - 3) судді, які виносять вирок, керуючись аргументами обох сторін.
12. ГР 3. Працюємо разом. Метод «Дебати». Реформи 60—70-х рр. XIX ст.: глибоке оновлення держави чи лише спроба приховати старі проблеми?

§ 17. Модернізація промисловості й сільського господарства. Урбанізація. Торгівля

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111712

1. Економічна політика російського уряду на українських землях після реформ

► **ГР 1. Працюємо в парах. Метод «Удвох».** Визначте особливості економічної політики російської влади на українських землях у другій половині XIX ст.

Реформи 60—70-х рр. XIX ст., незважаючи на їхню обмеженість, створили умови для економічного розвитку українських земель. Нарешті можна було провести **індустріалізацію**. Її темпи в Російській імперії були досить високими. Особливо це відчувалося на українських землях, де лише за кілька років сформувалися нові галузі промисловості. Зміни відбувалися і в інших сферах життя: усі головні міста з'єднали між собою залізниці, розгорталися процеси урбанізації, формувалися нові суспільні верстви підприємців і промислових робітників тощо.

Економічний потенціал українських земель спрямовували переважно на ті галузі економіки, які задовольняли потреби Російської імперії (вугледобувна, металургійна, залізорудна). Натомість галузі, що могли скласти конкуренцію російським підприємцям (легка промисловість), підтримки не мали. Унаслідок цього швидкими темпами розвивалися сировинні галузі, а інші помітно відставали.

На початку XX ст. українські землі забезпечували 72 % всього видобутку сировини в імперії та лише 15 % виробництва готової продукції. Це свідчило про те, що тогочасна українська економіка набула однобічного характеру розвитку та фактично перетворилася на колоніальний придаток загальноімперського господарства.

АЯ Словник

Індустріалізація — процес прискореного соціально-економічного переходу від традиційного аграрного господарювання до економічної системи, у якій переважає промислове виробництво.

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Наведіть визначення поняття «індустріальна революція». Які зміни вона викликає в суспільстві та економіці?
2. **ГР 1.** Що таке суспільна модернізація? Укажіть її види.
3. **ГР 1.** Назвіть характерні риси розвитку промисловості українських земель наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
4. **ГР 1.** Як розвивалися тогочасні українські міста й торгівля?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про імперську економічну політику на українських землях після реформ;
- якими були процеси модернізації в промисловості та сільському господарстві українських земель;
- про особливості зародження кооперативного руху;
- про посилення урбанізації та розвиток торгівлі.

Цікаві факти

Наприкінці XIX ст. українські землі забезпечували понад чверть загальноімперських прибутків. Однак на їхні власні потреби виділяли не більше половини від цієї суми. Політика ціноутворення стала ще одним способом перенаправити українські капітали до центру. З українських земель вивозили сировину за низькою ціною, натомість завозили дорогі російські товари. Завдяки такій різниці в цінах прибутки з українських земель йшли на розвиток інших регіонів імперії.

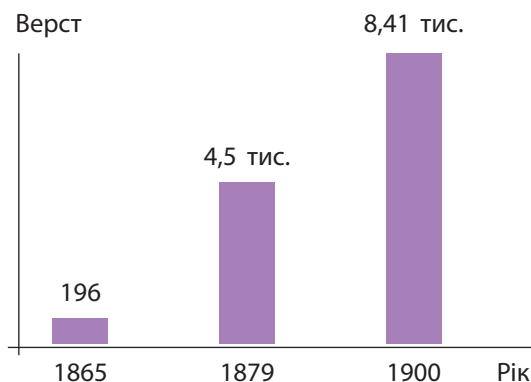
© Навчальний фільм

rnk.com.ua/112270

Відкриття вокзалу станції Роздільна на залізниці Одеса—Балта. 1893 р.

ЗРОСТАННЯ МЕРЕЖІ ЗАЛІЗНИЦЬ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Джон Г'юз. Невідомий художник. 1894 р.

2. Особливості модернізації промисловості

► ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Скрайбінг».

Підготуйте графічні ілюстрації та визначте, які нові явища спостерігалися в розвитку промисловості українських земель у другій половині XIX ст.

У пореформений період у Російській імперії відбувся стрімкий розвиток промисловості. Селянська реформа 1861 р. усунула головну перешкоду до формування ринку вільнонайманої робочої сили. Працювати на підприємствах селянство змушувало, зокрема, малоземелля. У цей час українські землі переживали демографічний вибух — різке зростання кількості населення. Так, за 40 років кількість жителів зросла на понад 70 %. Протягом 60—70-х рр. XIX ст. кількість промислового робітництва збільшилася з 86 тис. до 330 тис. осіб.

Одним із рушіїв індустріальної революції стало масове залізничне будівництво, яке потребувало металу, машин та іншого обладнання. Спочатку залізниці будували для вивезення зерна та інших сільськогосподарських продуктів до чорноморських портів, а також для воєнних потреб. Так, першу залізницю в краї — від Одеси до Балти — збудували в 1865 р. Великі промислові центри залізниці почали з'єднувати лише у 80-ті рр. XIX ст. До 1900 р. на українських землях було прокладено 8417 км залізничних шляхів.

Новими промисловими районами за короткий час стали Донецький кам'яновугільний, Криворізький залізрудний та Нікопольський марганцевий басейни. Активне освоєння Донбасу припало на початок 70-х рр. XIX ст. Завдяки щедрим урядовим пільгам тут утворювали численні акціонерні това-

Центральна вулиця Юзівки,
заселена колоністами
з Великої Британії.
Кінець XIX ст.

риства з іноземним капіталом. Провідне місце серед іноземних вкладників належало французьким та бельгійським підприємцям. Бурхливий розвиток вугільної промисловості перетворив Донбас на головного постачальника вугілля в Російській імперії.

Майже через десятиліття від початку освоєння Донбасу в районі Кривого Рогу набрав обертів видобуток залізної руди. Провідне місце в освоєнні цього регіону також посідав французький капітал.

У 70-х рр. XIX ст. на Півдні України розпочали будівництво перших металургійних заводів.

У результаті промислового піднесення другої половини XIX ст. на українських землях сформувалося велике фабрично-заводське виробництво. На зміну дрібним майстерням прийшли великі підприємства, де застосовували нові технології. Завдяки використанню парових двигунів і верстатів виробництво стало ефективнішим. Основним паливом, що забезпечувало роботу заводів і фабрик, стало кам'яне вугілля. До кінця 80-х рр. XIX ст. процес переходу до нових форм виробництва загалом завершився. Щонайменше 80 % підприємств уже працювали на паровій енергії.

ВИДОБУТОК ВУГІЛЛЯ В ДОНЕЦЬКОМУ КАМ'ЯНОВУГІЛЬНОМУ БАСЕЙНІ наприкінці XIX ст.

Рік	Загалом в імперії (без Польщі), млн пудів*	У тому числі на Донбасі	
		млн пудів	%
1860	7,4	6,0	81,1
1870	22,3	15,6	70,0
1880	122,3	86,3	70,5
1890	216,4	183,2	84,7
1900	734,5	671,7	91,4

* 1 пуд = 0,0164 тонни.

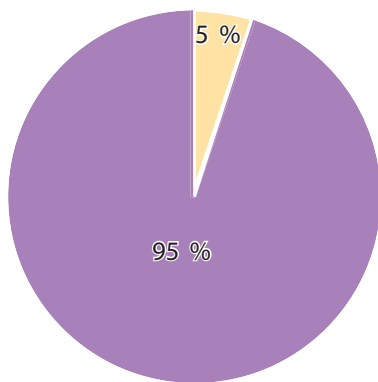
► **ГР 2. Працюємо в парах.** Проаналізуйте наведені дані й визначте, як змінювалася роль Донбасу в загальному видобутку вугілля в Російській імперії. Висловіть спільну думку та наведіть аргумент на її підтвердження.

Цікаві факти

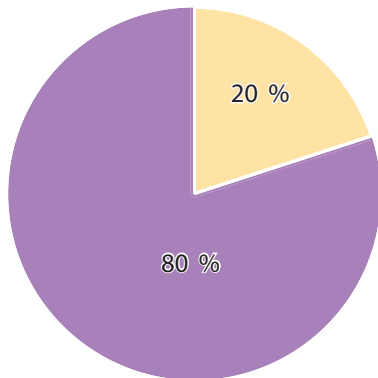
Для спорудження великого металургійного заводу на Донбасі російський уряд безоплатно виділив підприємцеві з Великої Британії Джону Г'юзу (Юзу) землі з вугільними родовищами та призначив доплату за кожну одиницю виробленої продукції. Населений пункт, у якому жили працівники заводу, називали Юзівкою (зараз це місто Донецьк). Дуже швидко Юзівка перетворилася на важливий промисловий центр. За 25 років своєї підприємницької діяльності Дж. Г'юз вивіз до Великої Британії колосальні статки (25 млн рублів золотом).

ВИВЕЗЕННЯ ХЛІБА З РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ в другій половині XIX ст.

До реформи 1861 р.

У 80—90-х рр. XIX ст.

■ Частка врожаю хліба,
що експортувався

■ Частка врожаю хліба,
що залишався
для внутрішнього
споживання

► **ГР 2.** Як реформування сільського господарства вплинуло на його експортний потенціал?

АЯ Словник

Монополія — виняткове право приватних осіб, держави, організацій, фірм тощо в різних сферах діяльності.

Синдикат — монополістичне об'єднання, для якого характерні розподіл замовлень, закупівля сировини та реалізація продукції через єдину систему збуту. Члени синдикату самостійно керують виробництвом, але збутом продукції та встановленням цін займається спільна контора.

Новою ознакою розвитку промисловості на українських землях наприкінці XIX ст. стала концентрація виробництва. Так, замість багатьох дрібних підприємств виникали поодинокі великі заводи. Вони об'єднувалися в **монополії**. Перші монополії діяли у формі **синдикатів** (Союз рейкових фабрикантів, Союз мостобудівних заводів, Союз фабрикантів рейкових скріплень).

3. Процеси модернізації в сільському господарстві

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Створіть денотатний граф, що розкриває сутність процесів модернізації в сільському господарстві українських земель.

Селянська реформа 1861 р. звільнила селянство від особистої залежності, але мало покращила його економічне становище. Розміри наділів більшості селянства були недостатніми для нормального розвитку господарства. Водночас провідники реформи не врахували природного зростання кількості населення, унаслідок чого наділи, якими володіли селяни, почали зменшуватися. У 1914 р. на тій самій кількості ділянок, які вони отримали за реформою 1861 р., на українських землях господарювало майже вдвічі більше селянства. До того ж його обклали досить високими податками й виплатами за землю. За офіційними даними, наприкінці XIX ст. селянство сплачувало в десять разів більше податків, ніж дворянство.

Поява нужденного села стала прямим наслідком реформи 1861 р. Більшість селянства не могла придбати ні додаткову землю, ні сільськогосподарську техніку. Позбавлене можливості вести самостійне господарство, воно було змушене йти працювати на чужій землі. Так, збереглися залишки кріпацтва у вигляді відробіткової системи — селяни обробляли землю поміщиків їхнім господарським інвентарем.

Українські землі зберігали роль європейської житниці, хоча більшість селянства бідувала. Найбільше товарного зерна виробляли на Півдні України, де переважала вільнонаймана праця. Урожайність поступово зростала, але повільніше, ніж у багатьох країнах Європи. Наприкінці XIX ст. українські землі постачали зерно до центральних губерній Російської імперії та забезпечували близько 90 % її зернового експорту.

Одночасно зі зростанням виробництва зерна на експорт збільшувалося виробництво цукру, ячменю й тютюну. Товарного характеру набувало тваринництво. Зокрема, у 80-х рр. XIX ст. на українських землях налічувалося понад тисячу кінних заводів, де розводили високопородних коней на продаж. Провідне місце посідав край у виробництві м'яса, тонкорунної вовни, шкур, кінського волосу та інших продуктів тваринництва.

Розвиток товарного виробництва наприкінці XIX ст. сприяв деяким змінам у спеціалізації районів сільськогосподарського виробництва. Південна Україна, крім Кримського півострова, стала центром поширення торговельного зернового господарства. Крим та Бессарабія зосередилися на розвитку виноградарства. Полтавська губернія була одним із головних виробників тютюну в країні. В інших губерніях Лівобережжя та Правобережжя переважало цукробурякове виробництво.

4. Зародження кооперативного руху

► **ГР 1. Працюємо в малих групах. Метод «Групове обговорення».** Які явища були притаманні кооперативному руху в період його зародження на українських землях?

На українських землях у 60-х рр. XIX ст. налічувалося близько 20 споживчих **кооперативів**. Вони з'явилися в Одесі, Лебедині, Катеринославі, Полтаві, Херсоні, Миколаєві, Чернігові, Києві, Єлисаветграді, Бердянську тощо. Було засновано чимало товариств кредитної кооперації, що надавали позички селянству на розвиток господарства. Виробнича сільськогосподарська кооперація розвинулася у формі артілей, у які об'єднувалися люди, що брали у спільну оренду землю.

✓ Цікаві факти

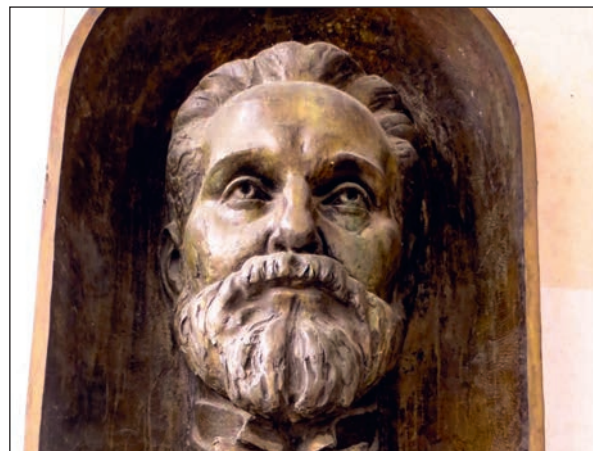
Першим кооперативом на українських землях стало Харківське споживче товариство, засноване в 1866 р. Воно розгорнуло масштабну роботу: відкрило власну пекарню, їдальню та цех мінеральних вод, а також налагодило продаж одягу, палива та швейних машин. Проте успіх кооперативу викликав супротив місцевих купців, які боялися розорення своїх крамниць. Через тиск конкурентів у 1872 р. Харківське споживче товариство було змушене припинити діяльність.

Нікополь. Друга половина XIX ст.:
1) хлібні комори купця Рябчинського;
2) хлібна пристань

АЯ Словник

Кооператив — добровільне об'єднання людей, які на пайових засадах спільно ведуть господарську діяльність певного виду.

Скульптурний портрет засновника українського кооперативного руху Миколи Балліна на будівлі Харківської обласної спілки споживчих товариств. Скульптор І. Голець. 2003 р.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113379

Центральна частина Харкова.
1890—1900 рр.

НАЙБІЛЬШІ МІСТА НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ наприкінці XIX ст.

Місто	Кількість населення в 1897 р., тис. осіб
Одеса	403,8
Київ	247,7
Харків	173,9
Катеринослав	112,8

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Які зміни відбулися в кількості населення найбільших українських міст наприкінці XIX с. порівняно із серединою XIX ст. (с. 34)? Із чим це було пов'язане?

Однак усі тогочасні кооперативні об'єднання діяли на основі звичаєвого права, не були оформлені на законодавчому рівні, що спричиняло чимало складнощів. Саме тому перші кооперативні товариства проіснували недовго.

Розвитку кооперативів перешкоджали низька освіченість населення, яке з недовірою сприймало цю діяльність, відсутність у людей досвіду самостійної організації та управління справами, а також численні недоліки в тогочасних законах і діях влади.

Унаслідок розпаду перших кооперативів розвиток кооперативного руху на українських землях в останній чверті XIX ст. зупинився.

5. Урбанізація. Розвиток торгівлі

► **ГР 1. Працюємо в малих групах.** Назвіть нові явища, що з'явилися в розвитку міст і торгівлі в цей період.

Друга половина XIX ст. стала періодом швидкого зростання міст. Поряд із великими промисловими підприємствами виникали фабрично-заводські поселення, які згодом перетворювалися на нові міста. Поступово містами ставали й залізничні вузли. Кількість дрібних міст скоротилася майже вдвічі, а кількість великих і середніх міст подвоїлася. Так, міське населення українських земель у 60—90-х рр. XIX ст. зросло більш ніж удвічі. За переписом 1897 р., тут налічувалося вже 130 міст. Однак міське населення наприкінці XIX ст. становило лише 13 %, незважаючи на загальне зростання кількості жителів.

Міста, у яких зосереджувалися фабрично-заводські підприємства, перетворилися на великі промислові центри. Найбільшими з них стали Київ, Харків, Катеринослав, Одеса, Херсон, Миколаїв, Єлисаветград, Кременчук, Луганськ, Юзівка, Маріуполь, Кривий Ріг. Наприклад, кількість населення Катеринослава лише за кілька десятиліть зросла в шість разів.

Щоправда, ремісничі й мануфактурне виробництва повністю не зникли. Протягом другої половини XIX ст. ремісничі майстерні й мануфактури задовольняли потреби міщанства і селянства в одязі, посуді, дрібному господарському інвентарі тощо.

Цікаві факти

Для задоволення щоденних потреб населення українських земель у невеликих містах продовжували діяти базари, на яких продавали харчові продукти. Збільшення мережі базарів у 60—90-х рр. XIX ст. було пов'язане з розвитком промисловості та зростанням міст. Наприкінці XIX ст. в Києві щоденно працювали шість базарів, у Харкові та Одесі — п'ять.

Вулиця Хрещатик у Києві. 1897 р.

Великі міста стали також значними культурними центрами, де діяли вищі й середні навчальні заклади, науково-культурні товариства, театри й музеї. Життя звичайних губернських і повітових міст змінилося мало.

Розгортання індустріальної революції, зміни в житті пореформеного українського села сприяли поживавленню торгівлі. Велике значення для її розвитку мала поява залізниць, що зробило товарообіг значно дешевшим і швидшим. Унаслідок цього фактично зникло чумацтво.

Протягом 60—90-х рр. XIX ст. змінювалися форми торгівлі. Зростання кількості міст і міського населення поступово сприяло переходу від базарної торгівлі до торгівлі через крамниці й магазини. Вони передусім зосереджувалися у великих промислових центрах і продавали фабрично-заводські товари.

У пореформений період українські землі посідали провідне місце в зовнішній торгівлі Російської імперії. Через порти Азовського та Чорного морів і митниці Волині й Поділля вивозили значну кількість товарів, вироблених на українських землях. Більшість експорту становила сировина. Поряд із зерном вивозили продукти тваринництва: м'ясо, сало, шкури, вовну тощо.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1. Навчальна гра «Що, де і коли?».** *Правила гри.* Пари учнів та учениць мають скласти по два запитання, що починаються словами «що», «де» і «коли», за розглянутим матеріалом. Потім вони обмінюються аркушами й відповідають на запитання, складені партнером (партнеркою).

Соборний майдан у Житомирі.
На другому плані — Кафедральний собор. XIX ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- економічну політику російського уряду на українських землях у пореформений період;
- зміни в розвитку промисловості українських земель;
- особливості процесів модернізації в сільському господарстві;
- тенденції, що проявилися в кооперативному русі.

Працюємо з хронологією

1865 р. Будівництво першої на українських землях залізниці Одеса—Балта

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111713

2. **ГР 1.** Назвіть основні соціально-економічні зміни пореформеного періоду на українських землях.
3. **ГР 1.** Опишіть особливості індустріалізації окремих регіонів українських земель. Із чим це було пов'язане?
4. **ГР 1.** У чому проявлялося колоніальне становище українських земель у складі Російської імперії в цей період?
5. **ГР 1.** У чому полягає значення кооперативного руху?

Застосовуємо і аналізуємо

6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу зміни в спеціалізації районів сільськогосподарського виробництва українських земель.
7. **ГР 1. Працюємо в парах.** Складіть порівняльну таблицю «Економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії в XIX ст.». Зробіть висновок про спільне та відмінне.

Галузь	Особливості розвитку	
	Перша половина XIX ст.	Друга половина XIX ст.

8. **ГР 1.** Виконайте завдання із хронології.
 - 1) За додатковими джерелами з'ясуйте, коли в країнах Заходу виникли перші залізниці. Скільки років розділяють час їхньої появи та будівництво першої залізниці на українських землях у складі Російської імперії?
 - 2) Яка важлива для країни подія відбулася у США в рік, коли на українських землях у складі Російської імперії побудували першу залізницю?

9. **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «ПРЕС».** Проаналізуйте економічні процеси другої половини XIX ст. на українських землях у складі Російської імперії. Наведіть три аргументи, що обґрунтовують переваги ринкової економіки та важливість чесної конкуренції для розвитку суспільства.

Оцінюємо і створюємо

10. **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Симуляція».** Розподіліть обов'язки, розробіть і презентуйте план-проект створення (на вибір):
 - 1) великого селянського господарства;
 - 2) споживчого кооперативного товариства;
 - 3) великого металургійного підприємства.Проведіть конкурс планів-проектів і визначте той, який найкраще відповідає реаліям свого часу.
11. **ГР 2. Працюємо в парах.** Доберіть ключові слова до поняття «кооперативний рух». На їхній основі пропишіть промпт (запит) та за допомогою сервісів штучного інтелекту створіть візуальне зображення. Результат роботи перевірте на наявність історичних помилок.
12. **ГР 3. Працюємо в малих групах.** Підготуйте добірку експонатів до експозиції «Цукрова промисловість України в XIX ст.» для віртуального історичного музею. Запишіть до неї аудіогід. Проведіть конкурс робіт.
13. **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Освітній проект».** Припустимо, що ви плануєте заснувати кінний завод на українських землях у другій половині XIX ст. Напишіть бізнес-план цього проекту.
14. **ГР 2. Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема».** Обговоріть та прийдіть до спільної аргументованої думки щодо твердження, що внаслідок селянської реформи 1861 р. українське село не стало заможним, а перетворилося на нужденне.

§ 18. Населення українських земель у пореформений період

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111714

1. Кількість і склад населення українських земель під російською владою в другій половині XIX ст.

► ГР 2. Працюємо разом. Метод «Скрайбінг».

Візуалізуйте зміни, що відбувалися в кількості й складі населення українських земель у другій половині XIX ст. порівняно з першою половиною століття.

Упродовж другої половини XIX ст. кількість населення дев'яти губерній, утворених російською владою на українських землях, збільшилася з 13,5 до 23,5 млн осіб. Особливо швидкими темпами зростала кількість жителів Півдня і Сходу України, де відбувався бурхливий розвиток промисловості. Міське населення Правобережжя та Лівобережжя за цей час збільшилося у три рази, Півдня і Сходу — у п'ять разів. Більшість населення українських земель становило селянство (22 млн осіб). Промислових робітників наприкінці XIX ст. налічувалося близько 360 тис. осіб. За національним складом у населенні переважали українці. Найбільша частка росіян була характерна для губерній Півдня і Сходу — 21—27 %.

Суттєвих змін зазнав національний склад населення Криму. У 90-х рр. XIX ст. відбулася чергова хвиля масової еміграції з півострова кримськотатарського населення через постійні релігійні утиски й безвихідне становище безземельного селянства. Це призвело до того, що на 1897 р. із 1,5-мільйонного населення півострова 70 % становили росіяни та лише 13 % — кримські татари, що перетворилися на національну меншину.

2. Селянство

► ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Кола Венна».

Порівняйте становище селянства в пореформений період та в першій половині XIX ст.

У пореформений період село загалом зберігало свій давній вигляд. Українське селянство залишалося частиною населення, яке шанувало традиції та народну культуру, вважало своєю рідною мовою

ПРИГАДАЙТЕ

1. ГР 1. Якою була кількість населення українських земель у складі Російської імперії наприкінці XVIII ст.?
2. ГР 1. Назвіть особливості складу населення українських земель, підвладних Російській імперії, у цей період.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про зміни кількості й складу населення українських земель у другій половині XIX ст.;
- особливості становища різних верств населення тогочасного українського суспільства.

Хата в селі Старокозаче (Одеська область). XIX ст.

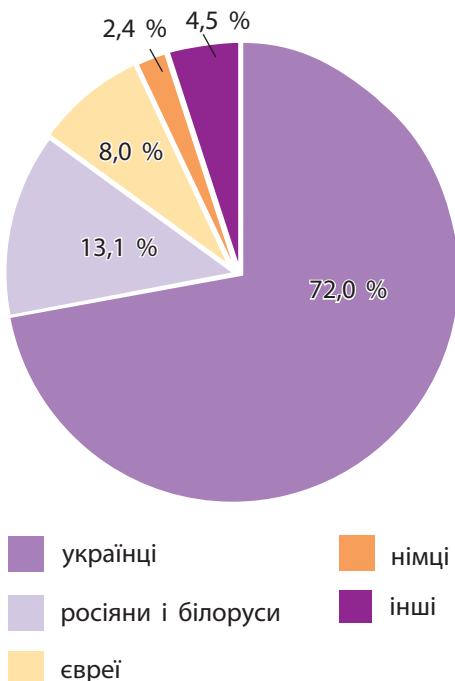

Кінна сінокосарка. XIX ст.

Жнива в Україні. Художник М. Пимоненко. 1896 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ наприкінці XIX ст.

» ГР 1. Працюємо в парах.

Охарактеризуйте особливості національного складу населення українських земель у цей період. Поясніть, чому населення було багатонаціональним.

українську. Протягом другої половини XIX ст. в середовищі незаможного селянства переважало житло, що складалося із хати й сіней. Заможні господарі все частіше влаштовували у своєму житлі ще й комору. Із початку XX ст. через вплив міст у хаті вже відгороджували кухню.

У харчуванні українського селянства значних змін не відбулося. Їжа більшості людей була простою та одноманітною: споживали переважно крупи й борошно, картоплю та інші овочі.

Важливе місце в житті українського села посідала селянська громада. Проте реформа 1861 р. суттєво змінила її економічні й правові основи. Громада стала нижньою ланкою імперської адміністрації. Уся земля належала громаді, яка розподіляла її між окремими селянськими господарствами. Селянин міг продати свою ділянку лише за згодою громади. Ліси, пасовища, луки, річки, озера залишалися неподільною спільною власністю громади.

Наприкінці 60 — у 70-х рр. XIX ст. українське селянство почало використовувати заводські металеві знаряддя праці. Поширення набули нові залізні плуги та плуги із залізними частинами, до яких впрягали коней. Заміна волів кіньми збільшила продуктивність праці в обробці землі та перевезенні зерна в кілька разів. Заводи сільсько-господарського машинобудування випускали культиватори, парові молотарки тощо. Проте користуватися технікою могли не всі. Наприкінці XIX ст. на українських землях з'явилося чимало механічних млинів, які поступово витіснили дерев'яні вітряки та водяні млини.

У пореформений період селянство почало господарювати самостійно, помітним ставало його майнове розшарування. Унаслідок цього селянство розділилося на три основні групи:

- Заможні селяни успішно поєднували власну тяжку працю та працю сільських найманих працівників, а також ініціативність і хист до землеробства. Їхні

Ткацький верстат. XIX ст.

У селянській хаті. XIX ст.

господарства пристосувалися до потреб ринку та орієнтувалися на виробництво товарної продукції. Вони збільшували свої наділи, купуючи землю у збіднілих односельців, мали кілька коней і сільськогосподарський інвентар.

- Господарі середнього достатку, або середняки, мали земельні наділи, що давали можливість прогодувати сім'ю. Вони також тримали кілька коней і голів худоби. Дорогу сільськогосподарську техніку середняки купували рідко. Працювали вони переважно самі, оскільки не могли найняти робітників.
- Бідні селяни, або бідняки, узагалі не мали землі або мали її недостатньо для того, щоб прогодувати себе та свою родину. Вони йшли в найми до заможних односельців і поміщиків або шукали іншої сезонної роботи. Бідняки стали найчисленнішою групою тогочасного сільського населення.

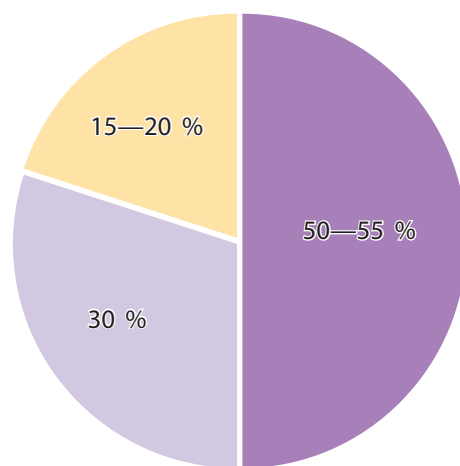
Через велику кількість бідних селян у селах постійно зростало невдоволення та назрівали конфлікти.

3. Дворянство

- **ГР 3. Працюємо в парах. Метод «ПРЕС».** Висловіть три аргументи, які підтверджують або спростовують твердження, що становище дворянства в пореформений період суттєво змінилося.

Реформа 1861 р. суттєво позначилася на становищі дворянства. Землевласники, які звикли розпоряджатися долею свого селянства і не замислювалися над тим, звідки беруться гроші, опинилися в незвичних для себе умовах. Тепер для забезпечення гідного життя вони мали навчитися підраховувати вартість робіт, витрати, прибутки та вести інші справи. Для багатьох це виявилось надто складно. Замість переобладнання своїх маєтків і придбання машин дворяни намагалися зберігати звичний стиль життя. Коли грошей не вистачало, закладали маєтки

РОЗШАРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

- бідне селянство
- господарі середнього достатку
- заможне селянство

- **ГР 2. Працюємо в парах.** Яким було співвідношення часток бідного, заможного селянства та господарів середнього статку? Висловіть власну думку, чому воно було саме таким.

Будинок Ф. Фальц-Фейна в Одесі.
Сучасний вигляд

Працюємо із джерелом
3 історії родини
Симиренків
rnk.com.ua/114463

Дворянська родина. Друга половина XIX ст.

Етикетка цукрової продукції, яку випускала компанія «Брати Яхненки і Симиренко». 1870 р.

та брали позички. Унаслідок цього на 1877 р. великі борги накопичили понад дві третини дворян. Розплачуватися за безтурботне життя багатьом доводилося землею, яку в них купували підприємливі селяни. У 1862—1914 рр. дворянське землеволодіння на українських землях скоротилося наполовину.

Проте частина землевласників Правобережжя та Півдня України змогла перебудувати свої господарства відповідно до нових умов. У своїх маєтках-економіях вони створювали великі товарні виробництва з використанням вільнонайманої праці. На початку 90-х рр. XIX ст. серед поміщицьких господарств краю маєтки-економії становили 40 %. Найвідомішими були земельні магнати Півдня України: Фальц-Фейни в Криму, Аркаси на Херсонщині, Голуби на Катеринославщині. Хоча за своєю соціальною належністю власники нових господарств залишалися привілейованим дворянським станом, фактично вони наближалися до великої буржуазії. Деякі з них згодом стали також власниками фабрик, заводів, банків.

4. Буржуазія

► **ГР 1. Працюємо в малих групах.** Визначте закономірності формування нової еліти. Які соціальні групи найчастіше ставали підприємцями? Чому саме вони?

Реформи 60—70-х рр. XIX ст. сприяли появі нових верств суспільства — буржуазії та промислового робітництва. Процес формування буржуазії розпочався ще до реформ. Представники нової суспільної верстви були здебільшого вихідцями з купецтва або заможного селянства.

Прикладом становлення українського підприємництва була компанія «Брати Яхненки і Симиренко». У пореформений період вона стала лідером у цукровій промисловості.

Цікаві факти

Родина Терещенків уславилася своєю **меценатською** діяльністю. М. Терещенко виділяв кошти на будівництво притулків, навчальних закладів, лікарень, храмів, музеїв, пам'ятників, театральних приміщень. Допомогав він і окремим українським митцям.

Поштові марки України, присвячені родині Терещенків. 2014 р.

Наступним етапом формування буржуазії стала індустріалізація. Одночасно з появою фабрично-заводських підприємств, банків, бірж на українських землях посилювалися позиції буржуазії. Її лави активно поповнювали представники інших станів. Крім купецтва, кількість буржуазії збільшувалася завдяки заможним селянам, чумакам, сільським лихварям. До неї приєднувалися і дворяни, які зуміли створити товарні господарства в сільськогосподарському виробництві, харчовій промисловості тощо. Найвідомішими з них були правобережні дворяни Бобринські, Потоцькі, Браницькі.

Почесне місце серед найбагатших підприємців України посідала сім'я Терещенків — вихідці з давнього козацького роду міста Глухів. Представниками української буржуазії пореформеного періоду були також Харитоненки, Римаренки, Симиренки та інші.

5. Промислове робітництво

► ГР 1. Працюємо в малих групах. Метод «Кола Венна».

Порівняйте становище промислового робітництва в тогочасних країнах Заходу і на українських землях, підвладних Російській імперії. Що було спільного та чим воно різнилося?

Новою суспільною верствою українського суспільства стало промислове робітництво. Наприкінці XIX ст. воно налічувало 330 тис. осіб. Це було лише 7 % наявної робочої сили, хоча загалом її кількість у пореформений період зросла в чотири рази.

На відміну від селянства, промислове робітництво не мало засобів виробництва та мусило продавати

Постать в історії

Головою родини Терещенків був **Артем Терещенко**. Свій капітал він створив, забезпечуючи продовольством російську армію під час Східної (Кримської) війни. Зароблені гроші він вклав у будівництво великої цукроварні в селі Хутір-Михайлівський на Чернігівщині. У пореформений період активізувалася підприємницька діяльність голови родини та його синів — Миколи і Федора. Родина посіла провідні місця в торгівлі хлібом, цукром, худобою, у лісообробці, цукровому, виноробному, суконному виробництві.

За успішну підприємницьку діяльність А. Терещенку надали дворянське звання. Згодом брати Терещенки стали одними із засновників цукрового й рафінадного синдикатів та Всеросійського товариства цукрозаводчиків.

Словник

Меценат — заможний покровитель наук і мистецтв, який добровільно й безкорисливо сприяє розвитку культури, освіти і науки або матеріально підтримує їхніх представників.

**Із брошури фабричного інспектора про умови життя робітників
на різних промислових підприємствах (Чернігів, 1889 р.)**

...Цікаве житлове приміщення виявила інспекція на сірниковій фабриці Г. Вороніна (Чернігівська губернія): тут роль житлового приміщення відіграє двоповерхова дерев'яна сушильня. І до цього чотирикутного дерев'яного ящика, у який напхано без розбору цілу масу людей обох статей і різного віку (сімейні з немовлятами, юнаки, дівчата і старі), немає навіть східців, а є лише приставний поміст без поручнів з обледенілою (взимку) поверхнею, наче навмисно призначеною для того, щоб люди ламали собі руки й ноги на цій вкрай крутій похилій площині.

На другій сірниковій фабриці Ф. Осипова (Чернігівська губернія, хутір Софіївка) казарми схожі на темний коридор (горище) з голими стінами без вікон. Робітники різні за віком та обох статей сплять гуртом на голій підлозі, притиснувшись один до одного (наш

огляд був взимку). У жодного з них ми не помітили ні підстилки, ні ковдри, ні подушки. Усі спали не роздягаючись, і коли вставали, то під ними виявлялася безліч сірників, принесених на одязі із фабрики. Умивалися люди з гнилої калюжі, виритої перед фабрикою, куди викидали всі фабричні відходи, бруд. Казарми-спальні загалом були влаштовані в Харківському окрузі так: дво- або багатоповерховий кам'яний, а іноді й дерев'яний будинок поділяється всередині на кілька великих залів. Одна з них є кухнею, друга спільною їдальнею, решта — спальні. Між іншим, такий поділ дається рідко (лише на найбільших заводах), частіше і кухонна піч, і їдальня містяться у спальні. Для спання зазвичай стоять нари, рідше ліжка... Досить часто (щоб виграти місце) нари бувають у два й навіть у три яруси [7].

► **ГР 2.** Яку інформацію про умови життя промислового робітництва тогочасних українських земель можна отримати із джерела?

А:Я Словник

Страйк — колективне організоване припинення роботи або інша протидія нормальному перебігу робочого процесу з метою домогтися виконання певних вимог.

Цікаві факти

Заробітна плата промислового робітника була єдиним джерелом його існування. Проте її видавали нерегулярно. Зазвичай розрахунки з робітниками здійснювалися лише три-чотири рази на рік. До чергової платні робітник отримував продукти в заводській крамниці в борг за цінами, що значно перевищували ринкові.

свою робочу силу. У другій половині XIX ст. воно було неоднорідною за складом верствою. Значну його кількість становили сезонні працівники, зайняті в цукровій промисловості. У позасезонний час вони поверталися до своїх сіл. Суто промисловими робітниками стали насамперед жителі нових промислових районів — шахтарі Донбасу, металурги Кривого Рогу та інші.

Умови життя й праці промислового робітництва, за деякими винятками, зовсім не відповідали тогочасним європейським нормам. Особливо тяжким було становище робітництва у великих промислових центрах. Унаслідок цього робітники майже не вживали м'яса, а обмежувалися найпростішою їжею (хліб, картопля, сало тощо).

Знедолене становище спричиняло **страйки** робітників та інші сутички з власниками підприємств. Завдяки виступам робітництво інколи виборювало деяке поліпшення свого становища.

Висококваліфіковані робітники згодом почали отримувати непогану платню. Деякі з них навіть могли наймати прислугу.

6. Інтелігенція. Становище жіноцтва

► **ГР 2. Працюємо разом. Метод «Уявний мікрофон».** Що було характерне для становища української інтелігенції та жіноцтва в суспільстві цього періоду?

Новою верствою в тогочасному українському суспільстві стала **інтелігенція**. До неї належали особи, які

займалися медициною, викладацькою діяльністю, наукою, мистецтвом, літературою, а також державні службовці. У другій половині XIX ст. їй були притаманні такі ознаки:

- стрімке кількісне зростання;
- посилення впливу на суспільно-політичне життя;
- поступове оформлення в окрему суспільну верству;
- поява традиції протестного ставлення до влади.

За даними перепису населення 1897 р., у Російській імперії на території дев'яти губерній, утворених на українських землях, проживало понад 134 тис. осіб, які належали до інтелігенції.

У XIX ст. змінювалися уявлення про місце жінки в суспільстві провідних країн Європи. Ці тенденції набули поширення й на українських землях. Хоча вони торкнулися лише незначної частини жіноцтва. Переважно це були жінки, що належали до еліти суспільства, а також жительки великих промислових центрів. В українських селах зберігалися давні традиції родинного життя та місця жінки в ньому.

Деякі жінки із заможних родин прагнули здобути вищу освіту та брати активну участь у громадському житті. Проте їм заважали законодавчі обмеження та безліч упереджень у суспільстві.

Швидкий розвиток великої промисловості зумовив зростання міст і населення в них. Хатнім господарством і вихованням дітей, як і раніше, опікувалися жінки. Ця праця не була легкою та ще й не оплачувалася. Жінка залишалася економічно несамостійною, що спричиняло нерівноправ'я. Таким чином, покладені на жінок обов'язки обмежували їхню економічну самостійність, ставили в залежність від чоловіка, нерідко призводили до домашнього насильства.

Найчастіше на роботу влаштовувалися незаміжні жінки або ті, сім'ї яких перебували в скрутному матеріальному становищі. Загалом на тогочасних промислових підприємствах працювало близько 15 % жінок. Проте платня жінок становила лише дві третини від зарплати чоловіків за ту саму роботу.

Нерівноправність жінок у суспільстві ставала передумовою для поширення руху за їхню **емансипацію**.

❗ Зверніть увагу

Український громадсько-політичний діяч та історик Іван Лисяк-Рудницький називав другу половину XIX — початок XX ст. «інтелігентською добою».

Видобуток вугілля на одній із шахт Донбасу. Друга половина XIX ст.

А-Я Словник

Інтелігенція — соціальна верства, яка формується в суспільстві з-поміж осіб, професійно зайнятих розумовою працею (лікарі, викладачі, інженери, вчені тощо).

Емансипація жінок — надання жінкам рівних із чоловіками прав у сімейному, суспільному, трудовому й політичному житті.

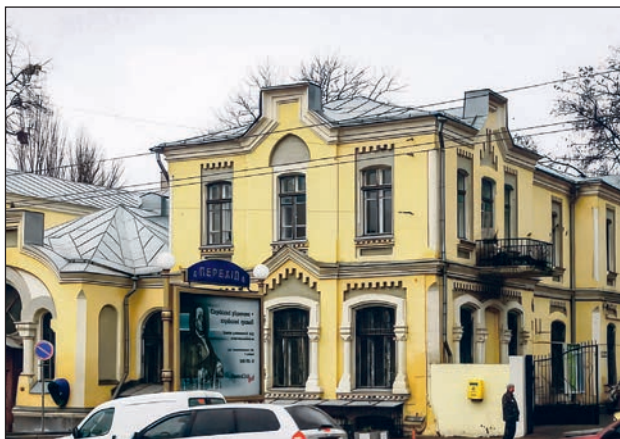
© Навчальний фільм

rnk.com.ua/115089

✓ Цікаві факти

На думку сучасного українського історика Олександра Рубльова, на українських землях під владою Російської імперії появу української інтелігенції започаткувало Кирило-Мефодіївське братство. На підпорядкованих Австрійській імперії українських землях початок формування української інтелігенції дослідник пов'язує з діяльністю «Руської трійці» та Головної руської ради.

Безплатна лікарня для робітників у Києві, побудована коштом М. Терещенка (зараз «Охматдит»)

Сторінками подій
rnk.com.ua/113380

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- нові явища у становищі українського селянства, дворянства, буржуазії, промислового робітництва, інтелігенції та жіноцтва в другій половині XIX ст.

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111715

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 2. Навчальна гра «Шість запитань». *Правила гри.* Пари учнів та учениць мають скласти за розглянутим матеріалом шість запитань, що потребують короткої відповіді. Потім вони обмінюються аркушами й за визначений час відповідають на запитання, складені партнером (партнеркою).
2. ГР 1. Поясніть, як реформи 60—70-х рр. XIX ст. змінили соціальну структуру

суспільства. Які старі стани зникли або зазнали змін, а які нові з'явилися?

3. ГР 1. Поясніть, як модернізація суспільства, з одного боку, сприяла зміні уявлень про місце жінки, а з іншого — посилювала її економічне нерівноправ'я та залежність.

Застосовуємо і аналізуємо

4. ГР 2. Працюємо в малих групах. Створіть ментальну карту або схему до теми «Українське суспільство після реформ».
5. ГР 1. Складіть таблицю «Зміни становища основних верств суспільства українських земель другої половини XIX ст.».

Верства	Зміни у становищі

6. ГР 2. Працюємо в малих групах. Створіть схему, що відображає основні перешкоди та чинники, які впливали на становище жінки. Укажіть, які з них були економічними, а які — соціальними.
7. ГР 2. Запропонуйте слова-асоціації до поняття «емансипація». Складіть сенкан, який розкриває це поняття.

Оцінюємо і створюємо

8. ГР 2. Підготуйте мінідослідження «Відображення життя українського селянства другої половини XIX ст. у романі Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”».
9. ГР 2. За додатковими джерелами підготуйте добірку експонатів до експозиції «Український меценат» для віртуального музею історії України (на прикладі родин Терещенків, Ханенків та інших).
10. ГР 3. Працюємо в малих групах. Розробіть ескіз плаката або рекламного оголошення кінця XIX ст., що закликає до рівноправності жінок і чоловіків. Які символи та гасла ви використаєте?

§ 19. Повсякденне життя. Розвиток освіти й науки

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111716

1. Зміни в повсякденному житті

» ГР 3. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм».

Яких змін зазнало повсякденне життя в цей період порівняно з першою половиною XIX ст.?

Процес модернізації, що охопив українські землі в другій половині XIX ст., додав змін у повсякденне життя всіх верств суспільства. Вони насамперед проявилися в урбанізації, зміні ролі жінки, зростанні освіченості населення тощо.

Особливо помітними були зміни у великих містах (Одеса, Київ, Харків, Катеринослав тощо). Ці зрушення спричиняли зміни в побуті, звичаях і традиціях українського населення. Важливу роль у змінах міського життя відіграли благодійники. Меценатство в цей період набуло значного поширення серед заможних і шляхетних людей.

Проте заможні містяни (здебільшого банкіри, власники великих підприємств, торговельних фірм, вищі державні чиновники тощо) створювали комфортні умови життя лише для привілейованих верств населення, до яких належали самі. Вони мали у своїх оселях електричне освітлення, телефон, каналізацію, пересувалися містом кінними екіпажами або автомобілями, вишукано одягалися, купували ювелірні прикраси, дорогі годинники, елітні парфуми. Новою модною традицією заможних людей стало «їздити на води» або відвідувати гірські курорти (Баден-Баден, Емс, Трускавець, Миргород та інші).

Містяни середнього статку (державні службовці, торговці, власники майстерень, юристи, лікарі, учителі тощо) активно купували грамофони, велосипеди та інші нові винаходи, дбали про здобуття дітьми вищої освіти.

Значні зміни відбулися і в житті міських нижчих верств населення (робітники заводів і фабрик, вантажники, двірники, прибиральники, пралі тощо). Їхня кількість поступово зростала завдяки переселенню селян до міст.

Зміни в побуті сіл відбувалися набагато повільніше, ніж у містах, проте були вже досить

ПРИГАДАЙТЕ

- ГР 1.** Назвіть прояви та особливості повсякденного життя у складі української спільноти кінця XVIII — першої половини XIX ст.
- ГР 1.** Якими були основні здобутки української культури першої половини XIX ст.?
- ГР 1.** У чому полягає взаємозв'язок у розвитку українського руху та української культури?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про зміни в повсякденному житті України в середині XIX — на початку XX ст.;
- про розвиток освіти на українських землях;
- про видатних українських вчених і їхні наукові здобутки;
- про роль Наукового товариства імені Т. Шевченка у становленні української національної науки.

✓ Цікаві факти

Жителі українських міст у другій половині XIX ст. у вихідні дні відвідували театри й кінотеатри або вирушали на прогулянку до парку, де грав духовий оркестр і працювали атракціони. Влітку популярними були катання на човнах у приміських водоймах. Взимку ходили на ковзанки. Новою звичкою стало відвідування у вільний час кав'ярень і цукерень.

Київський кінний трамвай, запущений у часи головування С. Сольського. Кінець XIX ст.

Степан (Стефан) Сольський.
Друга половина XIX ст.

Постать в історії

У Києві найбільші зміни відбулися за **Степана (Стефана) Сольського**, який обіймав посаду міського голови в 1887—1900 рр. На вулицях міста в цей час ввели електричне освітлення, облаштовували набережні Дніпра, будували водогін і каналізацію та активно висаджували дерева й кущі. Під час головування С. Сольського в Києві з'явилися також пам'ятник Богдану Хмельницькому, міська кінна залізниця, перший електричний трамвай та міська електростанція, театр «Соловцов», завершилося спорудження Володимирського собору. У цей час у Києві нараховувалося понад 4500 крамниць.

Відкриття пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві. 1888 р.

помітними. Так, одяг значної частини селян виготовляли не з домотканого полотна, а з «мануфактури» — тканин, виготовлених промисловим способом. Фасони одягу почали нагадувати міські. Жінки носили шалі, хустки, золоті та срібні прикраси, намиста. Стрімко поширювалося взуття промислового виробництва.

Змінювало свій вигляд і внутрішнє облаштування селянської хати. Наприкінці XIX ст. набули поширення трикамерні хати (хата, сіни, комора). У сінях почали відгороджувати місце для кухні. Внутрішнє планування хати залишалося традиційним. Більшість хатнього начиння, господарських пристроїв також були промислового виробництва.

Поряд із традиційними землеробськими знаряддями праці в заможніших господарствах з'являлися кінні косарки, металеві плуги, механічні млини, парові молотарки, сіялки тощо.

Для колишніх селян, що прибули до міста, докорінно змінилося майже все: розпорядок дня, одяг, харчування, житло, характер праці, а часто навіть і мова. З'явився новий для них звичай — вихідний день. Вони могли піти до церкви, відвідати недільну школу для дорослих або прогулятися в міському парку. Із видовищ віддавали перевагу кінотеатру або цирку.

Для нових містян змінилася також культура харчування. Якщо в селі споживали те, що вирощували на своїй ділянці землі, то в місті щодня ходили до продуктової лавки або на базар купувати продукти.

Будівля Літнього театру на території Чернігівського Валу.
Початок XX ст.

Зміни торкнулися й родинного життя. У міських сім'ях було менше дітей, ніж у сільських. У місті біднота тіснилася в найманому житлі, і мати багатодітну сім'ю означало додаткові труднощі. Жінки в місті часто влаштовувалися на роботу, щоб збільшити доходи сім'ї. Це супроводжувалося і змінами у свідомості жінок, оскільки вони отримували певну фінансову самостійність. Жінки, які працювали на виробництві, мали менше часу для догляду за дітьми та ведення хатнього господарства. У сім'ях, як і раніше, зберігалися традиційні патріархальні відносини.

Водночас міська біднота намагалася зберегти зв'язок із землею. Оселяючись на міських окраїнах, колишні селяни заводили городи, невеликі садки, утримували худобу та свійську птицю.

Традиційно важливе значення відігравали відзначення релігійних свят та дотримання обрядів (весілля, хрещення, похорон тощо).

2. Розвиток освіти в другій половині XIX ст.

► **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Складіть структурно-логічну схему, що демонструє систему освіти в другій половині XIX ст. Зробіть висновок, яких змін вона зазнала та із чим це було пов'язане.

У другій половині XIX ст. українська культура продовжувала розвиватися в умовах колонізаторських політичних режимів. Особливо негативно вони впливали на народну освіту. Початкових і середніх шкіл не вистачало. До скасування крі-

Зверніть увагу

Перша недільна школа для дорослих на українських землях запрацювала 11 жовтня 1859 р. Її відкрили в Києві в будинку повітового дворянського училища за сприяння київських громадівців. Крім читання й письма, тут викладали історію рідного краю. У 1862 р. на українських землях уже налічувалося понад 110 недільних шкіл.

Працюємо із джерелом

Зі звіту повітового відділення Київської єпархіальної училищної ради про шкільну освіту на Черкащині наприкінці XIX ст.

...Навчалось у звітному році в шести церковно-парафіяльних школах (Черкаського) повіту 4976 хлопчиків і 454 дівчинки, із них 188 хлопчиків і 18 дівчаток навчалися в однокласних школах.

У школах грамоти навчалось 1369 хлопчиків і 82 дівчинки, загалом навчалось грамоти 6881 особа. Усіх дітей православного віросповідання, що навчаються, у повіті було 7649. Не навчається дітей у повіті 74 %, із них 8396 хлопчиків і 14 318 дівчаток [8].

► ГР 2. Працюємо в парах.

Порівняйте наведені статистичні дані та зробіть загальний висновок

Навчальний фільм

rnk.com.ua/115090

Урок у недільній школі Х. Алчевської.
1895 р.

Христина Алчевська. 1892 р.

Постать в історії

Чимало зусиль для розвитку недільних шкіл, а також жіночої освіти доклала **Христина Алчевська**. Вона присвятила своє життя тому, щоб зробити освіту доступною для широкого загалу, а особливо для жінок. У 1862 р. вона заснувала Харківську жіночу недільну школу, яка спочатку діяла нелегально. Із 1870 р. після набуття законного статусу її школа протягом 60 років була центром освіти дорослих не тільки на українських землях, але й на всій території Російської імперії. На міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти (Франція, 1889 р.) Х. Алчевську обрали віцепрезидентом Міжнародної ліги освіти.

посного права в Російській імперії освіта на українських землях, особливо початкова, не відповідала потребам часу. Чимало дворян вважали, що вона селянству взагалі не потрібна. Царський уряд мало підтримував початкові школи.

Зміни в освіті стали відчутними вже наприкінці 50-х рр. XIX ст. Молода інтелігенція, студенти, що об'єдналися в громади, активно опікувалися створенням недільних шкіл для дорослих у містах.

До цих шкіл насамперед пішло навчатися робітництво. Викладання в багатьох із них здійснювали українською мовою, видавали букварі й підручники, у тому числі «Буквар» Т. Шевченка. Однак у 1862 р. влада вирішила закрити недільні школи. Становище дещо поліпшилося після проведення реформ. Відкриттю нових шкіл у 70-х рр. XIX ст. сприяли земства. На Правобережній Україні, де їх не було, початкова освіта підпорядковувалася православній церкві.

Загалом рівень письменності в українських селах наприкінці XIX ст. становив близько 20 %, а в містах — 50 %.

Система середньої освіти Російської імперії передбачала кілька типів шкіл: це класичні гімназії, реальні гімназії, кадетські й духовні училища, семінарії. У 1859 р. в Києві відкрили першу жіночу гімназію. Менш ніж за 20 років гімназії були в усіх губернських, а також у деяких повітових містах. У 90-х рр. XIX ст. на українських землях працювали приблизно 150 чоловічих і жіночих гімназій. Для розмежування реальної та класичної середньої освіти в 1871 р. влада здійснила реформу. Реальні гімназії перетворилися на реальні училища. Вони давали певну професійну спеціалізацію. На

1876 р. налічувалося 19 реальних училищ. Класичні гімназії готували до вступу в університети.

У Російській імперії більшість закладів середньої освіти, особливо спеціалізованих, були закріплені за окремими урядовими відомствами. Так, міністерство народної освіти опікувалося вчительськими семінаріями, міністерство внутрішніх справ — ветеринарними училищами, військове відомство — кадетськими корпусами, військовими училищами й школами. Синод контролював богословські заклади. Чимало закладів середньої освіти (ремісничі училища) утримували земства або приватні особи. На українських землях найвідомішою стала Колегія Павла Галагана, заснована в 1871 р. в Києві.

У другій половині XIX ст. закладами вищої освіти на українських землях були три університети — Київський, Харківський і Новоросійський, створений у 1865 р.

Становлення індустріального суспільства, розвиток промисловості обумовили появу закладів вищої технічної освіти: політехнічного інституту в Києві, ветеринарного та технологічного інститутів у Харкові, сільськогосподарського інституту в Одесі, гірничого інституту в Катеринославі.

3. Розвиток науки

► **ГР 3. Працюємо в парах.** Визначте ключові слова та створіть на їхній основі «хмаринку слів», яка описує розвиток науки в другій половині XIX ст.

У другій половині XIX ст. в Європі спостерігався розквіт природничих і точних наук. Університети на українських землях перетворилися на важливі наукові центри Російської імперії або ж усієї Європи.

Протягом другої половини XIX ст. науковцями світового рівня стали такі вчені, що працювали на українських землях: етнограф Микола Миклухо-Маклай, хімік Микола Бекетов, ембріолог Олександр Ковалевський, засновники першої в Російській імперії та другої у світі бактеріологічної станції Ілля Мечников і Микола Гамалія, основоположник ядерної фізики Микола Пильчиков.

У другій половині XIX ст. помітне піднесення відбувалося в гуманітарних науках, особливо в історичній. Широкого визнання здобули праці Миколи Костомарова, який досліджував історію українських земель періоду Руїни та Гетьманщини.

✓ Цікаві факти

Спеціальна середня освіта набула значного поширення з розвитком промисловості, яка потребувала великої кількості спеціалістів із різних галузей. У 1888 р. було затверджено «Основні положення про промислові училища» про створення системи промислової технічної освіти. Училища забезпечували кваліфікованими працівниками залізничний транспорт, гірничу, металургійну, цукрову промисловість. Вони також готували спеціалістів для сільського господарства, торгівлі, флоту.

Софія Русова. Друга половина XIX ст.

і Постать в історії

В останній третині XIX ст. з поширенням дитячих садків виникла й дошкільна педагогіка. Значну роль у її становленні та розвитку відіграла активна учасниця українського руху **Софія Русова**. Крім дошкільної освіти, вона багато уваги приділяла розвитку освіти жінок. Із 1909 р. С. Русова викладала на Вечірніх вищих жіночих курсах Аделаїди Жекуліної та у Фребелівському педагогічному інституті в Києві.

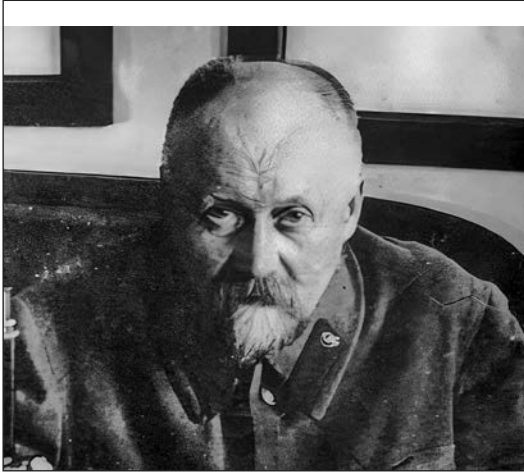
Чинники

Розвиток промисловості, що потребував кваліфікованих спеціалістів і нових технологій

Загальний прогрес у науці й техніці в Європі

Поширення філософії позитивізму, що сприяло пошуку точних вимірів фізичних і суспільних явищ

Відсутність ідеологічного забарвлення в дослідженнях, а отже, і конфлікту з владою (хоча й не завжди)

Данило Заболотний. Початок XX ст.

Постать в історії

Данило Заболотний зробив свої перші відкриття, працюючи лікарем на бактеріологічній станції в Одесі. Зокрема, він перевіряв на собі винайдений ним препарат проти холери. Вчений брав участь та очолював експедиції для боротьби із чумою, холерою та іншими захворюваннями до Індії, Ірану, Китаю, Месопотамії, Аравійського півострова. Д. Заболотний був автором понад 100 наукових праць. Він першим у світі виявив роль польових гризунів у поширенні чуми. У 1928—1929 рр. вчений був президентом Всеукраїнської академії наук. Д. Заболотний заснував Інститут мікробіології та епідеміології Академії наук України, якому було присвоєно його ім'я.

Копітку роботи над вивченням історичних документів проводив Володимир Антонович. На цей час припала активна дослідницька діяльність молодого покоління істориків — Олександри Єфименко, Дмитра Багалія, Дмитра Яворницького та інших.

У галузі дослідження історії української мови, літератури, фольклору плідно працював Павло Житецький. Низку ґрунтовних праць із проблем мовознавства створив Олександр Потебня. Значними були досягнення в різних галузях наук Володимира Вернадського, який передусім відомий як засновник вчення про біосферу і ноосферу.

Київську алгебраїчну школу заснував математик Дмитро Граве. Значний внесок у розвиток різних галузей математики зробили харківські вчені Дмитро Синцов, Сергій Бернштейн, Володимир Стеклов.

Світове визнання здобули праці Василя Данилевського з ендокринології та Миколи Трінклера із хірургії. Епідеміолог і мікробіолог Данило Заболотний першим у світовій практиці виявив шляхи поширення чуми та запропонував ефективні засоби боротьби з нею.

Заяпитання і завдання

Знаємо і розуміємо

- ГР 1.** Навчальна гра «Ким є ці особи?». *Правила гри.* Учні та учениці об'єднуються в команди, яким надаються комплекти карток із прізвищами діячів культури та науки. Командам треба розподілити їх за сферами діяльності.
- ГР 1.** Як становлення індустріального суспільства впливало на повсякденне життя населення? Наведіть декілька прикладів.

3. **ГР 1.** Назвіть зміни, що відбулися в освіті в другій половині XIX ст.
4. **ГР 1.** Наведіть факти, які характеризують розвиток науки в цей період.
5. **ГР 1.** Поясніть взаємозв'язок між становленням індустріального суспільства, розвитком промисловості та появою закладів вищої технічної освіти.

Застосовуємо і аналізуємо

6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу місця діяльності тогочасних закладів вищої освіти та назвіть їхню спеціалізацію.
7. **ГР 1.** Виконайте завдання із хронології.
- 1) Який заклад вищої освіти було відкрито на українських землях у рік завершення Громадянської війни в США?
 - 2) Скільки років минуло від дати відкриття в Києві першої недільної школи станом на поточний рік?
8. **ГР 1. Працюємо в парах. Метод «Кола Венна».** Визначте спільні та відмінні риси розвитку освіти і науки на українських землях під владою Австро-Угорської та Російської імперій у другій половині XIX ст.
9. **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «ПРЕС».** Висловіть судження та наведіть аргументи щодо модернізації системи освіти на українських землях у другій половині XIX ст.

Оцінюємо і створюємо

10. **ГР 2.** Підготуйте мінідослідження за темою «Відображення повсякденного життя українського селянства другої половини XIX ст. у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»».
11. **ГР 2.** Визначте ключові слова, що описують зміни в повсякденному житті населення українських земель другої половини XIX ст. На їхній основі пропишіть промпт та створіть декілька ілюстрацій, які демонструють це. Результати роботи обговоріть у класі щодо наявності історичних помилок.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113381

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив процесів модернізації в другій половині XIX ст. на повсякденне життя українського населення, розвиток освіти й науки.

Працюємо з хронологією

- 1859 р. ● Відкриття в Києві першої недільної школи на українських землях
- 1865 р. ● Заснування в Одесі Новоросійського університету

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111717

12. **ГР 2.** За додатковими джерелами підготуйте добірку експонатів до експозиції «Українські вчені й винахідники українських земель у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.» для віртуального музею історії України.
13. **ГР 3. Працюємо в парах. Метод «Оптиміст і песиміст».** Яким, на вашу думку, був рівень освіти населення українських земель і чому? Поміркуйте, чи можливо було змінити цю ситуацію. Поясніть свою відповідь.
14. **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Освітній проект».** Дослідіть життя та діяльність одного з українських вчених другої половини XIX ст. Напишіть від його імені лист, у якому він розповідає про своє відкриття або наукову працю.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111718

§ 20. Український національний рух наприкінці 50 — у 60-х рр. XIX ст.

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Якими були особливості українського національного руху на Наддніпрянщині в першій половині XIX ст.? У яких формах він розгортався?
2. **ГР 1.** Якими були здобутки та втрати українського національного руху Наддніпрянщини на середину XIX ст.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про завдання українського національного руху як одного з тогочасних європейських визвольних рухів;
- у яких формах відбулося відродження українського національного руху в XIX ст.;
- про роль хлопоманів у суспільно-політичному житті Наддніпрянщини;
- про початок громадівського руху;
- про наслідки Валуєвського циркуляра для українського національного руху

❗ Зверніть увагу

Термін «соціалізм» у XIX ст. не належав до певного соціально-політичного вчення, яких було багато (марксистів, прудоністів, фабіанців та інших). Його сприймали широко — як відстоювання соціальної справедливості щодо простого народу.

1. Основні завдання українського національного руху в другій половині XIX ст.

- **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «ПРЕС».** Яким стало першочергове завдання українського руху в другій половині XIX ст.? Наведіть аргументи на підтвердження вашої думки.

У другій половині XIX ст. на українських землях і загалом у Європі визвольні рухи, що з'явилися раніше, стали організованішими й чітко сформулювали свої ідеї та цілі.

Кожен європейський визвольний рух діяв у трьох основних напрямках.

- 1) Діячів, які зводили розв'язання всіх проблем до здобуття національної самостійності, називали самостійниками (або націоналістами), а напрям їхньої діяльності — самостійницьким (або націоналістичним).
- 2) Демократи (тоді їх називали лібералами) вважали головною боротьбу за демократичний устрій суспільства та забезпечення прав і свобод людини.
- 3) Діячів, що обстоювали принципи соціальної справедливості, називали соціалістами, а їхній напрям — соціалістичним.

Усі ці напрями та течії об'єднувало прагнення покращити життя суспільства. Боротьба за встановлення справедливості змушувала їхніх представників знаходити спільну мову.

Перед українським рухом стояла проблема виробити політичну платформу, що була б прийнятною для всіх верств суспільства. Необхідно було також відновити другий, культурницько-літературний, етап українського руху, що зупинився внаслідок переслідування членів Кирило-Мефодіївського братства, і рухатися далі, до наступного етапу — політичного.

Над розв'язанням цих завдань і працювали діячі українського руху протягом другої половини XIX ст.

2. Відродження українського національного руху наприкінці 50 — на початку 60-х рр. XIX ст.

- **ГР 1. Працюємо в парах. Метод «Удвох».** Із якими подіями було пов'язане відродження українського руху в цей період?

Наприкінці 50-х рр. XIX ст. відбувалося відродження українського національного руху. Поштовхом до цього стала лібералізація суспільно-політичного життя в умовах підготовки до скасування кріпацтва. Одним із центрів відродження національного руху стала столиця Російської імперії місто Санкт-Петербург, у якому проживала велика кількість українців. Тут завдяки фінансовій підтримці українських поміщиків-меценатів Тарновських і Галаганів П. Куліш заснував друкарню для видання творів української літератури. Також він спробував започаткувати видання альманаху «Хата» (1858 р.).

Українські діячі створили в Санкт-Петербурзі в 1859 р. першу українську громаду — культурно-освітню організацію, що мала на меті поширення національної ідеї. Крім колишніх членів Кирило-Мефодіївського братства, до першої громади увійшли правник Олександр Кістяківський, видавець популярних книжок Данило Каменецький, письменник Микола Стороженко, друзі Т. Шевченка брати Михайло й Федір Лазаревські. Це об'єднання стало зразком для наслідування та започаткувало новий етап українського руху. Незабаром громади з'явилися в Києві, згодом — у Харкові, Полтаві, Чернігові та Одесі.

Відродження українського національного руху було тісно пов'язане зі створенням журналу «Основа». За цю справу взявся В. Білозерський, який став його редактором. Перший номер журналу вийшов друком у січні 1861 р.

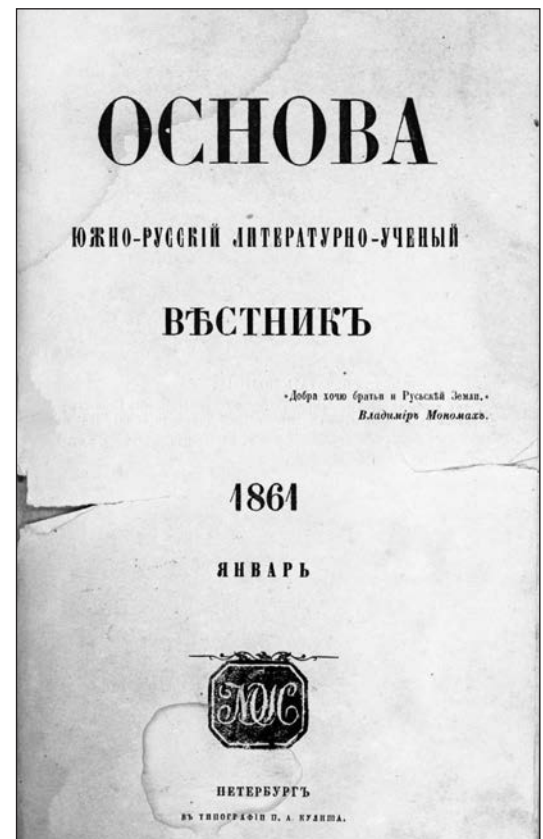
3. Хлопомани

- **ГР 2.** Визначте ключові слова, які характеризують хлопоманство. На їхній основі створіть сенкан.

На початку 60-х рр. XIX ст. серед нащадків польської та спольщеної шляхти Правобережжя відокремилася група студентів. Усвідомивши те, що їхня верства впродовж століть гнобила український народ, вони вирішили зблизитися з народом. Цю

Цікаві факти

Лібералізація суспільно-політичного життя сприяла помилуванню членів Кирило-Мефодіївського братства. У 1857 р. вони повернулися до Санкт-Петербурга із заслання. Їм навіть дозволили обійняти високі посади: М. Костомаров став професором Петербурзького університету, Т. Шевченко — академіком Академії мистецтв, В. Білозерський — чиновником однієї зі столичних канцелярій. Новий міністр освіти, українець Є. Ковалевський дав дозвіл на друкування «Кобзаря» Т. Шевченка, підтримав клопотання В. Білозерського щодо відкриття в Санкт-Петербурзі журналу «Основа».

Обкладинка журналу «Основа». 1861 р.

Цікаві факти

У 60-ті рр. XIX ст. журнал «Основа» був єдиним українським періодичним виданням, яке прагнуло охопити всі загальноукраїнські проблеми — у культурі, економіці, політиці, освіті, науці, літературі, фольклорі, історії, міжнародних відносинах. Цим воно привернуло до себе значну увагу, здобувши загальне визнання як провісник народного пробудження на українських землях.

А:Я Словник

Хлопоманство — назва руху української ліберальної інтелігенції початку 60-х рр. XIX ст. за зближення із селянством.

Українофільство — термін, поширений від другої половини XIX ст., що означає любов до України, українського народу та його культури.

Володимир Антонович у селянському вбранні. 1860 р.

групу на чолі з Володимиром Антоновичем називали **хлопоманами**, хоча самі діячі вважали себе **українофілами**.

Свою мету хлопомани вбачали в ліквідації царизму, кріпацтва, а також у встановленні демократичної республіки на основі добровільного співжиття російської, української і польської спільнот.

Спочатку хлопомани віддавали перевагу етнографічній діяльності. Вони мандрували селами Наддніпрянщини, збирали народні пісні, казки, прислів'я, звичаї та обряди. Протягом 1857—1859 рр. хлопомани здійснили три подорожі, пройшовши Волинь, Поділля, Київщину, Холмщину, більшу частину Катеринославщини та Херсонщини.

Крім подорожей українськими землями, хлопомани влаштовували зібрання, готували й зачитували доповіді та наукові повідомлення, випускали рукописний журнал. У 1859 р. вони заснували підпільну семирічну школу, де зібрали до 15 юнаків із бідних сімей, яких «навчали в національному напрямі». Хлопомани утримували учнів власним коштом, самі викладали, писали підручники українською мовою.

Однак влада постійно переслідувала хлопоманів. У 1862 р. вони вимушено закрили свою школу, а за рік їхня діяльність узагалі припинилася.

Постать в історії

Володимир Антонович серед українських діячів другої половини XIX ст. був надзвичайно яскравою постаттю: історик, археолог, етнограф, археограф; засновник народницької школи в українській історичній науці; головний редактор Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві (1863—1880 рр.); із 1878 р. — професор російської історії Київського університету; із 1881 р. — голова Історичного товариства імені Нестора Літописця, один із засновників київської «Української громади»; автор багатьох історичних і публіцистичних праць. Протягом усього свого життя він залишався вірним словам, що завершували його твір «Моя сповідь»: «Сподіваюсь, що працюю і любов'ю заслуужу коли-небудь, що українці визнають мене сином свого народу, оскільки я все готовий розділити з ним».

4. Київська громада. Діяльність громад у 1861–1863 рр.

► **ГР 1. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм».** Наведіть факти, які доводять, що діяльність Київської громади була легальною за формою та культурницькою за змістом.

Початок відродження українського руху позначився тяжкою втратою — смертю Т. Шевченка. Похорон великого поета став приводом до українських виступів. Наймасовіші з них відбулися в Києві. Могила Т. Шевченка в Каневі перетворилася на місце паломництва українських патріотів.

У 1861 (або 1862) р. колишні діячі гуртка хлопоманів разом із викладачами та студентами Київського університету (серед них були П. Чубинський і М. Драгоманов) утворили нове товариство — **Київську громаду**. Її лідером став В. Антонович. Пізніше це об'єднання назвали Старою Київською громадою. У перший рік своєї діяльності вона налічувала близько 200 членів. Діяльність громади була легальною за формою та культурницькою за змістом.

У жовтні 1859 р. голова Київського освітнього округу Микола Пирогов дозволив громаді відкрити першу в Російській імперії недільну школу для дорослих. Це дало їм змогу організовувати народну освіту рідною мовою.

Громаді ініціювали створення гімназій, шкіл для підготовки народних учителів, організовували публічні лекції та бібліотеки тощо. Важливим у діяльності громадівців стало написання українськомовних підручників і популярних книг для народу на релігійну, історичну та іншу тематику.

Так, зусиллями громадівців вийшли книжки «Дещо про світ Божий», «Оповідання зі Святого Письма», яку опрацював священник Стефан Опатович, «Арифметика, або Щотниця», «Українські прописи», «Перша граматика, або Читання» Олександра Кониського та інші. Також громадівці поширювали серед народу твори Т. Шевченка, Марка Вовчка та інших письменників, брали участь у суспільно-політичному житті.

Услід за Київською громадою були організовані громади в Чернігові, Вінниці, Катеринославі, Одесі, Полтаві, Харкові, а також у Катеринодарі та Москві. Громаді розширювали мережу недільних шкіл, доки їхня кількість на українських землях не наблизилася до сотні.

Також громадівці займалися видавничою діяльністю. У Чернігові виходила тижнева газета «Чернігівський листок». Її видавцем і редактором був відомий поет-байкар Леонід Глібов.

Працюємо із джерелом

Жандармський звіт про діяльність Київської громади (1861 р.)

У Росії існує особливе товариство малоросів, пройнятих духом якогось патріотизму, товариство це має скрізь своїх послідовників... Так, у Київському університеті виникло товариство малоросів. Це молоді та пристрасні вільнодумці, які докладають усіх зусиль для здійснення пестованої ними думки про свободу Малоросії та прагнуть зблизитися з простим народом, навчити його грамоти й поступово навести його на думку про колишню славу Малоросії та принади свободи з тією саме метою, щоб згодом, коли уми простого народу підкоряться їхньому впливу, діяти на шкоду монархії. Із цією метою, наскільки відомо, видається малоросійський журнал «Основа», розсилаються пропаганди малоросійською мовою, пишеться історія України та існує в Київському університеті щоденна народна школа, і з цією ж метою виїжджають молоді люди до різних місць Малоросії [9].

► **ГР 2. Працюємо в парах.**
Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Як оцінювали у звіті діяльність Київської громади? **2.** Якою, на думку жандармів, була основна мета діяльності громади та хто її підтримував?

Учасники Польського (Січневого) повстання. Художник Ю. Коссак. 1892 р.

© Навчальний фільм

rnk.com.ua/113931

Герб Польського (Січневого) повстання

- **ГР 2.** За інформацією з відкритих джерел з'ясуйте, що символізували складові частини герба. Яку ідею заклали в поєднанні цих символів?

5. Польське (Січневе) повстання 1863–1864 рр.

- **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Групове обговорення».** Обговоріть та висловіть спільну аргументовану думку, чому українське населення переважно залишилося байдужим до боротьби польських повстанців.

Правобережна Україна стала одним із районів, де ширилося чергове польське національно-визвольне повстання. Його головною метою проголосили здобуття національної незалежності Польщі та проведення реформ. Більшість керівників повстання виступала за відновлення Польщі в кордонах 1772 р., тобто до поділів Речі Посполитої. Щодо соціальних реформ чіткості не було. Невизначеність зрештою мала негативні наслідки: українське селянство та діячі українського руху не підтримали виступи.

Готуючи повстання, його керівники значну увагу приділяли Правобережній Україні. Тут проживало чимало польського населення (485 тис. осіб, або 9,2 %). Заворушення на українських землях мали відвернути сили царських військ від виступів на власне польській території.

Повстання почалося в ніч проти **23 січня 1863 р.** у Польщі та швидко поширилося на землі Литви, Білорусі та Правобережної України. На бік повсталих перейшла незначна частина солдатів і офіцерів російської армії та діячів таємної російської революційної організації «Земля і воля». Незважаючи на героїчний опір, цей виступ у **1864 р.** було придушено.

6. Валуєвський циркуляр та його наслідки

- **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «Ланцюжок подій».** Створіть логічний ланцюжок подій, який призвів до завершення першого етапу громадівського руху.

Відродження українського руху спочатку не викликало занепокоєння в російській владі. Проте вже в 1862 р. ситуація різко змінилася. Незважаючи на відсутність політичного забарвлення в діяльності громадівців, царські чиновники дійшли висновку про загрозу українського руху Російській імперії.

У Наддніпрянській Україні провели арешти, у засланні опинилися етнографи П. Чубинський і С. Ніс, письменник О. Кониський. М. Костомаров був змушений відмовитися від посади професора російської історії в Санкт-Петербурзі. Заборонили Полтавську та Чернігівську громади й видання журналу «Основа» та газети «Чернігівський листок», закрили недільні школи.

Проти українофілів поширилася кампанія в пресі, лунали звинувачення в намаганні створити українську самостійну державу. Спроби В. Антоновича та інших членів Київської громади спростувати ці твердження успіху не мали.

У Наддніпрянщину для розслідування справи про український **сепаратизм** надіслали спеціальну комісію від імператора. За результатами слідства міністр внутрішніх справ Петро Валуєв у липні **1863 р.** видав таємний **циркуляр**, відомий як **Валуєвський**. Цей документ забороняв публічно вживати українську мову в державних установах, школах, церквах, друкувати українською мовою науково-популярну й релігійну літературу, крім художніх творів, де її сприймали як просте наріччя. Статус української мови вирішувала фраза «Ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і не може бути».

Сутність Валуєвського циркуляра полягала в забороні не української мови, а її використання як мови освіти, науки та культури. Її можна було вживати як простонародну говірку — в етнографії, фольклористиці, літературі тощо. Заборона видавати навчальну та релігійну літературу українською мовою мала позбавити український рух можливості поширювати свої ідеї в народі й не дати йому усвідомити свою самобутність. Документ зберігав чинність до 1905 р.

Після Валуєвського циркуляра громади було розпущено. Київська громада згорнула свою роботу восени 1864 р. Так завершився перший етап громадівського руху.

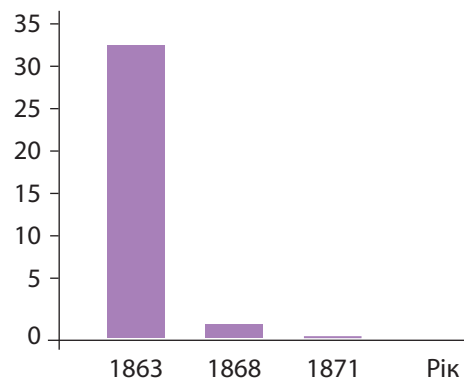
АЯ Словник

Сепаратизм — прагнення якої-небудь області або регіону відокремитися від держави.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/115458

ЗМІНИ КІЛЬКОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ВИДАЇ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ у другій половині XIX ст.

Працюємо із джерелом

Із Валуєвського циркуляра (1863 р.)

Навчання в усіх без винятку училищах проводиться загальноросійською мовою, і вживання в училищах малоросійської мови ніде не допущено: саме питання про користь і можливості вживання в школах цього наріччя не тільки не розв'язане, але навіть порушення цього питання прийнято більшістю малоросів з обуренням, яке часто висловлюється в пресі.

Вони досить ґрунтовно доводять, що ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і не може бути і що наріччя їх, яке вживається простолюдом, є та ж російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі, що загальноросійська мова так само

зрозуміла для малоросів, як і для великоросів... Особам того гуртка, який намагається довести протилежне, більшість самих малоросів докоряє в сепаратистських задумах, ворожих Росії і згубних для Малоросії.

Беручи до уваги, з одного боку, теперішнє тривожне становище суспільства, яке хвилюють політичні події... до друку дозволялися тільки такі твори цією мовою, які належать до галузі красномовства; пропускання ж книг малоросійською мовою як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу припинити... [10].

► **ГР 2. Працюємо в парях.** Обговоріть і визначте, який вплив мав Валуєвський циркуляр на розвиток української мови. Поясніть свою думку.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113382

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- лібералізацію Російської імперії на початку 60-х рр. XIX ст. та розгортання нової хвилі українського руху — громадівського руху;
- вплив Польського (Січневого) повстання 1863—1864 рр. на розвиток українського руху.

Працюємо з хронологією

- 1859 р. ● Виникнення громадівського руху
- 1863—1864 рр. ● Польське (Січневе) повстання
- 1863 р. ● Валуєвський циркуляр

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111719

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Навчальна гра «Відгадайте героя або героїню». *Правила гри.* Учитель (учителька) загадує історичну особу за вивченою темою. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань відгадати, про кого йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні» або «частково».
2. ГР 1. Опишіть основні завдання, що стояли перед українським рухом у XIX ст.
3. ГР 1. Опишіть основні напрями діяльності хлопоманів та громадівців.
4. ГР 1. Назвіть слова-асоціації до поняття «громадівці». На їхній основі дайте його визначення.

5. ГР 2. Поясніть історичну роль громадівського руху. Наведіть факти на підтвердження власної думки.
6. ГР 2. Опишіть, якою представники громадівського руху бачили подальшу долю України.

Застосовуємо і аналізуємо

7. ГР 1. Наведіть приклади використання історичної карти під час вивчення матеріалу про громадівський рух.
8. ГР 1. Виконайте завдання із хронології.
 - 1) Скільки років розділяють початок повстання сипаїв в Індії та початок Польського (Січневого) повстання?
 - 2) Коли відзначали 150-річчя виникнення громадівського руху на українських землях?
9. ГР 1. **Працюємо в парах.** Розпочніть складати таблицю «Громадівський рух у Наддніпрянській Україні».
10. ГР 1. **Працюємо в малих групах. Метод «Фішбоун».** Складіть структурно-логічну схему, яка характеризує причини та наслідки Польського (Січневого) повстання 1863—1864 рр. для поляків та українців.
11. ГР 3. **Працюємо в малих групах. Метод «Таблиця «Лотос»».** Узагальніть інформацію щодо причин, змісту та наслідків Валуєвського циркуляра.

Оцінюємо і створюємо

12. ГР 3. **Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема».** Сучасний український історик Ярослав Грицак казав, що «нація — штучне утворення, як парк або сад, котрі виникають завдяки діяльності людини. Проте це не зменшує цінності останніх. Націю створюють зацікавлені у її існуванні». Що робили тогочасні українські діячі для виникнення української нації? Які висновки для розуміння процесу націєтворення можна зробити на підставі аналізу їхньої діяльності?
13. ГР 3. **Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм».** Укажіть здобутки громадівського руху.

§ 21. Український національний рух наприкінці 60 — у 90-х рр. XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/113037

1. Громадівський рух наприкінці 60 — на початку 70-х рр. XIX ст.

- **ГР 2.** Створіть ментальну карту «Громадівський рух». Додайте інформацію про причини його відновлення, учасників, центри, діяльність, ключові події.

Наприкінці 60-х рр. XIX ст. в умовах певного послаблення антиукраїнської політики відновився громадівський рух, але вже в напівлегальній формі. Центром знову став Київ, де була зосереджена значна інтелектуальна спільнота. Поряд із колишніми громадівськими діячами з'явилася талановита молодь — Микола Зібер, Олександр Русов, Сергій Подолинський та інші. Кожен громадівець займався справами за фахом: історія, мовознавство, література тощо. Громади діяли також у Чернігові, Полтаві, Харкові, Єлисаветграді, Одесі. Їхню діяльність координувала Київська громада. У 1873 р. Київська громада висунула програму, основною тезою якої були вимоги до оформлення федеративного устрою Росії і надання українським землям широкої автономії. Значна частина громадівців дотримувалася досить радикальних поглядів, особливо діячі громади в Одесі.

Важливою стала участь громадівців у роботі Колегії Павла Галагана, заснованої в 1871 р. У січні 1873 р. громадівці створили Історичне товариство імені Нестора Літописця. Важливим кроком також було придбання громадівцями газети «Київський телеграф», яка відкривала нові можливості для українознавчої діяльності.

Особливо плідну роботу громадівці розпочали завдяки Південно-Західному відділу Російського географічного товариства, яке стало центром українознавчих досліджень.

Урок трудового навчання в Колегії Павла Галагана.
Друга половина XIX ст.

ПРИГАДАЙТЕ

- ГР 1.** Охарактеризуйте основні події та здобутки попереднього етапу українського національного руху.
- ГР 1.** Коли вийшов Валуєвський циркуляр? Які обмеження щодо української мови він установлював?
- ГР 1.** Яким був вплив Валуєвського циркуляра на український національний рух?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості, форми та зміст українського національного руху на Наддніпрянщині в другій половині XIX ст.;
- як на український рух вплинув Емський указ;
- яку роль в українському русі відіграли «Братство тарасівців» і Загальна українська безпартійна організація;
- про особливості громадівського руху.

Колегія Павла Галагана в Києві (зараз у цій будівлі розміщено Національний музей літератури України). Сучасний вигляд

Постать в історії

Павло Чубинський поєднував талант поета, організатора й дослідника. Він навчався в Другій київській гімназії, потім — на юридичному факультеті Петербурзького університету. П. Чубинський активно працював у недільних школах Санкт-Петербурга, співпрацював із журналом «Основа», був провідним членом Київської громади. За участь в експедиціях його нагородили золотою медаллю Російського географічного товариства та золотою медаллю виставки Міжнародного географічного конгресу в Парижі. За свою громадсько-політичну діяльність та українофільські переконання, а особливо вірш «Ще не вмерла Україна» П. Чубинський зазнавав переслідувань. Його двічі висилали з Києва, наслідком чого стала тяжка хвороба, яка спричинила його передчасну смерть.

2. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства

► ГР 3. Працюємо в парах. Метод «Спільна думка».

Обговоріть і висловіть спільну думку: які можливості для українознавчих досліджень відкрило створення Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

Загострення відносин між Російською імперією та Австро-Угорщиною змусило російський уряд уважно придивитися до західноукраїнських земель і Правобережжя, де могли спалахнути військові дії. Тому держава почала вкладати кошти в дослідження регіону. Цим скористалися громадівці.

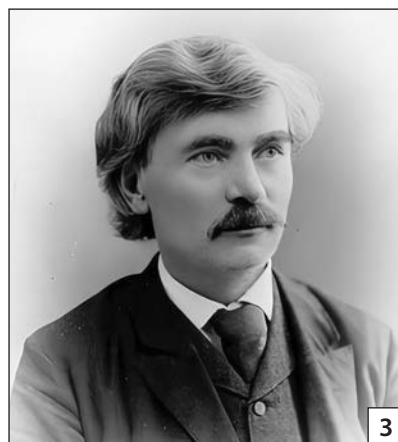
У 1869 р. Павло Чубинський очолив експедицію до Південно-Західного краю (Правобережна Україна). За рік роботи було зібрано багатий етнографічний матеріал: пам'ятки усної народної творчості, записи весільних обрядів, місцевих говірок, звичаєвого права, відомості про заняття населення, заробітну плату, урожаї, стан торгівлі й промисловості.

1

2

3

Керівники Південно-Західного відділу Російського географічного товариства:

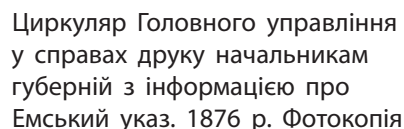
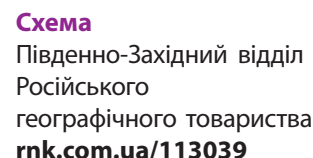
1) Павло Чубинський; 2) Григорій Галаган; 3) Володимир Антонович

Громадівці розгорнули активну діяльність із дослідження не тільки Правобережжя, а і всієї України, визначили межі розселення українців.

► ГР 1. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм».

Активна українознавча діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства занепокоїла поліцію та представників українства, російську громадськість, що віддано служили владі. Найбільше зусиль до дискредитації українського руху доклав полтавський поміщик Михайло Юзефович, колишній член Київської громади. За дорученням царя було створено спеціальну комісію, яка дійшла висновку, що «допустити окрему літературу простонародним українським наріччям означало б закласти тривалу основу для переконання в можливості відділення, хоча б і в далекому майбутньому, України від Росії».

Комісія підготувала на підпис царя таємний документ, що дістав назву **Емський указ** (від назви міста). У **травні 1876 р.** указ набув чинності.

►► **ГР 2. Працюємо в парах.**

Висловіть спільну думку, як Емський указ відображав загальну політику Російської імперії щодо національних меншин.

Працюємо із джерелом

3 Емського указу (1876 р.)

- 1) Не допускати ввезення в межі імперії без окремого на те дозволу Головного управління будь-яких книг і брошур, що видаються за кордоном малоросійським наріччям.
- 2) Друкування і видання в імперії оригінальних творів і перекладів тим же наріччям заборонити, за винятком тільки: а) історичних документів і пам'яток та б) творів красною письменною, але з тим, щоб при друкуванні історичних пам'яток безумовно дотримуватися правопису оригіналів;
- у творах же красною письменною не допускати жодних відступів від загальноприйнятого російського правопису, а дозвіл на друкування творів красною письменною давати тільки після розгляду рукописів у Головному управлінні.
- 3) Заборонити також різні сценічні вистави й читання малоросійським наріччям, а також друкування ним текстів до музичних нот.
- 4) Припинити видання газети «Київський телеграф» [11].

► **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Обговоріть і спрогнозуйте, якими були наслідки встановлених заборон щодо української мови.

Члени Старої Київської громади.
Друга половина XIX ст.

❗ Зверніть увагу

Емський указ негативно вплинув на український рух, а саме:

- обмежував засоби, за допомогою яких можна було впливати на пробудження національної свідомості українського народу;
- стримував розвиток української культури;
- на деякий час призвів до дезорганізації українського руху, але не до його припинення.

☑ Цікаві факти

Нових членів до громади приймали за рекомендацією щонайменше двох громадянців. Після оголошення кандидатури на двох зібраннях рішення про вступ ухвалювали таємним голосуванням на третьому зібранні. Якщо хоч один голос був проти, то кандидата не приймали, оскільки в такому братстві, яким вважалася громада, не могло бути, щоб хтось «проти когось щось мав». Така система формування громади робила її досить консервативною та вирізняла серед інших громад, які засновувала молодь. Від цього й походила її оновлена назва — Стара громада.

Емський указ значно посилив обмеження щодо української культури, які вже діяли за Валуєвським циркуляром. Не дозволялося ввозити до Російської імперії книжки українською мовою, друкувати й видавати українські твори та переклади, п'єси для театральних вистав, тексти до нот (крім історичних пам'яток) зі збереженням правопису оригіналу. Указ фактично забороняв діяльність громад, ліквідував Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Влада вимагала, щоб українські твори друкували за правилами російської мови, а не в справжньому українському написанні. Було припинено роботу театральних труп із суто українським репертуаром, українська п'єса мала йти наприкінці вистави (після російської).

Окремий пункт Емського указу стосувався М. Драгоманова й П. Чубинського, яким було заборонено жити на українських землях.

Для шкіл у південно-західній частині імперії рекомендували особливо обережно обирати вчителів. Перевага мала надаватися росіянам. Тим учителям-українцям, які здобули освіту в Київському, Харківському, Одеському навчальних округах, пропонували виїжджати на роботу за межі українських земель. У 1881 р. пункти Емського указу були дещо пом'якшені. Уряд дозволив друкувати українською мовою словники, щоправда, російською абеткою. Емський указ діяв до 1905 р.

4. Стара громада. Молоді громади. М. Драгоманов

- **ГР 3.** Чи можна стверджувати, що члени молодих громад висловлювали радикальніші погляди, ніж їхні попередники? Чому?

Після Емського указу всупереч заборонам громадський рух не припинився, а перейшов до нелегальних форм діяльності. Проте культурницьку роботу складно було вести підпільно. Як і на початку 70-х рр. XIX ст.,

серед громадивців постала необхідність знайти законний спосіб для пропаганди ідей.

У межах Російської імперії, де українська мова перебувала під забороною, це було неможливо. Тому громадивці вирішили організувати за кордоном український національний центр, який мав розпочати видання вільної української преси й представити український рух у Європі, налагодити взаємодію з українським рухом на західно-українських землях. Виконати таке завдання громада доручила М. Драгоманову, якого за Емським указом було звільнено з Київського університету.

Для українського руху важливими були погляди М. Драгоманова на майбутній державний устрій. Він не виступав за відокремлення України від Росії, але при цьому виходив із можливості реорганізувати Російську імперію в конфедерацію автономних регіонів. Він вважав, що українське суспільство зараз не здатне довести до кінця справу національного визволення України.

М. Драгоманов у Женеві (Швейцарія) разом з іншими політичними емігрантами налагодив видання першого українського політичного журналу «Громада», який нелегально переправляли до Наддніпрянщини (виходив у 1878—1879, 1880, 1882 рр.). Він став друкованим органом, де були узагальнені погляди громадивців і висунуто програму українського руху. Програма містила такі принципи, як демократизм (запровадження демократичних прав і свобод та відповідних установ, які б їх захищали), федералізм (здобуття національно-культурної автономії України у складі федеративної держави), культурництво (покращення рівня освіти народу), еволюційність (упровадження нового ладу шляхом поступових реформ), соціалізм (запровадження принципу соціальної справедливості).

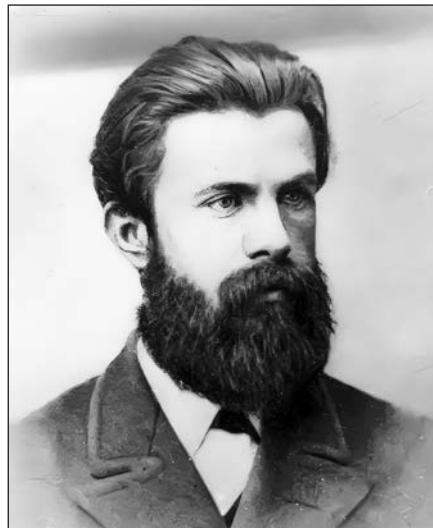
Однак погляди М. Драгоманова для діячів громади, які перебували в межах Російської імперії, виявилися занадто радикальними. Після взаємних звинувачень співпраця припинилася. У 1889 р. він переїхав до Софії (Болгарія), де працював викладачем.

Під впливом М. Драгоманова в Наддніпрянській Україні та Галичині організовували молоді громади, здебільшого студентські, що поєднували боротьбу за національне та соціальне визволення.

5. Громадивський рух у 80-х рр. XIX ст.

► **ГР 3. Працюємо в парях.** Обговоріть і поясніть, як ви розумієте вислів «мертві роки». Доберіть факти, що доводять вашу думку.

80-ті рр. XIX ст. увійшли в історію національного відродження на Наддніпрянщині як «мертві роки».

Михайло Драгоманов.
70-ті рр. XIX ст.

Постать в історії

Михайло Драгоманов

належав до молодшого покоління Старої громади. На час приєднання до громадивців він був переконаним демократом, маючи палке бажання допомогти своєму народу. М. Драгоманов відчував потребу вийти за межі культурно-просвітницької діяльності громадивців та перейти до розв'язання політичних, соціально-економічних і національних проблем. Його погляди вносили в український рух нову ідеологію, хоча вона не одразу набула поширення в колі інтелігенції.

Працюємо із джерелом

Зі статті
М. Грушевського
«Пам'яті Михайла
Драгоманова»
rnk.com.ua/113040

Цікаві факти

Перший номер журналу «Київська старовина» з'явився в січні 1882 р. Загалом до 1907 р. вийшли друком 97 номерів. Це були праці з історії та археології України, етнографії, мовознавства, мемуари тощо. Із журналом співпрацювали В. Антонович, П. Житецький, О. Лазаревський, М. Костомаров, Д. Багалій та інші.

Святкування з нагоди 15-річчя журналу «Київська старовина». 1898 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114464

Більшість членів Старої громади вважали, що політизація українського руху може викликати нові переслідування. Старі громадівці зосередили свою діяльність лише на культурництві, вели «поважне життя осередків українства в Російській імперії», продовжували формувати національну самосвідомість народу шляхом культурно-освітньої діяльності. Така позиція суперечила гаслам, які проголошував М. Драгоманов у журналі «Громада». Це й спричинило суперечки між М. Драгомановим і лідерами Старої громади.

В умовах заборони українського слова громадівці вбачали вихід у виданні альманахів переважно художньо-літературного змісту. Перший альманах «Луна» з'явився в 1881 р., далі «Рада» (Київ), «Нива» (Одеса), «Степ» (Херсон) тощо. Проте альманахи не могли замінити періодичні видання. Зрештою завдяки Старій громаді та фінансовій підтримці мецената В. Симиренка розпочалося видання російськомовного журналу історичної тематики «Київська старовина».

Однак орієнтацію на культурницьку діяльність сприймали не всі. Молодь здебільшого «йшла в революцію», віддаючи сили політичній боротьбі у складі загальнооросійських рухів.

Урешті-решт громадівці вирішили зосередитися на розбудові українського руху в Галичині, де умови були більш сприятливі. Хоча вони не припинили свою діяльність і в Наддніпрянській Україні.

6. Студентський громадівський рух у 90-х рр. XIX ст. «Братство тарасівців»

► **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Розгляньте «Братство тарасівців» як систему. Поміркуйте, які елементи цієї системи (програма, діячі, методи) призвели до її розпаду і чому.

У 90-х рр. XIX ст. українська молодь активно організовувала гуртки та товариства. Із 1896 р. в Києві діяла таємна громада «Молода Україна», що налічувала понад

КІЕВСКАЯ СТАРИНА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛЪ.

ГОДЪ ПЕРВЫЙ

ТОМЪ I.

Я Н В А Р Ь.

1882 г.

КІЕВЪ.

Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Мизаляевск. ул., особн. док.

Титульна сторінка журналу «Київська старовина». 1882 р.

► **ГР 2. Метод «ПРЕС».** Чим «Київська старовина» відрізнялася від видань «Основа» та «Громада» за змістом і характером?

❗ Зверніть увагу

«Братство тарасівців» у «Декларації віри молодих українців» проголошувало такі принципи:

- українці є окремою нацією;
- як і кожна нація, українці потребують національної свободи для праці, розвитку та реалізації своїх можливостей;
- повна автономія України (на той час на це гасло не наважувався ніхто);
- єдність українського народу (це гасло стало зародком майбутньої ідеї соборності Української держави);
- негативне ставлення до українофільства (культурництва), але при цьому визнання його користі для національного руху;
- необхідність існування українських шкіл;
- вживання української мови тощо.

100 учасників. Вона сповідувала ідеї соціалізму і національного визволення українців. Таких громад було 22, головні — у Києві, Чернігові, Лубнах та Одесі. До складу громад входили переважно студенти.

Улітку 1891 р. студенти Іван Липа, Микола Байздренко, Михайло Базькевич і Віталій Боровик на могилі Т. Шевченка в Каневі присяглися бути вірними ідеї визволення України. Так виникло таємне товариство, яке згодом назвали «Братство (братерство) тарасівців». Невдовзі до нього долучилися Борис Грінченко, Володимир Шемет, Микола Міхновський та інші (загалом близько 100 осіб).

Першим виступом «Братства тарасівців» стало проголошення «Декларації віри молодих українців» на річницю смерті Т. Шевченка. Це відбулося в березні 1893 р. в Харківському університеті. Того самого року промову надрукували у львівській газеті «Правда». На тлі занепаду українського громадсько-політичного руху після Емського указу ідеї, висловлені в промові, здавалися вкрай радикальними.

Ідеї братства знайшли своїх прихильників, але значного поширення не набули. До кінця 90-х рр. XIX ст. братство занепало, але започаткувало націоналістичну течію на Наддніпрянщині.

Микола Міхновський.
Кінець XIX — початок XX ст.

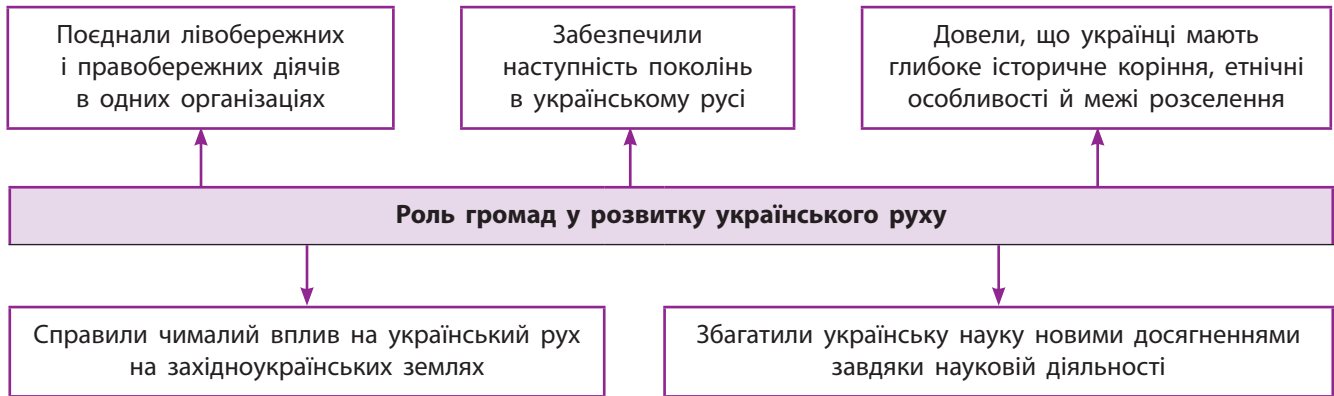
Іван Липа. Початок XX ст.

Співробітники видавництва «Вік». Кінець XIX ст.

► ГР 1. Визначте одним-двома реченнями внесок зображених діячів у розвиток українського руху.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДІВСЬКОГО РУХУ

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113042

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- урядові заборони, під які підпадав український рух;
- перехід від культурницької роботи в межах громад до політичної діяльності.

Працюємо з хронологією

1873— 1876 рр.	Діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства
1876 р.	Емський указ
1878— 1879, 1880, 1882 рр.	Видання М. Драгомановим першого українського політичного журналу «Громада»
1891 р.	Заснування «Братства тарасівців»
1898 р.	Заснування Загальної української безпартійної організації (ЗУБО)

7. Загальна українська безпартійна організація (ЗУБО)

- **ГР 2. Працюємо в парах.** Обговоріть і наведіть факти з тексту, що свідчать про перехід культурницько-літературного етапу українського національного руху до політичного.

Починаючи із 90-х рр. XIX ст. культурницький рух дещо змінив напрям розвитку та намагався закласти основу для майбутніх політичних організацій. У **1898 р.** на з'їзді громад Наддніпрянщини в Києві з ініціативи В. Антоновича та О. Кониського була створена **Загальна українська безпартійна організація (ЗУБО)**.

Невдовзі ЗУБО об'єднувала вже 22 громади в різних містах України. До організації належало 438 членів. Значну фінансову підтримку їй надавав меценат В. Симиренко. Керівництво організацією здійснювала рада, яку в різні роки очолювали композитор М. Лисенко, історик В. Антонович. Рада збиралася щочетверга для обговорення поточних справ. Загальні збори проходили один раз на рік. Головував на з'їздах популярний серед інтелігенції адвокат Ілля Шраг. При раді діяв видавничий гурток, на основі якого утворилося українське видавництво «Вік».

Отже, ЗУБО продовжувала культурницьку діяльність. Вона почала координувати роботу розкиданих по українських землях та ізольованих одна від одної громад. Культурницько-літературний етап українського національного руху переходив у політичний.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Назвіть лідерів громадівського руху.
2. ГР 1. Опишіть основні напрями діяльності громадівців і «Братства тарасівців».
3. ГР 1. Наведіть приклади напрямів наукових досліджень, які здійснювали учасники Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.
4. ГР 1. Поясніть, чим діяльність громадівців наприкінці 60 — на початку 70-х рр. XIX ст. відрізнялася від попереднього періоду.
5. ГР 1. Як утворилося «Братство тарасівців»? Чому з ним пов'язують початок переходу українського руху до політичної діяльності та появу націоналістичних ідей?

Застосовуємо і аналізуємо

6. ГР 3. Порівняйте Емський указ і Валуєвський циркуляр 1863 р. У чому полягали їхня спільність та відмінності? Як вони розвивали російську політику щодо української мови?
7. ГР 2. Метод «Кола Вєнна». Порівняйте та визначте спільні й відмінні риси старих і молодих громад.
8. ГР 3. Створіть ментальну карту «Особливості й здобутки громадівського руху у 80-х рр. XIX ст.».
9. ГР 3. Закінчіть складати таблицю «Громадівський рух у Наддніпрянській Україні». Проаналізуйте зміст діяльності та основні ідеї громадівського руху. Зробіть висновок про їхнє бачення подальшої долі України.

Оцінюємо і створюємо

10. ГР 2. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм». Сформулюйте історичне значення громадівського руху.
11. ГР 2. Дослідіть життя та діяльність В. Антоновича або М. Драгоманова. За допомогою штучного інтелекту створіть чатбот і проведіть інтерв'ю із цим діячем. Перевірте отримані відповіді на наявність історичних помилок.
12. ГР 3. Працюємо разом. Які обмеження, встановлені Емським указом, ви вважаєте найжорстокішими? Чи порушували вони права людини в сучасному розумінні?

Для вас, допитливі
Народницький рух
у Наддніпрянській Україні
rnk.com.ua/113041

Сторінками подій
rnk.com.ua/113109

Пам'ятна дошка, присвячена Емському указу, в місті Бад-Емс (Німеччина). 1976 р.
Напис: 30 травня 1876 р. російський цар Олександр II підписав у цьому будинку Емський указ, метою якого було придушення української культури шляхом заборони друкованої продукції та виступів українською мовою. Українська громада встановила цю меморіальну дошку як символ життєздатності своєї культури

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/113038

§ 22. Національне відродження кримських татар. Антиєврейські погроми

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/113043

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Як і коли було ліквідовано Кримський ханат?
2. **ГР 1.** Якими були особливості робітничого руху в тогочасній Європі?
3. **ГР 1.** У чому полягала ідеологічна концепція соціалізму?
4. **ГР 1.** Поясніть сутність марксистського вчення.
5. **ГР 1.** Що таке земства? Якими були їхні повноваження?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке земський рух;
- якими були особливості кримськотатарського національного відродження;
- про антиєврейські погроми.

АЯ Словник

Пролетаріат (у перекладі з латинської мови — «незможний громадянин») — суспільна верства найманих працівників, джерелом існування яких є продаж своєї робочої сили власникам засобів виробництва.

Зверніть увагу

Марксистське вчення знайшло багато прихильників. Проте слід зауважити, що в Європі марксизм виник із робітничого руху, а в Російській імперії його носієм стала інтелігенція, що поспішила з «новими ідеями» в робітничі середовища.

1. Зародження соціал-демократичного і робітничого рухів

- 1. **ГР 1. Працюємо в парах.** Визначте передумови розгортання соціал-демократичного і робітничого рухів.
2. **ГР 2.** Поясніть, що таке пролетаріат і чому саме він був головною силою в реалізації марксистського вчення.

У другій половині XIX ст. в Європі швидко поширювалися робітничий і соціал-демократичний рухи. Причиною цього стала індустріалізація, яка сприяла появі великої кількості фабрик і заводів та формуванню нового суспільного прошарку — промислового робітництва, або **пролетаріату**. Ці люди не мали власності й могли покладатися лише на свою працю. Вони часто потерпали від низької заробітної плати, важких умов праці та економічних криз. Тому робітники охоче сприймали різні революційні вчення, що обіцяли «світле майбутнє».

Одним із найвпливовіших соціалістичних вчень став марксизм. Його прихильники вважали, що саме пролетаріат має змінити суспільство й побудувати соціалізм.

На українських землях марксистські ідеї набули поширення від 70-х рр. XIX ст. Одними з перших їх висловили економіст і професор Київського університету Микола Зібер та громадський діяч і науковець Сергій Подолинський. М. Зібер знайомив студентів з економічними поглядами марксизму, не наголошуючи на революційній боротьбі. С. Подолинський активно видавав соціалістичну літературу та співпрацював із М. Драгомановим і М. Павликом (вони разом започаткували видання журналу «Громада» в Женеві). Також С. Подолинський розробив власну теорію «громадівського соціалізму», засновану на традиціях українського народу. Вона полягала в тому, що суспільство має складатися з вільних громад, які самі керують своїми справами й можуть об'єднуватися в союз (федерацію).

У 1893 р. в Києві виникла перша постійна марксистська організація — «Російська група

соціал-демократів». Згодом марксистські гуртки з'явилися також у Харкові, Одесі та Катеринославі. Їхні учасники нелегально поширювали соціалістичні ідеї та намагалися налагодити зв'язки з робітничим рухом.

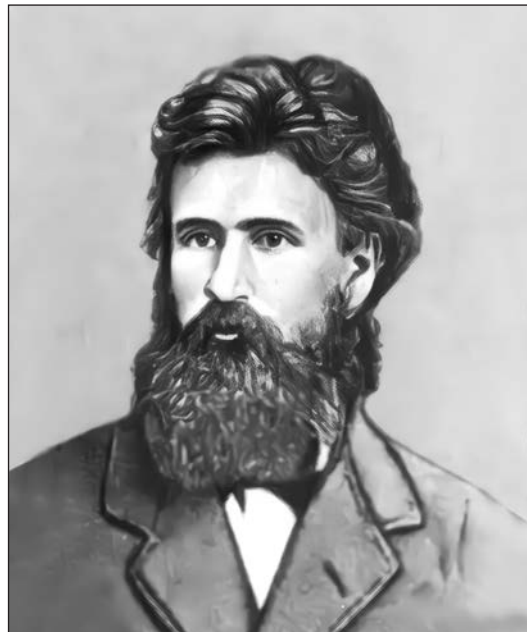
Якісно новий крок соціалістичний (соціал-демократичний) рух зробив наприкінці 90-х рр. XIX ст., коли в Російській імперії почали виникати «Союзи боротьби за визволення робітничого класу». На українських землях такі організації діяли в Києві, Катеринославі, Миколаєві та інших містах. Згодом соціал-демократичні гуртки об'єдналися. У 1898 р. в Мінську (Білорусь) відбувся з'їзд їхніх представників, на якому було вирішено створити єдину організацію — Російську соціал-демократичну робітничу партію (РСДРП). Із дев'яти делегатів з'їзду четверо представляли українські соціал-демократичні гуртки. Таким чином, РСДРП стала першою загальноросійською партією, що діяла і на українських землях. Однак невдовзі її керівників заарештували. Партія змогла відновити свою діяльність лише через декілька років.

Робітничий рух на Наддніпрянщині почав формуватися наприкінці 60-х рр. XIX ст. Першою робітничою організацією став «Південноросійський союз робітників», який виник у 1875 р. в Одесі. Об'єднавши близько 250 робітників, він поширював нелегальну літературу, керував страйками на заводах Одеси. Проте через дев'ять місяців організацію розгромили.

На межі XIX—XX ст. найорганізованішим став рух єврейських робітників. Їхні умови праці ускладнювала ще й національна дискримінація. Усім цим негараздам і мала протистояти нова організація **Загальна спілка єврейських робітників**, або «Бунд», що постала в 1897 р. у Вільнюсі. За десять років вона перетворилася на одну з найбільших єврейських організацій Східної Європи.

У 1906 р. до «Бунду» належали 43 тис. осіб. У 1898—1903 та 1906—1912 рр. «Бунд» був у складі Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) на правах автономної організації (самостійної в розв'язанні питань, що стосувалися єврейського пролетаріату).

Програма «Бунду» ґрунтувалася на трьох за-
садах: соціалізм, їдишкейт і дойкейт. Як члени робітничої соціалістичної партії, бундівці виступали за демократичну республіку, рівноправ'я жінок та чоловіків, соціальні реформи й 8-годинний робочий

Микола Зібер. 1888 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113045

Працюємо із джерелом

Із гімну «Бунду» «Присяга» (слова Семена Анського)

Брати і сестри у праці та бідності,
Всі, хто розсіяні і розпилені. [...]
Присягаємо вести святу боротьбу,
доки світ не оновиться:
без жебраків, без багатіїв,
без панів і без рабів —
рівними нехай будуть сильні й слабкі!

► ГР 2. Прочитайте рядки з пісн-
гімну «Бунду». Про яку мету
організації в ній ідеться?

Працюємо із джерелом
Позиція діяча земського
руху із Чернігівщини
І. Петрункевича
в українському питанні
rnk.com.ua/113046

Будинок губернського земства в Чернівці. Сучасний вигляд

АЯ Словник

Антисемітизм — одна із форм національної та релігійної нетерпимості щодо євреїв. У різні часи антисемітизм мав різні прояви — від релігійного і психологічного упередження до політики, яку проводила держава (обмеження політичних і громадянських прав, насильство, переслідування, виселення євреїв і навіть їх фізичне знищення).

Сіонізм — єврейський націоналізм, рух європейських євреїв, що виник наприкінці XIX ст. Його метою було створити єврейську державу на території Палестини, яку євреї вважають стародавньою землею Ізраїлю.

Цікаві факти

Українські земські організації належали до найвпливовіших і найрадикальніших на перших двох етапах земського руху в Російській імперії. Активну діяльність земства розгорнули в Чернігівській, Харківській, Полтавській губерніях. До складу земств входили представники різних суспільних верств — передусім інтелігенція, дворянство, діячі культури, науки й місцевого самоврядування, які прагнули соціальних реформ і розвитку освіти, економіки та громадського життя.

день. Водночас «Бунд» був і національною партією, яка відстоювала єврейську ідентичність, мову їдиш і культуру східноєвропейського єврейства, боролася з дискримінацією та **антисемітизмом**. При цьому з іншим єврейським національним рухом — **сіонізмом** — у «Бунду» відносини не склалися. Ідеї сіоністів його учасники вважали нездійсненними.

2. Земський рух

► **ГР 2.** Поясніть суперечність між «ліберальним» характером земств і тим, що вони складалися переважно з поміщиків.

Земства — виборні органи місцевого самоврядування в Російській імперії — частково були опозиційними до влади. Хоч більшість у них становили поміщики, земства підтримували ідеї реформ і лібералізації. Ліберали виступали за вільний ринок, дотримання прав людини та створення конституційної монархії. Вони відкидали революційні методи боротьби й прагнули змін через компроміс із владою.

У перші пореформені роки (кінець 60 — початок 70-х рр. XIX ст.) земства опікувалися здебільшого соціально-економічними питаннями, зокрема допомогою селянам та освітою. На другому етапі (кінець 70 — початок 80-х рр. XIX ст.) вони стали центрами ліберальної опозиції, об'єднували зусилля заради конституційних реформ у Російській імперії.

Однак за політики контрреформ імператора Олександра III діяльність земств занепала. Закон 1890 р. обмежив представництво недворян у земствах, що фактично паралізувало опозиційний рух. Лише на початку XX ст. вони знову активізувалися.

Земства відповідально поставилися до справи розвитку господарства, медичного обслуговування, народної освіти, зв'язку, страхування, статистики тощо. Уже після перших заходів земств з'ясувалося,

що вони були багато в чому не обізнані, а з іншого боку — викрилася жахлива картина становища перетворення частини населення.

У більшості випадків дії земств уряд сприймав як бунтівні й забороняв. Протягом 1866—1868 рр. земства віддали під контроль губернаторів. У такий спосіб царський уряд намагався не допустити перетворення земств на осередки опозиції.

Попри це окремі земства намагалися виробити загальні заходи щодо покращення становища селянства. Вони пропонували переоцінити землі, знизити викупні платежі, організувати ощадно-позичкові каси, артілі та переселити в інші повіти найбідніших селян.

У 1878 р. представники земств порозумілися з діячами українського руху й вирішили скликати з'їзд у Харкові, який започаткував політичну організацію земств. Було вирішено домагатися об'єднання всіх сил у боротьбі за введення в Росії конституції.

У лютому 1880 р. було створено верховну розпорядчу комісію, яка мала підготувати проект майбутніх конституційних реформ. Це надихнуло земський рух. Представники земств пропонували впровадити широке самоврядування, створити представницький законодавчий орган — Державну думу. Проте після вбивства царя ці пропозиції залишилися нереалізованими. Діячі земського руху зазнали переслідувань. Спроби організувати широку пропаганду своїх ідей через видання журналу «Вільне слово» також не мали успіху.

3. Національне відродження кримських татар. І. Гаспринський

- **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «ПРЕС».** Висловіть спільну думку, якому етапу українського відродження відповідав національний рух кримських татар наприкінці XIX ст. і чому.

Кримськотатарський національно-визвольний рух сформувався у 80-х рр. XIX ст. під впливом ідей молодотурків, які виступали проти султанської монархії та за оновлення суспільства. У Константинополі — тогочасному центрі освіти — татарська інтелігенція перейняла ці ідеї. Вона прагнула подолати клерикалізм, покращити рівень освіти народу, змінити традиційну соціальну структуру й становище жінок.

В економічній сфері кримські татари вимагали звільнення селянської праці від гноблення, а в національному питанні — захисту самосвідомості та самостійності.

Ісмаїл Гаспринський. Початок XX ст.

Постать в історії

Ісмаїл Гаспринський усе життя присвятив захисту прав кримських татар і їхньому національному відродженню. У 1875 р. він був обраний депутатом міської думи, а пізніше — міським головою Бахчисарая. Завдяки його зусиллям бюджет міста зріс утричі, було розпочато масштабні перетворення в господарстві й розширено представництво кримських татар в органах місцевого самоврядування.

І. Гаспринського шанували як просвітителя та захисника пригноблених. На його честь у Сімферополі й Бахчисарай встановлено пам'ятники, його ім'ям названі бібліотека, вулиці та школи.

Словник

Клерикалізм — політичний напрям, прибічники якого виступають за панування церкви й духовенства в суспільно-політичному та духовному житті країни.

© Навчальний фільм

rnk.com.ua/113932

Татарська школа. Художник К. Боссолі.
1856 р.

► **ГР 2.** Опишіть заняття в татарській школі від імені одного з її вихованців.

☑ Цікаві факти

З ім'ям І. Гаспринського пов'язане виникнення **джадидизму** — просвітянського руху народів ісламського Сходу. Його суть полягає в новому звуковому способі навчання грамоти, коли кожній літері відповідають конкретні звуки. І. Гаспринський розробив методи навчання, які надавали кримськотатарським школам більш світського характеру. Для своїх шкіл він написав і видав серію навчальних посібників, найвідомішим з яких став «Учитель дітей». Під його керівництвом учителі поширювали ці ідеї у кримськотатарському середовищі.

Працюємо із джерелом

Зі спогадів прибічника сіоністського руху М. Бен-Амі про одеський погром 1881 р., під час якого він був серед організаторів єврейської самооборони
rnk.com.ua/113047

Найяскравішим представником руху став Ісмаїл Гаспринський. Він виступав за рівноправ'я татар, релігійну толерантність, співпрацю християн і мусульман, відкидав соціалізм і насильницькі засоби. Із **1883 р.** у Бахчисараї І. Гаспринський видавав першу кримськотатарську газету «Терджиман», яка тривалий час залишалася єдиним тюркомовним виданням у Російській імперії.

4. Антиєврейські погроми

► **ГР 2. Метод «Найкращий варіант».** Чому російський уряд не перешкоджав погромам?

У XIX ст. антисемітизм і юдофобія проявлялися в різних країнах Європи. Французька революція урівняла права всіх громадян, а наполеонівські війни та реформи остаточно відкрили двері європейських гетто (відокремлених єврейських районів). Водночас у Російській імперії діяли правила «меж осілості», що обмежували місце проживання, навчання та види діяльності євреїв.

У першій половині XIX ст. в Російській імперії проживало 1,6 млн євреїв. Це була майже половина світового єврейства. Кількість єврейського населення стрімко зростала. Попри обмеження євреї займали міцні позиції в економіці українських губерній. У 1817 р. вони володіли 30 % заводів і фабрик, до 1872 р. контролювали 90 % ґуралень і 32 % цукрової промисловості.

Після скасування кріпацтва в 1861 р. у Російській імперії посилювалися антиєврейські настрої. У суспільстві лунали звинувачення євреїв в економічних труднощах. Поширювалася думка про начебто експлуатацію євреями слов'янського населення. У 1881 р. такі погляди фактично підтримала й царська влада.

Цікаві факти

Погром у Балті в 1882 р. був одним із найжорстокіших: 211 людей було поранено, 12 убито, зафіксовано щонайменше 20 випадків зґвалтувань, пограбовано 976 будинків і 278 крамниць.

Антиєврейський погром.
Розфарбована гравюра 80-х рр. XIX ст.

► **ГР 3. Працюємо разом.** Яку роль у дискримінації та погромах євреїв відігравали стереотипи та упередження?

Наприкінці XIX ст. на українських землях налічувалося понад 2 млн євреїв. Одеса була одним із небагатьох великих міст, де їм дозволяли жити. Саме тут у 1821 р. стався перший великий антиєврейський погром у Російській імперії. Його ініціаторами стали одеські греки через суперництво у хлібній торгівлі.

Наступні погроми відбулися в 1859 р. в Одесі та 1862 р. в Аккермані (зараз Білгород-Дністровський). Одеський погром 1871 р. тривав три дні. Влада реагувала із запізненням.

Наймасовіші погроми припали на 1881—1884 рр. Після вбивства царя Олександра II в суспільстві почали розхитувати думку, що до цього були причетні євреї. Новий цар Олександр III проводив антисемітську політику: скасував послаблення попередника та посилив обмеження для єврейського населення. Хвиля погромів розпочалася у Єлисаветграді та швидко поширилася на понад 150 населених пунктів.

Погроми 80-х рр. XIX ст. сприяли формуванню самоорганізації єврейських громад для власного захисту. Зокрема, виник рух єврейської самооборони.

У грудні 1881 р. стався погром у Варшаві, у березні-квітні 1882 р. — в українському містечку Балта. Великі погроми також охопили Київ, Смілу, Летичів та інші міста. Згодом ця хвиля поширилася на всю «межу осілості».

Погроми припинилися лише в 1884 р., але спричинили першу масову еміграцію євреїв із Російської імперії. За менш ніж 30 років із країни виїхали понад 1 млн осіб, переважно до США та Палестини. Ця хвиля переселення дістала назву **Перша алія**.

Дослідники розглядають погроми 1881—1884 рр. як першу з трьох великих хвиль насильства проти євреїв. Із приходом до влади Миколи II погроми спалахнули з новою силою.

Ал Словник

Погром — короткочасна масова насильницька акція, здійснена однією частиною суспільства проти іншої, зазвичай щодо національної, соціальної або релігійної меншини. Погроми супроводжуються вбивствами та грабунками й зумовлені релігійною або національною нетерпимістю. Уперше цей термін було вжито щодо антиєврейських акцій 1881 р.

Алія (у перекладі з івritу — «підйом», «сходження», «піднесення») — репатріація євреїв до Ізраїлю (повернення на історичну Батьківщину).

Зверніть увагу

Спільним для всіх антиєврейських погромів було те, що їхні учасники були переконані: це дозволено. Ходили чутки про те, що навіть вийшов відповідний царський указ. Більшість погромів не були цілком стихійними: майже скрізь напередодні з'являлися провокатори.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113110

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- причини появи робітничого руху в другій половині XIX ст.;
- роль земського руху в оновленні Російської імперії;
- початок національного відродження кримськотатарського народу;
- антиєврейські погроми на українських землях.

Працюємо з хронологією

1883 р. ● Початок видання І. Гаспринським першої національної газети «Терджиман»

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/113044

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1.** Де й коли виникла перша робітнича організація? Опишіть особливості та прояви розгортання соціал-демократичного та робітничого рухів на українських землях у складі Російської імперії.
2. **ГР 1.** Із якою подією пов'язують початок політичної організації земств? Чи можна стверджувати, що земський рух мав деякі спільні цілі з українським національним рухом? Чому?
3. **ГР 1.** Коли розпочалося кримськотатарське національне відродження? Як воно відбувалося? Яку роль у ньому відіграв І. Гаспринський?

4. **ГР 1.** Наведіть ключові слова, які розкривають зміст понять «погром», «антиєврейський», «сіонізм».
5. **ГР 1.** Поясніть причини антиєврейських погромів 1881—1884 рр.
6. **ГР 2.** Як ідеї їдишкейту та дойкейту в «Бунді» відображали проблему національної ідентичності у Східній Європі?

Застосовуємо і аналізуємо

7. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу міста, у яких відбулися антиєврейські погроми, та губернії, де земський рух був найвпливовішим і найрадикальнішим.
8. **ГР 1.** Які утиски діяли щодо євреїв у Російській імперії? Наведіть приклади.
9. **ГР 2. Працюємо в парах.** Проаналізуйте кримськотатарське національне відродження: визначте його головні цілі й досягнення, поясніть, як ці процеси впливали на культуру, освіту та політичне життя населення.
10. **ГР 2.** Як ви вважаєте, чому уряд сприймав деякі дії земств як бунтівні? Поясніть свою думку.
11. **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Створіть інфографіку, що показує динаміку антиєврейських погромів.

Оцінюємо і створюємо

12. **ГР 2. Метод «Сторітелінг».** Уявіть, що ви поміщик-ліберал. Напишіть коротке звернення до інших членів земства, закликаючи їх підтримати запровадження конституції.
13. **ГР 2.** Напишіть есе «Чому земства були приречені на поразку в боротьбі із самодержавством?».
14. **ГР 3. Працюємо разом.** Яку роль у розпалюванні погромів відіграли газети?
15. **ГР 3.** Поясніть, чому погроми спричинили масову еміграцію євреїв. Люди ставали перед вибором: боротися чи залишити Батьківщину. Що, на вашу думку, було складнішим?

§ 23. Українська література та мистецтво. Реалізм. Нові види мистецтва. Церковне життя

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/113048

1. Розвиток української літератури

► **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Найкращий варіант».** Як, на вашу думку, творчість письменників другої половини XIX ст. вплинула на сучасне розуміння української ідентичності та історії?

У другій половині XIX ст. романтизм у літературі поступився місцем реалізму. Реалістичний напрям передбачав правдиве зображення життя, увагу до реальної дійсності та соціального оточення героя, психологічне обґрунтування його вчинків і почуттів.

Як і в літературі інших європейських країн, в українській літературі зародки реалістичного стилю були пов'язані з фольклором, із народними гумористичними й сатиричними оповіданнями, а також із давньою літературою. Однак у творчості письменників другої половини XIX ст. реалізм співіснував із романтизмом, якому були притаманні захоплення героїзмом минулого, поетизація сильних почуттів і людей Козацької доби.

Твори діячів української культури цього періоду порушували актуальні питання сучасності, осмислювали минуле народу, оспівували боротьбу за волю й незалежність України.

Перехід від романтизму до реалізму яскраво простежився у творчості **Марка Вовчка (Марії Вілінської-Маркович)**. Продовжуючи тему, започатковану Т. Шевченком, письменниця зверталася до проблем кріпацтва, особливо до становища селянок, у творах «Одарка», «Горпина», «Козачка». У казках і дитячих оповіданнях Марко Вовчок широко використовувала фольклорні мотиви.

Долею простої селянки переймалася у своїх творах **Ганна Барвінок**. Народницько-просвітницькі ідеї сповідував **Степан Руданський**. Його гумористичні «Співомовки» стали популярними завдяки поєднанню національних і соціальних мотивів. **Леонід Глібов** здобув славу як майстер байки. **Іван Нечуй-Левицький** реалістично відтворив життя українського села. У повісті «Микола

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Які стилі були панівними в українському мистецтві в першій половині XIX ст.?
2. **ГР 1.** Назвіть імена видатних представників українського образотворчого мистецтва першої половини XIX ст. та вкажіть їхні головні здобутки.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток української літератури й мистецтва;
- якими були прояви реалізму в літературі та мистецтві;
- про творчість видатних митців цієї доби;
- про нові види мистецтва;
- які зміни відбулися в церковному житті.

Ілюстрація до твору Марка Вовчка «Чумак». Художник К. Трутовський. 1860 р.

Постать в історії

З Україною була тісно пов'язана доля видатного єврейського письменника **Шолом-Алейхема** (справжнє ім'я — Соломон Рабинович). Він започаткував сучасну художню літературу мовою їдиш. Літературна діяльність Шолом-Алейхема розпочалася в 70-ті рр. XIX ст. Головними героями його творів були бідні «маленькі люди», які попри злидні сприймають своє становище з гумором, вірять у справедливість та мудрість життя. Більшість подій у його оповіданнях і повістях відбуваються в Україні. Проте українські міста та їхні жителі в цих творах переважно виступають як тло для розкриття драматичної долі єврейської громади. Після погрому 1905 р. в Києві письменник був змушений залишити терени України. Згодом він емігрував до США, де продовжив свою творчу діяльність.

Постать в історії

Володимир Короленко
rnk.com.ua/113731

Для вас, допитливі

rnk.com.ua/113732

Марко Кропивницький. 1883 р.

Джера» він показав долю селянина-втікача від панщини, а в «Кайдашевій сім'ї» — побут, злиденність і внутрішні конфлікти селянського життя.

Найвищим досягненням українського реалізму став соціально-психологічний роман **Панаса Мирного** «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Він глибоко осмислив трагедію народу в умовах соціальної несправедливості.

2. Театр

► **ГР 1.** Чим був зумовлений стрімкий розвиток театрального мистецтва?

У другій половині XIX ст. українське театральне мистецтво пережило період бурхливого розвитку. У **1881 р.** уряд Російської імперії скасував заборону на українські вистави, що сприяло зростанню кількості театральних труп і відродженню українського театру. Проте дозвіл супроводжувався численними обмеженнями. Так, заборонялися п'єси історичного й соціального змісту, а також перекладні п'єси. Українські трупи були зобов'язані поряд з українськими п'єсами ставити ще й російські. Ці обмеження звужували тематику українських вистав, які мали зосереджуватися лише на зображенні селянського життя.

Наприкінці 70-х рр. XIX ст. завершилося становлення новітнього професійного українського театру, який сформувався на основі аматорських колективів. У **1882 р.** в Єлисаветграді під керівництвом **Марка Кропивницького** було створено перший український професійний театр, відомий під назвою «**Театр корифеїв**». Друга половина XIX ст. увійшла в історію української культури як «золота доба» театру.

До трупи М. Кропивницького приєдналася аматорська трупа **Михайла Старицького**, який згодом очолив «Театр корифеїв». Серед провідних діячів театру були **Іван Карпенко-Карий (Тобілевич)**, **Панас Саксаганський**, **Микола Садовський**, **Марія Заньковецька** та інші.

Члени трупи створили школу акторської та режисерської майстерності, піднесли український театр на значно вищий рівень.

Попри успіх і визнання глядачів, умови діяльності українського театру залишалися складними. У **1883 р.** київський генерал-губернатор заборонив на десять років гастролі трупи М. Кропивницького на території Київської, Чернігівської, Полтавської, Волинської та Подільської губерній.

Проте зупинити розвиток українського театру вже було неможливо. У 80—90-х рр. XIX ст. діяло понад 30 невеликих труп, які ставили українські п'єси, а в 1891 р. в Києві було засновано перший постійний український театр.

3. Музичне життя

► ГР 3. Працюємо разом. Метод «Два — чотири — усі разом».

Висловіть спільну думку про те, як збирання фольклорного матеріалу сприяло розвитку української музики та її наближенню до сучасного європейського музичного мистецтва.

Розвиток літератури й театру в другій половині XIX ст. сприяв становленню національної класичної музики. У 1862 р. Семен Гулак-Артемівський створив першу українську оперу «Запорожець за Дунаєм». Українських композиторів надихали твори видатних українських письменників і поетів, зокрема Т. Шевченка. Його п'єса «Назар Стодоля» спонукала П. Ніщинського написати до неї музичну вставку — «Вечорниці», з якої народилася популярна пісня «Закувала та сива зозуля».

Друга половина XIX ст. стала часом входження народної пісні в професійну музичну культуру. Музиканти не просто відтворювали народні мелодії, а підносили їх до професійного рівня, перетворюючи пісні на музичні твори в європейському розумінні. Значний вплив на українську класичну музику мало хорове мистецтво.

Українську класичну музику започаткував **Микола Лисенко**. Він був автором численних опер, зокрема «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Енеїда», оперети «Чорноморці», опер для дітей «Пан Коцький», «Коза-дереза». Його твори ґрунтувалися на широкому етнографічному матеріалі. М. Лисенко також поклав на музику майже 80 творів із «Кобзаря» Т. Шевченка. Його варіант «Заповіту» Т. Шевченка виконується й досі, а «Молитва за Україну» стала своєрідним духовним гімном.

У 1904 р. коштом української громади М. Лисенко заснував музично-драматичну школу, яка підготувала багато відомих музикантів, співаків, диригентів та акторів.

❗ Зверніть увагу

Видатні українські композитори другої половини XIX — початку XX ст.:

- Микола Леонтович (твори на основі народних пісень «Щедрик», «Мак», «Дударик»);
- Кирило Стеценко (опера «Кармалюк»);
- Станіслав Людкевич (симфонія-кантата «Кавказ» за поемою Т. Шевченка).

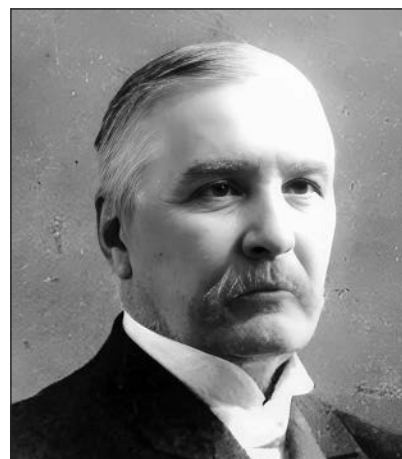
На західноукраїнських землях музичну творчість розвивали Михайло Вербицький, Іван Лаврівський, Сидір (Ізидор) Воробкевич, Анатоль Вахнянин та інші.

Марія Заньковецька. 1892 р.

Семен Гулак-Артемівський.
Середина XIX ст.

Микола Лисенко.
Кінець XIX ст.

Різдвяні ворожіння. Художник
М. Пимоненко. 1888 р.

Вид на Дніпро. Художник М. Мурашко.
90-ті рр. XIX ст.

4. Розвиток образотворчого мистецтва. Скульптура. Архітектура

► **ГР 1.** Укажіть ознаки українського образотворчого мистецтва другої половини XIX — початку XX ст.

Вагомі зрушення в суспільно-політичному та економічному житті другої половини XIX ст. сприяли утвердженню в образотворчому мистецтві тенденції до реалістичного відображення світу.

Під впливом ідей народників художники-реалісти створили Товариство пересувних художніх виставок (передвижників), яке мало на меті поширення мистецтва серед широких верств населення. Ідейною основою передвижників був критичний реалізм — реалістичне відображення суспільно-політичного життя з показом його недоліків і суперечностей. Серед членів товариства та послідовників реалістичного напрямку було чимало українців, які у своїй творчості прагнули відтворити побут і національний характер українців.

У колі художників поступово склалася група митців, які започаткували самостійний розвиток українського мистецтва. Серед них — Сергій Васильківський, Микола Пимоненко, Микола Самокиш, Костянтин Трутовський, Опанас Сластіон, Іван Їжакевич та інші. У 1887 р. українські митці створили Київське товариство художніх виставок, а в 1890 р. в Одесі — Товариство південноросійських художників. Також сформувалися українські мистецькі центри — Харківський, заснований першою професійною художницею Марією Раєвською-Івановою, Одеський на чолі з Кириаком Костанді та Київський зі школи Миколи Мурашка.

Українські художники зверталися не лише до побутових сцен села, а й до історичної тематики, зокрема героїчних подій Козацької доби.

Одним із найвидатніших українських живописців, знавцем народного орнаменту й мистецтва був Сергій Васильківський. Разом з істориком Д. Яворницьким і художником М. Самокишем він працював над альбомом «З української старовини». Його картини відображали героїчне минуле: це «Бій запорожців з татарами», «Обрання полковником Мартина Пушкаря», «Сторожі запорозьких вольностей» тощо. Світову славу С. Васильківський здобув пейзажами, у яких відображав красу й велич рідного краю: «Весна на Україні», «По Дінцю», «Після дощу», «Бездоріжжя», «Захід сонця» тощо.

Інший видатний український митець, Микола Мурашко, був не лише художником, а й педагогом. Він викладав малювання в київських середніх школах, відкрив Київську рисувальну школу.

Серед українських митців цього періоду також слід відзначити творчість Миколи Самокиша. Він прагнув через мистецтво показати історичні події та національні особливості життя й побуту українського народу. Так виникла ціла низка батальних картин Козацької доби.

Картини Миколи Пимоненка, що зображують життя українців, неодноразово виставляли за кордоном. Це картини «Жертва фанатизму», «Конокрад», «Проводи рекрутів», «На Далекий Схід» та інші.

У другій половині XIX ст. українська скульптура теж розвивалася в дусі реалізму. Найвизначнішим майстром був Леонід Позен. У його роботах малих форм він створив різноманітні соціальні типи людей («Шинкар», «Кобзар») та відобразив соціальні явища («Переселенці», «Злидар»). Мали популярність й історичні композиції «Скіф», «Запорожець у розвідці».

Інший майстер — Пармен Забіла — створив мармуровий портрет Т. Шевченка для музею в Чернігові та пам'ятник М. Гоголю в Ніжині.

У монументальній скульптурі особливе місце належить Михайлу Микешину, автору пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві.

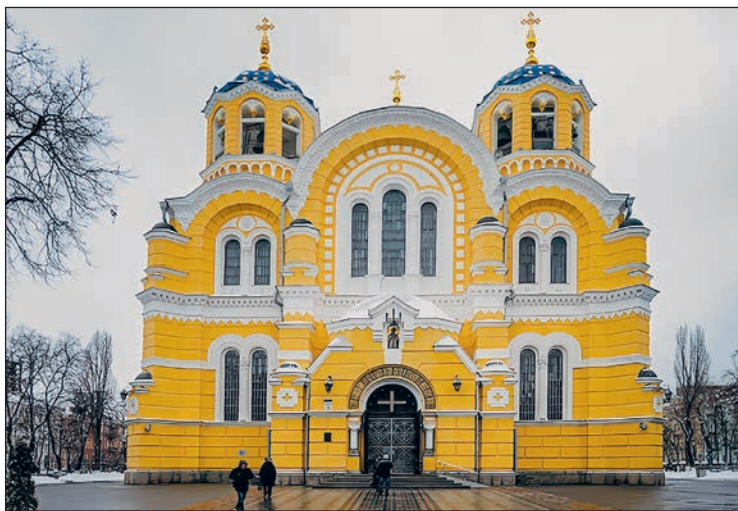
Архітектура другої половини XIX ст. була позначена впливом різних історичних стилів, що поєднувалися в межах однієї споруди. Такий синтез

Кобзар. Скульптор Л. Позен. 1883 р.

❑ Цікаві факти

Для популяризації досягнень українського малярства і гравюри важливу роль відігравали музеї. Наприкінці XIX ст. було засновано Київський музей старовини й мистецтва, Одеський міський музей красних мистецтв, Харківський міський художній музей, Феодосійську картинну галерею І. Айвазовського.

Володимирський собор у Києві. Сучасний вигляд

Будинок міського театру в Києві (зараз Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка). Листівка початку XX ст.

Зліва направо: перший ряд — Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Гнат Хоткевич; другий ряд — Василь Стефаник, Олена Пчілка, Михайло Старицький, Володимир Самійленко. Полтава. 1903 р.

Листівка з розфарбованою фотографією М. Заньковецької. Фотограф Й. Хмелевський

❗ Зверніть увагу

У 40—80-х рр. XIX ст. у світі відбувся прорив у розвитку фотографії: почали використовувати фотоплівку та портативні фотоапарати, розвивалося промислове виробництво фототоварів, з'явилися ефективні джерела штучного освітлення. Фотографія набула естетичної функції, передаючи почуття та сприйняття краси світу.

називають **еклектизмом**. Він став типовою ознакою громадського й житлового будівництва того часу. В архітектурі активно впроваджували нові технології та матеріали — бетон, залізо, залізобетон.

Розвиток українського мистецтва викликав занепокоєння влади, яка вбачала в цьому прояв національно-визвольного руху. Незважаючи на перешкоди з боку імперської влади, українське мистецтво збагатилося видатними досягненнями в живописі, скульптурі, архітектурі й художній освіті, заклавши міцний фундамент для подальшого національного відродження.

5. Нові види мистецтва: фотографія і кінематограф

► **ГР 3. Працюємо разом.** Як фотографія вплинула на збереження культурної спадщини та історичної пам'яті українців (портрети, краєвиди міст, пам'ятники)?

Фотографія з'явилася в Україні влітку 1839 р., через кілька місяців після винаходу цього виду мистецтва. Спочатку її вважали не окремим видом, а доповненням до образотворчого мистецтва. Першими фотографію в Україну принесли іноземні майстри, серед яких були французи Жак і Шарль-Поль Гербст. Вони в 40-х рр. XIX ст. відкрили в Києві фотостудію. Згодом такі студії з'явилися в Одесі та Харкові.

👤 Постать в історії

Відомим фотографом кінця XIX ст. став **Йозеф Хмелевський**, який у 1876 р. створив у Полтаві фотоательє. У 1900 р. на Всесвітній виставці в Парижі він отримав золоту медаль, орден Академічних пальм і звання «офіцер Академії». Його роботи демонстрували на міжнародних виставках. Й. Хмелевський майстерно працював із фотографією та власноруч виготовляв фотопластини. Фотограф показував життя українського краю, створював унікальні знімки Полтави, пам'ятників, портрети діячів культури — Панаса Мирного, М. Заньковецької, В. Короленка та інших. Його фотографії лягли в основу поштових листівок «Типи Малоросії» та «Краєвиди Полтавщини».

Сторінками подій
rnk.com.ua/113111

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113050

Краєвиди Полтавщини.
Листівка. Фотограф
Й. Хмелевський

Одним із перших професійних фотографів Києва став **Франц де Мезер**. У 1865 р. він відкрив власну фотостудію, яка швидко здобула популярність. Ф. де Мезер створив унікальний альбом з краєвидами міста та заснував Київське товариство фотографів і Київський фотографічний інститут.

У перші десятиліття розвитку фотографії в Україні формувалася мережа професійних фотоустанов. Зароджувалася документальна та наукова фотографія. Відомим фотографом був Антон Муренко із Чернігівщини. У 1867 р. у Києві відбулася перша фотовиставка. З'явилися й перші фотоаматори, серед яких були Дмитро Биркін і Володимир Бець.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. активно розвивалася й національна фотопромисловість. У 1891 р. житель Києва представив фотоапарат власного виробництва, стали популярними листівки з краєвидами міст. Фотографії вперше з'явилися в газетах, зокрема «Життя та мистецтво».

Розвиток фотографії був тісно пов'язаний з появою кінематографа. Перше українське фільмування відбулося в **1896 р.** в Харкові, коли фотограф **Альфред Федецький** зняв декілька хронікальних сюжетів. Через кілька місяців він провів перший український кіносеанс у Харківському оперному театрі.

Незабаром почали з'являтися художні кінофільми. Перше українське ігрове кіно зняв у 1911 р. **Данило Сахненко**. Його стрічка «Запорозька Січ» була присвячена подіям середини XVI ст. і діяльності кошового отамана Івана Сірка.

6. Православна церква в Україні в другій половині XIX ст.

- **ГР 2. Метод «Фішбоун».** Створіть структурно-логічну схему, що демонструє причинно-наслідковий зв'язок між діями влади й церкви та відчуженням між церквою і парафіянами.

Церква зберігала великий вплив на життя населення українських земель, але водночас зростала відстань між парафіянами та священниками. Це було зумовлене кількома обставинами. У 50—60-х рр. XIX ст. відбувалася зміна

Цікаві факти

Деякі дослідники вважають, що історію українського кінематографа варто починати від 1893 р., коли механік Одеського університету Йосип Тимченко сконструював кінознімальний і кінопроекційний апарати — на три місяці раніше за Т. Едісона й на понад рік раніше за братів Люм'єр.

Віра Холодна — акторка, яка народилася в Полтаві та багато знімалася в Одесі. Початок XX ст.

Працюємо із джерелом

Із «Настанов для сільських пастирів» (друга половина XIX ст.)

...Немає потреби поширювати барвисту говірку тільки тому, що 2—3 млн вельми російських людей під впливом сусідства або історичних подій дещо відокремили мову старослов'янську та склали обласне наріччя (але зовсім не мову), яке певною мірою перекручує мову більшості синів Росії. Оратора, що говорить у церкві місцевим наріччям, слухачі сприймають якимось комедіантом, а не вчителем.

► **ГР 2.** Чим, на вашу думку, була зумовлена така позиція Російської православної церкви щодо української мови?

Зверніть увагу

Через падіння авторитету православної церкви в другій половині XIX ст. люди почали шукати віру поза офіційною церквою. У цей період поширювалися різноманітні протестантські течії, особливо в німецьких поселеннях Півдня України (штундисти, баптисти, євангелісти та інші). Спершу уряд і православна церква переслідували їх, засилаючи до Сибіру або кидаючи до в'язниць. Такі заходи лише зміцнювали підтримку протестантизму серед населення. Офіційно існування релігійних сект визнали в 1879 р., але переслідування відновилися в 1884 р. і тривали до 1905 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113051

поколінь духовенства: на місце священників, прихильних до давніх українських православних традицій і тісно пов'язаних із сільською громадою, приходило нове покоління, виховане в зросійщених семінаріях, якому українські обряди та традиції були чужими. Крім того, церква дедалі частіше виконувала функції, не властиві її духовному покликанию: вона гасила соціальні конфлікти та роз'яснювала урядові рішення, що перетворювало священників на співучасників непопулярних державних заходів.

Значний вплив на релігійне життя мали й соціальні зміни. Зокрема, зростання кількості міського населення, а також реформи 60—70-х рр. XIX ст. руйнували традиційний селянський спосіб життя, заснований на християнських цінностях.

На релігійному житті українських земель позначилося Польське (Січневе) повстання 1863—1864 рр. Використовуючи його як привід, царський уряд проводив широку антиукраїнську кампанію, у якій церква відігравала провідну роль. Парафіяльним священникам наказували пильно стежити за поведінкою парафіян і вчителів та доповідати про будь-які прояви «неблагонадійності». Вважаючи Україну «політично невірнорозумним краєм», церква запровадила низку нововведень для посилення контролю над суспільством. Зокрема, створювали православні товариства та організації, діяльність яких мала «сприяти посиленню православ'я і російської народності серед простого населення».

Від 60-х рр. XIX ст. українцям намагалися нав'язати імена святих, популярних у Росії, замінити обряди та замінити церковні книги на російські зразки. Однак така політика витравлення українського духу зустріла опір населення.

Влада намагалася вплинути на ситуацію, підтримуючи російське православ'я: обмежувала діяльність інших церков і сект, відкривала школи під контролем церкви, активно проповідувала, проводила місіонерську роботу, випускала релігійну літературу тощо.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1.** Яка тематика творів переважала в українській літературі другої половини XIX ст. і чому?

2. **ГР 1.** Укажіть представників української літератури кінця XIX — початку XX ст., які започаткували нові напрями та ідеї.
3. **ГР 1.** Чому період другої половини XIX ст. називають «золотою добою» українського театру? Назвіть щонайменше три причини.
4. **ГР 1.** Як заборона творів історичної та соціальної тематики вплинула на репертуар театру? Які теми залишилися доступними для висвітлення?
5. **ГР 1.** Із діяльністю яких митців був пов'язаний розквіт українського театру?
6. **ГР 1.** Назвіть провідних українських композиторів другої половини XIX ст. Охарактеризуйте їхню творчість.

Застосовуємо і аналізуємо

7. **ГР 1.** Охарактеризуйте відмінності між українським аматорським театром до 1882 р. та професійним театром, створеним після цієї дати.
8. **ГР 2.** Якби ви мали змогу взяти інтерв'ю в Марії Заньковецької, які три запитання ви б поставили актрисі, щоб краще зрозуміти її внесок у розвиток українського театру? Обґрунтуйте свою відповідь.
9. **ГР 1.** Чим було зумовлене поширення протестантських вчень на українських землях наприкінці XIX — на початку XX ст.?

Оцінюємо і створюємо

10. **ГР 2.** Уявіть, що ви — письменник або письменниця кінця XIX ст. Яку тему ви б обрали для свого твору? Поясніть свій вибір.
11. **ГР 2.** Складіть віртуальний маршрут музичної подорожі Україною, присвячений композиторам другої половини XIX ст. Укажіть, які місця ви б відвідали й чому.
12. **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Створіть плакат, який розкриває роль греко-католицької церкви в національному русі Галичини.
13. **ГР 3. Працюємо разом.** Чи можна назвати «Театр корифеїв» школою не тільки акторської майстерності, а й суспільної активності? Чому?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- здобутки української культури другої половини XIX ст.;
- становлення національної літератури, театру та класичної музики на українських землях;
- розвиток образотворчого мистецтва і його нових видів;
- зміни в релігійному житті.

Працюємо з хронологією

- 1881 р.** ● Скасування заборони на проведення українських вистав
- 1882 р.** ● Створення під керівництвом М. Кропивницького в Єлисаветграді першої української професійної театральної трупи («Театр корифеїв»)
- 1887 р.** ● Створення Київського товариства художніх виставок
- 1890 р.** ● Створення в Одесі Товариства південноросійських художників
- 1891 р.** ● Заснування в Києві першого постійного театру
- 1904 р.** ● Заснування М. Лисенком музично-драматичної школи

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/113049

Практичне заняття
 за розділом III
rnk.com.ua/114465

Узагальнення
 за розділом III
rnk.com.ua/114466

Тестові завдання
 за розділом III
rnk.com.ua/114467

ЛЕГАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ

ПЕТЕРБУРГСЬКА ГРОМАДА

ХЛОПОМАНИ

1861–1862 рр. — випустили
20 номерів журналу
«Основа»

СТУДЕНТИ І ВИКЛАДАЧІ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА

КИЇВСЬКА ГРОМАДА 1861 Р.

- «Ходіння в народ». Етнографічні дослідження
- Створення недільних шкіл (близько 100)
- Створення підручників і посібників

Створення громад у Чернігові,
Вінниці, Катеринославі, Одесі,
Полтаві, Харкові

ВІДНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГРОМАДИ (КІНЕЦЬ 60-Х РР. XIX СТ.)

В. Антонович — лідер
Київської громади

Поширення українських досліджень
російською мовою через
заборону української мови

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 Р.

1873 р. — створення
Історичного товариства
імені Нестора Літописця

Визначення межі
розселення українців

ПІВДЕННО-ЗАХІДНИЙ ВІДДІЛ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА 1873–1876 РР.

П. Галаган
(керівник
відділу)

П. Чубинський + В. Антонович
200 дійсних членів

Видання праць
з етнографії, історії,
географії, економіки тощо

1874 р. — участь
у III Археологічному з'їзді

ЕМСЬКИЙ УКАЗ 1876 Р.

НЕЛЕГАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

«ТЕАТР КОРИФЕЇВ»

СТАРА ГРОМАДА

- Перетворення Галичини на «український П'ємонт»
- Сприяння укладенню угоди «нової ери» (1890–1892 рр.)
- Підтримка діяльності НТШ

М. ДРАГОМАНОВ

1878–1879 РР.,
1882 Р.

МОЛОДІ ГРОМАДИ

ЗАГАЛЬНА УКРАЇНСЬКА БЕЗПАРТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ (1898 Р.)

«БРАТСТВО ТАРАСИВЦІВ»

Розділ IV. Українські землі у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.

§ 24. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/113052

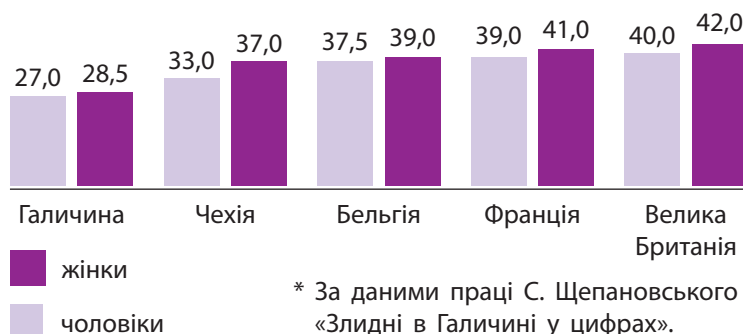
1. Населення та умови життя

► **ГР 2.** Створіть інфографіку, що демонструє склад населення українських земель, що належали Австро-Угорщині в другій половині XIX ст.

До кінця XIX ст. кількість населення західно-українських земель за декілька десятиліть зросла зі 2,6 до 3,8 млн осіб. Це було зумовлене демографічним вибухом. Проте частка українців зменшилася через масову трудову еміграцію до Америки, а також переселення на ці землі поляків, угорців, німців, євреїв та інших народів.

Збільшення кількості населення призвело до загострення соціально-економічних проблем, зокрема до аграрного перенаселення. У Галичині густота населення в сільській місцевості зросла втричі. Близько 95 % людей працювали в сільському господарстві та лише близько 1 % — у промисловості. Західноукраїнська інтелігенція залишалася зовсім нечисленною.

СЕРЕДНЯ ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ В ГАЛИЧИНІ ТА КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ у 80-ті рр. XIX ст.*

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Яким було становище українського населення під владою Габсбургів?
2. **ГР 1.** Як вплинули на розвиток українських земель реформи Марії-Терезії та Йосифа II?
3. **ГР 2.** Що було характерним для розвитку соціально-економічних відносин на українських землях у складі Австро-Угорщини протягом першої половини XIX ст.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку українських земель у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.;
- які зміни відбулися в соціально-економічному розвитку Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття;
- про розвиток промисловості й сільського господарства, початок масової трудової еміграції населення краю, розвиток кооперативного руху.

► **ГР 2.** Використовуючи знання зі всесвітньої історії, поясніть, чим була зумовлена різниця середньої тривалості життя чоловіків і жінок у Галичині та країнах Західної Європи в другій половині XIX ст.

Нафтопромисли в Бориславі. Розфарбовані листівки XIX ст.

2. Особливості економічного розвитку Галичини, Буковини й Закарпаття

- **ГР 1. Працюємо в парах.** Охарактеризуйте зв'язок між широким залізничним будівництвом і руйнуванням традиційної системи господарювання на українських землях у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.

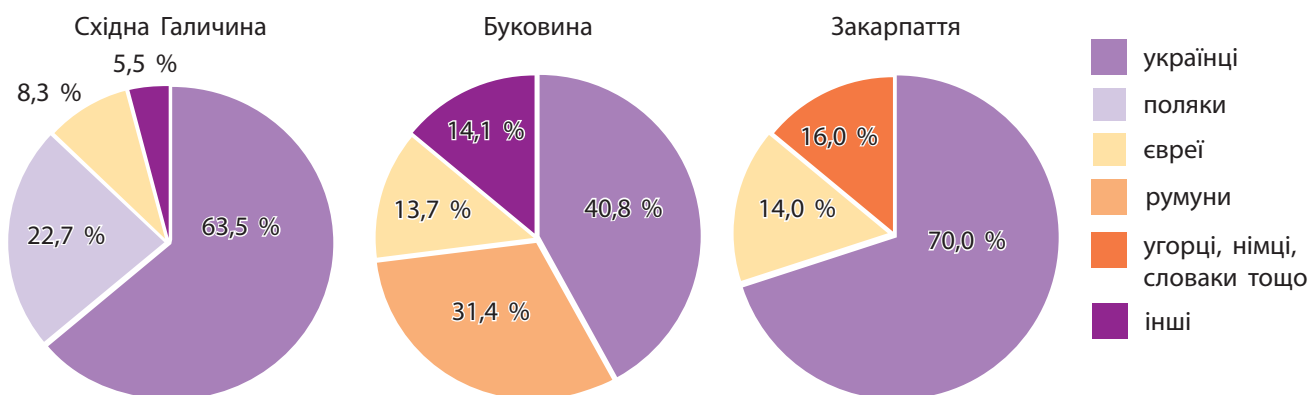
Револьюційні події 1848—1849 рр. стали важливим етапом у розвитку європейських країн. Хоч революція і зазнала поразки, вона прискорила процеси подальшого становлення індустріального суспільства. Активно розвивалися ринкові відносини.

Зовсім іншою була ситуація на західноукраїнських землях. Тут економічне становище навіть погіршилося. Після прокладення залізниці Львів—Відень у 1861 р. край дістав тісніші зв'язки з промисловими центрами імперії. Потік дешевих товарів з Австрії та Чехії призвів до занепаду місцевих промислів і традиційного господарства.

Щоб поліпшити становище, влада розвивала банківську та кредитну систему, залучала іноземні інвестиції. Найбільше іноземний капітал цікавили нафтові та соляні родовища, а також ліси. Тому наприкінці XIX ст. швидко розвивалися нафтодобувна й лісозаготівельна галузі, а великі компанії контролювали торгівлю, банки та промисловість.

Більшість земель залишалася у власності поміщиків. Селяни потерпали від малоземелля та не могли прогодувати свої сім'ї. Через це вони змушені були шукати заробітку в інших країнах.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ наприкінці XIX ст.

- **ГР 2.** Визначте та опишіть відмінності національного складу населення Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття. Поясніть причини цих відмінностей.

3. Розвиток промисловості. Становище робітництва

- **1. ГР 1.** Які галузі промисловості розвивалися на українських землях, що входили до складу Австро-Угорщини? Поясніть, чому саме вони набули розвитку, зважаючи на природно-географічні особливості цих територій. **2. ГР 1.** Яким було становище робітництва на українських землях у складі Австро-Угорщини?

Промисловість на західноукраїнських землях розвивалася повільно. Більшість робітників були зайняті не на великих фабриках, а на дрібних підприємствах і в ремісничих майстернях. Станом на 1885 р. у Східній Галичині із 55 тис. робітників лише 10 тис. осіб працювали на великих підприємствах (загалом 175 підприємств). На Закарпатті діяло лише декілька таких підприємств, а на Буковині їх не було зовсім.

Промисловість західноукраїнських земель розвивалася однобічно. Вона зосереджувалася переважно на видобутку та переробці місцевої сировини — деревини, нафти, бурого вугілля, солі.

Найбільшою галуззю стала нафтова промисловість, що активно розвивалася із 70-х рр. XIX ст. Її центром став Борислав. Контроль над галуззю одразу встановили польські, єврейські, австрійські й німецькі підприємці, зацікавлені у збільшенні експорту галицької нафти. Завдяки технічним удосконаленням видобуток зріс із 20 тис. тонн у 1874 р. до 326 тис. тонн у 1900 р. (приблизно 4 % світових показників). Переробку нафти здійснювали переважно на заводах Австрії та Угорщини. Хоча нафтовидобуток сприяв розвитку міст і зростанню кількості міського населення, він майже не вплинув на добробут селянства.

Великі лісові масиви зумовили швидкий розвиток лісопильної промисловості. Іноземні підприємці вирубували ліси й вивозили деревину до Австрії, Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції. Для транспортування деревини прокладали залізниці.

Найменш розвиненими залишалися легка й металообробна промисловість. Легка промисловість обмежувалася дрібним ремеслом і забезпечувала лише сільське населення (містяни носили одяг із західноєвропейських фабрик).

Серед небагатьох великих підприємств варто згадати залізничні ремонтні майстерні у Львові, Стрії та Станіславі. Проте складний ремонт паровозів і вагонів здійснювали за межами краю — у Німеччині, Австрії та Чехії.

Галицька площа у Львові. Кінець XIX ст.

- **ГР 2.** Спираючись на фотографію, складіть розповідь за темою «На вулицях Львова».

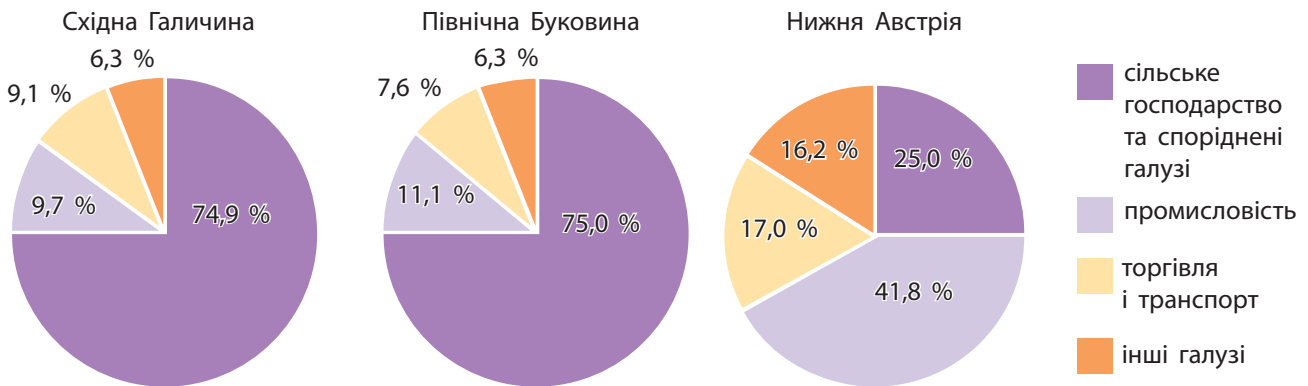
Залізнична станція в селі Микучин (зараз Івано-Франківська область)

Праця на нафтових промислах Галичини. Друга половина XIX ст.

- **ГР 2.** Якими були умови праці на нафтових промислах?

СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ І ЦЕНТРАЛЬНИХ ПРОВІНЦІЙ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗА ЗАЙНЯТІСТЮ В ГОСПОДАРСТВІ

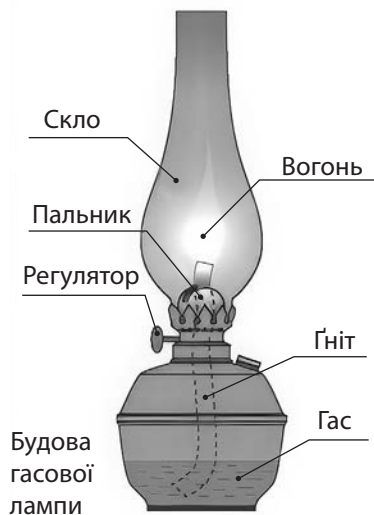
Примітка. На Закарпатті 85 % населення працювали в сільському господарстві, 10 % — у промисловості та транспорті

► **ГР 2.** Порівняйте показники зайнятості населення в сільському господарстві та промисловості західноукраїнських земель та Нижньої Австрії. Зробіть висновки.

Схема

Промисловий розвиток
західноукраїнських земель
rnk.com.ua/113054

Становлення фабрично-заводської промисловості на західноукраїнських землях відбувалося дуже повільно. У другій половині XIX ст. тут діяли лише п'ять великих державних тютюнових фабрик: чотири у Східній Галичині та одна на Закарпатті.

Розвиток промисловості зумовив формування нової суспільної верстви — промислових робітників, яку поповнювали ремісники й розорені селяни.

4. Розвиток сільського господарства та становище селянства

► **ГР 1.** Складіть перелік понять, які характеризують розвиток сільського господарства західноукраїнських земель у другій половині XIX ст. Поясніть, чим було зумовлене злиденне становище більшості селянства.

Аграрні реформи 1848—1849 рр. на західноукраїнських землях звільнили селян від панщини та закріпили за ними

Цікаві факти

Газова лампа — один із перших винаходів для домашнього освітлення. Її створив у 1853 р. Ян Зег, який працював в аптеці у Львові. Люди швидко оцінили зручність винаходу, адже одна така лампа давала стільки світла, як 20 свічок. Невдовзі газовими лампами почали освітлювати й вулиці. Відбулася перша в історії операція, проведена за допомогою освітлення газової лампи. Ця подія засвідчила її практичну цінність і значення для розвитку медицини.

► **ГР 2.** За додатковими джерелами дослідіть історію створення газової лампи. Чому вона стала одним із символів Львова?

Газова лампа

земельні ділянки в приватну власність. Проте за це вони мали протягом 50 років сплачувати щорічні платежі.

У сільському господарстві переважали дрібні господарства. Площа земельних ділянок, що їм належала, не забезпечувала навіть мінімальні потреби сім'ї. Великі земельні володіння сягали 15—20 тис. га, тому розвиток сільського господарства відбувався повільно.

В економічних відносинах між селянами та поміщиками переважали відробітки за зерно, оренду землі, дрова тощо. Лише наприкінці XIX ст. їх поступово почали замінювати вільнонайманою працею.

Одним із найважливіших питань залишалося право користування **сервітутами**. Землевласники встановлювали завищену плату за доступ до лісів, пасовищ і водойм або відмовляли в користуванні ними. У другій половині XIX ст. право селян на сервітути поступово ліквідували. Спроби відстояти його в судах були марними.

Новою проблемою стало лихварство. Селяни, змушені позичати гроші для сплати податків, опинялися в залежності від лихварів, які, застосовуючи шахрайські схеми, відбирали селянські господарства, нараховуючи надвисокі відсотки.

Вигляд західноукраїнського села поступово змінювався. Формувався новий суспільний стан — селяни-підприємці. Вони пристосовували господарства до потреб ринку: займалися відгодівлею худоби, виробництвом молочних продуктів, вирощуванням овочів і фруктів. Селяни почали застосовувати нову техніку та використовувати добрива.

Отже, протягом другої половини XIX ст. у сільському господарстві західноукраїнських земель відбувалася повільна аграрна революція, що залучала їх до ринкових відносин. Однак цей процес супроводжувався зубожінням більшості селянства.

5. Початок трудової еміграції українців

► **ГР 1.** Як і до яких регіонів світу відбувалася еміграція українців?

Загострення соціально-економічних проблем спричинило масову трудову еміграцію західноукраїнського селянства до країн Європи, Північної та Південної Америки. Основними причинами еміграції були мізерні заробітки, зубожіння, нестача землі, національне гноблення й політичне безправ'я.

Масова еміграція селянства розпочалася у **80-х рр. XIX ст.** та досягла піку на початку XX ст. Вона мала дві форми: постійну переселенську (переважно до Бразилії, Аргентини, США та Канади) і тимчасову заробітчанську.

Схема

Стан економіки
західноукраїнських
земель
rnk.com.ua/113055

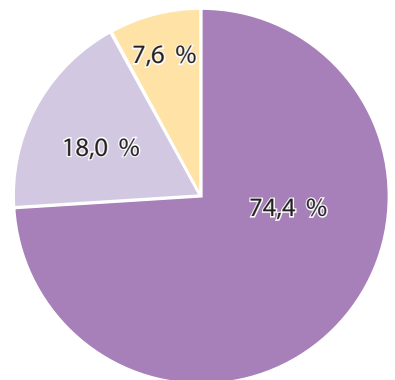
А-Я Словник

Сервітут — тут: право користування землею, що належить іншій особі, для конкретних потреб. Воно дозволяє селянам спільно користуватися чужими угіддями, наприклад, для проходу до лісу, колодязя, випасання худоби на пасовищі. Сервітути зазвичай регулювалися звичаями, а не письмовими законами.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114468

РОЗШАРУВАННЯ СЕЛЯН НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

■ бідняцькі господарства
■ середняцькі господарства
■ заможні господарства

► **ГР 2.** Яка група селянських господарств переважала? Чим це можна пояснити?

Пам'ятник заробітчанам у селі Колочава на Закарпатті

Історична карта і схема

Розселення та еміграція
українців у другій
половині XIX —
на початку XX ст.
rnk.com.ua/113056

Навчальний фільм

rnk.com.ua/113933

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114469

Працюємо із джерелом

Зі звіту угорського чиновника Е. Егана про умови життя закарпатського селянства (1897 р.)

Міг би хто подумати, що в сих сторонах, забитих дошками від світу, бодай прожиток дешевий. Куди! Якраз навпаки! До половини зими з'їв кожний господар свої хліборобні засоби, а до жнив жив дорого купленою стравою. За все платить він 18—20 % дорожче за міської ціни...

Русинський селянин не бачить цілий рік ні м'яса, ні яєць, хіба вип'є кілька крапель молока, а у Великдень з'їсть шматок житнього або пшеничного хліба. Зрештою, його поживою є вівсяний хліб і — коли не бракує — бульба. Не дивно, що коли в інших гірських сторонах бачимо людей рослих і здорових, у русинському Прикарпатті — безсильні, хиткі, не здатні до військової служби... [12].

- 1. **ГР 2.** У яких умовах жило закарпатське селянство?
- 2. **ГР 2.** Чим, на вашу думку, це було спричинене?

На тимчасові сезонні роботи селяни щорічно виїздили до сусідніх регіонів Австро-Угорщини (Угорщина, Західна Австрія) та інших країн (Німеччина, Румунія, Росія, Франція, Бельгія тощо). Протягом другої половини XIX ст. зі Східної Галичини та Північної Буковини виїхали до Америки близько 250 тис. осіб, а із Закарпаття — близько 170 тис. осіб.

6. «Верховинська акція»

- **ГР 1.** Чи вдалося досягти мети «Верховинської акції»? Поясніть свою думку.

Серед західноукраїнського населення найтяжчим було становище закарпатських русинів. Земельна реформа до кінця XX ст. вичерпала свій потенціал. Близько половини селянських господарств мали земельні ділянки площею до 1 га, хоча для життя було необхідно втричі більше.

Угорський уряд направив на Закарпаття спеціаліста із сільського господарства **Едмунда Егана** для перевірки. Він ретельно вивчив ситуацію та виявив основні проблеми.

За його пропозиціями в **1897 р.** розпочали «Верховинську акцію» (її також називали «рутенською акцією»). У графа Шенборна орендували пасовища, де розводили завезену з Німеччини та Швейцарії худобу та передавали її селянству. Для переробки молока створили спеціальне молочне господарство. Ця акція сприяла й розвитку кролівництва, птахівництва, бджолярства, народних промислів.

Важливим кроком Е. Егана стало обмеження свавілля лихварів. У 1899 р. заснували кредитну спілку, яка надавала селянам позики під низькі відсотки. Хоча ці заходи були обмеженими, вони певною мірою покращили умови життя населення.

Проте не всіх улаштувала діяльність Е. Егана, і в 1901 р. за нез'ясованих обставин його було вбито. «Верховинська акція» припинила свою діяльність.

7. Кооперативний рух

- **ГР 1.** Якою була роль кооперативного руху в господарському розвитку українських земель?

Поліпшити становище українського населення стало можливим завдяки кооперативному руху. У Галичині він зародився в 60-х рр. XIX ст. та за кілька десятиліть набув значного розвитку. На західноукраїнських землях його започаткував **Василь Нагірний**. Ознайомившись із досвідом Швейцарії, він активно створював у краї мережу кооперативних спілок. Спочатку це були кредитні спілки, які мали захистити селян від грабіжницьких відсотків лихварів і шинкарів. У **1883 р.** В. Нагірний заснував споживчий кооператив «Народна торгівля», який відкрив мережу крамниць у селах і містах. Там селяни могли купувати необхідні для господарства товари за помірними цінами, оминаючи посередників. У 1892 р. було засновано страхову компанію «Дністер».

Крім кредитування та страхування, кооперативи впроваджували сучасні методи господарювання (товариство «Сільський господар»), підтримували освіту та сприяли поширенню громадсько-політичної, навчальної та іншої літератури.

8. Міста та міське населення

- **1. ГР 1.** Яке місто на західноукраїнських землях було найбільшим?
2. ГР 1. Чому українці становили незначну частину населення західноукраїнських міст?

Західноукраїнські міста наприкінці XIX — на початку XX ст. ще довго зберігали середньовічний вигляд, а кількість їхнього населення зростала повільно. Найшвидше розвивалися Львів і Чернівці, а також міста, через які проходили важливі залізничні шляхи, — Станіслав і Стрий. Помітно збільшувалося населення Дрогобича та Борислава завдяки розвитку нафтовидобутку.

Попри це, міське населення на західноукраїнських землях залишалося нечисленним. У Галичині в містах проживало лише близько 10 % населення. Українці становили лише п'яту частину міських жителів. У містах Східної Галичини переважали поляки та євреї.

Навіть нечисленні українські громади мали значний вплив на національне життя. Чернівці, Перемишль, Станіслав, Коломия, Тернопіль та Ужгород були центрами української культури й політичної діяльності, а Львів перетворився на головний осередок українського національно-визвольного руху.

Західноукраїнські міста були важливими місцями розвитку ремесла й торгівлі. Основну роль у торгівлі відігравали єврейські купці, адже українців серед торговців було небагато. Вони підтримували торговельні зв'язки між містами й селами, продавали товари, давали гроші в борг і займалися різними комерційними справами. Завдяки цьому селяни активніше долучалися до товарно-грошових відносин.

Едмунд Еган. 1901 р.

Василь Нагірний. 1935 р.

- **ГР 1.** Визначте одним-двома реченнями внесок зображеного діяча в історію України.

☑ Цікаві факти

Львів був культурним, адміністративним, економічним центром Східної Галичини та історичною столицею краю. Протягом другої половини XIX ст. кількість його населення зростала найбільше серед усіх західноукраїнських міст — із 70 тис. у 1857 р. до 160 тис. у 1900 р. та понад 200 тис. осіб у 1910 р. Наприкінці XIX ст. Львів був п'ятим за кількістю населення містом імперії Габсбургів (після Відня, Будапешта, Праги та Трієста) і четвертим на українських землях (після Одеси, Києва та Харкова).

Сторінками подій
rnk.com.ua/113112

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- рівень життя населення та розвиток промисловості українських земель у складі Австро-Угорщини;
- трудову еміграцію українців;
- кооперативний рух як засіб поліпшити становище населення українських земель у складі Австро-Угорщини.

Працюємо з хронологією

- 80-ті рр. XIX ст.** ● Початок масової еміграції українського селянства до Америки
- 1883 р.** ● Заснування споживчого кооперативу «Народна торгівля» В. Нагірним
- 1897 р.** ● Початок «Верховинської акції»

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/113053

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1.** Як змінилася кількість населення на українських землях у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.? Що цьому сприяло?
2. **ГР 1.** Назвіть хронологічні межі першої хвилі масової трудової еміграції українців.
3. **ГР 1.** Поясніть причини поширення кооперативів, появи масової трудової еміграції.
4. **ГР 1.** Опишіть основні соціально-економічні зміни та регіональні особливості українських земель у складі Австро-Угорщини, що були зумовлені процесами модернізації.

5. **ГР 1.** Опишіть зміни в повсякденному житті сіл і міст.
6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу українські землі, які входили до складу Австро-Угорщини, напрямки трудової еміграції українців, українські промислові центри.
7. **ГР 2. Працюємо в парах.** Створіть перелік ключових слів, що розкривають зміст понять «трудова еміграція», «кооперативний рух», «сервітут». Складіть сенкан до одного з понять.
8. **ГР 2.** Складіть Т-таблицю «Позитивні та негативні наслідки масової трудової еміграції». Зробіть висновки, які з них переважали й чому.
9. **ГР 2. Метод «Кола Венна».** Порівняйте та з'ясуйте спільне й відмінне в соціально-економічному розвитку українських земель у складі Російської імперії та Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.

Застосовуємо і аналізуємо

10. **ГР 3.** Які наслідки для західноукраїнських земель мало залізничне будівництво? Чи вирішувала трудова еміграція соціально-економічні проблеми західноукраїнських земель?
11. **ГР 3. Працюємо в парах.** Обговоріть і висловіть спільну думку, як ви розумієте гасло кооперативного руху в Галичині «Свій до свого по своє».

Оцінюємо і створюємо

12. **ГР 2. Працюємо в малих групах. Метод «Освітній проект».** Створіть віртуальну фотовиставку, мультимедійну презентацію або подкаст за однією з тем: «Зародження кооперативного руху в Галичині», «Перша хвиля трудової еміграції українців» (на вибір).
13. **ГР 2.** Складіть віртуальний екскурсійний або туристичний маршрут «Львів (Чернівці, Ужгород) наприкінці XIX ст.», «Нафтові промисли Галичини», «Видобуток солі в Галичині та на Закарпатті» (на вибір).

§ 25. Суспільно-політичне життя на українських землях у складі Австро-Угорщини в 60—80-х рр. XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/113057

1. Конституційні реформи 60-х рр. XIX ст. в Австрійській (Австро-Угорській) імперії

► **ГР 2. Працюємо в парах. Метод «Інсерт».** Визначте, які зміни у статусі українських земель відбулися завдяки конституційним реформам.

Революція 1848—1849 рр. спричинила значні зміни в Австрійській імперії. У політичному житті найвпливовішими залишалися національні еліти (угорська, чеська, польська та інші), що перебували в опозиції до імперського центру. Складною була ситуація на міжнародній арені. Спочатку Австрія зазнала поразки у війні із Францією та П'ємонтом і не змогла перешкодити процесу об'єднання Італії, а потім — із Пруссією.

У 1867 р. було укладено австро-угорську угоду. Австрійська імперія перетворилася на **дуалістичну Австро-Угорську монархію**. Імперію було розділено на австрійську частину — **Цислейтанію** (до неї, крім інших земель, увійшли українські землі Галичини та Буковини) та угорську частину — **Транслейтанію** (до неї, зокрема, увійшло Закарпаття). Щодо Галичини австро-угорський компроміс доповнили австро-польським. У краї панували поляки.

Пропольська політика імперського центру була зумовлена наростанням протистояння з Російською імперією, проти якої поляки неодноразово підіймали повстання. Крім того, український рух сприймали в краї як проросійський. Незважаючи на недосконалість, конституційні реформи 60-х рр. XIX ст. в Австрійській імперії мали далекосяжні наслідки. Виникло підґрунтя для розгортання національно-політичних рухів. Усім народам імперії було відкрито шлях до здобутків європейської демократії. Відбулося утвердження парламентаризму. Населення поступово перетворювалося з мовчазних підданих на співносіїв влади — громадян.

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Як відбувався суспільно-політичний розвиток Галичини в першій половині XIX ст.?
2. **ГР 1.** Якими були основні здобутки українського руху в революції 1848—1849 рр.?
3. **ГР 1.** Укажіть основні особливості українського руху в Російській імперії в 60—90-х рр. XIX ст.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток українського руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.;
- про течії українського руху;
- як відбувся перехід від культурницько-літературного до політичного етапу в українському русі на західноукраїнських землях.

Зверніть увагу

Після утворення Австро-Угорської монархії австрійську частину держави поділили на автономні коронні краї. Цей поділ мав довільний характер і часто спричиняв протистояння між різними націями. Найбільшим коронним краєм зі столицею у Львові було Королівство Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським та князівствами Освенцимським і Заторським. До його складу входили Східна Галичина й тимчасово Північна Буковина, де переважало українське населення.

**Для вас,
допитливі**
rnk.com.ua/114470

Схема
Куріальна виборча
система в Австро-
Угорщині
rnk.com.ua/115265

Цікаві факти

Після утворення Австро-Угорської монархії виборчу систему до Галицького сейму було організовано так, що поляки від самого початку отримували більшість місць. Намісника Галичини призначали з-поміж польської аристократії, а у Відні польські інтереси представляв міністр у справах Галичини. Уся соціальна, економічна та освітня політика була спрямована насамперед на задоволення потреб польського населення. Польську мову офіційно запровадили в адміністрації, судочинстві, органах самоуправління, Львівському та Ягеллонському університетах.

► **ГР 2.** Спрогнозуйте, які наслідки це мало для розвитку українського національного руху.

❗ Зверніть увагу

Галицький крайовий сейм складався зі 150 послів, обраних від шести суспільних категорій. Загалом у виборах брало участь 10 % населення (серед селянства, яке становило більшість населення краю, — 8,8 %). Такий виборчий закон забезпечував половину місць у сеймі послам «від народу».

Будинок Галицького сейму (зараз головний корпус Львівського університету). Сучасний вигляд

2. Галицький сейм

- **1. ГР 1.** Чому виборче законодавство, яке забезпечувало половину місць у Галицькому сеймі послам «від народу», не дало українцям представництво відповідно до їхньої кількості? **2. ГР 1.** Якою була роль Галицького сейму в становленні політичної культури українського населення?

Законодавчою основою для формування Галицького крайового сейму були два документи: Крайовий статут і Сеймова виборча ординація 1861 р. Повноваження сейму, визначені лише в 1873 р., обмежувалися сферою культури й освіти, аграрними відносинами тощо. Вибори до сейму відбувалися один раз на шість років.

Виборче законодавство було орієнтоване на становий, а не на національний склад, що ставило українське населення Галичини в нерівні умови через його переважно селянський характер. Українці могли отримати лише третину місць. Таку кількість, тобто 51 мандат, вони здобули лише на перших виборах 1861 р. У подальших виборах українське представництво скорочувалося та зрештою досягло найнижчого рівня — лише 12 послів.

3. Старорусини та русофіли

- **ГР 3. Працюємо разом.** Які уроки може винести сучасне українське суспільство з історії русофільства?

У 50—70-х рр. XIX ст. в українському русі Галичини різко посилювся русинський (старорусинський) напрям, відгалуженням якого стало русофільство (москвофільство). У його лавах опинилася майже вся стара українська інтелігенція, зокрема Я. Головацький. Соціальну базу течії становили духовенство, поміщики, чиновники та інтелігенція.

Політичного значення старорусинська течія вперше набула в 1866 р., після поразки Австрії

Князь Леон Сапіга, перший маршал (голова) Галицького сейму. Художник Г. Родаковський. 1878 р.

❗ Зверніть увагу

Лідерами старорусинів у різні часи були: у Галичині — Денис Зубрицький, Богдан Дідицький, Іван Наумович і Михайло Качковський; на Буковині — Касіян Богатирець; на Закарпатті — Адольф Добрянський.

❗ Зверніть увагу

Причинами поширення старорусинства були:

- посилення польських позицій у Галичині, розчарування українців у справедливості австрійської влади;
- втрата віри у власні сили, пошук надійної зовнішньої опори (такою опорою вбачалася Російська імперія);
- поширення серед галицького селянства в 60—80-х рр. XIX ст. сліпої віри в російського царя;
- консервативний характер українського суспільства в Галичині;
- допомога російських військ Австрії у придушенні угорської революції 1848—1849 рр.;
- поширення ідей панславізму (теорія про особливу роль слов'ян та необхідність їх об'єднання в єдину державу);
- падіння авторитету австрійської влади після поразок у війнах із Францією та Пруссією;
- загострення відносин Австро-Угорщини та Російської імперії.

☑ Цікаві факти

Значну роль у становленні ідей старорусинства відіграло греко-католицьке духовенство, яке стало на захист староукраїнських звичаїв, виступило проти латинізації церковної та світської культури, зокрема проти спроб перевести «руську мову» на латинський алфавіт, замінити юліанський календар григоріанським.

❗ Зверніть увагу

Головними цілями діяльності народовців були розвиток української мови на основі народної говірки, створення єдиної літературної мови, підвищення культурного рівня населення західноукраїнських земель та об'єднання національних інтелектуальних сил.

у війні з Пруссією. Старорусини заявили, що окремого українського народу не існує, а галицькі русини є частиною «єдиного великоруського народу», який проживає на території «від Карпат до Уралу». Вони також заперечували самостійність української мови, вважаючи її лише говіркою російської мови.

Через проросійську орієнтацію старорусинську течію часто називали русофільською. Проте старорусинство було ширшим явищем і мало значну опору в галицькому суспільстві. Головними ознаками старорусинства були чітка антипольська спрямованість та опір будь-яким західним модерним впливам. Русофільство було відгалуженням старорусинського руху: його представники виступали з проросійських позицій, стверджуючи, що галицькі русини — це росіяни, та намагалися поширити в краї російську мову.

У 1870 р. старорусини заснували політичну організацію «Руська рада», яка мала продовжити справу Головної руської ради щодо захисту прав та інтересів населення. Друкованими органами Руської ради були журнал «Слово», газети «Руська рада», «Наука» та інші.

І все ж таки незважаючи на зовнішню підтримку, із 80-х рр. XIX ст. старорусинство в Галичині почало занепадати. Проте на Буковині, а особливо на Закарпатті цей напрям переважав аж до середини XX ст.

4. Народовці

► **ГР 2. Метод «Оберіть позицію».** Чи можна стверджувати, що народовці та громадівці — тотожні рухи? Наведіть факти.

На західноукраїнських землях у 60-х рр. XIX ст. в українському русі виник новий напрям — **народовський**.

Народовці дотримувалися ідей національного відродження, започаткованих «Руською трійцею» та діячами з Наддніпрянської України. Вони вважали українців окремою нацією, що проживає на території від Кавказу до Карпат.

Спочатку розбіжності між старорусинами й народовцями стосувалися переважно мови та літератури, а в інших сферах прибічники обох напрямів мали багато спільного.

Народовці розпочали діяльність зі спроб заснувати періодичні видання та створити громади для старшокласників і студентів Львова. Перша така

✓ Цікаві факти

Вибори до Галицького сейму та Віденського парламенту часто супроводжувалися різними зловживаннями. Це спричинило появу типу виборця, відомого як «Микита Хрунь», або просто «Хрунь».

«Хрунь» — зневажлива назва виборця (зазвичай селянина), який продавав свій голос за гроші, але частіше за їжу або горілку.

Сам термін походить від свинячого прізвиська. Його використовували для таврування тих, хто голосував за кандидатів від польської адміністрації або москвофілів, ігноруючи українських національних кандидатів — народовців.

Карикатурне зображення «Хруня»

громада виникла в 1863 р. Громади відіграли важливу роль у вихованні галицької молоді в дусі національної свідомості та надихнули багатьох діячів українського національно-визвольного руху.

Оскільки всі культурно-освітні установи Галичини перебували під впливом старорусинів, народовці створювали власну мережу культурно-просвітніх закладів. У 1861 р. було засновано товариство «Руська бесіда», а згодом — театр, який став першим українським професійним театром.

У 1873 р. у Львові народовці організували Товариство імені Т. Шевченка, яке згодом стало своєрідною Академією наук України. Заборона українського слова в Наддніпрянській Україні та утиски царського режиму сприяли пожвавленню народовського руху. Українські діячі з Наддніпрянщини активно підтримували національний рух у Галичині, зокрема фінансово.

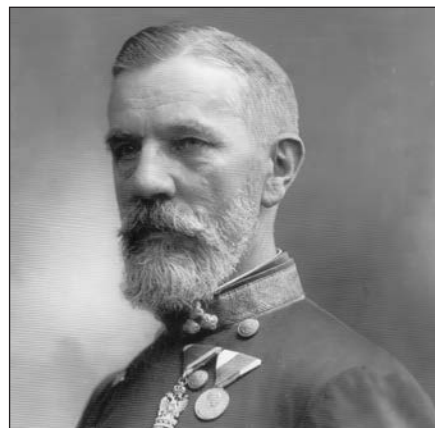
Із 1879 р., після поразки старорусинів на виборах до Галицького сейму, народовці вже виступали як самостійна політична сила. Першим їхнім політичним кроком стало видання газети для селянства «Батьківщина» під редакцією Юліана Романчука. Це засвідчувало прагнення народовців залучити до свого руху все населення Галичини.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/115266

Юліан Романчук. Друга половина XIX ст.

Олександр Барвінський. 1904 р.

👤 Постать в історії

Олександр Барвінський був видатним представником народовської течії українського руху у Східній Галичині. Він працював у керівництві «Просвіти» та «Руської бесіди», а в 1892 р. реорганізував Товариство імені Т. Шевченка у наукове. О. Барвінський був послом Галицького сейму, Віденського парламенту, членом австрійської Палати панів, Галицької шкільної ради. Він зробив значний внесок в економічний і культурний розвиток нації, створення українських шкіл, гімназій, викладання українською мовою в університеті.

Володимир Барвінський.
Друга половина XIX ст.

Постать в історії

Володимир Барвінський

відомий як засновник і редактор єдиної щоденної української газети «Діло», яка виходила в 1880—1939 рр. Він також видавав у Львові «Бібліотеку найзнаменитіших повістей» і був автором численних статей на політичні та суспільні теми. В. Барвінський належав до найактивніших представників народовського руху та брав участь у створенні товариств «Просвіта» і «Рідна школа».

Схема

Діяльність товариства
«Просвіта»
rnk.com.ua/115267

Степан Качала. Кінець XIX ст.

У грудні 1879 р. на таємній нараді за участі 36 осіб під керівництвом Ю. Романчука було вирішено започаткувати українську щоденну газету «Діло». Вона мала протидіяти старорусинській газеті «Слово» та «ділом, а не словом прямувати до кращого народові». Головним редактором газети став Володимир Барвінський, а її перший номер вийшов у січні 1880 р.

У 1885 р. народовці заснували політичну організацію «Народна рада», очолювану Ю. Романчуком. Перші загальні збори відбулися в 1888 р. Прагнення народовців завоювати провідні позиції в українському русі змушувало їх шукати порозуміння з українським селянством — основним джерелом сили національного руху. Ці зусилля неможливо було реалізувати без участі сільських греко-католицьких священників. Компроміс із духовенством та угода зі старорусинами надавали народовцям певних консервативних рис.

5. Розбудова національного життя. «Просвіта»

► **ГР 2. Метод «ПРЕС».** Підтвердьте або спростуйте твердження, що без «Просвіти» український національний рух у Галичині не мав би успіху.

Провідники українського руху в Галичині усвідомлювали, що без підтримки населення будь-яка політична боротьба не матиме успіху. Із цією метою протягом другої половини XIX ст. національне життя розбудовувалося через створення мережі громадсько-політичних, економічних, культурно-освітніх установ, товариств, які мали забезпечити культурні та економічні потреби українського населення, водночас стримуючи польський вплив на нього. Основою цього процесу стало товариство «Просвіта».

У 60-ті рр. XIX ст. слов'янські народи Австрійської імперії створювали культурно-просвітні товариства. Назрівала необхідність заснування української освітньої установи. Ініціатором цього став Степан Качала. Його підтримали молоді народовці. У вересні 1868 р. австрійський уряд дозволив відкрити товариство «Просвіта».

Першим керівником товариства став Анатоль Вахнянин. Основним напрямом діяльності «Просвіти» стало книгодрукування. Першою було видано «читанку для сільських людей» під назвою «Зоря». Книжка мала успіх.

Зверніть увагу

«Просвіта» була науково-просвітницькою організацією, що за своєю діяльністю нагадувала громади Наддніпрянської України, але діяла легально та мала чітку структуру. У перші роки кількість її членів не перевищувала кількох сотень осіб. Товариство приділяло особливу увагу науковим дослідженням в етнографії, історії, географії тощо.

Будівля Українського народного дому
«Просвіта» в місті Лежайськ (Польща).
Сучасний вигляд

Проте діяльність товариства потребувала вдосконалення організаційної структури, урізноманітнення форм роботи. Із цією метою в 1876 і 1891 рр. прийняли нові статuti, які зрештою перетворили «Просвіту» на впливову організацію, яка творила національне життя краю.

Крім популярних книг для народу, видавали українські підручники для початкової та середньої шкіл, створювали читальні, ремісницькі товариства. Завдяки «Просвіті» кількість неписьменних людей значно скоротилася. Вона також активно долучилася до кооперативного руху. До кінця ХІХ ст. діяльність організації охоплювала майже всі сфери культурного та економічного життя.

6. Жіночий рух на українських землях у другій половині ХІХ ст.

- **ГР 2. Працюємо в парах.** Уявіть, що ви маєте можливість взяти інтерв'ю в Наталі Кобринської. Складіть п'ять запитань до неї та спрогнозуйте відповіді.

У другій половині ХІХ ст. на українських землях поширювалися ідеї **фемінізму** та формувався жіночий рух.

АЯ Словник

Фемінізм — ідеологія та сукупність соціально-політичних, правових і громадських рухів, спрямованих на досягнення рівності прав, можливостей та статусу чоловіків і жінок у всіх сферах життя, а також на боротьбу з гендерною дискримінацією та сексизмом.

Жіночий рух — організована суспільна активність жінок.

Пам'ятник на честь заснування товариства
«Просвіта» у Львові. 1993 р.

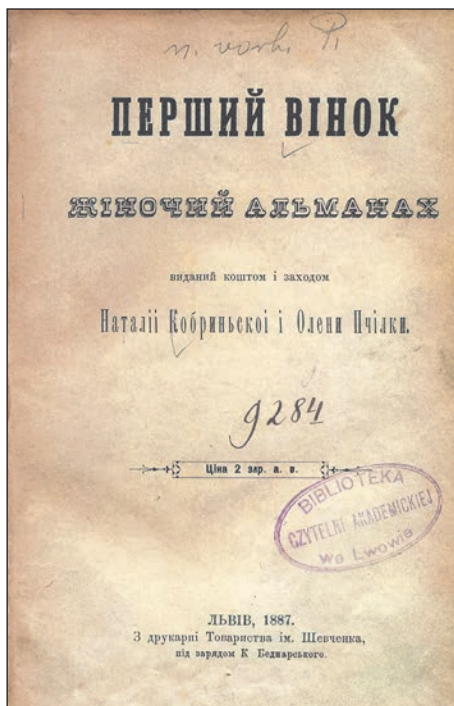

Наталя Кобринська. Початок XX ст.

© Навчальний фільм

rnk.com.ua/113934

Обкладинка альманаху «Перший вінок». 1887 р.

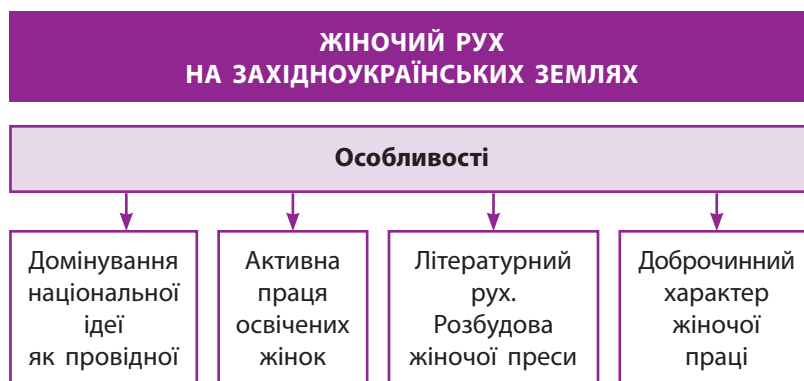
Жіночий рух на західноукраїнських землях розвивався під впливом європейського емансипаційного руху, але мав свої особливості: він поєднував ідеї соціального визволення жінки з національно-організаційними завданнями в політичній, економічній і культурно-освітній сферах. Через низький рівень освіти та обмежений доступ жінок до громадського життя організація жіночої освіти стала пріоритетом руху.

Першою українкою, яка активно займалася жіночим питанням у Галичині, була письменниця та громадська діячка **Наталя Кобринська**. У 1884 р. вона заснувала в Станіславі «Товариство руських жінок». Українські жінки ще в 1880 р. подали петицію до віденського парламенту щодо допуску жінок до вищої освіти, а в 1891 р. у Стрию відбулося перше жіноче віче.

Для поширення ідей жіночого руху розвивалася преса. У 1887 р. за підтримки Олени Пчілки вийшов альманах «Перший вінок», де друкували твори письменниць із Наддніпрянщини та Галичини, а також статті щодо жіночого питання. Н. Кобринська видала три випуски альманаху «Наша доля», у яких пропагувала освіту, дитячі садки та знайомила читачів із західноєвропейською літературою. Вона була переконана в тому, що позитивне розв'язання проблем жіноцтва значно допоможе загальній справі національного визволення. Незважаючи на критику, її діяльність стимулювала громадську активність жінок.

У 90-х рр. XIX ст. з'явилися нові жіночі організації та кооперативи: «Клуб русинок» (Львів), «Жіночий кружок» (Коломия), «Жіноче товариство» (Городенка) та інші. Активно діяли й добродійні та релігійно-доброчинні організації.

Мистецтво, освіта та добродійність були основними сферами, де українська жінка могла проявити свою ідентичність. До початку XX ст. жіночий рух став помітним чинником громадського та культурно-освітнього життя Галичини.

7. Польські та єврейські рухи

► **ГР 1.** Опишіть взаємодію польського та єврейського рухів з українським.

Після втрати польської державності польський національний рух прагнув відновити незалежну Польщу та об'єднати всі польські землі, які були поділені між Російською, Австро-Угорською та Пруською імперіями.

Найсприятливіші умови для розвитку польського руху склалися в Галичині у складі Австро-Угорщини. Після польсько-австрійського компромісу край здобув автономію, а провідні позиції в управлінні посіли поляки. Вони сподівалися зробити Галичину центром майбутнього об'єднання польських земель. Галицький сейм фактично став органом, через який польська еліта представляла інтереси всього польського народу.

У польському русі існували різні політичні течії. Краківські консерватори — стальчики — підтримували співпрацю з австрійською владою та були готові до компромісу з українцями. Натомість східно-галицькі консерватори — подоляки — виступали проти будь-яких поступок українському руху. Ліберали вимагали розширення прав поляків і проведення виборчої реформи. Усі ці сили представляли переважно польську аристократію, яка контролювала владу в Галичині.

Попри політичні суперечки, більшість польських діячів не визнавала права українців на власну державу, особливо в Галичині. Спільними для українського й польського рухів залишалися лише вимоги виборчої реформи та поліпшення соціальних умов життя населення.

Важливу роль у житті Галичини відігравала також єврейська громада. У 80-х рр. XIX ст. євреї становили близько десятої частини населення краю. Вони жили здебільшого в містах і працювали корчмарями, лихварями, управителями маєтків.

Спочатку значна частина єврейського населення підтримувала співпрацю з поляками й навіть схилилася до польської асиміляції. Проте наприкінці XIX ст. через посилення антисемітизму в польському русі ці настрої почали змінюватися. Серед євреїв поширилися ідеї сіонізму — руху за створення власної єврейської держави в Палестині та збереження національної самобутності. У конфліктах між поляками й українцями єврейська громада найчастіше дотримувалася нейтралітету, а інколи підтримувала українців.

Цікаві факти

У другій половині XIX ст. у польському русі з'явилися нові напрямки — людський (народний, селянський) і соціалістичний, які на початку XX ст. стали провідними. Їхній розвиток відображав тенденції Модерної доби: зростання громадської свідомості широких верств населення та формування масових політичних рухів. Ідея опіки вищих класів над народом відходила в минуле, а селянство й робітництво все активніше відстоювали свої права.

Схема

Польський і єврейський рухи в Галичині
rnk.com.ua/113059

Перекупка з апельсинами.
Художник А. Геримський. 1880—1881 рр.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113113

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- конституційні реформи в Австрійській (Австро-Угорській) імперії;
- формування двох провідних течій — русофільської і народовської;
- відокремлення радикальної течії;
- роль товариства «Просвіта» в розвитку українського руху.

Працюємо з хронологією

- 1861 р. ● Заснування Галицького сейму
- 1868 р. ● Заснування товариства «Просвіта»
- 1873 р. ● Заснування Товариства імені Т. Шевченка (1892 р. — перетворення його на Наукове товариство імені Т. Шевченка)
- 1880 р. ● Початок видання газети «Діло»
- 1884 р. ● Заснування «Товариства руських жінок»
- 1885 р. ● Заснування народовцями політичної організації «Народна рада»

Перевірте здобуті
знання
rnk.com.ua/113058

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Якою була мета польського руху? Які течії існували в польському русі Галичини? Як вони ставилися до українства? Поясніть основні причини українсько-польського протистояння в Галичині.
2. ГР 1. Опишіть основні напрями діяльності товариства «Просвіта». Наведіть приклади. Якою була роль товариства «Просвіта» в розбудові національного життя?
3. ГР 1. Поясніть, які ідейні засади було покладено в основу протистояння русофілів і народовців.
4. ГР 1. Поясніть різницю між жіночим рухом і фемінізмом.
5. ГР 1. Чому першочерговим завданням українського жіночого руху була саме організація освіти для жінок?

Застосовуємо і аналізуємо

6. ГР 1. Створіть «хмаринку слів» або денотатний граф, що розкриває зміст понять «народовці», «русофіли», «москвофіли».
7. ГР 2. **Працюємо в парах.** Створіть ментальну карту «Старорусинський, русофільський і народовський рухи на українських землях у другій половині XIX ст.». Укажіть лідерів, організаційні форми, мету діяльності.
8. ГР 2. **Метод «Кола Венна».** Зіставте діяльність «Просвіти» та громад у Наддніпрянській Україні. Визначте їхні спільні ознаки та ключові відмінності.
9. ГР 2. Створіть структурно-логічну схему, що характеризує процес децентралізації Австро-Угорщини та його вплив на розвиток українського руху.

Оцінюємо і створюємо

10. ГР 2. Уявіть, що ви є лідером українського національного руху в Галичині того часу. Якими аргументами ви б заперечували ідеї русофілів? Складіть коротку промову.
11. ГР 3. **Працюємо разом.** Як саме «Просвіта» допомогла українцям усвідомити себе єдиним народом?
12. ГР 3. **Метод «Освітній проект».** Уявіть, що ви хочете створити «Просвіту» для сучасних українців. Які напрями діяльності ви оберете, урахувавши виклики XXI ст.?
13. ГР 2. Дослідіть життя та діяльність Олександра Барвінського та Наталі Кобринської.

§ 26. Радикальний рух у Галичині. Особливості суспільно-політичного життя на Буковині та Закарпатті в другій половині XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112856

1. Радикальна течія в українському русі Галичини

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Складіть хронологію подій, що призвели до створення Русько-української радикальної партії, починаючи з розвитку політичних рухів у Європі.

Український рух у Галичині поживався під впливом загальноєвропейських подій. У Європі набули поширення нові політичні ідеї, зокрема соціалізм. Це надихнуло українську інтелігенцію на активнішу діяльність.

Значний вплив на розвиток українського руху мав **Михайло Драгоманов**. Він закликав молодь удосконалювати свої знання та ділитися ними з народом. На його ідеї відгукнулася невелика група західноукраїнських студентів. Так в українському русі виникла нова течія — **радикальна**. Першими М. Драгоманова підтримали члени віденського клубу українських студентів «Січ». Згодом до прихильників радикального напрямку приєдналися **Іван Франко** та **Михайло Павлик**. Вони стали його провідними діячами.

Радикали організували просвітницьку та пропагандистську діяльність. У 1876 р. М. Павлик та І. Франко почали видавати журнал «Друг». Вони відмовилися від штучної мови — «язичія» і писали живою українською мовою. У своїх статтях радикали засуджували погляди старорусинів, а пізніше й народовців. Вони виступали переважно проти надмірного впливу духовенства на життя суспільства. Проте це спричинило суперечки всередині українського руху та неоднозначну реакцію галицького суспільства.

Вихід радикальної течії на політичну арену пришивидив **судовий процес 1877—1878 рр.** проти І. Франка та його соратників. Їх звинуватили в поширенні соціалістичних ідей і «підривній діяльності».

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Які течії переважали в українському русі Галичини в 60—70-х рр. XIX ст.?
2. **ГР 1.** Чому виник розкол в українському русі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про суспільно-політичне життя на західноукраїнських землях наприкінці XIX ст.;
- про причини появи радикальної течії в українському русі та українських політичних партій;
- про політичні програми українських політичних партій.

Цікаві факти

«Язичіє» — це штучно створена книжна мова, яку використовували в Галичині, на Буковині та Закарпатті наприкінці XIX — на початку XX ст. Вона не мала усталених правил і була малозрозумілою для більшості українського населення, особливо для селянства. В основі «язичія» лежала церковнослов'янська мова, поєднана з елементами російської з домішками українських і польських слів.

Юліан Бачинський. Кінець XIX ст.

Постать в історії

Юліан Бачинський народився в родині греко-католицького священника. Ідеями соціалізму він захопився під час навчання в Академічній гімназії у Львові. У молоді роки він був членом Союзу польської молоді «Зет», а згодом його обрали до керівництва РУРП. Ю. Бачинський став одним із провідників радикального руху. Пізніше він був серед засновників Української соціал-демократичної партії. Ю. Бачинський вів активну журналістську діяльність, його статті друкували в багатьох українських виданнях і за кордоном. В історію Ю. Бачинський увійшов передусім як автор книги «Україна irredenta», у якій обґрунтував неминучість створення самостійної української держави.

Хоча загалом погляди радикалів не знайшли широкої підтримки в українському суспільстві, їхня діяльність здобула нових прихильників. У жовтні 1890 р. вони створили першу українську політичну партію в Галичині — Русько-українську радикальну партію (РУРП). Саме вона вперше в історії українського руху висунула та обґрунтувала ідею єдності українських земель і політичної самостійності України. Ці думки найповніше пролунали в книзі Юліана Бачинського «Україна irredenta» («Україна уярмлена») 1895 р. Завдяки зусиллям так званих молодих радикалів на черговому з'їзді РУРП до програми партії додали положення про необхідність створення самостійної української держави. Невдовзі саме ця ідея стала центральною і для інших українських політичних партій Галичини. Для поширення своїх поглядів радикали видавали газети «Хлібороб», «Громада» та брошури «Радикальна тактика».

2. «Нова ера» в українсько-польських відносинах і її наслідки

► **ГР 2.** Створіть сенкан, який розкриває зміст політики «нової ери».

Початок політичного розвитку українського руху та формування ідеї незалежності України відбувалися в умовах, коли українське питання в Галичині набуло особливого значення.

Австро-угорський уряд зацікавився українським рухом у Наддніпрянській Україні. Він сподівався, що це допоможе відокремити українські землі від Росії. Водночас деякі діячі Київської громади (В. Антонович, О. Кониський та інші) хотіли схилити Австро-Угорщину на бік української справи,

ПОЛІТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ

Основні напрями

Загальнодержавний напрям

- Австро-Угорщина прагнула стримати розвиток радикальних ідей і використати українське питання для протистояння з Росією

Міжнаціональні відносини

- Піднесення українського руху потребувало змін у відносинах із Польщею

Загальноукраїнський напрям

- Галичину планували перетворити на «Український П'ємонт» (П'ємонт — італійське королівство, що об'єднало Італію)

щоб здобути нові національно-культурні права для галицьких українців. Тому було важливо примирити українців і поляків у Галичині. Урешті-решт українські народовці й польські політичні сили дійшли згоди та уклали угоду в **1890 р.** Проте вона не була закріплена в документах і ґрунтувалася на чесному слові її ініціаторів (так звана «джентльменська угода»).

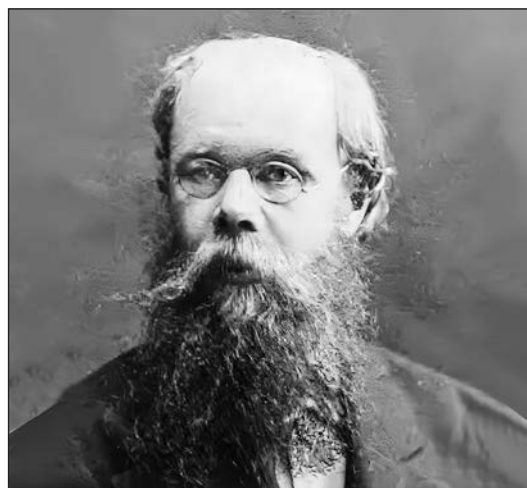
Українці вимагали від польської адміністрації Галичини визнати самостійність української нації, дбати про її розвиток і рівно ставитися до обох народів краю. Натомість українці обіцяли бути прихильними до Австро-Угорської монархії та династії Габсбургів. Угода мала започаткувати «нову еру» в українсько-польських відносинах.

Однак ця політика не протрималася й трьох років. Польські лідери не бажали йти на поступки, які відкривали шлях до поділу Галичини на українську й польську частини та здобуття автономних прав.

Одним із важливих наслідків українсько-польського порозуміння стало прискорене впорядкування українського політичного життя в Галичині. Почалося чітке розмежування політичних течій. Саме тоді в українському русі виникла радикальна течія. У лавах народовців стався розкол.

Група, що виступала за продовження політики згоди з поляками, ґрутувалася навколо О. Барвінського й дістала назву «новокурсники». Згодом вони створили невелику Християнсько-суспільну партію, яку підтримувало вище греко-католицьке духовенство. Народовці на чолі з Ю. Романчуком, що здебільшого посіли антипольську позицію, стали відомі як «незалежні». Проте постійні хитання між співпрацею та боротьбою з Польщею підривали їхній авторитет. Керівники старорусинської течії поступово перейшли на ідеї русофільства та втратили свої позиції. Отже, «нова ера» призвела до розколу в українському русі, що негативно вплинуло на результати виборів до Галицького сейму 1895 р.

Хоча розкол мав і деякі позитивні наслідки. Наприкінці XIX — на початку XX ст. виникли політичні партії із чітко окресленими національно-державницькими програмами — з вимогою національної незалежності України та об'єднання всіх українських земель у єдину державу. Саме вони стали провідними учасниками українського руху, а старорусинство остаточно занепало.

Олександр Кониський. Кінець XIX ст.

«НОВА ЕРА» В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Наслідки

Відкриття кафедри історії України у Львівському університеті

Надання Товариству імені Т. Шевченка статусу наукового закладу з можливістю перетворення на Академію наук

Упровадження українського фонетичного правопису (1893 р.), його використання у шкільних підручниках

Створення ощадного товариства «Дністер» (1892 р.)

❗ Зверніть увагу

Одним із прямих наслідків політики «нової ери» став приїзд до Львова в 1894 р. молодого київського історика, учня В. Антоновича, Михайла Грушевського, який очолив кафедру історії України у Львівському університеті.

Іван Франко. 1896 р.

Постать в історії

Іван Франко — письменник, учений і громадський діяч. У 1875 р. він закінчив гімназію в Дрогобичі, навчався у Львівському, Чернівецькому та Віденському університетах. І. Франко брав активну участь у діяльності Наукового товариства імені Т. Шевченка. Він був редактором журналу «Літературно-науковий вісник» та одним з організаторів РУРП. Також І. Франко залишив велику письменницьку спадщину.

Навчальний фільм

rnk.com.ua/115091

3. Утворення політичних партій

► **ГР 1.** Сформулюйте загальний висновок про український політичний рух на початку XX ст., використовуючи поняття «політичні партії», «незалежність України», «програми».

Кінець XIX ст. став переломним етапом у розвитку українського національного руху. Молоде покоління діячів вимагало повної незалежності українських земель, а замість назв «Русь» і «руський» поступово почали вживати «Україна» та «український». Популярними були й соціалістичні ідеї.

Усередині РУРП виникли розбіжності, що призвело до утворення нових партій. У вересні 1899 р. прихильники марксизму заснували **Українську соціал-демократичну партію (УСДП)**, яка відстоювала права робітництва та ідею політичної незалежності. Її лідерами були Микола Ганкевич, Семен Вітик, Юліан Бачинський.

У грудні 1899 р. радикали-націоналісти та більшість народовців створили **Українську національно-демократичну партію (УНДП)**. Її очолили Михайло Грушевський, Євген Левицький, Володимир Охримович, Іван Франко. Партія проголосила соборність і національну незалежність України (програма-максимум) та прагнення автономії в межах Австро-Угорщини (програма-мінімум). Партія здобула підтримку більшості населення. Під її впливом перебували «Просвіта» та інші організації.

Зі зміцненням українських політичних партій у Галичині слабшав вплив русофілів. Усі українські партії об'єднувало прагнення політичної самостійності України.

Працюємо із джерелом

Доповнення до програми РУРП (1895 р.)

Стоячи на ґрунті наукового соціалізму... заявляє Русько-українська партія радикальна, що здійснення всіх її ідеалів соціалістичних можливе при повній самостійності політичній русько-українського народу і повнім, необмеженим праві його: рішати

самому в усіх справах його дотикаючих. Зокрема, в Австрії стремить вона до утворення окремої руської політичної території з руських частин Галичини і Буковини з якнайширшою автономією.

Із відозви Народного комітету УНДП до народу (5 січня 1900 р.)

...Ідеалом нашим повинна бути незалежна Русь-Україна, у якій би всі частини нашої нації з'єдналися в одну новочасну культурну державу... Та поки осягнемо сей наш ідеал... мусимо на ґрунті

теперішніх відносин і в рамках австрійської держави змагати до витворення окремої національної провінції зі своєю окремою адміністрацією і своїм національним Соймом...

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Обговоріть і визначте, чим була зумовлена поява в програмах провідних партій Галичини пункту про незалежність України.

4. Розвиток українського національно-визвольного руху на Буковині

► **ГР 1.** Яка течія українського руху стала панівною на Буковині наприкінці XIX ст.?

Через відсутність власної інтелігенції українське національне відродження на Буковині почалося досить пізно. На початку головну роль відіграло духовенство. Завдяки православному єпископу Євгену Гакману було впорядковане релігійне життя та засноване перше українське культурно-просвітницьке товариство «Руська бесіда» в 1869 р.

Як і в Галичині, в українському русі Буковини сформувалися дві течії: русинська (русофільська, або москвофільська) і народовська (українофільська). У 70—80-х рр. XIX ст. провідні позиції посідала русинська течія. Нечисленна українська еліта виступала проти поширення румунської мови та культури. Українці створили мережу навчально-освітніх та культурних закладів, видавали газети й журнали. У 1870 р. виникло політичне товариство «Руська рада».

Ситуація на Буковині змінилася на користь українського руху після відкриття Чернівецького університету в 1875 р. Спочатку там діяли три кафедри з українською мовою навчання, а згодом їхня кількість зросла до п'яти. Частина викладачів прибула з Галичини — саме вони стали провідниками національної ідеї.

Набула поширення народовська течія. У 1884—1885 рр. буковинські народовці взяли на себе керівництво «Руською бесідою» та «Руською радою», заснували товариство «Руський народний дім». Почала виходити газета «Буковина» під редакцією Юрія Федьковича, а згодом — Сильвестра Дашкевича та Осипа Маковей.

Національний рух зміцнів після переїзду до Чернівців галицького діяча Степана Смаль-Стоцького, який став професором університету. У 1887 р. з ініціативи Омеляна Поповича виникло

❗ Зверніть увагу

Від кінця XIX ст. політичне життя на Буковині розвивалося подібно до Галичини. У 1906 р. тут з'явилися радикальна та соціал-демократична партії, а в 1908 р. почала діяти Національно-демократична партія. Вона стала провідною політичною силою краю.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112858

☑ Цікаві факти

Під впливом народовської течії Галичини та творів української літератури з Наддніпрянщини в середовищі буковинської інтелігенції зміцнювалися українофільські настрої. Одним із перших на Буковині почав писати свої твори народною мовою Юрій Федькович. Його перша збірка поезій вийшла друком у 1862 р. Згодом з'явилися твори Сидора Воробкевича та його брата Григорія. Наприкінці XIX ст. в літературному житті Буковини заявила про себе Ольга Кобилянська.

Осип Маковей, що відіграв визначну роль у формуванні національної свідомості українців Буковини. Перша чверть XX ст.

Юрій Федькович. 80-ті рр. XIX ст.

Зверніть увагу

У другій половині XIX ст. національний рух на західноукраїнських землях розвивався паралельно з подібними процесами на Наддніпрянщині. Попри відмінності в політичних умовах, це був спільний рух, спрямований на згуртування українського народу. Вирішальну роль відіграло порозуміння між наддніпрянською та західноукраїнською елітами, які прагнули творити єдину націю. Західноукраїнські діячі переймали від Наддніпрянщини інтелектуальний і культурний досвід, а наддніпрянці допомагали Галичині стати «Українським П'ємонт» — центром національного відродження. Цей процес заклав підвалини формування єдиної модерної української нації.

► **ГР 2. Метод «Найкращий варіант».** Чому Галичину порівнюють із П'ємонт? Які історичні функції П'ємонту виконувала Галичина?

Навчальний фільм

rnk.com.ua/115092

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112860

Зверніть увагу

Головна заслуга НТШ полягала в тому, що за відсутності української державності воно виконувало функції всеукраїнської Академії наук. Творчий доробок НТШ налічував 1172 томи. Товариство також було основним видавцем українських підручників і сприяло виданню перших восьми томів праці М. Грушевського «Історія України-Руси».

Цікаві факти

У 1866 р. на Закарпатті було створене Товариство Святого Василя Великого, що відіграло важливу роль у захисті української культури. Ще до офіційного оформлення організація вела видавничу та просвітницьку роботу. У 1865 р. Кирило Сабов підготував граматику, яку довго використовували як підручник у школах Закарпаття. У 1890 р. він видав оновлену граматику разом із читанкою. Завдяки діяльності членів товариства на Закарпатті з'явилися перші періодичні видання українською мовою. Проте через тиск угорського уряду в 1902 р. Товариство Святого Василя Великого припинило діяльність.

товариство «Руська школа» (із 1910 р. — «Українська школа»). Українське шкільництво на Буковині вийшло на високий рівень розвитку.

Жваву національно-просвітницьку діяльність провадили й численні українські студентські, жіночі та вчительські організації.

5. Розвиток українського національно-визвольного руху на Закарпатті

► **ГР 2.** Наведіть історичні факти, які пояснюють, чому український національний рух на Закарпатті не набув значного розвитку.

Через події угорської революції 1848—1849 рр. австрійська влада була змушена розширити демократичні свободи та частково задовольнити національні інтереси народів, зокрема закарпатських русинів. Їм навіть дозволили обіймати урядові посади. Скориставшись ситуацією, русинська інтелігенція Закарпаття активно працювала над поширенням освіти, захистом і розвитком рідної мови, звичаїв, віри та церкви.

Проте це тривало недовго. Після створення Австро-Угорської монархії влада взялася за обмеження прав закарпатських русинів. Протягом 40—60-х рр. XIX ст. було ліквідовано більшість здобутків русинів. Розпочався наступ на греко-католицьку церкву Закарпаття.

У 1868 р. парламент прийняв закон про рівноправність національностей, за яким усіх громадян Угорщини вважали частиною «єдиної мадярської нації». Усім неугорським народам нав'язували угорську мову, культуру та традиції. У результаті до початку XX ст. шкільна освіта народною мовою майже зникла.

Будинок Наукового товариства імені
Т. Шевченка у Львові з 1912 р.
та меморіальна табличка на ньому.
Сучасний вигляд

6. Наукове товариство імені Т. Шевченка. Розвиток літератури та мистецтва

► **ГР 1.** Чому керівники Наукового товариства імені Т. Шевченка віддавали перевагу суспільним дисциплінам (історія, мовознавство, етнографія)?

Якщо в Наддніпрянській Україні наука розвивалася як частина загальноросійської, то на західноукраїнських землях формувався фундамент національної української науки. Її осередком у 1892 р. стало **Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ)**. Його попередником було утворене раніше Літературне товариство імені Т. Шевченка. Товариство об'єднувало фахівців різних галузей знань, письменників, культурних і державних діячів українських земель, а також іноземних держав. Серед його активних членів були О. Барвінський, М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, С. Томахівський та інші.

Найважливіші досягнення НТШ стосувалися суспільних наук: історії, мовознавства та літературознавства, етнографії та мистецтвознавства тощо. Значними були й досягнення в точних і природничих науках. Іван Пулюй відкрив

М. Грушевський у 1895 р.
(тут історика 29 років)

**Працюємо
із джерелом**

М. Грушевський
про початок роботи
над «Історією
України-Руси»
rnk.com.ua/112861

👤 **Постать в історії**

Іван Пулюй народився на Тернопільщині. Після закінчення гімназії він навчався на теологічному факультеті Віденського університету, а згодом — на філософському, де його захопила фізика. Юнак продовжив навчання в Страсбурзі, вивчав електротехніку, а в 1902 р. став деканом першого в Європі електротехнічного факультету в Празі. І. Пулюй удосконалив технологію розжарювальних ниток для ламп, досліджував «холодне світло» (неонове), сконструював трубку для виявлення Х-променів, а також брав участь у створенні електростанцій в Австро-Угорщині. Він був активним громадським діячем: працював у НТШ, організував у Відні культурно-пропагандистське товариство «Січ», заснував молодіжний гурток для популяризації української історії та літератури.

Іван Пулюй. 1870 р.

Діячі НТШ — учасники з'їзду українських письменників із нагоди 100-річчя виходу друком «Енеїди» І. Котляревського. Львів. 1898 р.

❑ Цікаві факти

Мистецька спадщина художника І. Труша налічує понад 6000 картин. Він створив портрети багатьох видатних діячів української культури (І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Лисенка та інших). У 1898 р. із його ініціативи було засновано Товариство з розвитку українського мистецтва. За сприяння митця в 1905 р. у Львові відбулася перша Всеукраїнська художня виставка, на якій презентували твори українських художників.

👤 Постать в історії

Соломія Крушельницька — видатна українська співачка з Галичини. Після навчання в Мілані (Італія) вона повернулася до Львова, де виступала у відомих операх. У 1897 р. вона гастролювала Південною Америкою, а восени 1898 р. стала примадонною Варшавського Великого театру. На початку XX ст. співачка давала успішні концерти в Парижі, Буенос-Айресі, Мілані та інших містах.

📌 Зверніть увагу

Архітектори, які визначили вигляд українських міст кінця XIX ст.:

- Олександр Беретті — автор проєкту Володимирського собору та будинку Першої гімназії в Києві;
- Йозеф Главка — автор Будинку резиденції буковинських митрополитів у Чернівцях;
- Юліуш Гохбергер — архітектор будинку Галицького сейму у Львові;
- Владислав Садловський — творець залізничного вокзалу у Львові.

катодне проміння (згодом відоме як рентгенівське), Іван Горбачевський уперше здійснив синтез сечової кислоти, Михайло Зубрицький зробив вагомий внесок у розвиток математичної теорії, а Степан Рудницький і Володимир Кубійович заклали основи географії українських земель.

Важливим здобутком української літератури другої половини XIX ст. була творчість Івана Франка, який поєднав майстерність стилю, злободенність проблем і багатоплановість тем. Він перейшов від романтизму й побутових описів до глибших реалістичних творів, серед яких «Борислав сміється», «Захар Беркут», дитячі оповідання та поезія («Осінні думи», «Картка любові», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...»).

Вплив західноєвропейської поезії з буковинським фольклором поєднав Юрій Федькович. Майстер психологічної новели Василь Стефаник показав трагічне життя західноукраїнського селянства. Ольга Кобилянська в повісті «Земля» відтворила прагнення селян мати власну землю. Проблеми жіночої долі були присвячені її твори «Царівна», «Людина».

Театральне життя розвивалося від аматорських гуртків 1869 р. при «Руській бесіді» до «Руського літературно-драматичного товариства», створеного в 1884 р. Сидором Воробкевичем. У музиці уславилися Михайло Вербицький, Іван Лавровський, Анатоль Вахнянин та інші. Світове визнання здобула співачка Соломія Крушельницька.

Українське образотворче мистецтво перебувало під впливом мистецтва Австро-Угорщини, де головним напрямом був класицизм. Проте художники зверталися до народного життя. Першим із них був Корнило Устиянович («Бойківська пара», «Гуцулка біля джерела», «Шевченко на засланні»). Серед найвідоміших західноукраїнських художників другої половини XIX ст. варто згадати Івана Труша, Олену Кульчицьку, Осипа Куриласа, Антона Монастирського, Юстина Пігуляка та Миколу Івасюка.

Михайло Вербицький. Друга половина XIX ст. Композитор написав музику до «Заповіту» Т. Шевченка та до вірша «Ще не вмерла Україна». Створена пісня стала Державним Гімном незалежної України

Анатоль Вахнянин. 1887 р. Діяч організував та очолив Вищий музичний інститут імені М. Лисенка у Львові. На основі українського фольклору він написав оперу «Купало» та численні сольні й хорові твори

Соломія Крушельницька. 1910 р. Співачка виступала з концертами в багатьох країнах Європи, Америки та Африки. Проте через заборону російської влади вона жодного разу не виступала в Києві

В архітектурі того часу були поширені віденський і французький неоренесанс. Ці напрями найбільше вплинули на забудову Чернівців, Львова, Києва, Одеси та Харкова.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1.** Коли та які українські партії були створені наприкінці XIX ст.? Коли в програмах українських партій Галичини з'явилося положення про необхідність боротьби за незалежну соборну Україну?
2. **ГР 1.** Опишіть напрями діяльності перших українських політичних партій у Галичині та Наукового товариства імені Т. Шевченка.
3. **ГР 1.** Як склалися відносини між греко-католицькою церквою та різними течіями українського руху?
4. **ГР 1.** Поясніть зміст політики «нової ери», процесу перетворення Галичини на «Український П'ємонт».
5. **ГР 1.** Чим різнився український рух у Галичині, на Буковині та Закарпатті?
6. **ГР 1.** Назвіть основні досягнення розвитку науки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.

Застосовуємо і аналізуємо

7. **ГР 2. Метод «Фішбоун».** Складіть структурно-логічну схему, що демонструє причини та наслідки виникнення радикального руху.
8. **ГР 1.** Розкрийте поняття «Україна irredenta» з книги Ю. Бачинського з огляду на створення РУРП та ідею самостійності України.

Іван Труш. Кінець XIX ст.

Олена Кульчицька. 1910 р.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113114

Будинок резиденції митрополита Буковини в Чернівцях. Сучасний вигляд (тепер будівля Чернівецького університету)

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- появу першої української політичної партії;
- включення до програм усіх провідних українських партій Галичини положення про незалежну соборну Україну;
- поширення українського національного руху на Буковині та Закарпатті;
- творення «Українського П'ємонту» в Галичині;
- розвиток національної культури на західноукраїнських землях.

Працюємо з хронологією

1890 р.

Створення першої української політичної партії — Русько-української радикальної партії (РУРП)

1890—
1894 рр.

«Нова ера» в українсько-польських відносинах

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112857

Практичне заняття
за розділом IV
rnk.com.ua/114471

Узагальнення
за розділом IV
rnk.com.ua/114472

Тестові завдання
за розділом IV
rnk.com.ua/114473

9. ГР 2. Розробіть проєкт обкладинки для журналу «Друг» (1876 р.), що відображає основні ідеї радикальної течії.
10. ГР 2. Створіть тези статті до науково-популярного журналу на тему «Іван Франко: від учасника студентського клубу до лідера першої політичної партії».

Оцінюємо і створюємо

11. ГР 3. Працюємо в малих групах. Уявіть, що ви — австрійські чиновники. Яку найбільшу загрозу для імперії ви б побачили в програмах українських партій? Обґрунтуйте свою думку.
12. ГР 3. Працюємо в парах. Що означає вислів «Український П'ємонт»? Чи вдалося українському руху перетворити на нього Галичину?
13. ГР 2. Українські діячі називали Закарпаття «пораним братом». Як ви вважаєте, чому? Напишіть есе, у якому викладіть свої міркування.
14. ГР 2. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм». Поясніть, чому перетворення Галичини на «Український П'ємонт» було важливим завданням для українського національного руху.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 60–90-Х РР. ХІХ СТ.

СТАРОРУСИНИ

- Окремішність руського населення Галичини
- Єдність слов'янських народів від Карпат до Уралу
- Поширення «язичія»
- Антипольська спрямованість

- Конституційні реформи. Заснування Галицького сейму (1861 р.)
- Перетворення Австрійської імперії на Австро-Угорську
- Польсько-австрійський компроміс у Галичині

МОСКВОФІЛИ

ПЕРЕБРАЛИ КЕРІВНИЦТВО НАД:

- Ставропігійським інститутом
- Народним домом
- «Галицько-руською матицею»

ЗАСНУВАЛИ:

- Газету «Слово» (1861 р.)
- Товариство імені Михайла Качковського (1874 р.)
- «Руську раду» (1870 р.)

М. ДРАГОМАНОВ

РАДИКАЛИ

НАРОДОВЦІ

ПЕРЕБРАЛИ КЕРІВНИЦТВО НАД:

- Товариством «Руська бесіда» (1861 р.)
- Першим професійним театром «Руська бесіда» (1864 р.)

ЗАСНУВАЛИ:

- Культурно-просвітнє товариство «Просвіта» (1868 р.)
- Літературне товариство імені Т. Шевченка (1873 р.)
- Газету «Діло» (1880 р.)
- Політичну організацію «Народна рада» (1885 р.)

РУСЬКО-УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (1890 Р.)

1895 Р. — книга Ю. Бачинського «Ukraina irredenta»
(уперше пролунала думка про необхідність політичної самостійності України)

УТВОРЕННЯ ТРОЇСТОГО СОЮЗУ. ЗАГОСТРЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ АВСТРО-УГОРЩИНОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКО-АВСТРІЙСЬКА УГОДА («НОВА ЕРА»)

РЕЗУЛЬТАТИ ДІЇ УГОДИ «НОВОЇ ЕРИ» (1890–1892 РР.)

- Відкриття кафедри української історії у Львівському університеті, яку очолив М. Грушевський (мала назву кафедри історії Східної Європи)
- Перетворення Літературного товариства імені Т. Шевченка на Наукове (НТШ)
- Надання українському фонетичному правопису статусу офіційного та впровадження його в шкільні підручники, поширення принципу двомовності на низку вчительських семінарій
- Створення ощадного товариства «Дністер» для українського населення (1892 р.)
- Підтвердження прав або розширення сфери вжитку української мови в урядових установах, відкриття для українців доступу до державних посад
- Розкол в українському русі на прихильників і противників політики «нової ери»

УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (1899 Р.)

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (1899 Р.)

Розділ V. Українські землі на початку XX ст.

§ 27. Соціально-економічний розвиток українських земель

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112862

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Якими були особливості розвитку промисловості на українських землях у другій половині XIX ст.?
2. **ГР 1.** Як розвивалося сільське господарство в Наддніпрянській Україні та на західноукраїнських землях у цей період?
3. **ГР 1.** Чим була зумовлена і як відбувалася трудова еміграція українців?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку промисловості й сільського господарства на українських землях;
- яку роль в економічному житті відігравав кооперативний рух;
- про становище населення українських земель.

✓ Цікаві факти

На початку XX ст. на великих підприємствах Наддніпрянщини працювало понад 44 % всіх промислових робітників. П'ять металургійних заводів українського Півдня забезпечували 25 % загальноросійського виробництва чавуну, а українські цукрові заводи Бродського, Терещенка, Харитоненка, Ярошинського й Бобринського — 60 % виробництва цукру.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112865

1. Розвиток промисловості на українських землях на початку XX ст.

- **ГР 2. Метод «Кола Венна».** Визначте спільні й відмінні риси промислового розвитку українських земель, що входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій.

На початку XX ст. економіка українських земель мала свої особливості. Україна була поділена між двома імперіями — Російською та Австро-Угорською, тому єдиного господарського комплексу не існувало. Кожна частина українських земель розвивалася відповідно до потреб своєї держави. На Наддніпрянщині швидко зростали кам'яновугільна та металургійна промисловість, а на західноукраїнських землях — нафтодобувна й лісообробна.

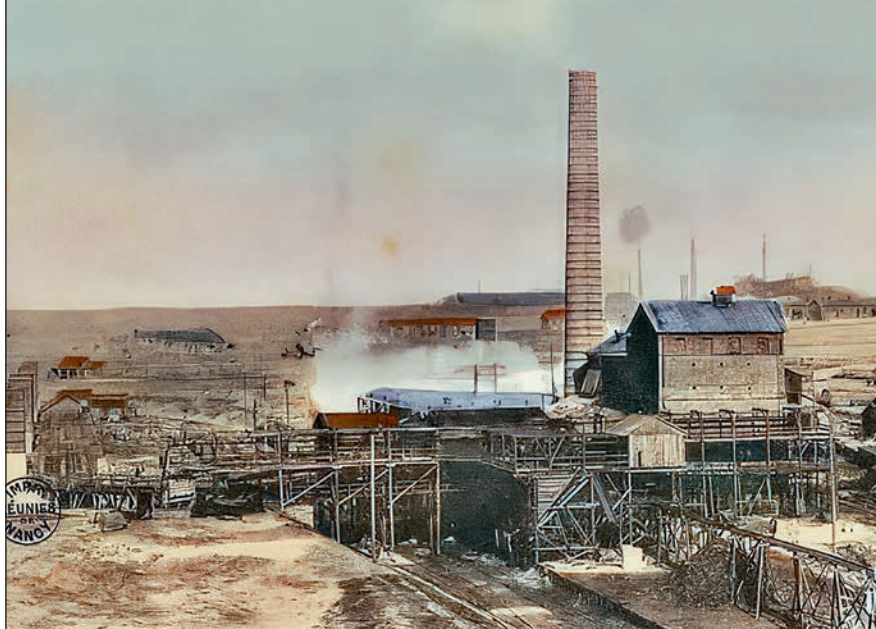
Важливу роль у розвитку промисловості відігравав іноземний капітал. Особливо це було помітно в Донецько-Криворізькому районі, де значна кількість шахт, рудників, заводів належала підприємцям з інших держав.

Розвиток регіонів був нерівномірним. Міста Донбасу, Харків, Одеса, Катеринослав, Миколаїв, Львів і Чернівці перетворилися на великі промислові центри. Натомість Волинь, Поділля, Закарпаття та Чернігівщина залишалися переважно аграрними районами.

Після економічної кризи 1900—1903 рр. промисловість почала швидко зростати. Набули розвитку нові галузі — машинобудування, електротехніка та інші. Великі підприємства поступово витісняли дрібні фабрики й заводи. Це призвело до концентрації виробництва, і як наслідок значна частина робітників працювала саме на великих підприємствах.

Коксові печі на заводі Донецького товариства. Макіївка. Початок XX ст.

- За допомогою додаткових джерел визначте, як змінився природний ландшафт українських земель у результаті промислової модернізації; яким було ставлення імперій до природних ресурсів; які нові проблеми постали у промислових центрах. Зробіть висновок, чи можна говорити про зародження глобальних екологічних проблем.

Зростання великої промисловості призвело до появи монополій — об'єднань підприємців, які контролювали виробництво й ціни. Монополії з'явилися в металургійній, кам'яновугільній, залізничній, нафтовій галузях. Через відсутність конкуренції монополісти вдавалися до завищення цін на свою продукцію та отримували прибутки навіть у кризові роки.

Найпоширенішою формою монополістичних об'єднань у промисловості були синдикати. У цей час на Наддніпрянщині з'явилися синдикати «Продамет», «Трубопродаж», «Продаруд», «Продвугілля», «Дріт» тощо.

Поступово окремі регіони України почали спеціалізуватися на певних галузях: Донбас — на видобутку вугілля, Кривий Ріг — залізної руди, Нікополь — марганцю, Правобережжя — на виробництві цукру, а Східна Галичина — на нафтовій і лісопереробній промисловості.

У становищі робітництва відбулися позитивні зрушення: зросла заробітна плата, робочий день було обмежено 11,5 годинами тощо. Проте ці зміни стосувалися лише незначної частки кваліфікованих робітників, зайнятих у металургійній та метало-

Працюємо із джерелом

Із тексту угоди між металургійними заводами України про розподіл між ними замовлення на рейки (1900 р.)

rnk.com.ua/112864

Заготівля лісу в Галичині. Початок XX ст.

Зверніть увагу

На початку XX ст. в чорній металургії Півдня України діяло 18 акціонерних підприємств, капітали 12 з яких повністю належали іноземним компаніям (бельгійським, французьким, британським, німецьким). Понад 25 % іноземного капіталу, вкладеного в економіку Російської імперії, припадало на

українські землі. Зокрема, у вугільній промисловості іноземцям належало 63 % основного капіталу, у металургії — 90 %. У нафтодобувній промисловості на українських землях у складі Австро-Угорщини, яка давала 5 % світового видобутку нафти, повністю домінував іноземний контроль.

❗ Зверніть увагу

Близько 2 тис. працівників заводу «Austria» жили в спеціально побудованому робочому містечку. Вони отримували непогану платню. Рахунки за газ, світло, каналізацію оплачував завод, як і проїзд в автобусах. У містечку були сучасна школа, стадіон, басейн, клуб, бібліотека, каплиця й кілька магазинів. У вихідні дні біля ратуші грав оркестр. Для закупівлі продуктів або на екскурсії робітників возили спеціальні автобуси. Особливо популярними були осінні виїзди в ліси по гриби.

Рафінерія (нафтопереробний завод) «Austria» в Дрогобичі. На той час це було найбільше й найсучасніше нафтопереробне підприємство в Європі. 1911 р.

Для вас,
допитливі
rnk.com.ua/114144

☑ Цікаві факти

Напередодні Першої світової війни в нафтову промисловість Галичини було вкладено величезні кошти — понад 310 млн крон.

Із них щонайменше 30 % припадало на австрійський капітал, 20 % — на британський, по 12—15 % — на німецький, французький і місцевий, по 2 % — на американський і бельгійський. У 1912 р. німецькі та британські фірми об'єдналися в концерн, що зосередив у своїх руках третину видобутку нафти, володів усіма нафтопроводами, чотирма із семи великих нафтопереробних заводів.

обробній промисловості. Решта людей і далі жила в нестерпних умовах.

Кризу 1900—1903 рр. змінила економічна депресія 1904—1909 рр. Потім розпочалося економічне піднесення, що тривало до Першої світової війни. На 1913 р. Наддніпрянщина стала основним виробником багатьох видів продукції в Російській імперії.

2. Розвиток сільського господарства

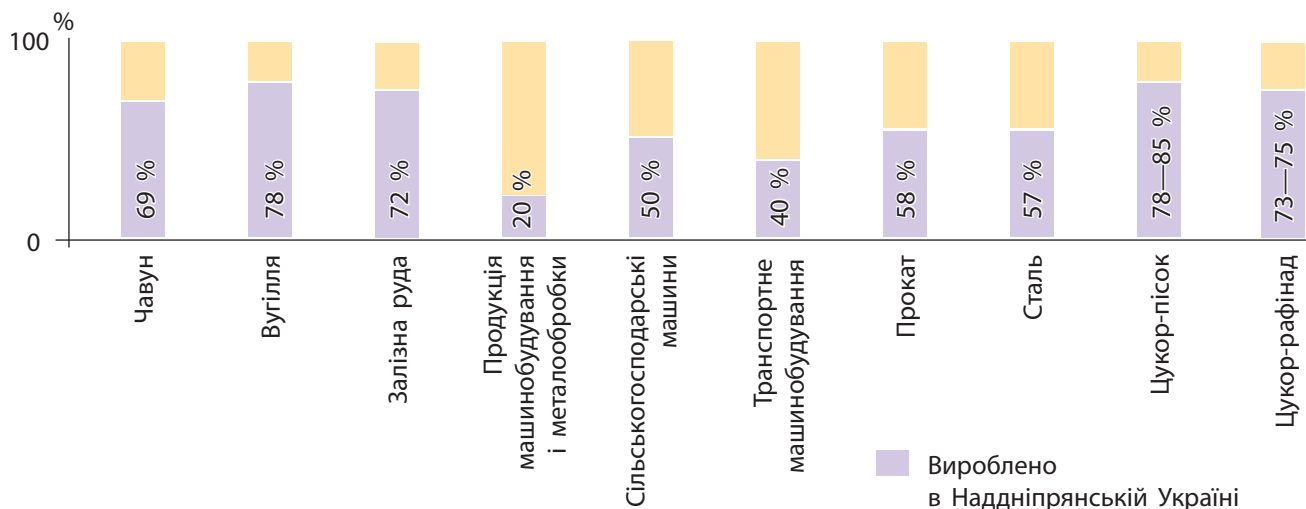
» ГР 2. Працюємо разом. Метод «Два — чотири — усі разом».

Що гальмувало розвиток сільського господарства на українських землях у складі обох імперій?

Попри стрімкий розвиток промисловості більшість населення України була зайнята в сільському господарстві. Провідні позиції в землекористуванні й товарному виробництві сільськогосподарської продукції зберігали поміщицькі господарства. У різних регіонах України частка поміщицьких земель коливалася від 40 до 60 %. Особливістю землеволодіння селянства було збільшення кількості господарств унаслідок дроблення, тому земельні наділи постійно зменшувалися. Через демографічний вибух другої половини XIX ст. спостерігалось таке явище, як аграрне перенаселення. Промисловість ще не могла поглинути велику кількість вільної робочої сили. Близько 80 % селянських господарств припадало на незаможних селян.

Такий стан селянського господарства не дозволяв швидко впроваджувати новітню агротехніку і технології. Частими були неврожаї та голод. Сільське господарство працювало переважно на забезпечення власних потреб. Розвиток товарного виробництва відбувався дуже повільно.

ВИПУСК ОСНОВНИХ ВИДІВ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПОРІВНЯНО ІЗ ЗАГАЛЬНОІМПЕРСЬКИМ у 1913 р.

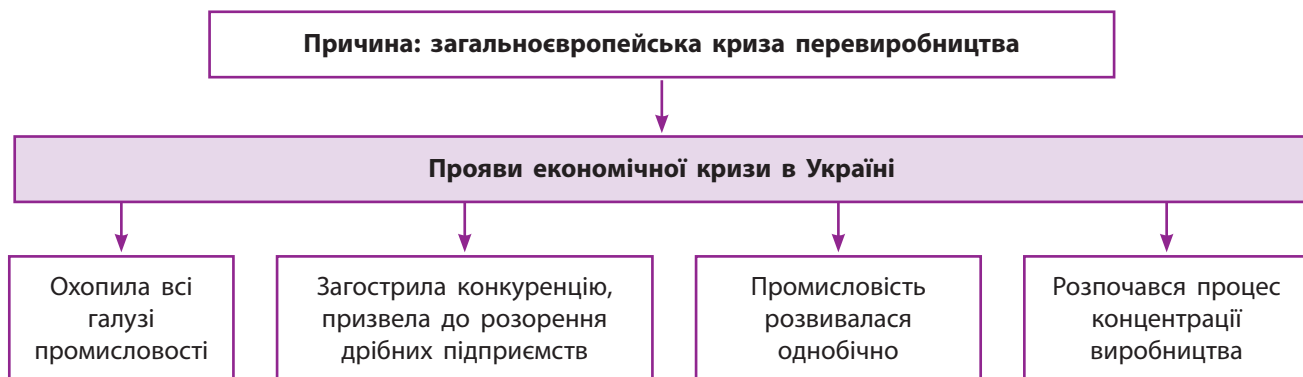
- **1. ГР 1.** Яких видів продукції в Наддніпрянській Україні виготовляли понад половину від загальноімперського виробництва? **2. ГР 2.** Чи можна на підставі наведеної інформації зробити висновок про те, що промисловість Наддніпрянщини у складі загальноімперської мала характер сировинного придатка, а не виробника готової продукції? Обґрунтуйте свою думку. **3. ГР 2.** Охарактеризуйте ставлення російського уряду до промислового потенціалу українських земель. **4. ГР 2.** Яку вигоду отримувала Російська імперія, використовуючи у своїх інтересах українську сировину?

Через злидні на початку ХХ ст. посилювався процес еміграції селян з українських земель у складі Австро-Угорщини до Америки, а з українських земель у складі Російської імперії — у її східні райони. Напередодні Першої світової війни селяни-переселенці з Наддніпрянщини утворили найбільші громади в Нижньому Поволжі, Казахстані та Середній Азії, на Далекому Сході. Ці райони компактного проживання українців дістали назви Сірий клин і Зелений клин.

Українська селянка.
Початок ХХ ст.

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА 1900—1903 рр.

Сінокіс. Художник М. Пимоненко. 1912 р.

Реклама еміграції до Канади
Північноатлантичної компанії.
1900—1905 рр.

Торговельний знак і реклама
кооперативної спілки «Союз руських
молочарських спілок» («Маслосоюз»)

► **ГР 2.** Напишіть есе «Реклама початку XX ст.: мистецтво переконання».

❗ Зверніть увагу

На початку XX ст. зберігалася районна сільськогосподарська спеціалізація українських земель. На Півдні переважало товарне зернове господарство, на Правобережжі — товарне бурякове виробництво, на Лівобережжі й Слобожанщині — товарне бурякове виробництво та вирощування тютюну.

Проте в сільському господарстві все ж таки спостерігався певний розвиток. Українські землі у складі Російської імперії відігравали провідну роль у товарному зерновому виробництві. На початку XX ст. там збирали понад 75 % від загальної обсягу озимої пшениці в Російській імперії. Товарне тваринництво у структурі сільськогосподарського виробництва посідало досить незначне місце.

У Галичині поміщики почали створювати багатогалузеві маєтки — промислово-рілнничі господарства, де діяли промислові підприємства з переробки сільськогосподарської продукції. Заможні селяни створювали господарства фермерського типу. Завдяки запровадженню нових досягнень землеробства та сільськогосподарської техніки валовий збір і середня врожайність культур поступово зростали.

Проте на українських землях не вистачало свого хліба, його завозили з Угорщини. Значно краще було розвинене тваринництво. Експорт худоби став одним із головних джерел прибутку населення. На Закарпатті традиційно розвивалося виноградарство.

3. Кооперативний рух

► **ГР 3. Працюємо в малих групах.** Обговоріть і висловіть спільну думку про зв'язок між кооперативним та українським національним рухом.

Українські селяни, господарюючи в ринкових умовах, стикалися з багатьма проблемами: збут продукції, придбання техніки, отримання позик у банках тощо. Самостійно вирішити їх було дуже складно. Селяни, а також міське населення (дрібні

ремісники й робітники) за допомогою українських громадських діячів об'єднувалися в різноманітні **кооперативи** (споживчі, виробничі, кредитні тощо).

Збільшення кількості кооперативів обумовлювало необхідність створення кооперативних спілок. У 1901 р. виникла спілка в Бердянську, у 1908 р. — у Києві, у 1910 р. — у Вінниці. Однак у 1913 р. влада, намагаючись підпорядкувати українську кооперацію та долучити її до російської системи, примусила ці спілки ліквідуватися. Попри це впродовж 1900—1914 рр. кількість кооперативів у Наддніпрянській Україні постійно зростала.

Кооперативний рух не оминув й українські землі у складі Австро-Угорщини. Головним центром українських кооперативів у Галичині був «Крайовий союз ревізійний», заснований у 1904 р. Через десять років він об'єднував 609 кооперативів. Майже 100 кооперативів діяли в «Руському ревізійному союзі», що перебував під керівництвом москвофілів. На Буковині в цей період діяло близько 150 селянських кас, що об'єднувалися в кооперативну спілку «Селянська каса». На Закарпатті кооперативний рух був розвинений менше, а кредитні спілки входили до угорських кооперативних спілок. Загалом на 1913 р. у Галичині діяло 1300 кооперативів, приблизно 200 — на Буковині й кілька на Закарпатті. Працювали також польські та угорські кооперативні об'єднання.

Кооперативи, скуповуючи у своїх членів сільськогосподарську продукцію та постачаючи їм добрива, сільськогосподарську техніку, насіння тощо, сприяли залученню селянських господарств до ринкових відносин.

4. Зміни в становищі населення

► **ГР 2. Метод «Тонкі й товсті запитання».** Поставте до тексту систему запитань.

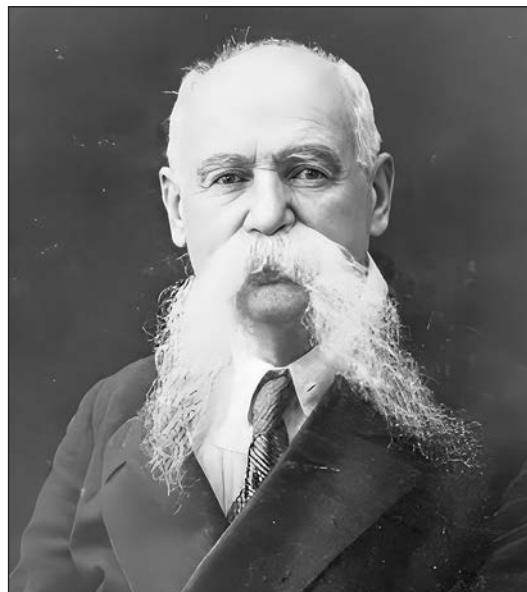
Поширення індустріалізації на українських землях спричинило чимало змін. Позиції поміщиків-землевласників у суспільстві послабилися. Впливове становище зберігали переважно ті з них, хто створював товарні господарства в сільськогосподарському виробництві, переробні підприємства, вкладав кошти в банки, заводи тощо. На Правобережжі такими були родини Бобринських, Потоцьких, Браницьких.

Дедалі більшого впливу й значення набувала буржуазія. За своїм складом вона була багато національною верствою, у якій українці більшості

Схема

Види кооперативів:
від фінансової підтримки
до виробництва та захисту
rnk.com.ua/115268

Микола Левитський. Початок XX ст.

Постать в історії

Багато зусиль для заснування нових кооперативів доклав «артільний батько» **Микола Левитський**. Ще в 1887 р. він організовував перші легально зареєстровані хліборобські спілки (артілі) в краї, а також перші виробничі артілі в містах. Поширенню кооперативного руху сприяли численні статті М. Левитського про кооперацію та брошура «Спілкова умова для хліборобських спілок». У 1905 р. в Полтавській, Київській та Подільській губерніях діяла найбільша в Російській імперії кількість споживчих кооперативів.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/115571

Постать в історії

1. Василь Смиренко
 2. Василь Тарновський
 3. Лазар Бродський
- rnk.com.ua/112867

Василь Смиренко.
Друга половина XIX ст.

Богдан Ханенко. 1912 р.

Варвара Ханенко. 1904 р.

не мали. Крім них, до буржуазії належали росіяни, євреї, поляки, німці, французи, бельгійці тощо. Вони або постійно перебували на українських землях, або вкладали кошти у власні підприємства, проживаючи за кордоном. Серед відомих представників тогочасної української буржуазії були родини Терещенків, Харитоненків, Римаренків, Смиренків та інших.

Разом із розвитком промисловості відбувалося зростання кількості робітників. У промисловості українських земель у складі Російської імперії в 1910 р. було зайнято 475 тис. робітників. Найбільшими центрами зосередження промислових робітників на українських землях стали Харків, Катеринослав, Київ, Миколаїв, Одеса, Юзівка, Маріуполь.

На нафтових родовищах Галичини працювало 5—6 тис. робітників. Загалом у Східній Галичині діяли 700 промислових підприємств, на яких працювало 42 тис. осіб. Більшість із них становили українці. На Буковині й Закарпатті кількість промислових робітників не перевищувала декількох тисяч осіб.

5. Українські промисловці-меценати

► **ГР 3. Працюємо в малих групах.** Що спонукало промисловців ставати меценатами? Яку роль вони відіграли у збереженні духовної спадщини українського народу?

Кінець XIX — початок XX ст. називають «золотою добою» українського меценатства. Завдяки меценатам поживилася суспільно-культурна діяльність українських митців. Розширилося й поле діяльності меценатів. Вони робили вигідні замовлення художникам, оплачували їхні закордонні творчі поїздки, купували твори мистецтва з виставок, засновували власні галереї тощо. Підтримували

Музей Ханенків у Києві

меценати й українську пресу та письменників. Склалася своєрідна система так званого «малого меценатства», яка сприяла збиранню мистецької спадщини в приватні колекції.

Митці й самі часто зверталися до меценатів із проханням про фінансову допомогу. Меценати показували людям свої колекції та досягнення, ділилися знаннями та створювали благодійні фонди. Наприклад, Богдан Ханенко передав до бібліотеки Київського товариства охорони пам'ятників старовини і мистецтва шість томів власних «Старожитностей Придніпров'я». Крім того, йому належить ключова роль у заснуванні Київського художньо-промислового і наукового музею. Б. Ханенко та його дружина видали каталог власної колекції «Зібрання картин італійської, іспанської, фламандської, голландської та інших шкіл». Колекція Ханенків представлена в Київському музеї західного і східного мистецтва (зараз Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків).

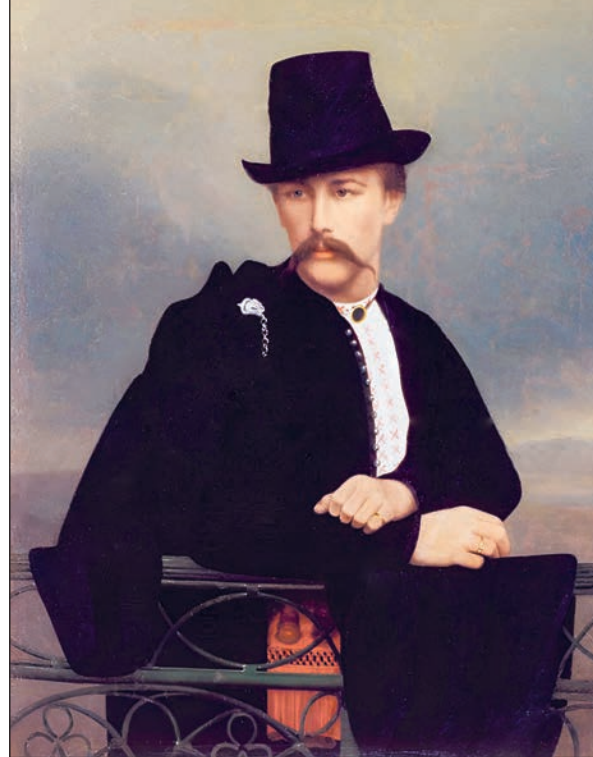
Багато уваги доброчинності присвятила родина Терещенків. Художнє зібрання Терещенків лягло в основу національного музею «Київська картинна галерея» та інших музеїв.

Досить популярним ставало «садове меценатство». Власники родових маєтків збирали предмети декоративно-ужиткового мистецтва, картини, скульптури, бібліотеки. Самі ж садиби були витворами садово-паркового й архітектурного мистецтва. Митці зустрічалися в маєтках Тарновських (Качанівка, Мотовилівка), Миколи Кондратьєва (Низи), княгині Наталії Яшвіль (Сунки та Княгиніно) тощо.

Зростала допомога школам, лікарням. Крім того, поширювалося соціальне благодійництво. Меценати піклувалися про жебраків, покинутих дітей, безпритульних, літніх людей, хворих тощо. Розширилися й шляхи передання коштів на користь закладів освіти.

У цей час активну участь у благодійності брали й жінки. Вони опікувалися освітніми закладами або очолювали благодійні товариства. У цьому напрямку уславилася **Христина Алчевська**, яка докладала зусиль до організації народної освіти. Жінки з родини Терещенків належали до Ради Київського відділу кураторства імператриці Марії Федорівни щодо людей з порушеннями слуху та мовлення.

Чимало зробили меценати для розбудови міст.

Василь Тарновський-молодший. Художник А. Горонович. Друга половина XIX ст.

Лазар Бродський.
Художник М. Пимоненко. 1897 р.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113115

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- нові явища в розвитку економіки українських земель на початку XX ст.;
- кооперативний рух на українських землях у цей час;
- зміни в соціальній структурі українського суспільства й становищі основних верств населення;
- меценатство Терещенків, Симиренків, Ханенків, Алчевських, Тарновських, Бродських та інших родин.

Працюємо з хронологією

1900—1903 рр. — Економічна криза

Перевірте здобуті
знання
rnk.com.ua/112863

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1.** Назвіть ключові слова, що розкривають поняття «монополія». Наведіть приклади монополістичних об'єднань на українських землях у складі Російської імперії.
2. **ГР 1.** Які верстви населення зазнали найбільших змін у суспільстві на початку XX ст.? Чому?
3. **ГР 1.** Поясніть, чим була зумовлена нерівномірність промислового розвитку України на початку XX ст.
4. **ГР 3.** Яку роль у розвитку українського економічного життя відігравав кооперативний рух?
5. **ГР 1, 3.** Назвіть відомі родини підприємців-меценатів кінця XIX — початку XX ст. Чим вони славилися?

Застосовуємо і аналізуємо

6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу та назвіть райони спеціалізації сільського господарства на українських землях на початку XX ст., найбільші промислові центри.
7. **ГР 2.** Створіть сенкан, що розкриває сутність кооперативного руху на початку XX ст.
8. **ГР 1.** Визначте наслідки економічної кризи 1900—1903 рр. для економіки України. Наведіть факти, які це підтверджують.
9. **ГР 2.** Створіть структурно-логічну схему, що характеризує основні соціально-економічні зміни на тогочасних українських землях.

Оцінюємо і створюємо

10. **ГР 2. Метод «Кола Венна».** Визначте спільні й відмінні риси розвитку промисловості та сільського господарства на українських землях після реформ та на початку XX ст.
11. **ГР 1. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм».** Визначте причини розквіту меценатства наприкінці XIX — на початку XX ст.
12. **ГР 2. Метод «Освітній проект».** Дослідіть тему «Відомі меценатські родини: роль у збереженні духовної спадщини українського народу». Результати роботи подайте у вигляді мультимедійної презентації або постера.
13. **ГР 3. Працюємо в парах.** Обговоріть, які проблеми гальмували соціально-економічний розвиток українських земель на початку XX ст. і як їх можна було вирішити.

Марка України, присвячена родині Симиренків. 1996 р.

- **ГР 3.** За додатковими джерелами підготуйте розповідь про родину Симиренків.

§ 28. Суспільно-політичне життя на українських землях у складі Російської імперії

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112868

1. Особливості суспільно-політичного життя Наддніпрянщини на початку XX ст.

- **ГР 2.** Створіть ментальну карту, що характеризує особливості основних напрямів суспільно-політичного життя Наддніпрянської України на початку XX ст.

На початку XX ст. в Російській імперії була заборонена діяльність політичних партій. Проте це не могло зупинити політичний розвиток. У суспільно-політичному житті Наддніпрянської України ширилися кілька основних напрямів: російський, єврейський, український і польський.

У російському напрямі консерватори виступали за збереження суспільно-політичного устрою Російської імперії, а ліберали, критикуючи самодержавство, — за перетворення Росії на конституційну монархію шляхом реформ. Власних політичних партій російські консерватори й ліберали до 1905 р. не мали. Російські радикали, що поділяли ідеали соціалізму та закликали до повалення самодержавства в Росії, діяли в краї досить активно. У середовищі переважно робітників пропагували свої ідеї представники **Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП)**. Вони поділялися на поміркованих меншовиків, які віддавали перевагу мирним методам діяльності, та більшовиків, які виступали за здійснення соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату.

У результаті об'єднання народницьких гуртків і груп утворилася **Російська партія соціалістів-революціонерів (есерів)**. Вони виступали за повалення самодержавства шляхом революції, здійсненої народом. Ідею встановлення диктатури пролетаріату есери відкидали. Боротьба за загальне виборче право, республіку, демократичні свободи, робітниче законодавство та розподіл землі забезпечувала есерам досить значну підтримку на Наддніпрянщині.

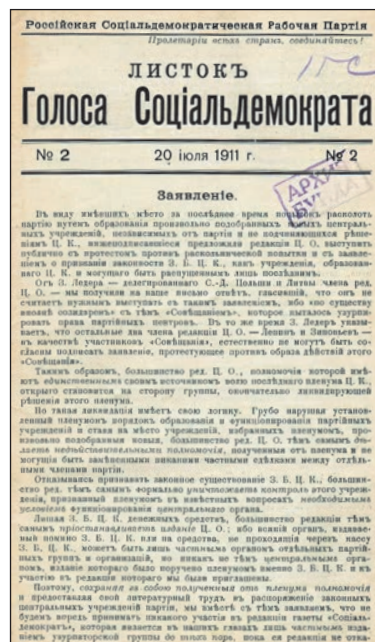
На початку XX ст. активно діяв, особливо в «межі осілости», «Бунд» — «Загальний єврейський

ПРИГАДАЙТЕ

- ГР 1.** Якими були основні напрями суспільно-політичного життя українських земель у складі Російської імперії в XIX ст.?
- ГР 1.** Як проявлявся суспільно-політичний рух на українських землях у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.?

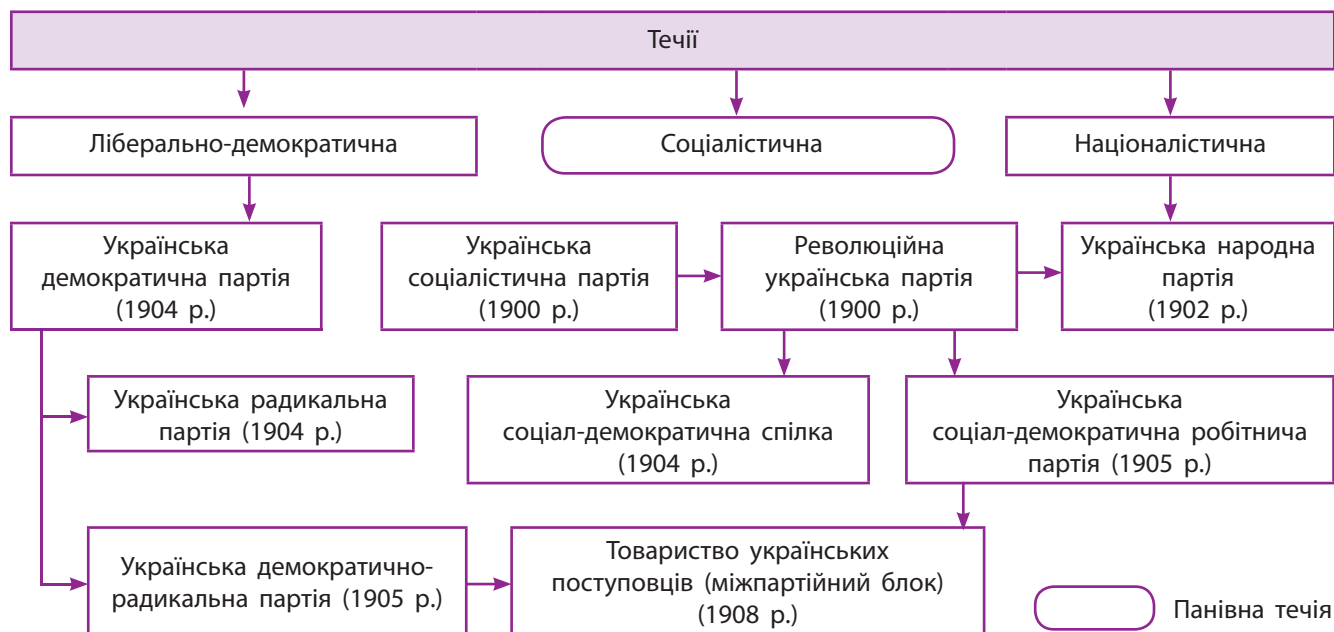
ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про основні напрями суспільно-політичного життя на українських землях у складі Російської імперії;
- як розвивалися соціалістична, ліберально-демократична та націоналістична течії в суспільно-політичному житті українських земель.

Сторінка
газети
РСДРП.
1911 р.

УКРАЇНСЬКИЙ НАПРЯМ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ на початку XX ст.

►► **ГР 1.** Чому соціалістичний напрям був панівним в українському русі?

Прапор Російської партії соціалістів-революціонерів (есерів)

Дмитро Антонович.
Початок XX ст.

робітничий союз у Литві, Польщі та Росії». Ця політична партія захищала інтереси єврейських робітників і вела серед них соціалістичну пропаганду. В окремі періоди «Бунд» на правах автономної організації входив до складу РСДРП.

Польський напрям у цей період активної ролі в суспільно-політичному житті Наддніпрянської України не відігравав.

В українському напрямі Наддніпрянщини на основі рухів, що розвивалися раніше, почали формуватися нові течії: із громадівського руху — ліберально-демократична, зі студентського — соціалістична і націоналістична течії. Усі вони в цей період долали стадію організаційного та ідейного становлення. Соціальну базу цих течій становила українська інтелігенція.

2. Формування соціалістичної течії в українському напрямі

►► **ГР 3. Працюємо в парах. Метод «Спільна думка».** Обговоріть і висловіть думку, чому соціалістичні партії стали панівними в українському русі на українських землях у Російській імперії.

Першу українську політичну партію в Наддніпрянській Україні створила студентська громада Харкова. У **1900 р.** на зборах студентської молоді міста було ухвалено рішення створити **Револьюційну українську партію (РУП)**. Першими її членами стали Дмитро Антонович, Михайло Русов (сини відомих українських громадських діячів), Левко Мацієвич, Юрій Коллард та інші —

Пам'ятна дошка на місці першого читання «Самостійної України» (Полтава, будинок Олександра і Софії Русових)

загалом близько десяти осіб. Очолив партію Д. Антонович. Своїм гаслом РУП обрала вислів одного з провідних європейських соціал-демократів Є. Бернштейна «Рух усе, мета ніщо».

Із проханням написати програму партії Д. Антонович звернувся до **Миколи Міхновського**. Через два місяці у Львові її було видано окремою брошурою «Самостійна Україна».

Хоча ідею боротьби за державну незалежність України поділяли майже всі члени РУП, брошура «Самостійна Україна» не стала її офіційною програмою. Згодом багато рупівців відмовилися від цієї ідеї. Крім того, у брошурі були відсутні згадки про боротьбу за соціалізм, за який виступали члени партії.

Основою української нації РУП вважала селян. Тому партія видавала й поширювала серед них брошури про те, як влада й пани гноблять селянство. Завдяки цьому рупівці здобули певний вплив у селах. Із 1902 р. Д. Антонович видавав часопис «Гасло», де РУП пропагувала свої ідеї. Практичну роботу партії стримували ідеологічна невизначеність та строкатість поглядів її членів, що були прибічниками європейської соціал-демократії, народницького соціалізму, анархізму, націоналізму тощо. Через це деякі діячі залишили партію.

Першими з РУП вийшли прибічники самостійності України на чолі з М. Міхновським, які в 1902 р. утворили **Українську народну партію**. Також від РУП відокремилися прибічники ідей народників, які в 1907 р. спробували створити **Українську есерівську партію соціалістів-революціонерів**. Водночас до РУП приєдналася **Українська соціалістична партія** (1900 р.), що вела пропаганду ідей соціалізму серед робітників невеликих підприємств. Після цих перетворень партія остаточно визначилася як соціалістична. Це було закріплено

Працюємо із джерелом

Із брошури М. Міхновського «Самостійна Україна»

Кінець XIX ст. визначився явищами, що характеризують новий поворот в історії людськості... Ті явища — се повстання зневолених націй проти націй-гнобителів... Ми визнаємо, що наш народ також перебуває в становищі зрабованої нації.

Отже, коли справедливо, що кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави; коли справедливо, що тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежану змогу всестороннього розвитку духовного й осягнення найліпшого матеріального гаразду; коли справедливо, що пишний розквіт індивідуальності можливий тільки в державі, для якої плекання індивідуальності є метою, — тоді стане зовсім зрозумілим, що державна незалежність є головна умова існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин [13].

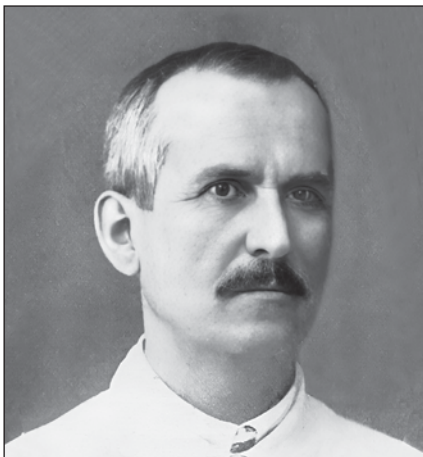
- 1. ГР 2. Яку провідну ідею проголошував автор?
- 2. ГР 2. Чим М. Міхновський аргументував необхідність боротьби за державну незалежність?

Сергій Єфремов. Початок XX ст.

Борис Грінченко. Початок XX ст.

Володимир Чехівський.
Початок XX ст.

Працюємо із джерелом

Зі звернення
«Від Української
демократичної
партії»

rnk.com.ua/112870

в прийнятій у 1903 р. програмі РУП, яка також висувала вимогу національно-культурної автономії України в межах Росії.

Протягом 1903 р. РУП зміцніла організаційно та збільшилася кількісно, її осередки з'явилися в переважній частині міст Наддніпрянщини. Розгортання діяльності партії занепокоїло владу. У 1903—1904 рр. більшість керівників РУП було заарештовано або вони вимушено емігрували. Улітку 1904 р. на нелегальному з'їзді РУП, метою якого було відновити діяльність партії, спалахнула суперечка між прихильниками й противниками самостійності України. Останні залишили з'їзд та утворили нову партію — **Українську соціал-демократичну спілку (УСДС)**, яка наприкінці 1904 р. приєдналася до РСДРП. Однак і після цього провідники РУП сперечалися про те, як поєднати боротьбу за соціалізм і національне визволення.

3. Формування ліберально-демократичної течії в українському русі

» **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Найкращий варіант».** Чому керівники УДП вирішили переробити радикальну програму на більш помірковану? Які наслідки це мало?

У 1903 р. представники поміркованого табору українських громадських діячів висунули проект програми **Загальноукраїнської безпартійної організації (ЗУБО)**. Це був фактично план організації нової партії, яка виступала за проголошення автономії України та впровадження української мови в усіх сферах життя. Соціально-економічні питання в проекті ігнорувалися. На з'їзді ЗУБО восени 1904 р. після тривалої дискусії було ухвалено програму партії та затверджено назву — **Українська демократична партія (УДП)**. Серед лідерів партії були Сергій Єфремов, Борис Грінченко, Володимир Чехівський та інші.

Запропонована УДП програма була досить радикальною. Однак через деякий час керівники партії, які не підтримували революційних змін, переробили її, надавши більш поміркованого вигляду. Це перетворило її на бездіяльне в політичній площині об'єднання. Єдиною дійсно корисною справою стало клопотання про скасування обмежень на українські книги, що були накладені за Емським указом. У 1904 р. радикально налаштовані діячі відокремилися від УДП й утворили **Українську радикальну партію (УРП)**. За програмовими цілями остання майже не відрізнялася від свого попередника. Проте налагодити серйозну партійну роботу УРП не змогла й обмежувалася широкою видавничою діяльністю.

Із програми Української народної партії (1902 р.)

Українська народна партія визначає соціалістичний ідеал, єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ'я, знищити сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності й пануванні.

Цей ідеал такий: взагалі знаряддя виробу, фабрики і заводи на землі, оселеній українським народом, мусять належати Українцям-робітникам, а земля (рілля) — Українцям-хліборобам...

Свідомому робітнику-Українцю зовсім не секрет той факт, що робітники і селяни-поляки хочуть захопити політичну владу на своїй землі, Москалі на своїй, Литовці на своїй... Український пролетаріат мусить захватити політичну владу на Україні, аби забезпечити собі щасну будучину...

Націоналізація землі на Україні для запровадження соціалістичного устрою і соціалістичного оброблення землі — це наш ідеал...

До загалу українського народу:

1. Незайманість особи і мешкання...

4. Рівноправність жінок...

6. Відповідальність урядовців перед громадянами...

8. Свобода українського друку, слова і просвіти, свобода національності, релігії, совісті, переконань. Свобода зборів, товариств, спілок, організацій.

9. Вибори до парламенту, до управ; узагалі до всіх виборних інституцій...

Вільна українська школа нижча, середня і вища в рідній мові. Українська мова в суді й адміністрації.

Самостійна Республіка Україна будучини мусить бути спілкою вільних і самоуправних українських земель... такі — Слобожанщина, Правобережна Україна, Запоріжжя, Кубань, Чорномор'я, Полісся, Галичина і т. д.

- 1. **ГР 2.** Яким був зміст соціалістичного ідеалу УНП?
2. **ГР 2.** Які соціально-економічні перетворення планувала здійснити партія?
3. **ГР 2.** Які загальнодемократичні перетворення відстоювала УНП?

4. Формування націоналістичної течії в українському русі

- 1. **ГР 1.** Хто був засновником націоналістичної течії українського руху? 2. **ГР 2.** Висловіть особисте ставлення до гасла Української народної партії «Україна для українців». Як ви вважаєте, чому воно з'явилося?

Виразником прагнень прибічників українського націоналізму на початку ХХ ст. на українських землях у складі Російської імперії був М. Міхновський. За своїм змістом ці погляди, що панували серед невеликої частини молодого інтелігенції, можна визначити як самостійницькі. Зокрема, у своїй брошурі «Самостійна Україна» він заявив, що є «одна-єдина, неподільна, вільна, самостійна Україна від Сяну аж по Кавказ», а головними гнобителями українців проголосив росіян. Одним із висновків М. Міхновського було «Усі, хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя».

У 1902 р. М. Міхновський та його однодумці утворили **Українську народну партію (УНП)**, започаткувавши націоналістичну течію в українському русі. Проголосивши гасло «Україна для українців», основним засобом здобуття незалежності вони вважали збройне повстання. При цьому майбутню самостійну Україну члени УНП бачили лише соціалістичною.

✓ Цікаві факти

У ніч проти 31 жовтня 1904 р. члени УНП вчинили замах на пам'ятник російському письменнику Олександрові Пушкіну в Харкові. Цей вчинок присвятили річниці Переяславської угоди 1654 р. Під пам'ятник було закладено вибухівку та партійні листівки. Текст листівок пояснював мету акції: О. Пушкін ображав гідність України у своїх творах, особливо в поемі «Полтава». Крім цього, пам'ятник росіянину на українській землі проголошувався непотрібним, поки не буде дозволено безперешкодно встановлювати тут пам'ятники українським письменникам.

- **ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Оберіть позицію».** Як ви вважаєте, замах на пам'ятник О. Пушкіну був ефективним засобом боротьби чи лише символічним актом? Чому?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112871

Зверніть увагу

До складу УНП входили переважно українська інтелігенція, причому заможна, студенти та дрібні землевласники. Широкого впливу партія не мала та працювала лише як об'єднання однодумців. Практична діяльність партії зводилася до видання брошур і часописів. У 1904 р. у складі УНП було створено бойову групу «Оборона України», яка намагалася сприяти досягненню цілей партії збройними методами. Найвідомішими її акціями були спроби знищити пам'ятник російському письменнику О. Пушкіну в Харкові та царські монументи у великих містах.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113116

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- суспільно-політичне життя українських земель у складі Російської імперії в умовах загострення соціальних суперечностей на початку XX ст.;
- три течії в українському русі: соціалістичну, ліберально-демократичну та націоналістичну.

Працюємо з хронологією

1900 р.

Створення першої української політичної партії в Наддніпрянській Україні — Революційної української партії (РУП)

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112869

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Яка верства суспільства була основною соціальною базою формування українських партій? Чому?
2. ГР 1. Яку основну мету проголошували українські партії ліберально-демократичної течії?
3. ГР 1. Хто був засновником націоналістичної течії українського руху? У чому полягало гасло Української народної партії?
4. ГР 1. Назвіть лідерів українських політичних партій початку XX ст.

Застосовуємо і аналізуємо

5. ГР 2. Поясніть, чому самостійницька ідеологія попри свою радикальність не мала значного впливу. Що заважало її поширенню?
6. ГР 2. Створіть структурно-логічну схему, що розкриває основні напрями діяльності українських політичних партій.
7. ГР 1. **Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм».** У чому полягали причини політизації українського руху?
8. ГР 1. **Працюємо в малих групах.** Проаналізуйте зміст та охарактеризуйте основні ідеї програмових документів українських партій щодо бачення подальшої долі України.

Оцінюємо і створюємо

9. ГР 2. Поміркуйте, чому націоналістична течія обрала соціалістичний ідеал. Які історичні тенденції це відобразило? Поясніть свою відповідь.
10. ГР 3. **Працюємо в парах.** Дослідіть життя та діяльність Миколи Міхновського. Якби ви мали змогу поспілкуватися з ним, які запитання поставили б? Спрогнозуйте відповіді на них. Розіграйте уявне інтерв'ю.
11. ГР 2, 3. Висловіть свою думку про те, як змінювалися погляди на майбутнє України українських громадських і політичних діячів.

1. Революційні події в Україні в січні—серпні 1905 р.

► **ГР 2. Метод «Оберіть позицію».** Поміркуйте, чи була поразка в російсько-японській війні головною причиною революції. Поясніть свою думку.

На початку ХХ ст. ускладнилося внутрішньополітичне становище в Російській імперії. Економічна криза та поразка в російсько-японській війні підірвали авторитет влади. Нерозв'язаність аграрного питання, тяжкі умови праці більшості робітників, відсутність демократичних свобод, а також національне гноблення неросійських народів створили підґрунтя до вибуху народного невдоволення.

У різних регіонах Російської імперії проходили демонстрації та страйки, де лунали політичні гасла. У неділю 9 січня 1905 р. в Санкт-Петербурзі відбулася велика мирна демонстрація, учасники якої хотіли вручити царю петицію з вимогами покращення умов праці. Проте влада розцінила це як бунт і наказала військам стріляти по демонстрантах. Загинуло близько 1 тис. осіб. Події «кривавої неділі» викликали загальне обурення та стали початком російської революції **1905—1907 рр.**

Під впливом виступів робітників і селян похитнулася опора російської влади — армія. У **червні 1905 р.** на панцернику «Князь Потьомкін-Таврійський», більшість матросів якого становили українці, розпочалося повстання. Це був перший численний виступ у збройних силах Російської імперії. Повсталих підтримали й декілька офіцерів, зокрема, інженер-механік Олександр Коваленко (один із засновників РУП).

Після прибуття до Одеси повсталі вирішили підтримати страйк місцевих робітників. Для придушення бунту влада направила кораблі Чорноморського флоту. Проте його матроси відмовилися стріляти в панцерник «Князь Потьомкін-Таврійський» і зустріли його вигуками «Ура!».

Побоюючись поширення повстання на інші кораблі, російське командування відвело їх до Севастополя. В умовах нестачі вугілля й продовольства панцерник «Князь Потьомкін-Таврійський» увійшов

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Яким було становище різних верств населення Наддніпрянської України на початку ХХ ст.?
2. **ГР 1.** У чому полягали особливості розвитку українського руху на Наддніпрянщині?
3. **ГР 1.** Яку національну політику здійснювала російська влада щодо українців наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- які події відбувалися під час революції 1905—1907 рр.;
- про особливості селянського руху на Наддніпрянщині;
- про діяльність українських політичних партій у цей період;
- як відбувався український культурно-освітній рух;
- про діяльність Української громади в І та ІІ Державних думах.

Цікаві факти

У січні 1905 р. в Російській імперії застрайкували 440 тис. робітників. Протягом квітня—серпня 1905 р. на Наддніпрянщині відбулося 300 страйків, у яких брали участь понад 100 тис. робітників. Улітку ця боротьба набула переважно політичного характеру. Страйкарі виступали під гаслом «Геть самодержавство!». Одночасно розгортався селянський рух, який мав стихійний характер і здебільшого завершувався погромом поміщицьких маєтків.

Маніфестація 17 жовтня 1905 р. Художник І. Ріпін. 1907—1911 рр.

Працюємо із джерелом
Із Маніфесту імператора Миколи II (17 жовтня 1905 р.)
rnk.com.ua/112874

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112875

до румунського порту й здався владі. Повстанці стали політичними емігрантами, а деякі згодом таємно повернулися на Батьківщину.

Розвиток революції змусив владу піти на поступки. Було заявлено про створення виборного законодавчого органу — Державної думи. Ліберальні кола цей крок задовольнив, проте революцію це не зупинило.

2. Жовтневий страйк. Маніфест 17 жовтня 1905 р. та його наслідки

► **ГР 3. Працюємо в малих групах.** Створіть схему, що показує вплив Маніфесту 17 жовтня на політичну, громадянську та соціальну сфери суспільного життя.

На початку жовтня 1905 р. в Москві та Санкт-Петербурзі розпочався загальноросійський політичний страйк. Головними вимогами страйкарів були запровадження демократичних свобод і скликання Установчих зборів. У Наддніпрянській Україні страйк підтримали понад 120 тис. осіб. Уряд запровадив у країні воєнний стан. У Харкові та Катеринославі відбулися збройні сутички страйкарів із поліцією.

Під час політичного страйку виникли нові форми самоорганізації робітників — ради робітничих депутатів. Вони стали органами влади робітників. Перша рада виникла на початку жовтня 1905 р. в Катеринославі. Усього впродовж жовтня-листопада ради з'явилися в 50 містах і робітничих поселеннях Наддніпрянщини. Одночасно відбувалося об'єднання робітників у професійні спілки. На українських землях за роки революції утворилося 280 профспілок, що об'єднували кілька тисяч робітників.

Наростання хвилі народних протестів примусило імператора Миколу II **17 жовтня 1905 р.** оприлюднити Маніфест «Про вдосконалення державного порядку»,

Газета з надрукованим Маніфестом 17 жовтня 1905 р.

яким народу надали громадянські свободи: недоторканність особи, свободу друку, совісті, зборів, зібрань, спілок. У ньому містилася також обіцянка залучити до виборів у Державну думу всі верстви населення й визнати Думу законодавчим органом, без схвалення якого жодний закон не набуватиме чинності.

У Наддніпрянській Україні ситуація залишалася напруженою. Радикали організовували мітинги, закликаючи до повалення монархії. Відбувалися антиєврейські погроми, організовані **чорносотенцями**. Наймасштабніші погроми відбулися в Києві, Одесі, Катеринославі, містах Донбасу.

3. Селянський рух

- **ГР 3. Працюємо разом.** Якою була головна вимога селянських виступів під час революції? Чи всі селяни, які брали участь у повстанні, були ідейними прихильниками революції? Чому люди вдавалися до розкрадання майна?

Із перших місяців революції активізувалося селянство. Спочатку заворушення виникали в окремих селах. Селяни громили поміщицькі маєтки, розкрадали майно, захоплювали землі, іноді вбивали поміщиків і їхніх управителів.

У травні-червні 1905 р. виступи селян охопили цілі райони. Із часом боротьба селян стала організованою, з'явилися політичні гасла. Серед селян поширювалися листівки із закликами підтримувати боротьбу робітників проти самодержавства. Улітку 1905 р. було сформовано Всеросійський селянський союз. Особливо активно він діяв на Наддніпрянщині.

Восени 1905 р. відбулося нове піднесення селянських виступів, які подекуди супроводжувалися збройними сутичками з поліцією та армією. У селі Великі Сорочинці Полтавської губернії в грудні 1905 р. відбулося одне з найбільших повстань селян у роки революції.

4. Антиєврейські погроми початку ХХ ст.

- **ГР 2.** Чому погроми 1905—1907 рр. мали відверту політичну спрямованість порівняно з попередніми?

Перший погром відбувся у квітні 1905 р. у Житомирі. Він призвів до численних жертв. Проте наймасштабніші події розгорнулися восени. Ідеї сionізму, соціалізму та лібералізму глибоко

А-Я Словник

Чорносотенці — спільна назва учасників організацій у Росії в 1905—1917 рр., які виступали під гаслами монархізму, великодержавного шовінізму та антисемітизму.

Зверніть увагу

Приводом до повстання селян у селі Великі Сорочинці в грудні 1905 р. стала спроба заарештувати місцевого вчителя за революційну агітацію. Обурені селяни затримали поліціанта, місцевого урядника й вигнали їх із села. Обраний на загальному мітингу селянський комітет звернувся до полтавського губернатора з проханням не карати вчителя, а також повідомляв про рішення не платити податки, не надсилати новобранців в армію та вимагав закрити шинки. У відповідь на це губернатор відправив до Великих Сорочинців каральний загін козаків. Між козаками й селянами спалахнула сутичка, у якій загинув командир козацького загону. Через декілька днів у селі з'явився новий каральний загін із гарматами. Почалася розправа над повстанцями. Упродовж кількох днів активних учасників повстання карали різками, а 19 селян заарештували й пізніше відправили на каторгу.

- **ГР 2.** Як ви вважаєте, повстання у Великих Сорочинцях було самостійною подією чи частиною загального піднесення селянських виступів восени 1905 р.?

Цікаві факти

Упродовж 17 жовтня — 1 листопада 1905 р. у 36 губерніях Російської імперії було зафіксовано 660 єврейських погромів, половина з яких припадала на міста, що входили до «межі осілості». За даними сучасних дослідників, загинуло 1622 та було поранено 3544 особи, з яких 711 та 1207 осіб відповідно були євреями. Проте під час цих погромів єврейські бойові дружини самооборони давали відсіч нападникам.

Після погрому. Художник
М. Мінковський. Близько 1910 р.

❑ Цікаві факти

Під час революції 1905—1907 рр. найбільшого розмаху набуло повстання робітників Донбасу. Центром подій стала Горлівка. Тут 16 грудня 1905 р. під час страйку від дій поліції загинуло 18 осіб. Спалахнуло збройне повстання. На допомогу повстанцям прибули близько 4 тис. озброєних робітників з інших міст. Проте сили все одно були нерівними, і повстання зазнало поразки. У бою загинуло близько 300 осіб. На учасників повстання чекав суд.

ⓘ Зверніть увагу

Українська соціал-демократична спілка як частина РСДРП фактично очолила керівництво масовим робітничим рухом на Наддніпрянщині й намагалася впливати на селянство. Негативним наслідком співпраці з РСДРП стало те, що, оголосивши себе єдиним представником українських робітників, спілка в повсякденній роботі поступово перейшла на російську мову та втратила будь-які ознаки національної організації. Значним успіхом спілки стали вибори до II Державної думи, куди вона провела 14 депутатів. Після розпуску Думи майже всі її місцеві осередки було розгромлено, а провідників заарештовано. На кінець 1907 р. спілка фактично припинила існування.

ⓘ Зверніть увагу

19 жовтня 1905 р. в Одесі, проходила «Патріотична» хода, яка переросла в погром. За кілька годин він охопив усе місто та тривав наступні два дні за повної бездіяльності влади. Поліціянти подекуди навіть самі вчиняли насильство. Війська залишилися осторонь подій. За п'ять днів було вбито понад 700 осіб і розграбовано понад 1600 приміщень.

вплинули на радикальну частину єврейської молоді в «межі осілості», чим скористалися провідні революційні партії Російської імперії, особливо «Бунд», Російська соціал-демократична партія та інші.

Після оприлюднення Маніфесту 17 жовтня 1905 р. євреї Російської імперії вперше здобули право на політичне представництво власних інтересів у новоствореному російському парламенті. Єврейські політики сподівалися на позитивні зрушення в розв'язанні єврейського питання та припинення насильства. Однак це було марно.

Активна участь євреїв у революції давала змогу уряду поширювати вигідні йому думки. Ці події подавали як спробу євреїв зруйнувати державу. Єврейські погроми перетворилися на законний засіб боротьби російського уряду з революційним рухом.

Антиєврейські погроми не припинялися й у наступні два роки революції. Вони охопили Київ, Житомир, Миколаїв, Катеринослав, Сімферополь та інші міста.

Сплеск погромів дав поштовх новій хвилі еміграції євреїв до США. У цей час до Північної Америки переїхали 240 тис. осіб.

5. Наростання революційних подій

► **ГР 1.** Чому під час революції збройні виступи були поодинокими й зазнали поразки?

Восени 1905 р. спалахнули революційні виступи на флоті та в армії. **11—16 листопада 1905 р.** відбулося повстання моряків на головній базі Чорноморського флоту в Севастополі, очолюване лейтенантом Петром Шмідтом. Розпочалося воно на крейсері «Очаків», до якого приєдналися 12 кораблів. Повстання було придушене, а його керівника за вироком суду розстріляно.

Учасники Горлівського повстання у в'язниці. 1905 р.

Учасники повстання саперів у Лук'янівській в'язниці в Києві. 1905 р.

18 листопада 1905 р. в Києві відбувся виступ солдатів трьох рот саперної бригади (близько 800 осіб) під проводом Бориса Жаданівського. Вони приєдналися до страйку робітників Південноросійського заводу. Урядові війська відкрили вогонь по колоні, унаслідок чого загинуло понад 250 осіб з обох сторін. Б. Жаданівського засудили до смертної кари, яку згодом замінили на довічну каторгу. Загалом у 1905 р. на Наддніпрянщині у виступах солдатів і матросів узяли участь близько 15 тис. осіб.

Ключовою подією революції стало повстання, що почалося 7 грудня 1905 р. в Москві під керівництвом соціал-демократів та есерів. В Україні збройні виступи відбулися 12—16 грудня в Катеринославі, Харкові, Олександрівську та містах Донбасу, але урядові війська швидко придушили їх. Після цього революційний рух почав спадати, а влада перейшла до репресій: обмежували свободу слова, проводили арешти. У 1906—1907 рр. боротьба поступово згасала, і опозиція намагалася діяти вже парламентськими методами в Державній думі.

6. Українські політичні партії під час революції

► **ГР 1.** Чому в роки революції українські політичні партії на українських землях мали менший вплив на суспільство, ніж загальноросійські?

У 1905 р. українські політичні партії були недостатньо підготовлені до революційних подій і не змогли очолити боротьбу проти самодержавства на Наддніпрянщині. РУП на початку революції перебувала у стані розколу, але після Маніфесту 17 жовтня та повернення її керівників із-за кордону ситуація стабілізувалася.

У грудні 1905 р. на з'їзді РУП було ухвалено нову програму, а сама партія дістала назву Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП). Вона виступала проти самодержавства, за автономію України, розвиток національної

❗ Зверніть увагу

Революція 1905—1907 рр. завершилася поразкою та не розв'язала основних суперечностей у розвитку країни. Однак вона спонукала уряд до проведення реформ, сприяла активізації суспільно-політичного життя й розгортанню національно-визвольних рухів народів Російської імперії, зокрема українського руху.

Працюємо із джерелом

Із доповідної записки
російської Академії наук
«Про скасування
обмежень
малоросійського
друкованого слова»
rnk.com.ua/112876

УКРАЇНСЬКИЙ РУХ

Здобутки

Листопад 1905 р. — закон, який дозволяв видавати літературу національними мовами, створювати культурно-освітні товариства й відкривати театри.
Травень 1906 р. — офіційне скасування обмежень проти української мови

Почали виходити періодичні видання українською мовою:

- листопад 1905 р. — перша газета «Хлібороб» у Лубнах;
- грудень 1905 р. — перша щотижнева газета «Громадська думка»;
- 1906 р. — виходило вже 20 періодичних видань

У Наддніпрянській Україні почали діяти товариства «Просвіта» (на 1907 р. — 35 організацій), які поширювали українську літературу, створювали бібліотеки, видавали книжки, відкривали читальні в селах, вели боротьбу за введення української мови в школах, створювали кооперативи

Почали діяти початкові школи з українською мовою викладання, кафедри української мови в Новоросійському й Харківському університетах

культури та права робітників. Попри арешти частини діячів, партія продовжувала діяльність, організовувала страйки, видавничу роботу та брала участь у виборах до II Державної думи, де отримала одного депутата. Після поразки революції її діяльність значно послабилася через репресії.

Ліберальні сили об'єдналися в Українську демократично-радикальну партію (УДРП), утворену на основі УДП та УРП. Вона брала участь у виборах до I Державної думи, але мала обмежений вплив і провела лише одного депутата. У цей період українські ліберали перейшли від культурницької до політичної діяльності.

Українська народна партія (УНП) намагалася поширювати свій вплив серед населення, поєднуючи національні та соціальні гасла. Проте її ідеї не набули значної підтримки, і партія поступово занепадала.

7. Український національно-культурний рух

► **ГР 1.** Коли з'явилося офіційне рішення про скасування обмежень, установлених Емським указом?

У роки революції влада була змушена погодитися на певні поступки народам імперії. Розвитку українського культурно-освітнього руху сприяло скасування Емського указу 1876 р.

Розгортання революції дало змогу українству здійснити важливі заходи. Так, на Наддніпрянщині розпочалося видання української преси. У листопаді 1905 р. в Лубнах вийшов друком номер першої української газети Наддніпрянщини «Хлібороб». У Києві почав виходити щомісячний журнал «Нова громада», редактором якого був Б. Грінченко, а з 1907 р. замість журналу «Київська старовина» було вирішено видавати українською мовою журнал «Україна». Загалом у регіоні виникло 17 українських видавництв.

Революція сприяла поширенню із західноукраїнських земель до Наддніпрянщини мережі «Просвіт». У жовтні 1905 р. в Одесі було відкрито першу таку організацію. У травні 1906 р. «Просвіта імені Т. Шевченка» з'явилася в Києві. Неофіційним друкованим органом «Просвіт» стала газета «Рада».

8. Діяльність Української громади в I та II Державних думах

► **ГР 1.** Хто очолював Українську громаду в I Державній думі?

У виборах до I Державної думи українські соціалістичні партії участі не брали. Українська радикально-

демократична партія та Українська народна партія були представлені у виборах. **27 квітня — 8 липня 1906 р.** в Санкт-Петербурзі працювала I Державна дума. Із 497 її депутатів дев'ять губерній Наддніпрянщини представляли 102 депутати.

Для відстоювання своїх інтересів українські депутати 1 травня 1906 р. створили власну парламентську громаду — **Українську думську громаду**, до якої увійшли 45 депутатів. Її головою став адвокат і громадський діяч із Чернігівщини Ілля Шраг. Політична платформа громади містила вимоги про надання Україні в її етнографічних межах політичної автономії, запровадження української мови в школах, судових та адміністративних органах. Щодо аграрного питання одна частина депутатів-українців виступала за передання селянству частини поміщицької землі за викуп, друга — за конфіскацію поміщицьких земель та їхньою націоналізацією.

За період діяльності I Державної думи члени Української громади розробили законопроекти про національні права, автономію України та рідну мову. Проте ці законопроекти розглянуто не було. Вибори до II Державної думи українські соціалістичні партії не бойкотували. До II Державної думи входили 518 депутатів, і працювала вона з 20 лютого 1907 р. Від дев'яти губерній Наддніпрянщини було обрано 102 депутати. 4 березня 1907 р. 47 українських депутатів заснували думську громаду, що мала назву Українська трудова громада. Вона видавала газету українською мовою «Рідна справа — Вісті з Думи». Утворюючи свою громаду, українські депутати склали відозву, у якій містилася їхня політична платформа: перебудова імперії на конституційних засадах, автономія

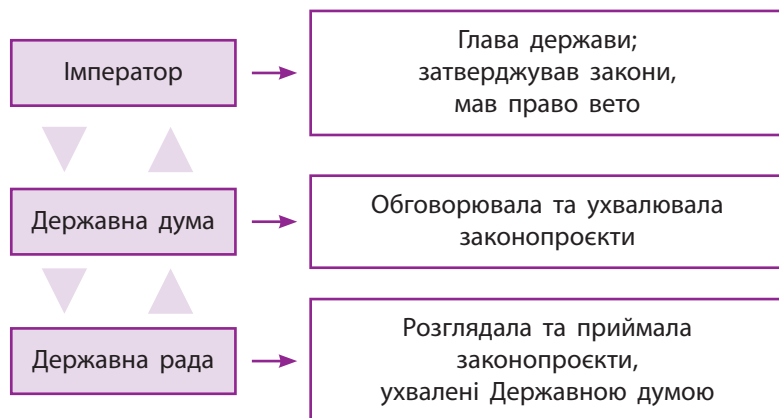

Титульна сторінка статуту товариства «Просвіта» в Одесі. 1905 р.

Сторінка першої української газети «Хлібороб» (фрагмент) від 12 грудня 1905 р.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.

Схема

Політична система
Російської імперії часів
I Державної думи
rnk.com.ua/112878

Працюємо із джерелом

Із програми Української
трудої громади
в II Державній думі
(1907 р.)
rnk.com.ua/112877

Сторінками подій
rnk.com.ua/113117

Депутати I Державної думи Російської імперії від Полтавської губернії. Третій у другому ряду — Микола Онацький, який виступив на засіданні українською мовою. 1906 р.

Ілля Шраг. 1906 р.

❑ Цікаві факти

Велику допомогу депутатам-українцям надавав М. Грушевський, що жив у той час у Санкт-Петербурзі. Він організував видання друкованого органу місцевої громади українців — журналу «Український вісник». На думку М. Грушевського, метою журналу було «пояснювати українське національне питання з історичного, побутового, соціального та економічного боку, вказати місце і значення України між інших територій нової демократичної Росії».

України, помилування політичних в'язнів, свобода слова, друку, зібрань, совісті, пересувань і спілок, українізація освіти, судочинства й церкви. Єдиної позиції щодо аграрного питання нова громада також не мала.

Українська громада внесла на розгляд II Державної думи поправки до законопроектів про народну освіту, організацію автономії та місцевого управління на Наддніпрянщині. Проте **3 червня 1907 р.** II Державну думу розпустили, і плани Української громади не були реалізовані. Ці події вважають датою закінчення революції.

У Російській імперії запанував режим Третьочервневої монархії, який тримався на репресіях.

📖 Працюємо із джерелом

Зі спогадів історика Олександра Лотоцького про українську фракцію Державної думи (1932 р.)

Беручи участь у праці української фракції, я склав для неї законопроект. Перший — про скасування закону 26 квітня проти страйків сільських робітників; сей проект фракція, ухваливши, передала трудовій групі, яка з ініціативи фракції унесла ту заяву в Державну думу. Другий законопроект — про хліборобські страйки — фракція вже не встигла обміркувати, і він перейшов у спадщину до української фракції II Думи. У зв'язку зі справою хліборобських страйків фракція внесла в Думу наглу заяву про посилення депутатів на Київщину, Полтавщину та Чернігівщину для розслідування розстрілів хліборобських робітників.

Рівночасно фракція виробляла загальний законопроект про національні права. Із членів Думи над ним працювали головні правники — Шраг, Вязлов, Шольп... і самий законопроект, як рівно ж вироблений тою комісією проєкт декларації в справі автономії, фракція внести в Думу не встигла. Вироблявся й законопроект про рідну мову в школі... Усього віку мала I Дума — 52 дні [14].

► **ГР 2.** Які пріоритети ставила перед собою українська фракція? Якими були результати її роботи? Чому?

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **ГР 1.** Як розгорталися події революції на Наддніпрянщині в січні—серпні 1905 р.?
2. **ГР 1.** Поясніть, якими були наслідки проголошення Маніфесту 17 жовтня.
3. **ГР 1.** Які події революції відбувалися на українських землях у листопаді-грудні 1905 р.? Яким було їхнє значення?
4. **ГР 1.** Порівняйте вимоги демонстрантів 9 січня (покращення умов праці) і гасла страйкарів («Геть самодержавство!»). Поясніть, про що свідчить ця зміна вимог.
5. **ГР 1.** Опишіть здобутки українського національного руху в революції 1905—1907 рр.

Застосовуємо і аналізуємо

6. **ГР 1.** Покажіть на карті атласу регіони, які були охоплені страйковим рухом, центри найважливіших подій, території найбільшого поширення селянського руху.
7. **ГР 2.** Доповніть перелік із трьох подій, де кожна попередня є причиною наступної: поразка у війні → ? → «кривава неділя».
8. **ГР 1.** Охарактеризуйте зміни в діяльності українських політичних партій у цей період.
9. **ГР 2.** Якби ви були істориком, який часовий проміжок (місяць і рік) ви б обрали для опису найвищого піднесення революції? Чому?
10. **ГР 2.** Складіть схему «Ефект доміно», що показує, як економічна криза (перший елемент) призвела до погромів (фінальний елемент).

Оцінюємо і створюємо

11. **ГР 3. Працюємо разом.** Поміркуйте, чи була «кривава неділя» мирною демонстрацією. Наведіть два аргументи, які підтверджують або спростовують цю оцінку.
12. **ГР 2.** Створіть два різні заголовки для двох газет, що висвітлюють повстання

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив російської революції 1905—1907 рр. на український національний рух;
- перший досвід парламентської діяльності українців у складі Російської імперії.

Працюємо з хронологією

1905— 1907 рр.	Російська революція
Червень 1905 р.	Повстання моряків на панцернику «Князь Потьомкін-Таврійський»
17 жовтня 1905 р.	Маніфест російського імператора Миколи II «Про вдосконалення державного порядку»
Жовтень 1905 р.	Відкриття першої «Просвіти» в Наддніпрянській Україні
Листопад 1905 р.	Видання першої газети українською мовою на Наддніпрянщині «Хлібороб»
Листопад 1905 р.	Повстання на Чорноморському флоті в Севастополі під керівництвом лейтенанта П. Шмідта; виступ солдатів-саперів і робітників у Києві під керівництвом Б. Жаданівського
Грудень 1905 р.	Збройні повстання на Донбасі
1906— 1907 рр.	Період діяльності Української громади в I і II Державних думах

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112873

- на панцернику «Князь Потьомкін-Таврійський»: для офіційного царського видання та для революційної листівки.
13. **ГР 2.** Напишіть лист від особи єврейського політика з «межі осілості» до рідних у США, де він висловлює надію на позитивні зрушення після оприлюднення Маніфесту 17 жовтня (до початку погромів).

§ 30. Суспільно-політичне життя на українських землях у складі Австро-Угорщини на початку XX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/113060

ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Якими були основні течії суспільно-політичного руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.?
2. **ГР 1.** Як відбувався український національний рух у Галичині, на Буковині й Закарпатті в цей період?
3. **ГР 1.** Як утворилися українські політичні партії в Галичині?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку українського руху в Галичині на початку XX ст.;
- як відбувалася боротьба за український університет у Галичині, загальне виборче право та реформу крайового статуту;
- про діяльність галицьких москвофілів;
- про український рух на Буковині та Закарпатті.

1. Особливості розвитку українського руху в Галичині на початку XX ст.

- **ГР 1. Метод «Коментоване читання».** Які ознаки українського руху найбільше проявилися на початку XX ст.?

На початку XX ст. в Австро-Угорській імперії значно активізувалося суспільно-політичне життя. У різних її регіонах посилювалися суперечки щодо необхідності реформувати державний устрій, виникали нові політичні об'єднання, з'являлися лідери з власним баченням шляхів розв'язання проблем. Подібні процеси відбувалися й на західно-українських землях.

У Галичині головним залишалося польсько-українське протистояння. Польські діячі, що вели боротьбу за відродження своєї державності, здебільшого не зважали на права українського населення. Проте на початку XX ст. залишати поза увагою український рух у Галичині вже було неможливо.

Завдяки діяльності українських політичних партій, громадських організацій, культурно-освітніх товариств із пригнобленої безправної селянської маси сформувалося свідоме, політично активне українство. Це значно змінило співвідношення сил між поляками та українцями в краї.

Хоча поляки й надалі утримували владу, українці демонстрували вищий рівень національної свідомості та організованості. Завдяки цьому українські

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Основні цілі

Загальне виборче право

Відкриття українського університету

Поділ Галичини на Східну (українську) і Західну (польську)

Національна автономія Східної Галичини

Незалежність України (стратегічне завдання)

діячі розпочали широку боротьбу за здобуття нових політичних прав для українського народу. Основними формами цієї боротьби були передвиборча агітація, народні віча, демонстрації, сутички з поліцією, парламентська діяльність.

Політична боротьба поєднувалася із соціальними протестами галицьких селян і робітників. Водночас активно розбудовувалося українське національне життя: діяла мережа освітніх, культурних і наукових установ, кооперативів та інших громадських об'єднань.

Вагомі здобутки українського руху в Галичині наприкінці XIX — на початку XX ст. свідчили про його перетворення на загальноукраїнський. Саме тому Галичину вважали «Українським П'ємонт».

Українсько-польські відносини в Галичині загострювалися. Головними причинами протистояння були аграрне питання, боротьба за відкриття українського університету, проведення виборчої реформи та вимоги надати українським землям автономію у складі Австро-Угорщини.

2. Активізація українського руху в Галичині на початку XX ст.

► **ГР 3. Працюємо разом.** Які нові форми боротьби застосовували українці на початку XX ст. для досягнення своєї мети? Чи були вони виправданими?

У 1900 р. українські громадські діячі провели в Галичині та на Буковині численні народні віча під гаслами поділу Галичини на польську й українську частини та приєднання до останньої українських земель Буковини.

На студентському віці у Львові 14 липня 1900 р. тодішній студент, а згодом громадський і політичний діяч Лонгін Цегельський виголосив програмову промову. Він наполягав на необхідності створення власної незалежної української держави в межах усієї етнографічної території, заселеної українцями.

Прагнучи здобути підтримку серед народу, українські діячі активно працювали в селах. Допмагаючи селянам у боротьбі за їхні соціальні права, вони водночас пробуджували в них національну свідомість і переконували в необхідності стати справжніми господарями на власній землі.

У 1902 р. селяни за підтримки Русько-української радикальної партії (РУРП) та Української національно-демократичної партії (УНДП) розпочали масовий **селянський страйк** у великих маєтках

Працюємо із джерелом

**Зі статті М. Грушевського
«Український П'ємонт»
у журналі «Український вісник»
(28 травня 1906 р.)**

У міру того, як національний український рух у Галичині міцнів і зі стадії наївного романтизму переходив до вирішення завдань культурного, соціального і політичного розвитку народу, літературна і громадська українська діяльність, що велась у ній місцевими й українськими силами Росії, набуває все більшого значення для всіх українських земель. В останнє десятиліття XIX ст. Галичина, незважаючи на власні досить важкі умови національного й економічного існування, стає центром українського руху і щодо українських земель Росії відіграє роль культурного арсеналу, де створювалися і вдосконалювалися засоби національного, культурного та політико-громадського відродження українського народу [15].

► **1. ГР 1.** Пригадайте, що таке П'ємонт. Яку роль він відіграв в італійському національному відродженні? **2. ГР 2.** У чому, на думку М. Грушевського, полягали можливості Галичини відіграти роль «Українського П'ємонту»?

Працюємо із джерелом

Із відозви селянських страйкових комітетів (1902 р.)

Браття, не в Канаді й не в Бразилії наш хліб! Наша Канада і Бразилія на тій землі, котру наші прадіди кров'ю заливали, за котру батьки і діди буки брали. Тут буде наш край, як тільки в згоді та єдності, рука в руку, плече в плече, будемо триматися. Тоді прийде добро до наших хат, згине нужда, а з мертвих встане Русь-Україна [16].

► **1. ГР 2.** Яку основну думку висловлювали автори відозви? **2. ГР 2.** Чому, на їхню думку, українцям не варто було емігрувати за океан?

Сутичка, під час якої українські студенти замкнулися всередині Львівського університету та перекрили входи, щоб захиститися від поліції. 1906 р.

► ГР 2. Працюємо в парах.

За додатковими джерелами дізнайтеся докладніше про зображену подію. Обговоріть, чому вона важлива для історії українського національного руху.

Меморіальна дошка на честь А. Коцька на будівлі Львівського університету

Східної Галичини. Вони вимагали підвищення оплати праці та впорядкування процесу еміграції.

Страйковий рух охопив близько 200 тис. селян і сільськогосподарських робітників. Керівництво страйком здійснювали місцеві осередки українських політичних партій, завдяки чому виступ набув не лише соціального, а й національного характеру.

Налякані масштабами руху польські поміщики намагалися заручитися підтримкою польської громадськості Галичини. Проте попри провокації та арешти страйкарі не відступили. Зрештою поміщики змушені були піти на поступки й задовольнити більшість вимог селянства.

3. Боротьба за український університет

► ГР 3. Працюємо в парах. Метод «Спільна думка».

Обговоріть і висловіть думку, чому боротьба за український університет набула гострого характеру. Про що це свідчило?

Боротьба за український університет стала важливим питанням для Галичини. У 1871 р. австрійська влада дозволила у Львівському університеті замінити німецьку мову викладання на польську або українську. Оскільки рішення ухвалювали викладачі університету, більшість із яких були поляки, навчальний заклад перейшов на польську мову викладання. Протести студентів-українців та української громадськості залишили без уваги.

За підтримки українських політичних партій студенти розпочали боротьбу за створення українського університету у Львові. У жовтні 1901 р. відбулося академічне віче, на якому поряд зі студентами, що висували цю вимогу, був присутній Михайло Грушевський. Це віче започаткувало низку політичних

демонстрацій на підтримку українського університету, і справа набула розголосу.

Голова УНДП та посол австрійського парламенту Юліан Романчук вніс на розгляд пропозицію про заснування українського університету у Львові. Одночасно близько 440 студентів-українців оголосили бойкот Львівському університету, подали заяви про вихід із нього та поїхали продовжувати навчання до Відня, Праги та Кракова.

Ці події привернули увагу громадськості до проблеми університету. Проте поляки не бажали поступатися українцям. Міська рада Львова закликала польську молодь силою не допустити заснування українського університету, а польські студенти створювали «боївки», які нападали на українських студентів. У відповідь молодь організовувала власну самооборону. У липні 1910 р. під час збройної сутички загинув один із лідерів українського студентського руху **Адам Коцко**.

Віденський уряд, намагаючись розв'язати конфлікт у Галичині, у 1912 р. надіслав інструкції адміністрації краю

Демонстрація перед міським театром у Львові, організована політичними партіями під гаслом проведення виборчої реформи. 1905 р.

з вимогою не допускати дискримінації між поляками та українцями. Значно збільшувалися державні видатки на культурні й господарські потреби українців Галичини. Уряд також зобов'язався запровадити українську мову в навчальний процес Львівського університету та діяльність державних установ краю. До 1916 р. у Львові планували збудувати окремий український університет.

4. Боротьба за загальне виборче право та реформу крайового статуту. Українське представництво в австрійському парламенті та Галицькому сеймі

► **ГР 2.** Побудуйте логічний ланцюжок, що демонструє, як реформа виборчого права вплинула на українське парламентське представництво.

Галицькі народовці закликали українців вести боротьбу за запровадження загального виборчого права. Це дало б їм змогу здобути представництво в австрійському парламенті та крайовому сеймі, пропорційне кількості українського населення.

У січні 1906 р. австрійський імператор Франц Йосиф зустрівся з делегацією, очолюваною галицьким греко-католицьким митрополитом **Андреем Шептицьким**. Українці звернулися до нього з проханням про внесення змін у виборче законодавство для населення краю. На підтримку цих

вимог у Львові відбулося народне віче, у якому взяли участь близько 50 тис. осіб.

У січні 1907 р. австрійська влада здійснила реформу виборчої системи, за якою в країні вперше було запроваджено загальне й рівне виборче право для чоловіків. На виборах українці збільшили своє представництво в австрійському парламенті до 27 депутатів від Галичини та п'яти депутатів від Буковини.

У 1910 р. Ю. Романчука обрали віцепрезидентом палати послів австрійського парламенту. Парламентський клуб українців, керований УНДП як провідною

Візит імператора Франца Йосифа до Галицького сейму у Львові під час подорожі Галичиною. Художник Г. Родаковський

Барельєф Франца Йосифа I.
Закарпатський обласний краєзнавчий музей в Ужгороді

Мирослав Січинський. 1909 р.

парламентською силою, зосередив свою діяльність на українізації освіти, відкритті українського університету у Львові, адміністративному поділі Галичини на українську та польську частини, створенні українського коронного краю та реформі виборчого закону до Галицького сейму.

Українське представництво підтримувало уряд або було нейтральним у питаннях, пов'язаних із фінансуванням військових витрат, торговельною політикою та загарбанням Боснії. Українці сподівалися, що уряд в обмін на лояльність сприятиме розширенню їхніх прав. Проте цього не сталося. Польська адміністрація краю постійно переслідувала український рух у Галичині, різними способами перешкоджаючи українцям здійснювати своє волевиявлення на виборах.

Під тиском виборів до Галицького сейму в січні 1908 р. та внаслідок антиукраїнської кампанії, розпочатої польськими колами, українці зазнали поразки на місцевих виборах. До сейму потрапили 12 народовців і вісім москвофілів. У квітні 1908 р. студент Мирослав Січинський убив намісника Галичини польського графа Анджея Потоцького. Цей акт відчаю сприйняли як загрозу стабільності Австро-Угорщини. Водночас австрійська влада, щоб уникнути загострення конфлікту з українськими силами, змусила поляків піти на поступки.

Протягом декількох років українські делегати в Галицькому сеймі неодноразово вдавалися до «голосної обструкції», тобто спеціально шуміли та перебивали за рішення. У 1910 р. питання про поділ Галичини на дві частини розглядала Державна рада у Відні. Східною Галичиною прокотилася хвиля масових віч. На виборах до сейму в червні 1913 р. українці здобули 31 місце.

Пам'ятна дошка на вшанування вчинку М. Січинського на будинку колишнього австро-угорського намісництва у Львові

Прапор товариства «Сокіл-Батько»

Було запроваджено загальне виборче право на виборах до сейму, а українці дістали можливість обирати своїх представників до сеймових комітетів і крайових установ. У новому сеймі передбачалося 228 місць, із яких 62 здобули українці. Усе це свідчило про зародження політичної автономії українців у Галичині. Проте Перша світова війна перервала ці реформи.

У лютому 1914 р. Галицький сейм прийняв законопроект про реформу крайового статуту. Це порушувало монополію Польщі на владу в краї та відкривало українському руху перспективи для подальшої боротьби за поділ Галичини на польську й українську частини. Однак реформу так і не було здійснено.

5. Діяльність організацій «Сокіл», «Січ» і «Пласт»

► **ГР 3. Метод «ПРЕС».** Організації «Сокіл», «Січ» і «Пласт» виховали еліту, готову до дій. Який із їхніх ідеалів лідерства є найважливішим для сучасних українців?

Галицькі народовці організовували товариства для пробудження національної свідомості та національно-патріотичного виховання молоді. У 1894 р. на загальних зборах у Львові було створено перше українське фізкультурно-спортивне та протипожежне товариство «Сокіл». Основними завданнями товариства були фізична підготовка та проведення культурно-просвітницьких заходів із метою виховання почуття національної єдності. До 1914 р. у Галичині та на Буковині діяли 974 осередки «Сокола», які об'єднували близько 33 тис. осіб.

У 1900 р. **Кирило Трильовський** заснував першу українську фізкультурно-спортивну організацію «Січ». Згодом

Відзнака «Українського січового союзу»

► **ГР 3. Метод «Освітній проєкт».** Напишіть есе «Знати історію цих товариств чи жити їхніми ідеалами щодня: вибір сучасних підлітків».

Сучасний логотип «Пласту»

Українці — члени товариства «Сокіл» на VI Всесокольському злеті у Празі. 1912 р.

Для вас, допитливі
Ідея сепаратизму
в українському русі
rnk.com.ua/113062

з'явилися інші подібні організації. До 1913 р. у Галичині діяли понад 900 первинних осередків «Січі», що об'єднували близько 80 тис. осіб. Товариства прагнули розвивати історичні традиції українського народу та базувалися на патріотичному й фізичному вихованні молоді. У 1912 р. організацію перейменували на «Український січовий союз».

У 1911 р. у Львові було утворено дитячо-молодіжну скаутську організацію «Пласт», яка мала виховувати українську молодь на морально-християнських засадах і формувати в неї почуття патріотизму.

Найбільш масовими формами діяльності «Сокола», «Січі» та «Пласту» були спільні сільські, повітові та крайові демонстрації, а також спортивні змагання. Так, у спортивному святі, що відбулося в 1914 р. у Львові, взяли участь близько 12 тис. осіб.

6. Відродження галицького москвофільства

► **ГР 1.** Які чинники сприяли відродженню галицького москвофільства?

На початку ХХ ст. старорусинсько-москвофільський напрям українського руху в Галичині зменшив свій вплив, незважаючи на розгалужену мережу громадських і культурно-освітніх установ, як-от: Ставропігійський інститут, Народний дім, Товариство імені Михайла Качковського, різноманітні фонди, училища та культурно-освітні заклади.

У 1900 р. галицькі москвофіли проголосили «новий курс», основою якого стало повне ототожнення з Росією. Вони заснували Російську народну партію, яку суттєво фінансував російський уряд. Одночасно партія користу-

Будинок друкарні
Ставропігійського інституту
у Львові. Сучасний вигляд

валася підтримкою місцевої польської аристократії, що прагнула розколоти український рух.

У 1908 р. на Новослов'янському конгресі в Празі галицькі поляки домовилися з росіянами, що польська адміністрація в Галичині підтримуватиме місцевих москвофілів для ослаблення українського національного руху. Це польсько-московське порозуміння стало основою виборів до Галицького сейму. Москвофіли після 13-річної перерви провели до сейму вісім своїх депутатів проти 12 українських. Як ви вже знаєте, у відповідь на зловживання влади український студент Мирослав Січинський застрелив намісника Галичини, який підтримував москвофілів.

Загострення відносин між українцями й поляками призвело до втручання австрійської влади. Після врегулювання польсько-українського конфлікту москвофіли опинилися осторонь боротьби. На виборах до Галицького сейму 1913 р. вони не отримали жодного депутатського мандата.

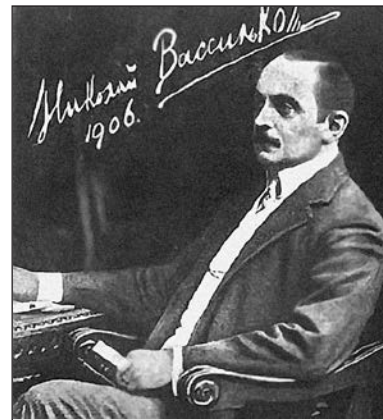
Однак москвофіли зберігали вагомий вплив на суспільно-політичне життя. У 1914 р. мережа підпорядкованих їм установ налічувала 300 культурно-освітніх організацій і 106 кооперативів. Остаточно москвофіли дискредитували себе співпрацею з Росією під час окупації Галичини в роки Першої світової війни.

7. Український рух на Буковині та Закарпатті на початку XX ст.

- **ГР 2. Працюємо в малих групах.** Складіть структурно-логічну схему, що демонструє зрушення, які відбулися в українському русі на Буковині та Закарпатті.

На початку XX ст. суспільно-політичне життя Буковини значно поживалося. Важливою політичною подією стало утворення в 1903 р. у місцевому сеймі «Вільнодумного союзу». Його співзасновниками стали три найвпливовіші постаті краю — лідер українських народовців Микола Василько, лідер румунських націонал-демократів Аурел Ончул і лідер єврейської сіоністської партії Бенно Штраухер. Члени союзу прагнули по-новому вирішувати проблеми краю, виступаючи за покращення соціально-економічного становища, розширення політичних прав та задоволення національних потреб усіх народів Буковини. Проте за два роки через внутрішні суперечності союз розпався.

У листопаді 1905 р. буковинські народовці об'єдналися в «Національну раду русинів на Буковині», яку неофіційно називали національно-демократичною партією, підкреслюючи ідейну спорідненість із подібною партією в Галичині. Партія виступала за запровадження загального, рівного й прямого виборчого права, розвиток спілчанського руху в сільському господарстві, захист національних потреб українців і визнання тих самих прав за іншими націями краю.

Микола Василько. 1906 р.

Аурел Ончул. Початок XX ст.

Бенно Штраухер.
Початок XX ст.

Августин Волошин.
Початок ХХ ст.

Меморіальна дошка
на будинку в Ужгороді,
де жив А. Волошин

Андрей Шептицький.
Кінець ХІХ ст.

У червні 1907 р. ліве крило «Національної ради» відокремилось й створило Радикальну партію, пов'язуючи визволення українського народу із широкими соціально-економічними перетвореннями та встановленням соціалізму. Майже одночасно на Буковині виникла Українська соціал-демократична партія, що проповідувала ідеї марксизму та вимагала докорінних змін у суспільстві. Проте більшість її гасел залишалися незрозумілими селянству, а робітників у краї було дуже мало.

У 1907 р. на Буковині відбулися вибори до австрійського парламенту за новим виборчим законом. У всіх українських округах перемогли кандидати «Національної ради русинів на Буковині». Уперше після 1848 р. буковинські українці обрали п'ятьох депутатів. У лютому 1910 р. партія об'єдналася зі створеним С. Смаль-Стоцьким товариством «Руська рада» (її також називали «мужицька партія») в нову політичну силу під назвою «Руська рада». У 1912 р. вона розпалася: колишні члени «Національної ради» оголосили про створення Національно-демократичної партії, а прибічники С. Смаль-Стоцького — Української народної партії. До початку війни обидві партії остаточно не сформувалися.

У 1911 р. відбулися останні вибори до Буковинського крайового сейму. Із 17 обраних українських депутатів 15 були народовцями, по одному — від радикалів і соціал-демократів. Москвофіли на виборах зазнали поразки.

На початку ХХ ст. у суспільно-політичному житті Закарпаття провідні позиції зберігав москвофільський напрям. У цей самий час зародилося і народовство. Молоді русинські діячі шукали нові засоби для виживання свого народу в умовах мадяризації. Переконавшись у безперспективності москвофільства, вони звинувачували його прибічників у занепаді національного життя. Вирішальним кроком стала відмова закарпатських народовців від використання російської мови та вибір народної мови як основи освіти й літератури.

Друкованим органом народовського руху стала газета «Наука». Головним редактором із 1903 р. був **Августин Волошин**, який згодом відіграв визначну роль в історії Закарпаття.

Роль народовців на початку століття була ще незначною: їхня діяльність обмежувалася питаннями мови, літератури, історії та освіти. Вони не прагнули автономії або приєднання

❗ Зверніть увагу

Розвиток народовства відбувався під впливом і в тісній взаємодії з українським рухом Галичини. Праці закарпатських учених і громадських діячів з'являлися у виданнях Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, а діячі Галичини сприяли поширенню інформації про безправне становище закарпатських русинів.

краю до інших українських земель. Головним завданням народовці вважали збереження національного життя, яке надалі могло стати основою для відродження Закарпаття.

8. Вплив греко-католицької церкви на піднесення національної свідомості населення західноукраїнських земель

► **ГР 2.** Сформулюйте тезу, що розкриває внесок Андрея Шептицького в українське національне відродження.

Греко-католицька церква багато зробила для національного відродження, захисту прав та інтересів українців. Проте наприкінці XIX ст., коли український рух набував переважно світського характеру, відносини між греко-католицькою церквою та його провідниками загострилися. Ситуація почала змінюватися з **1901 р.**, коли Галицьку греко-католицьку митрополію очолив **Андрей Шептицький**.

Новий митрополит вимагав, щоб участь греко-католицького духовенства в українському русі відповідала християнським нормам. Замість старої ролі національного провідника церква мала виступати духовним і моральним авторитетом українства. Спочатку його позиція викликала сумніви в лідерів руху, зважаючи на його походження з полонізованого роду. Проте наполегливість митрополита та його виступи на захист українства відновили єдність руху із церквою. У церковних справах Андрей Шептицький підтримував ідею об'єднання християнських церков.

На початку XX ст. на Закарпатті греко-католицька церква в умовах мадяризації поступово втрачала позиції лідера національного руху русинів. Інтереси русинів відстоював єпископ Мукачівської єпархії **Юлій Фірцак**. За його підтримки відновилися діяльність Товариства Святого Василя Великого, було видано «Буквар» для закарпатських русинів і започатковано тижневий часопис «Наука». За наполяганням єпископа угорська влада провела низку реформ, відомих як «Верховинська акція». Він також став ініціатором створення вчительської семінарії для дівчат в Ужгороді. Водночас греко-католицька церква дедалі більше відходила від національної боротьби й перетворювалася на провідника мадяризації. Це призводило до зростання прихильників православ'я серед вірян.

Схема

Владика
Андрей Шептицький
rnk.com.ua/113901

Постать в історії

Андрей Шептицький — просвітител, громадсько-політичний діяч, архієпископ греко-католицької церкви, доктор теології. У 1900 р. він став митрополитом і доклав зусиль, щоб церква остаточно відмовилася від союзу з москвофілами, перейшла на народовські позиції та підтримала український рух у Галичині. Андрей Шептицький послідовно відстоював ідею незалежної України та підтримував політичні сили, що боролися за автономію західноукраїнських земель. Він заснував Український національний музей у Львові, Народну лічницю, Земельний банк, підтримував культурно-просвітні товариства «Просвіта», «Рідна школа» та «Сільський господар». Митрополит активно впливав на політичне життя: порушував питання загального виборчого права, реформування системи виборів до Галицького сейму та створення українського університету у Львові.

Працюємо із джерелом

Із промови митрополита Андрея Шептицького на 100-річному ювілеї М. Шашкевича (1911 р.)

Усі маємо це поняття, що народ — це наша сила, що праця для нього — наше завдання, що його добро — наша будучність... Нам сьогодні легко зрозуміти, що віддалитися від народу — це значить приректи себе на смерть...

► **ГР 2.** У чому, на вашу думку, полягала головна сила українського руху в Галичині?

Працюємо із джерелами

1. Із висловів Андрея Шептицького. 2. Андрей Шептицький про розбудову України
rnk.com.ua/113063

Сторінками подій
rnk.com.ua/113118

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- основні виклики і здобутки українського руху на початку XX ст.;
- постаті, які були провідниками українського руху на західноукраїнських землях.

Працюємо з хронологією

- 1894 р. Створення спортивного товариства «Сокіл»
- 1900 р. Створення спортивного товариства «Січ»
- 1901 р. Призначення Андрея Шептицького Галицьким митрополитом
- 1902 р. Загальний страйк сільськогосподарських робітників у Галичині
- 1907 р. Запровадження загального виборчого права в Австро-Угорщині
- 1911 р. Заснування скаутської організації «Пласт»
- 1914 р. Схвалення Галицьким сеймом законопроєкту про реформування крайового статуту

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/113061

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Розташуйте події в хронологічній послідовності.
 - 1) Утворення товариств «Сокіл» і «Січ».
 - 2) Обрання митрополитом Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького.

- 3) Проведення селянського страйку в Галичині.
- 4) Запровадження загального виборчого права для чоловіків в Австро-Угорщині.
2. ГР 1. Опишіть релігійне життя на західноукраїнських землях на початку XX ст.
3. ГР 1. Назвіть ключові слова, що розкривають зміст понять «страйк», «народне віче», «загальне виборче право».
4. ГР 1. Поясніть, чим був зумовлений розквіт національно-патріотичних організацій на початку XX ст.
5. ГР 1. Чому відбувалася боротьба за український університет? Якими були її результати?
6. ГР 1. На що була спрямована діяльність українського представництва в австрійському парламенті та Галицькому сеймі?

Застосовуємо і аналізуємо

7. ГР 2. Визначте наслідки перетворення Галичини на «Український П'ємонт».
8. ГР 2. Метод «Тонкі й товсті запитання». Створіть систему запитань щодо ролі Андрея Шептицького в піднесенні національної свідомості населення західноукраїнських земель.
9. ГР 2. Сформулюйте та обґрунтуйте історичне значення здобутків українського руху на початку XX ст.

Оцінюємо і створюємо

10. ГР 3. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм». «Український П'ємонт» — це символічне порівняння. Поміркуйте, у чому полягає його неточність, урахувавши ситуацію в Австро-Угорщині (на відміну від Італії, де П'ємонт об'єднав країну).
11. ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Шість капелюхів». Охарактеризуйте суспільно-політичне життя на українських землях у складі Австро-Угорщини на початку XX ст.
12. ГР 2. Напишіть есе за темою «Як людям вдається виховувати готових до боротьби патріотів, навіть не маючи власної держави та армії?».

§ 31. Наддніпрянська Україна в 1907—1914 рр.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/113064

1. Аграрна реформа П. Столипіна та її вплив на розвиток Наддніпрянської України

► **ГР 2. Працюємо в парах.** Складіть схему «Причини та наслідки аграрної реформи П. Столипіна».

Однією з головних причин революції було аграрне питання. Для його розв'язання голова Ради міністрів і міністр внутрішніх справ Російської імперії Петро Столипін запропонував провести реформи. Це рішення було закріплене указом 1906 р. та законами 1910 та 1911 рр.

Аграрна реформа передбачала:

- руйнування селянської громади та закріплення за кожним господарем у приватну власність землі, якою він користувався; селянин міг отримати земельний наділ одним масивом або відрубом, переселитися на нього та створити власний хутір;
- надання селянству кредитної допомоги;
- переселення селян із густонаселених регіонів до малозаселених східних окраїн Російської імперії.

Здійснюючи реформу, П. Столипін зіткнувся із сильним опором. Праві сили не були зацікавлені в руйнуванні традиційного сільського устрою. Ліві сили (особливо есери й більшовики) мріяли про нову революцію та не бажали зменшення соціальної напруженості в селах. Чимало й самих селян боялися реформи, не бажаючи змінювати звичний спосіб життя.

У Наддніпрянській Україні аграрна реформа відбулася найуспішніше. Протягом кількох років землю у власність тут отримали близько половини селян. У регіоні було створено 440 тис. хуторів, що перевищувало показники європейської частини Росії.

Активно діяв Селянський земельний банк, який у 1906—1916 рр. продав українському селянству майже 600 тис. десятин землі, переважно поміщицької.

Уряд заохочував переселення селян до малозаселених районів Сибіру, Казахстану, Північного Кавказу, Середньої Азії та Далекого Сходу.

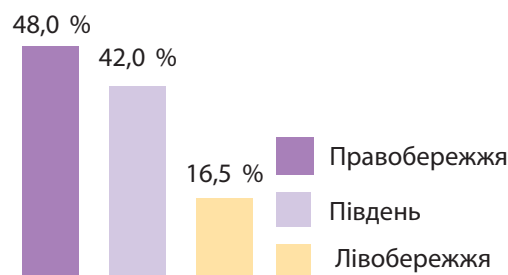
ПРИГАДАЙТЕ

1. **ГР 1.** Які чинники перешкоджали розвитку сільського господарства Наддніпрянської України на початку XX ст.?
2. **ГР 1.** Назвіть основні здобутки українського національно-культурного руху під час революції 1905—1907 рр. у Російській імперії.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про аграрну реформу П. Столипіна та її вплив на українські землі у складі Російської імперії;
- якими були особливості діяльності українських політичних партій у цей період;
- про український національно-культурний рух у Наддніпрянщині;
- у чому полягав зміст українського питання на III і IV Державних думах.

ПРОЦЕС ВИХОДУ СЕЛЯН ІЗ ГРОМАД у 1907—1915 рр.

Схема

Аграрна реформа
П. Столипіна
rnk.com.ua/113733

Надніпрянські переселенці в Сибіру.
1906—1912 рр.

► ГР 2. Метод «Сторітелінг».

Напишіть лист від імені переселенця в Сибір до своїх родичів в Україні. Розкажіть, із якими проблемами ви зіткнулися та як їх долали.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113066

НАСЛІДКИ РЕФОРМИ П. СТОЛИПІНА

Економічні наслідки реформи

Зростання сільськогосподарського виробництва

Збільшення експорту хліба

Освоєння нових земель на сході Російської імперії

Прискорення процесу розшарування селянства

Руйнування селянської громади

Поява додаткової робочої сили для промисловості через розорення частини селянства

► ГР 2. Створіть інфографіку, що демонструє результати аграрної реформи П. Столипіна.

Завершити реформу П. Столипін не встиг. У 1911 р. його було вбито в Києві.

2. Українські політичні партії в 1907—1914 рр.

► ГР 1. Працюємо в парах. Сформулюйте ключові вимоги програми Товариства українських поступовців, що стосувалися мовної сфери та освіти. Чому саме ці вимоги були особливо важливими?

Переслідування учасників революції 1905—1907 рр. призвели до розгрому українських політичних партій. За декілька місяців кількість членів Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) зменшилася в десятки разів. Протягом двох років єдиною ознакою діяльності партії була газета «Слово», що виходила в Києві.

Після цих невдач більшість провідників УСДРП змінила погляди й перейшла на націоналістичні позиції, приєднавшись до Української соціал-демократичної спілки (УСДС). У 1911 р. на нараді у Львові одна група лідерів висловилася за те, щоб спиратися на власні сили, а інша — за підтримку Австро-Угорщини. Це призвело до утворення двох організацій — Українського інформаційного комітету та Молодоукраїнської партії (проте остання так і не почала роботу).

Лідери УСДРП в еміграції ставали на самостійницькі позиції. Діячі, що залишалися в Російській імперії, дотримувалися федеративних поглядів та організували видання українських журналів «Українське життя» (Москва, російською мовою) та «Дзвін» (Київ).

Після революції припинила діяльність і Українська демократично-радикальна партія (УДРП). Її члени, у тому числі Б. Грінченко та С. Єфремов,

на основі місцевих осередків відновили Загальноукраїнську безпартійну організацію. На з'їзді 1908 р. її перейменували на Товариство українських поступовців (ТУП). Воно виступало за федеративний устрій Російської імперії, автономію України, запровадження української мови в школах і створення українознавчих кафедр у Київському та Новоросійському університетах.

У квітні 1912 р. на з'їзді ТУП було затверджено українську платформу (тобто програму діяльності). Для поширення своїх ідей ТУП використовувало журнал «Українське життя» та уклало угоду з російською Партією конституційних демократів (кадетів), яка мала представляти їх у Державній думі.

3. Загальноросійські політичні партії та український рух

► **ГР 1. Метод «Коментоване читання».** Яким бачили майбутнє України представники загальноросійських політичних партій? Яка партія підтримувала право українців на національно-територіальну автономію?

У Наддніпрянській Україні діяли осередки загальноросійських політичних партій. Усі вони мали власні позиції щодо національних прав українців.

Представники партій російських лібералів, кадати та октябристи, виступаючи за єдність Російської держави, були категорично проти права українців на самовизначення та національно-територіальну автономію. Однак вони вважали, що всім народам необхідно надати право навчатися рідною мовою, використовувати її в суді та церкві, розвивати власну культуру тощо.

Праві чорносотенні організації «Союз російського народу», «Союз Михаїла Архангела», «Клуб російських націоналістів» та інші заперечували саме існування українців, а український рух вважали «німецькою інтригою», вигаданою для ослаблення Російської імперії.

Суттєво різнилися погляди на український рух серед партій соціалістичного спрямування. Представники меншовиків Російської соціал-демократичної партії не заперечували права українців на національно-культурну автономію.

Прибічники більшовиків у складі РСДРП у своєму ставленні до українського питання спочатку не відрізнялися від меншовиків. Однак напередодні Першої світової війни лідер більшовиків Володимир

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113067

Зверніть увагу

Українська платформа ТУП містила такі вимоги:

- запровадження навчання в школах українською мовою;
- викладання української мови, літератури та історії як окремих предметів у закладах середньої та вищої освіти;
- використання української мови в судочинстві, церкві та громадських організаціях;
- скасування заборон на ввезення з-за кордону літератури, виданої українською мовою.

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ

Керівні принципи

Автономія

Парламентаризм

Конституціоналізм

Цікаві факти

Партія соціалістів-революціонерів (есерів) була єдиною загальноросійською партією, яка беззапечно підтримувала право українців на національно-територіальну автономію. Есери були прибічниками перетворення Російської імперії на федеративну республіку та надання права національного самовизначення всім народам.

❑ Цікаві факти

У 1908 р. в Києві розпочав діяльність «Клуб російських націоналістів». За підтримки російської влади згодом його відділи з'явилися в десятках міст Наддніпрянщини. Метою своєї діяльності клуб вважав «вести суспільну і культурну війну проти українського руху на захист основ Російської держави в Україні».

- **1. ГР 2.** Члени київського «Клубу російських націоналістів» запевняли, що необхідно «вести суспільну й культурну війну проти українського руху на захист основ Російської держави в Україні», а російські кадети, домагаючись конституційної монархії, вважали за необхідне піти на деякі поступки українству, оскільки, на їхній погляд, такий крок сприятиме зміцненню Російської держави. **2. ГР 2.** У чому, на вашу думку, полягали причини таких відмінностей у поглядах загальноросійських партій? Яка із цих двох позицій могла б дійсно зміцнити Російську державу?

А:Я Словник

Великодержавний шовінізм — агресивна форма націоналізму, що проголошує винятковість і зверхність однієї нації над іншими й розпалює національну ворожнечу та нетерпимість. Термін походить від імені літературного персонажа Ніколя Шовена, відомого жорстоким ставленням до місцевого населення під час єгипетського походу 1798—1801 рр.

Працюємо із джерелом

О. Лотоцький про розвиток українського руху після революції 1905—1907 рр.
rnk.com.ua/113068

Ленін визнав право України на самовизначення як частину боротьби проти царизму. Хоча згодом він почав вважати національні рухи перешкодою для світової соціалістичної революції.

4. Український національно-культурний рух

- **ГР 1.** Наведіть факти, які доводять поширення великодержавного шовінізму на початку ХХ ст.

Політика російської влади на українських землях погіршила умови розвитку українського національно-культурного руху. У ній ставали помітними прояви **великодержавного шовінізму**.

Було скасовано дозвіл учителям використовувати українську мову в школах для тлумачення окремих слів. Закривали українські друковані видання. У 1907 р. з 18 українських видань на Наддніпрянщині залишилося лише дев'ять. У наступні роки їхня кількість зменшилася. Цензурні обмеження поширювалися на українські театральні вистави.

У цей період було обмежено діяльність «Просвіт». Незважаючи на суто культурницький напрям роботи, вони постійно зазнавали переслідувань. Як наслідок на Наддніпрянщині згодом залишилися лише одна «Просвіта» в Катеринославі. У січні 1910 р. влада заборонила реєструвати будь-які українські та єврейські товариства. Водночас цей документ мав для українців один позитивний момент. Він уперше визнав їх окремою нацією, відмінною від росіян. Заборонили вживання назв «Україна» та «український народ». Повне видання «Кобзаря» Т. Шевченка конфіскували. Урядові обмеження поширилися навіть на заходи з нагоди 50-річчя смерті Т. Шевченка в 1911 р. Було заборонено збирати кошти на спорудження пам'ятника поету та проводити вечори пам'яті.

5. Українське питання в III та IV Державних думах

- **ГР 1.** Яким був зміст українського питання, що обговорювали на засіданнях III та IV Державних дум?

Запроваджені зміни до виборчого закону суттєво змінили склад Державної думи. У III Державній думі, що працювала **1 листопада 1907 — 9 червня 1912 р.**, переважали великі землевласники й консервативно налаштовані депутати. Дев'ять українських губерній делегували 95 депутатів, Української

думської громади не було створено. Уперше українське питання порушили в 1908 р. Йшлося про запровадження української мови в початкових школах за умови збереження обов'язкового вивчення російської. Законопроект частково розглянули, потім передали до комісії з народної освіти, де він загубився. Згодом використання української мови в початковій школі заборонили. У грудні 1909 р. українське питання знову постало під час обговорення можливості застосування рідної мови в судах. Українській мові закрили доступ до судочинства.

У IV Державній думі, що діяла 15 листопада 1912 — 6 жовтня 1917 р., дев'ять губерній Наддніпрянщини відправили 96 депутатів. Лідери ТУП уклали угоду з кадетами щодо захисту українських прав у Думі. Протягом перших двох років українське питання порушували двічі. У червні 1913 р. кадети й представники селянства звернулися до уряду з приводу переслідування українських громадських організацій, а в 1914 р. — через заборону з боку уряду відзначати 100-річчя Т. Шевченка.

6. «Справа Бейліса»

► ГР 3. Працюємо в парах. Метод «Спільна думка».

Чому «справа Бейліса» була небезпечнішою для суспільства, ніж єврейські погроми в роки революції?

Влада бажала відвернути увагу населення від боротьби проти самодержавства. Із цією метою царський уряд намагався поширити на українські землі антисемітські настрої. Під час революції російські чорносотенні організації здійснювали єврейські погроми, а поліція не втручалася в їхні дії.

Навесні 1911 р. в київському ярі було знайдено тіло 13-річного школяра Андрія Ющинського. Хоча поліція викрила вбивць, чорносотенці почали поширювати чутки, нібито злочин скоїли євреї з ритуальною метою. За цією підозрою заарештували працівника цегельні Менделя Бейліса, батька п'ятих дітей.

Розпочався судовий процес, під час якого царська влада намагалася спровокувати єврейські погроми. «Справа Бейліса» тривала майже два роки й завершилася великим судовим процесом у Києві. На захист М. Бейліса виступили М. Грушевський, Андрей Шептицький, С. Єфремов, В. Короленко та інші громадські діячі. Суд присяжних у 1913 р. виправдав М. Бейліса.

Карикатура на вибори до III Державної думи. 1907 р.

► ГР 2. Сформулюйте головну думку, яка відображена на карикатурі.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113119

Слухання «справи Бейліса». 1910 р.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- результати й наслідки аграрної реформи П. Столипіна;
- нові форми діяльності українських політичних партій після революції;
- умови, у яких розвивався український національно-культурний рух у 1907—1914 рр.;
- місце українського питання в діяльності III та IV Державних дум.

Працюємо з хронологією

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/113065

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. ГР 1. Назвіть хронологічні межі проведення реформ П. Столипіна та розгляду «справи Бейліса».
2. ГР 1. Опишіть складові частини аграрної реформи П. Столипіна.
3. ГР 1. Доберіть ключові слова, що пояснюють зміст понять «хутір», «відруб».
4. ГР 1. На з'їзді якої української партії в 1908 р. утворили Товариство українських поступовців (ТУП)?
5. ГР 1. Хто такі чорносотенці? Чому їхні найчисленніші організації діяли на українських землях?

6. ГР 1. Поясніть сутність «справи Бейліса». Проявом якого явища в Російській імперії вона була? Яку головну політичну мету ставив царський уряд, поширюючи антисемітські настрої та організовуючи погроми на українських землях?

Застосовуємо і аналізуємо

7. ГР 2. Метод «Кола Венна». Порівняйте та визначте спільне й відмінне в причинах і наслідках селянської реформи 1861 р. та аграрної реформи П. Столипіна.
8. ГР 1. Охарактеризуйте діяльність українських політичних партій у 1907—1914 рр.
9. ГР 2. Визначте ключові слова до поняття «великодержавний шовінізм». На їхній основі складіть сенкан або пропишіть промпт (запит) і за допомогою штучного інтелекту створіть візуальне зображення поняття.
10. ГР 1. Працюємо в парах. Обговоріть і визначте, як відбувався розгляд українського питання в III і IV Державних думах. Чому не було ухвалено жодного рішення?

Оцінюємо і створюємо

11. ГР 3. Висловіть аргументовану думку, чому аграрна реформа П. Столипіна мала найбільший успіх на Правобережжі та Півдні України та значно повільніше просувалася на Лівобережжі. Які географічні та історичні особливості землеволодіння і землекористування в цих регіонах вплинули на темпи реформи?
12. ГР 3. Метод «Оберіть позицію». Оцініть моральний вибір селянина, який виходив із громади на власний хутір. Як ви вважаєте, він порушував традиційні зв'язки чи робив крок до особистої свободи й самостійності?
13. ГР 3. Працюємо разом. Яке моральне та політичне значення мало те, що українська громадськість виступила на захист М. Бейліса? Що цей спільний протест довів світу?

§ 32. Розвиток освіти та науки. Українська література й мистецтво на початку XX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/113069

1. Розвиток освіти

► ГР 2. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм».

Чому рівень грамотності населення України був низьким попри загальний розвиток освіти?

Валуєвський циркуляр та Емський указ визначили головний напрям освітньої політики російської влади: не допустити вивчення української мови в школах. Проте завдяки поширенню початкової освіти рівень грамотності українців до кінця XIX ст. зростав: у селах він становив близько 20 %, а в містах — близько 50 %.

Певні зміни в освіті не минули й західноукраїнські землі. У 1869 р. уряд Австро-Угорської імперії проголосив загальне обов'язкове початкове навчання. Проте через злиденне становище багато українських дітей не могли відвідувати школу. Крім того, у більшості шкіл навчання вели іноземними мовами (у Східній Галичині — польською, у Північній Буковині — німецькою або румунською, на Закарпатті — угорською).

На початок XX ст. рівень грамотності серед українського населення становив близько 40 %, а в гірських районах — лише 10 %. Значно більше уваги уряди приділяли середній освіті, оскільки її вважали основою підготовки фахівців для державного управління, господарства, культури та науки. На відміну від Російської імперії, в Австро-Угорщині працювали гімназії з українською мовою навчання.

Вища освіта в імперіях була представлена системою університетів та інститутів, яка остаточно сформувалася в другій половині XIX ст. Проте уряди не були зацікавлені в розвитку української освіти.

На початку XX ст. під тиском суспільних потреб мережа навчальних закладів поступово розширювалася. Після революції 1905—1907 рр. у Російській імперії кількість учнів із родин міщан, ремісників, селян тощо в гімназіях дещо зросла. Проте для більшості населення Наддніпрянської

ПРИГАДАЙТЕ

1. ГР 1. Якими були особливості розвитку української культури в XIX ст.?
2. ГР 1. Які чинники впливали на розвиток української літератури, театру, музики в XIX ст.?
3. ГР 1. Установіть взаємозв'язок між розвитком українського руху та української культури.
4. ГР 1. Назвіть видатних представників української культури XIX ст. та їхні здобутки.
5. ГР 1. Які стилі були панівними в українському мистецтві в першій половині XIX ст.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про основні здобутки та проблеми в українізації системи освіти;
- про діяльність видатних українських вчених і їхні досягнення;
- як розвивалися українська література та мистецтво на початку XX ст.

Для вас, допитливі

Зміни в повсякденному житті населення
rnk.com.ua/112866

Історична карта

Грамотність населення українських земель наприкінці XIX — на початку XX ст.
rnk.com.ua/114474

Головний вхід до Харківського технологічного інституту. Початок XX ст.

Будівля земської школи в селищі Чорнухи на Полтавщині (зараз будинок дитячої та юнацької творчості)

❗ Зверніть увагу

У Наддніпрянській Україні не було жодної державної української школи та жодного вищого навчального закладу з українською мовою викладання. Під час революції 1905—1907 рр. активну роль у запровадженні курсів і лекцій з історії України, української мови та літератури відігравали студенти Київського та Новоросійського університетів. Проте після поразки революції влада заборонила проведення цих курсів.

✅ Цікаві факти

У Наддніпрянській Україні кількість початкових шкіл у 1897—1911 рр. зросла з 13,5 тис. до 18,7 тис. закладів. Напередодні Першої світової війни діяло 252 середні школи, де навчалося 140 тис. осіб. Водночас у Київському навчальному окрузі, до складу якого входили п'ять губерній Наддніпрянщини, освіту здобували лише 10 % дітей шкільного віку. У середніх школах навчалися переважно діти дворян та державних службовців. Щороку половині охочих навчатися відмовляли в прийманні до середніх шкіл.

України середня освіта залишалася недоступною. У 27 вищих навчальних закладах краю, у тому числі в трьох університетах (Харківському, Київському та Новоросійському) навчалися понад 35 тис. осіб. У післяреволюційний період частка дітей із нижчих станів у вищій освіті дещо зросла (у Київському університеті вона досягла 36 %).

На західноукраїнських землях ситуація з освітою була складною. На початку XX ст. третина сіл Галичини не мала початкових шкіл, а українські діти становили лише близько 20 % учнів. Середніх шкіл було 49, але українською мовою навчалися лише в чотирьох. Близько 150 тис. дітей узагалі не відвідували школу. Напередодні Першої світової війни завдяки зусиллям української громади зросла кількість українських початкових і середніх шкіл.

На Закарпатті початкові школи були угорськомовними. На Буковині ситуація була кращою: майже при кожній сільській громаді діяла початкова школа, близько половини шкіл були українськими. Середню освіту надавали сім гімназій, із яких лише одна була українською.

❗ Зверніть увагу

Викладання у Львівському університеті на початку XX ст. майже повністю велося польською мовою, у Чернівецькому — німецькою. При цьому українці серед студентів Львівського університету становили 21 %, Чернівецького — 17,6 %. Завдяки зусиллям української громадськості в обох університетах діяли українські кафедри.

Вищу освіту на західноукраїнських землях можна було здобути у Львівському та Чернівецькому університетах, Академії ветеринарної медицини та Політехнічному інституті у Львові.

2. Розвиток науки

- **ГР 2. 1.** Створіть ментальну карту «Українські вчені й винахідники початку XX ст.». **2.** Чим було зумовлене зростання мережі університетів у другій половині XIX ст.?

На початку XX ст. прогрес у науці став ще відчутнішим. Українські вчені й винахідники досягли вагомих успіхів у розвитку природничих наук і техніки. У Київському та Харківському університетах діяли традиційно сильні школи математиків і фізиків. Київську алгебраїчну школу заснував математик Дмитро Граве. Фізик Дмитро Рожанський став засновником Харківської школи радіофізики.

Важливими були досягнення українських біологів і лікарів: Василя Данилевського, Миколи Трінклера, Миколи Ланге, Миколи Стражеска. Данило Заболотний першим у світі визначив шляхи поширення чуми та запропонував ефективні засоби боротьби з нею.

Вихованці Київського товариства повітроплавання сконструювали перший у світі гідроплан (Дмитро Григорович) та багатомоторний літак і вертоліт (Ігор Сікорський). Авіатор Левко Мацієвич першим у світі висунув ідею створення авіаносців. Успіхи в повітроплаванні сприяли розвитку авіаційної промисловості.

Вагомих результатів було досягнуто в суспільних науках. Михайло Грушевський видав «Нарис історії українського народу». На початку XX ст. вийшли перші книги його 10-томної «Історії України-Руси». Продовжувала плідно працювати перша на українських землях докторка історичних наук Олександра Єфименко. Значний внесок у вивчення історії Слобідської України зробив Дмитро Багалій, Лівобережжя — Віктор Барвінський. У Санкт-Петербурзі було видано українською мовою ілюстровану «Історію України-Руси» Миколи Аркаса. У цей час вийшли друком «Українська граматика» Агатангела Кримського та чотиритомний «Словар української мови» Бориса Грінченка, у якому автор поєднав наддніпрянську і галицьку говірки української мови. Значними були досягнення в різних галузях наук Володимира Вернадського.

Постать в історії
Данило Заболотний
rnk.com.ua/113071

Володимир Вернадський. Початок XX ст.

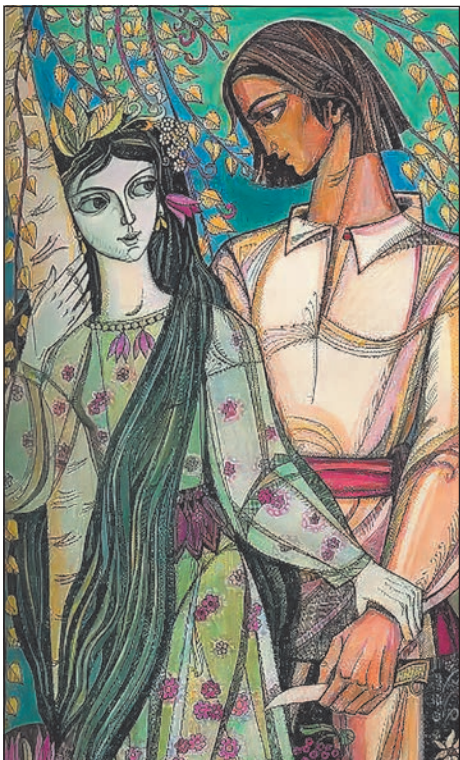
👤 Постать в історії

Володимир Вернадський — учений-природознавець, хімік, мінералог і геолог. Він створив учення про біосферу та ноосферу, заклав основи геохімії і біогеохімії. Поєднуючи наукову та громадську діяльність, В. Вернадський виступав на захист українського руху. У 1918 р. він став організатором і першим президентом Української академії наук. Наукова спадщина вченого налічує близько 400 праць.

🎬 Навчальний фільм

rnk.com.ua/115093

3. Розвиток української літератури

► ГР 3. Працюємо в малих групах. Метод «Спільна думка».

Чи можна стверджувати, що українська література розвивалася відповідно до закономірностей європейської літератури?

На початку XX ст. українська література перебувала в пошуку нових творчих шляхів. Поряд із реалістичним зображенням дійсності набули поширення модерністські течії. Багато письменників зверталися до жанру новели. Першим ідеї модернізму розвинув поет Микола Вороний, який закликав оновити українську поезію, розширити її тематику й художні форми. Ці погляди підтримала група галицьких письменників «Молода муза», що орієнтувалася на європейські тенденції в літературі й мистецтві. У 1909—1914 рр. у Києві виходив журнал «Українська хата», який став осередком українського модернізму.

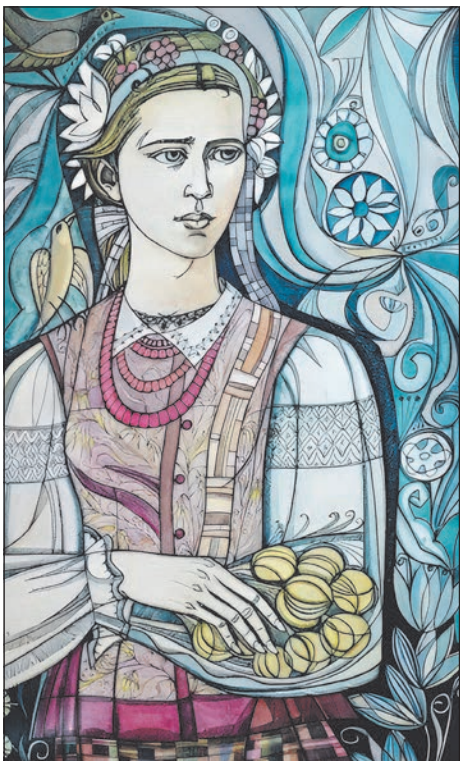
Спробою поєднати реалізм і модернізм стала творчість представників «нової школи» української прози — Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Марка Черемшини. Поряд із традиційним змалюванням народного життя вони додавали нові художні засоби — символізм і психологізм.

Реалістичні традиції втілював у своїх творах Володимир Винниченко, який змалював життя робітників, інтелігенції та революціонерів початку XX ст. Напередодні та в період революції 1905—1907 рр. з'явилися його твори «Краса і сила», «Голота», «Талісман», «Зіна».

Пошук нових засобів був характерний для творчості Михайла Коцюбинського. У повісті «Fata morgana» він передав настрої й переживання українського села напередодні революції 1905—1907 рр. Неповторну красу природи письменник відтворив у повісті «Тіні забутих предків». Гострим питанням людських відносин він присвятив новели «Сміх», «Коні не винні» тощо.

Творчість Лесі Українки стала знаковим явищем в історії української модерної літератури. Її поезії «Осінь казка», «Пісні про волю», драматична поема «В катакомбах» порушували проблеми свободи, становлення борця за інтереси народу. Широкої популярності набули збірки поезій Лесі Українки «На крилах пісень», «Думи і мрії», поеми «Роберт Брюс» і «Давня казка», драма-феєрія «Лісова пісня».

Автором багатьох інтимно-ліричних віршів був поет Олександр Олесь (Кандиба). Його вірш «Чари ночі», покладений на музику, став справжнім гімном гармонії природи й палких почуттів.

Ілюстрації до «Лісової пісні»
Лесі Українки. Художниця
С. Караффі-Корбут. 60-ті рр. XX ст.

Троїцький народний дім у Києві, де відбувалися вистави театру М. Садовського: 1) на початку ХХ ст.; 2) сучасний вигляд (зараз це Київський національний академічний театр оперети)

4. Театр

► **ГР 2.** Висловіть думку, чим був зумовлений стрімкий розвиток театрального мистецтва на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. провідне місце в театральному житті українських земель, як і раніше, посідали трупи, очолювані братами Тобілевичами — Панасом Саксаганським, Іваном Карпенком-Карим та Миколою Садовським. У 1907 р. М. Садовський заснував у Києві перший український постійний театр. Його вистави стали важливою частиною культурного життя. Значною подією було святкування в 1908 р. 25-річчя творчої діяльності української актриси Марії Заньковецької. Це відображало досягнення тогочасної української культури.

На західноукраїнських землях професійний український театр у 1864 р. заснував актор і режисер Омелян Бачинський при культурно-освітньому товаристві «Руська бесіда». У 70-х рр. ХІХ ст. театру значну підтримку надавали діячі з Наддніпрянської України, зокрема М. Кропивницький. У 1905—1906 рр. театром керував М. Садовський, а на сцені виступала М. Заньковецька.

У 1869 р. при чернівецькій «Руській бесіді» виникли аматорські театральні гуртки. Значному піднесенню театрального мистецтва сприяло створене в 1884 р. С. Воробкевичем «Руське літературно-драматичне товариство».

Іван Карпенко-Карий. 1870 р.

Микола Садовський. Кінець ХІХ ст.

5. Образотворче мистецтво

► **ГР 1. Метод «Коментоване читання».** Які ознаки були притаманні українському мистецтву другої половини ХІХ ст.? Наведіть факти, що це підтверджують.

На початку ХХ ст. продовжували творити митці, які здобули славу в другій половині ХІХ ст.: С. Васильківський, М. Мурашко, М. Пимоненко, М. Самокиш, І. Труш

**Працюємо
із джерелом**

Привітання з нагоди
25-річчя театральної
діяльності
М. Заньковецької
rnk.com.ua/112859

❗ Зверніть увагу

Основою репертуару українського театру на початку XX ст. залишалися класичні п'єси М. Кропивницького, М. Старицького та І. Карпенка-Карого, які були не тільки провідними режисерами та керівниками труп, а й визнаними драматургами. Поступово зростала кількість вистав за творами інших українських авторів — Лесі Українки, І. Франка, Г. Хоткевича, а також західноєвропейських класиків, зокрема Г. Ібсена, Г. Гауптмана, В. Шекспіра та інших.

© Навчальний фільм

rnk.com.ua/113935

Леся Українка. Художник І. Труш. 1900 р.

та інші. Вони працювали переважно в стилі реалізму, але використовували й інші напрями. З ініціативи І. Труша в 1905 р. у Львові відбулася Перша Всеукраїнська художня виставка, на якій були представлені твори художників Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. Виставка стала символом культурної єдності українського народу, штучно розділеного на дві частини.

В українському образотворчому мистецтві набували поширення модерністські тенденції, що стали основою абстрактного мистецтва. Серед їхніх прихильників були Михайло Жук, Олекса Новаківський, Олександра Екстер, Василь і Федір Кричевські, Анатоль Петрицький, Олександр Богомазов, Михайло і Тимофій Бойчуки. Новий напрям **супрематизм** започаткував Казимир Малевич, а його картина «Чорний квадрат на білому тлі» спричинила бурхливу дискусію в мистецьких колах.

На початку XX ст. українська скульптура також зазнала впливу модернізму. Відомими скульпторами того часу були Михайло Гаврилко, Михайло Паращук, Василь Іщенко, Петро Войтович та інші. Їхні твори вирізнялися контрастними світлотіньовими ефектами та глибоким психологізмом.

Значний внесок у розвиток української скульптури зробив Олександр Архипенко. Спочатку його роботи підкорили Європу, а згодом Америку. **Кубізм**, який раніше асоціювали лише із живописом, О. Архипенко першим переніс у скульптуру. Він став засновником новітніх напрямів у пластичних мистецтвах, «оживив порожній простір» і надав нового звучання традиційній скульптурі повного об'єму. О. Архипенко працював зі склом, металом, цементом, деревом, глиною, гіпсом та іншими матеріалами.

В архітектурі початку XX ст. зберігалися тенденції, що виникли раніше, зокрема еkleктизм.

А-Я Словник

Супрематизм — модерністський напрям у мистецтві, для якого характерні геометричні абстракції з найпростіших форм (квадрат, прямокутник, коло, трикутник). Поєднання цих фігур мають передавати інші основи реальності, усвідомлені інтуїцією художника.

Кубізм — напрям у мистецтві першої чверті XX ст., представники якого зображували предмети за допомогою поєднання правильних геометричних об'ємів: куба, кулі, циліндра, конуса.

Паризький міський пейзаж. Художниця О. Екстер. 1912 р.

Водночас ставали популярними нові модерністські напрями. Вони проявлялися в геометрично чітких лініях споруд і динамічності форм. У цьому стилі були побудовані залізничні вокзали Львова, Києва, Жмеринки, Харкова та перший критий ринок на українських землях — Бессарабський у Києві.

У різних українських містах з'являлися будівлі з елементами класичного та модерного стилів: у Києві — Педагогічний музей на Володимирській вулиці (архітектор Павло Альошин) і Державний банк (архітектор Олександр Кобелев); у Харкові — будинок Медичного товариства (архітектор Олексій Бекетов); у Севастополі — будинок панорами «Оборона Севастополя» (архітектор Валентин Фельдман); у Львові — будинок страхової компанії «Дністер» (архітектор Іван Левинський); у Полтаві — будинок Полтавського земства (архітектор Василь Кричевський). Одним із найвидатніших українських архітекторів того часу був Владислав Городецький.

У модерні сформувався український модернізм. Він увібрав у себе народну архітектуру та українське бароко.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

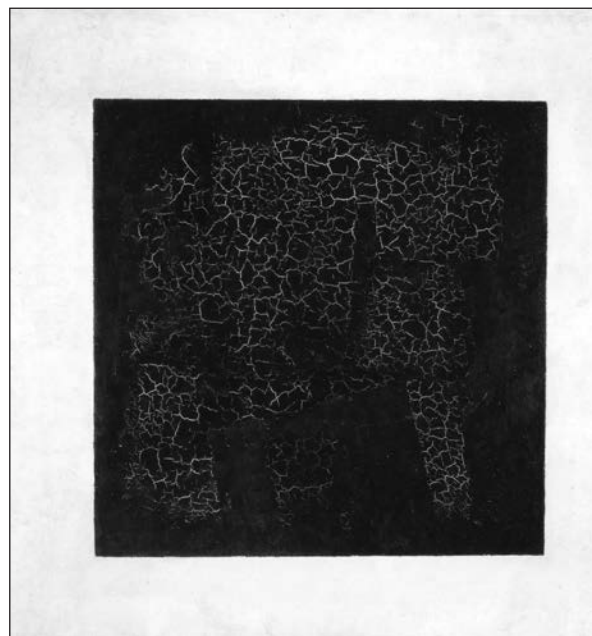
1. **ГР 1.** Поясніть, чим був зумовлений розвиток освіти на українських землях у другій половині XIX — на початку XX ст.
2. **ГР 1.** Кого з українських вчених і винахідників початку XX ст. ви знаєте? Які відкриття та винаходи вони зробили? У чому полягав їхній внесок у розвиток світової науки?

Наречена. Художник Ф. Кричевський. 1910 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113900

Чорний квадрат на білому тлі. Художник К. Малевич. 1915 р.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113120

Карусель
П'єро.
Скульптор
О. Архипенко.
1913 р.

Виставка робіт О. Архипенка.
Перша половина XX ст.

Постать в історії

Владислав Городецький народився в 1863 р. на Поділлі. Він закінчив реальне училище при євангелічній лютеранській церкві Святого Павла в Одесі, а в 1885—1890 рр. навчався в Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. Його життєвий і творчий шлях у 1891—1920 рр. був пов'язаний із Києвом, де він спорудив понад 30 будівель. Найвідомішим його твором став Будинок із химерами. Події Першої світової війни, революції та громадянської війни змусили В. Городецького переїхати до Польщі, де він також створив чимало споруд. Останні роки життя він провів в Ірані.

3. ГР 1. Назвіть відомі вам літературні твори М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Стефаника, О. Кобилянської. Про які проблеми людей і суспільства в них ідеться?
4. ГР 1. Назвіть відомі вам твори мистецтва О. Мурашка, І. Труша, В. Кричевського, К. Малевича.

Застосовуємо і аналізуємо

5. ГР 2. Охарактеризуйте зміни в системі освіти на межі XIX—XX ст. Що їх спричинило?
6. ГР 3. Працюємо разом. Метод «Мозковий штурм». Назвіть причини утвердження в українському мистецтві другої половини XIX ст. реалістичного зображення світу.

Залізничний вокзал Жмеринки (Вінницька область). Архітектори З. Журавський та В. Риков. 1899—1904 рр. Сучасний вигляд

Будинок із химерами в Києві. Архітектор В. Городецький. 1901—1903 рр. Сучасний вигляд

Будинок Полтавського земства (зараз обласний краєзнавчий музей). Архітектор В. Кричевський. 1903—1908 рр.

Будинок Медичного товариства в Харкові. Архітектор О. Бекетов. Початок XX ст.

► **ГР 1.** Розгляньте зображення будівель у параграфі. Яка з них вас найбільше вразила? Поясніть чому.

7. ГР 2. Створіть сенкан (денотатний граф, «хмаринку слів»), що розкриває значення поняття «модернізм» або «авангардизм». Наведіть приклади творів мистецтва в цьому стилі. Які ознаки на це вказують?

Оцінюємо і створюємо

8. ГР 3. Вчений В. Вернадський писав: «У цілому українці вважають, що свобода української культури обумовлюється саме інтересами російської справи і що зберегти українців як росіян Росія зможе, лише прийнявши їх з усім національно-культурним обличчям». Поясніть, як ви розумієте цю думку. Чи поділяєте ви її? Чому?

9. ГР 2. Працюємо в парах. Підготуйте розгорнутий план за темою «Українська література і театр у другій половині XIX — на початку XX ст.».

10. ГР 3. Працюємо в малих групах. Створіть віртуальну виставку робіт одного з українських митців початку XX ст. Запишіть аудіогід до неї.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- умови становлення української національної освіти та науки на початку XX ст.;
- політику Російської імперії та Австро-Угорщини щодо розвитку освіти українською мовою;
- здобутки національної літератури й мистецтва на початку XX ст.

Працюємо з хронологією

- 1864 р.** Заснування О. Бачинським професійного українського театру при культурно-освітньому товаристві «Руська бесіда»
- 1905 р.** Перша Всеукраїнська художня виставка у Львові
- 1907 р.** Заснування М. Садовським у Києві першого українського постійного театру

**Рідний край
у Модерну добу**
rnk.com.ua/114475

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/113070

**Практичне заняття
за розділом V**
rnk.com.ua/114476

**Узагальнення
за розділом V**
rnk.com.ua/114477

**Тестові завдання
за розділом V**
rnk.com.ua/114478

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

ПОЛІТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ

Виникнення та розбудова українських політичних партій в умовах переслідувань влади 1900 р. — створення першої партії: Революційної української партії

1903 р. — відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві

УЧАСТЬ У РОСІЙСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ (1905–1907 РР.)

- Скасування урядових заборон для української мови
- Легалізація діяльності українських політичних партій
- Створення мережі «Просвіт», українських шкіл
- Видання першої масової легальної української газети «Хлібороб»
- Участь Української громади в I і II Державних думах

НАДНІПРЯНЬКА УКРАЇНА

УКРАЇНСЬКИЙ РУХ В УМОВАХ ТРЕТЬОЧЕРВНЕВОЇ МОНАРХІЇ

- Закриття «Просвіт» (крім Катеринославської)
- Переслідування політичних партій. Повернення до підпільної діяльності
- Створення Товариства українських поступовців (1908 р.)
- Порушення українського питання в III і IV Державних думах
- Формування російських націоналістичних організацій (чорносотенців), які влаштували антиукраїнські та антисемітські провокації
- Заборона святкування 100-річчя Т. Шевченка

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЖИТТЯ

- Зростання мережі «Просвіт» і кооперативних організацій
- Створення мережі воєнно-спортивних організацій «Сокіл-Батько» (1898 р.), «Січ» (1900 р.), «Пласт» (1911 р.)
- Розбудова мережі партійних організацій українських партій
- Масові народні віча як нова форма боротьби
- Поєднання національного і соціального рухів

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

ЗМІНА РОЛІ ЦЕРКВИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЖИТТІ

БОРІТЬБА ЗА ...

Обрання в 1900 р. Галицьким митрополитом Андрія Шептицького

- Загальне виборче право (було запроваджене для чоловіків у 1907 р.)
- Усунення впливу москвофілів, припинення фальсифікацій на виборах
- Український університет (мав бути відкритий у Львові в 1914 р.)
- Розширення українського представництва в Галицькому сеймі та Віденському парламенті

Термінологічний покажчик

Автономіст, 40
Алія, 161
Антисемітизм, 158
Асиміляція, 40
«Будителі», 81
Бурлеск, 56
Бюрократизація, 15
Велика сім'я, 28
Великодержавний шовінізм, 240
«Весна народів», 87
Викупні платежі, 111
Відрізки, 111
Відробітки, 111
Військове поселення, 20
Волость, 10
Генерал-губернаторство, 10
Головна руська рада, 88
Губернія, 10
Дворянський маєток, 31
Декабристи, 48
Денаціоналізація, 69
«Довге ХІХ століття», 4
Емансипація жінок, 131
Жіночий рух, 187
Земства, 113
Зросійщення (русифікація), 16
Індустріалізація, 117
Індустріальна революція, 7

Інтелігенція, 131
Історична пам'ять, 39
«Київська козащина», 107
Класицизм, 56
Клерикалізм, 159
Колоніалізм, 7
Комітат, 66
Кооператив, 121
Коронний край, 67
Кріпосне право (кріпацтво), 31
Кубізм, 248
Мала сім'я, 28
Малоросійська ментальність (малоросійство), 24
Масонство, 47
«Межа осілості», 13
Менталітет, 24
Ментальність, 24
Меценат, 129
Модерна доба історії України, 4
Модернізація, 6
Монополія, 119
Наділ, 111
Наукове товариство, 55
Національна ідея, 39
Національна свідомість, 41
Національний рух, 6
Офорт, 61
Повіт, 10

Погром, 161
Поміщики, 13
Порто-франко, 37
Пролетаріат, 156
Реалізм, 61
Рекрутська повинність, 15
Романтизм, 56
Русини, 66
Руський собор, 90
Рутенство, 25
Самодержавство, 15
Сепаратизм, 145
Сервітут, 177
Синдикат, 119
Сіонізм, 158
Страйк, 130
Супрематизм, 248
Тимчасовозобов'язані, 111
Товаризація, 31
Травесті, 56
Українофільство, 142
Університет, 54
Урбанізація, 7
Фемінізм, 187
Хлопоманство, 142
Цензура, 115
Чорносотенці, 219
Чумаки, 37
Штетл (єврейське містечко), 13

Основні терміни
і поняття
rnk.com.ua/114479

Основні дати
і події
rnk.com.ua/114480

Використані
джерела
rnk.com.ua/114918

Плани-схеми та характеристики
різних форм роботи з підручником
rnk.com.ua/114481

Методи інтерактивного навчання
та розвитку критичного мислення
rnk.com.ua/114482

Передмова	3
§ 1. Повторення. Вступ	4

Розділ I. Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

§ 2. Українські території у складі Російської імперії: адміністративно-територіальний устрій, становище населення та імперська політика	10
§ 3. Місце українських земель у війнах Російської імперії. Доля українського козацтва	18
§ 4. Повсякденне життя.	24
§ 5. Соціально-економічне становище.	30
§ 6. Початок українського національного відродження	39
§ 7. Польський національно-визвольний і російський опозиційний рухи	47
§ 8. Розвиток освіти, науки та літератури	53
§ 9. Розвиток театру, музики, образотворчого мистецтва та архітектури	59
Практичне заняття за розділом I	64
Узагальнення за розділом I	64
Тестові завдання за розділом I	64
Історична скарбничка.	65

Розділ II. Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

§ 10. Українські території у складі Австрійської імперії. Політика імперської влади та соціально-економічне становище українських земель.	66
§ 11. Життя українців на землях у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.	72
§ 12. Початок національного відродження на західноукраїнських землях	80
§ 13. Європейська революція 1848—1849 рр. на українських землях у складі Австрійської імперії	87
§ 14. Розвиток освіти, науки та літератури наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.	96
Практичне заняття за розділом II	102
Узагальнення за розділом II	102
Тестові завдання за розділом II	102
Історична скарбничка.	103

Розділ III. Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.

§ 15. Східна (Кримська) війна	104
§ 16. Реформи 60—70-х рр. XIX ст.	109

Гуцул і гуцулка
у весільному вбранні.
XIX ст.

Жителі Чернігівщини.
Початок XX ст.

§ 17. Модернізація промисловості й сільського господарства. Урбанізація. Торгівля.	117
§ 18. Населення українських земель у пореформений період	125
§ 19. Повсякденне життя. Розвиток освіти й науки	133
§ 20. Український національний рух наприкінці 50 — у 60-х рр. XIX ст.	140
§ 21. Український національний рух наприкінці 60 — у 90-х рр. XIX ст.	147
§ 22. Національне відродження кримських татар. Антиєврейські погроми	156
§ 23. Українська література та мистецтво. Реалізм. Нові види мистецтва. Церковне життя	163
Практичне заняття за розділом III	171
Узагальнення за розділом III.	171
Тестові завдання за розділом III	171
Історична скарбничка.	172
Розділ IV. Українські землі у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.	
§ 24. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.	173
§ 25. Суспільно-політичне життя на українських землях у складі Австро-Угорщини в 60—80-х рр. XIX ст.	181
§ 26. Радикальний рух у Галичині. Особливості суспільно-політичного життя на Буковині та Закарпатті в другій половині XIX ст.	191
Практичне заняття за розділом IV	200
Узагальнення за розділом IV	200
Тестові завдання за розділом IV	200
Історична скарбничка.	201
Розділ V. Українські землі на початку XX ст.	
§ 27. Соціально-економічний розвиток українських земель	202
§ 28. Суспільно-політичне життя на українських землях у складі Російської імперії	211
§ 29. Події революції 1905—1907 рр. на українських землях	217
§ 30. Суспільно-політичне життя на українських землях у складі Австро-Угорщини на початку XX ст.	226
§ 31. Наддніпрянська Україна в 1907—1914 рр.	237
§ 32. Розвиток освіти та науки. Українська література й мистецтво на початку XX ст.	243
Рідний край у Модерну добу	251
Практичне заняття за розділом V.	251
Узагальнення за розділом V	251
Тестові завдання за розділом V	251
Історична скарбничка.	252
Термінологічний показник	253
Основні поняття і терміни.	253
Основні дати і події	253
Використані джерела.	253
Плани-схеми та характеристики різних форм роботи з підручником	253
Методи інтерактивного навчання та розвитку критичного мислення	253

Пам'ятна монета України, присвячена Кирило-Мефодіївському братству. 2020 р.

Набір із дев'яти срібних монет, присвячених поемі «Енеїда» І. Котляревського. 2020 р.

Пам'ятна монета України, присвячена кінному трамваю. 2016 р.

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГАЛІМОВ Акім Альфадович
ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович
СИРЦОВА Ольга Миколаївна

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Провідні редакторки *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*
Редакторка *С. С. Павлюченко*. Технічний редактор *А. В. Плisko*
Художнє оформлення *В. І. Труфена, Т. В. Задорожної*
Коректорка *Н. В. Красна*

Підписано до друку 15.05.2026. Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 27,09. Обл.-вид. арк. 34,94.
Наклад 90 278 пр. Зам. 12604-2026.

ТОВ Видавництво «Ранок», пр. Незалежності, 5, Харків, 61022;
вул. Деревлянська, 13, Київ, 04119. E-mail: office@ranok.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8348 від 02.06.2025.

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.
Тел. +38(057) 712-20-00. E-mail: triadakniga@ukr.net

Служба підтримки:
rnk.com.ua/107946

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ на початку ХХ ст.

Історія України

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Особливості підручника

- Допоможе дізнатися про події Модерної доби на українських землях
- Ілюстрації, карти, схеми, таблиці та історичні джерела сприятимуть глибшому розумінню історичних процесів
- Цікаві запитання і завдання розвиватимуть пізнавальний інтерес та навички самостійного мислення

Інтерактивний електронний додаток

- Інтерактивні тестові завдання до кожного параграфа
- Навчальні відеофільми та завдання до них
- Підсумкові роботи до кожного розділу

Інтерактивний
електронний додаток
до підручника
доступний за QR-кодом
або посиланням
rnk.com.ua/111366